

Sivaslı Sufî Şâir
Ahmed Sûzî
ve Dönemi

BURUCİYE YAYINLARI

No: 27

**SİVASLI SUFİ ŞÂİR
AHMED SÜZİ VE DÖNEMİ**

Alim Yıldız

ISBN:

978-605-5564-06-3

DİZGİ/KAPAK

ASİTAN

bilgi@asitan.com

+90 346 225 03 41

SİVAS

BASKI

Asitan Yayıncılık Matbaacılık Ltd. Şti.

+90 346 225 03 41

SİVAS

DAĞITIM

BURUCİYE YAYINLARI

Sultanşehir Kültür Sanat Derneği

Belediye Sitesi / SİVAS

Sivaslı Sufî Şâir
Ahmed Sûzî
ve Dönemi

Editör
Alim YILDIZ

KASIM 2012
SİVAS

İÇİNDEKİLER

SİVASİ GELENEĞİN İNŞÂ ETTİĞİ EDEBÎ MUHİT Prof. Dr. Bilal Kemikli _____	1
XVIII-XIX. YÜZYILDA GENEL SİYASİ DURUM VE SİVAS Prof. Dr. M. Asım Yediyıldız _____	13
XVIII-XIX. YÜZYILDA SİVAS'TA TASAVVUF Prof. Dr. Kadir Özköse _____	21
SÛZÎ'NİN ŞİİR MUHİTİ Yrd. Doç. Dr. Ali İhsan Akçay _____	33
AHMED SÛZÎ, HAYATI, HAKKINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR VE BİR MECMUADAN HAREKETLE BİLİNMEYEN ŞİİRLERİ Yrd. Doç. Dr. Hakan Yekbaş _____	45
SİVÂSÎ DİVÂNLARINDAN MÜŞTEREKLER: ŞEMSEDDİN SİVASİ, ABDÛLMECİD SİVASİ VE AHMED SÛZÎ ÖRNEĞİ Yrd. Doç. Dr. Ali Öztürk _____	91
SÛZÎ DİVANİ'NDA DİL VE ANLATIM Yrd. Doç. Dr. Necdet Şengün _____	105
SÛZÎ'NİN VAHDET ALGISİ Yrd. Doç. Dr. Kenan Mermer _____	127
SÛZÎ DİVANINDA AYET VE HADİS KULLANIMI Ar. Gör. Reyhan Keleş _____	151
SÛZÎ DİVANINDA DUA Ar. Gör. Rabia Doğru _____	175
SÛZÎ'NİN AHLAKÇILIĞI Doç. Dr. Ali Çavuşoğlu _____	187

SÛZÎ DİVÂNÎ'NDA HAC, KURBAN VE BAYRAM MOTİFLERİ	
Yrd. Doç. Dr. Ahmet Karataş	195
SÛZÎ'DE EHL-İ BEYT SEVGİSİ	
Yrd. Doç. Dr. Halil İbrahim Haksever	211
SÛZÎ'NİN AŞK ANLAYIŞI	
Yrd. Doç. Dr. Abdülmecid İslamoğlu	221
SÛZÎ DİVANINDA SUFÎ PORTRESİ	
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Göktaş	251
SÛZÎ'NİN SÛLÜKNÂMESİ	
Yrd. Doç. Dr. Yüksel Göztepe	269
SUFÎ MUHİTİNDE VASIYETNAME GELENEĞİ VE SÛZÎ'NİN VASIYETNAMESİ	
Yrd. Doç. Dr. Meliha Yıldırım Sarıkaya	285
SÛZÎ'NİN MESNEVİLERİ	
Prof. Dr. Âlim Yıldız	295

SUNUŞ

Efendim,

Sivas Belediyesi olarak şehrimizin tarihi şahsiyetlerini, önemli ailelerini, manevi kanaat önderlerini anmaya ve anlatmaya çok ihtiyacımızın olduğunu biliyor bu itibarla her yıl sempozyumlar düzenlemeye gayret ediyoruz.

Hatırlanacağı üzere İhramcızade İsmail Hakkı Toprak ve Sarıphatipzadeler sempozyumlarımız büyük ilgi toplamış ve üzerimizde önemli ve olumlu tesirler bırakmıştı.

Bu defa üç büyük Şems'den biri olan Şemseddin Sivasî'nin ahfadından Sivasî Ahmed Sûzî Sempozyumunu gerçekleştirmenin ve sunulan tebliğleri bir kitap halinde takdim etmenin huzuru ve mutluluğu içindeyiz.

Türkiye'mizin seçkin On bir Üniversitesinden 40 civarındaki bilim adamı, çok değerli akademisyen kardeşlerimizin fedakâr çalışmaları sonucu sunacakları tebliğlerle kültür hayatımıza zenginlik kattıklarına inandığım bu sempozyumun mahsulü işte ellerinizin arasında bulunmaktadır.

Cumhuriyet Üniversitemizin genç profesörlerinden Sayın Âlim Yıldız kardeşimin koordinatörlüğünde katkı sağlayan bütün katılımcı hocalarıma şükran ve minnetlerimi sunuyorum.

Ayrıca, Sempozyumumuzun Bilim Kuruluna, Düzenleme Kuruluna ve emeği geçen herkese ve de özellikle ilgisini esirgemeyen değerli hemşehrilerime, kıymetli basınımıza teşekkür ediyorum.

Sivas, önemli şahsiyetler yetiştirme konusunda haklı bir şöhrete sahiptir.

Sivas, doğuyu batıya ve kuzeyi güneye bağlayan yol güzergâhında olması sebebi ile Anadolunun kadim kültür şehirlerinden biri olagelmıştır. Sürekli göçler, farklı ülke ve şehirlerden gelenlerin uğrak yeri olmasını ve dolayısıyla kültürel bir birimin meydana gelmesini sağlarken, şehirde yetişip batıya giden değerleri de içerisinde barındırmıştır.

Sarıhatipzadeler, Müftüzadeler, Zaralızadeler, Mor Ali Baba ailesi gibi şehre damgasını vurmuş birçok aile bulunmaktadır. Bunlar içerisinde tasavvuf, ilim ve şairlik yönüyle ön plana çıkan aile hiç şüphesiz Sivâsî ailesidir.

XVI. yüzyılda dönemin Sivas valisi Hasan Paşa'nın davetiyle Zile 'den Sivas 'a gelip yerleşen Şemseddin Ahmed, bir süre sonra Şemseddin Sivâsî ismiyle anılacak, Sivas ve çevresinde olduğu kadar İstanbul'da da kendinden ve ailesinden bahsettirecektir.

İslam dünyasının üç güneşinden (Şemsi Tebrizî, Ak Şemseddin ve Şemseddin Sivâsî) biri olarak kabul edilen Şemseddin Sivâsî, kırka yakın eser telif etmiş, tasavvufta olduğu kadar şiir sahasında da büyüklüğünü kabul ettirmiştir.

Kurmuş olduğu Halvetî dergâhı Sivas' ta tekkelerin kapatılmasına kadar soyundan gelen mutasavvıflarla devam ederken, yeğenleri Abdülmecid Sivâsî ve Abdülahad Nuri ile İstanbul' da Şemsi-Sivâsî' i kolu olarak varlığından söz ettirmiştir...

Şemseddin Sivâsî ile başlayan ve Sivas' ta devam eden, Abdülmecid Sivâsî ve Abdülahad Nuri ile İstanbul'a taşınan Halvetî irfan öğretisi, özellikle XVII. Yüzyılda Osmanlı coğrafyasında "Kadızedeliler- Sivâsîler" diye bilinen fikrî tartışmalarla çok sayıda ilmi eserin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Zahirî ilimlere karşı dinin irfanî boyutu Abdülmecid Sivâsî ve Abdülahad Nurî ile savunulmuştur. Bu ailenin özelliği hem zahirî ilimlere hem de tasavvufa önem vermelerinden kaynaklanmaktadır.

Kuru bir bilgi yerine ilimle aşkın mezcedildiği bir harekettir Sivâsî hareketi.

Örneğin, Şemseddin Sivâsî gün boyunca medresede öğrenci okutan bir müderris, geceleri ise tekkede ders veren bir mutasavvıftır.

Aileye mensup mutasavvıflardan çoğu zamanda şairdirler de. Şemseddin Sivâsî her ne kadar edebiyat tarihlerinde bahsedilmese de hamse sahibi bir şairdir.

Ülkemizin kültürel zenginliğinde de önemli bir pay sahibidir.

Bu inanç ve düşüncelerimle Sultan Şehrin daha nice kıymetlerini gün ışığına elbirliği ile çıkarma azmi ve kararlılığıyla hepinizi saygı ve sevgilerimle selamlıyorum.

Doğan ÜRGÜP

Sivas Belediye Başkanı

ÖNSÖZ

Tarih boyunca çeşitli isimlerle anılan Sivas'ın önemli isimlerinden biri de “Dâru'l-İlim, İlim yurdu, eğitim şehri, üniversite şehri” dir.

Anadolu Selçukluları döneminde kurulan ve bugün ayakta olan dört medrese de bu tespiti teyit etmektedir.

Gök Medrese, Buruciye Medresesi, Şifaiye Medresesi ve Çifte Minareli Medrese yüzyıllarca eğitim ve öğretimin hizmetinde olmuş, farklı ilim sahalarında sayısız öğrenci ve hoca yetiştirmiştir.

Bugünkü anlamda Buruciye; Fen Bilimleri, Şifaiye; Sağlık Bilimleri, Çifte Minareli ve Gök Medrese ise Din Bilimlerinin okutulduğu birer fakülte olarak görev yapmıştır.

Maalesef, bu medreselerin ders programları elimizde mevcut bulunmamakta, kaç öğrencinin mezun olduğunu söylemek de mümkün görünmemektedir. Buralarda görev yapan önemli ilim adamlarından oldukça azının ismine çeşitli çalışmalarda rastlanmakta olmasına rağmen bunların tam bir listesi de mevcut değildir.

Bu medreselerde yetişen önemli bir zat da Ahmed Sûzî'dir. 1765-1830 yılları arasında yaşamış olan Ahmed Sûzî, mutasavvıf bir şairdir. Şemseddin Sivasî'nin torunlarından ve onun Sivas'ta kurmuş olduğu Halvetî dergâhında şeyhlik görevinde bulunarak önemli eserler kaleme almıştır. Bu eserlerden beş tanesi manzum iki tanesi ise mensurdur. Manzum eserleri; Türkçe Divan, Süleymânâme, Menkıbe-i Abdülvehhab Gazi, Pendnâme ve Kasîde-i Bürde Tercümesi adını taşımaktadır. Vasiyetnâme ve Süluknâme ise mensur eserleridir.

Elinizdeki bu eser Sivas Belediyesi tarafından 26 Mayıs 2012 tarihinde Atatürk Kültür Merkezi'nde gerçekleştirilen “Sivasî Sûfî Ahmed Sûzî” isimli sempozyumda sunulan tebliğlerden oluşmakta ve şairle ilgili yapılan en kapsamlı çalışma niteliğini taşımaktadır.

Eserin oluşumu, çeşitli illerde bulunan İlahiyat Fakülteleri Türk İslam Edebiyatı, İslam Tarihi ve Tasavvuf anabilim dalı öğretim elemanlarının şairin

hayatı, eserleri ve yaşadığı dönemle ilgili sundukları bildirimlerle gerçekleşmiştir. Bundan dolayı konuyla ilgili çalışma yapan ve tebliğ değerli ilim adamlarına müteşekkirimiz.

İhramcızade İsmail Hakkı ve Sarıhatipzadeler sempozyumlarında olduğu gibi bu sempozyum da Sivas Belediyesi'nin saygıdeğer başkanı Doğan Ürgüp tarafından desteklenmiştir. Bundan dolayı kendilerine teşekkürü bir borç biliriz.

Sempozyumun her aşamasında bizlere bütün gayretiyle yardımcı olan Başkan Danışmanı Mustafa Saydam Bey'e de hasseten teşekkür ediyoruz.

Belediye Kültür Müdürü Mustafa Pakoğlu ile sempozyumun sekretaryasında görev alan Cenani Alkan ve Çetin Gülmez beylere, araştırma görevlisi Yusuf Yıldırım Bey ile yüksek lisans öğrencim Fatih Ramazan Süer'e de teşekkür ederim bir borçtur.

Bu eserin Sivas'ın köklü kültürüne bir katkı sağlayacağı inancı ise bizim en büyük mutluluğumuzdur.

Alim YILDIZ

Sivas -2012

SİVASI GELENEĞİN İNŞÂ ETTİĞİ EDEBÎ MUHİT

Bilal Kemikli*

Sivas: Tanrı şehri

Sivas tarihi şehirlerimizden biridir. Selçuklu'nun kurucu şehirlerinden birisidir. Burada tarih içerisinde pek çok ilim, fikir ve sanat adamı yaşamıştır. Bir yandan İbnü'l-Arâbî gibi, İslam irfanının mümtaz şahsiyetlerinin soluklandığı şehir olmanın yanında, öte yandan Keçecizade İzzet Molla gibi, sürgün şairlerin de sığınağı olmuştur. Şunu açıkça söylemek mümkündür: Sivas, ilim ve irfan şehridir.

Sivas tarihi şehirlerimizden biridir, dedim... Bütün şehirlerin elbette bir tarihi vardır; bu bakımdan bütün şehirler için belki bu tabiri kullanmak mümkündür. Ancak bizim buradaki muradımız, kökü çok eskiye giden bir tarihe atıfta bulunmaktır. Gerçekten de Sivas'ın tarihi çok eskiye gidiyor... Bu tarihi burada irdeleyecek değilim; fakat şunu söylemek isterim: Tarihi şehirleri ya merkez insanlar kurar yahut da bu şehirler merkez insanların etrafında kurulur. Merkez insan kimdir? Merkez insan, peygamberler ve velilerdir. Kim gibi? Mesela, tarihin bilinen en kadim şehirlerinden biri olan Mekke'yi kuran Hz. İbrahim gibi... Hz. İbrahim, Kâbe'yi inşa ederek yeryüzünün en kadim şehirlerinden birisi olan Mekke'ye hayat verdi. Keza efsaneye bakılırsa, Bursa'ya da Hz. Süleyman hayat vermiştir.

Bazı şehirler de zamanla yeniden inşa olarak, yeniden yapılarak, yeniden anlam kazanarak tarihi şehir hüviyetine ulaşır. Mesela Medine böyle bir şehirdir; başlangıçta Yesrib iken, orayı teşrif eden Hz. Peygamberle kurulan mabetle ve diğer binalarla yeniden inşa olmuş, tesis edilen kültürle yeniden yapılanmış, yenilenen sosyal ve kültürel ilişkiler, değişen bilim ve sanat anlayışı, dönüşen ekonomik ve siyasi ilişkilerle yeniden anlamlanmış. Böylece Yesrib, kurucu merkez şahsiyetin etrafında Medine'ye dönüşmüştür. Sivas da Yesrib gibi,

* Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Sebaste, Sipas, Megalopolis, Kabira, Diaspolis ve Talaur's'tan Danişment İli'ne oradan, Eyalet-i Rum'a, Eyalet-i Sivas'a ve Sivas'a evrilirken, değişmiş, dönüşmüş ve yenilenecek bizim şehrimiz olmuştur. Şu var ki, Diaspolis isminde olduğu gibi, her zaman "Tanrı Şehri" olmayı korumuştur.

Diaspolis, "Tanrı Şehri" demektir. Tanrı Şehri, burada uhrevi bir havanın olduğuna delalet eder. Dini tarih açısından önemli bir şehir... Bu fetihle birlikte de böyle olmuş; Sivas, ilim ve irfan şehri olarak her zaman Anadolu'nun kalbi olmuştur. Gök Medrese, buradaki ilmi birikiminin kazandığı itibarı tescil eden bir eserdir. Dini ilimlerin tedris edildiği bir medrese... Büyük mütefekkir ve âlim Kutbüddin Şîrâzî (1236-1311), dini ilimlerin yanında, fizik, coğrafya ve tıp ilmini bu medresede öğrencilerine aktarmıştır. Şîrâzî, Nasireddin Tûsî'nin öğrencisidir. Kim bilir o burada nice ilim aşığının kandilini uyandırdı... Kim bilir burada nice büyük âlimler yetişti. Keza günümüzde Buruciye Medresesi olarak bilinen Hacı Mesud Medresesi ve Dâru'l-Hadîs olan ama Çifte Minareli Medrese olarak bilinen medresede ve diğer medreselerde okutulan dersler ve yazılan kitapları da hatırdâ tutmak lazım.

İrfan ve ilim şehri

Kısa bir dönem Eratna Beyliğine hâkim olan ve hükümdarlık döneminde bir türlü cepheden kurtulamayan bilge şair hükümdar Kadı Burhaneddin'in hayali, burayı Şîraz'a benzer hale getirmek... Şîraz o dönemin ilim, sanat ve irfan merkezi; Sâdi-i Şîrâzî'nin ve Hafız-ı Şîrâzî'nin şehri. Sivas'ta ilmi bir muhit kuran Kutbüddin Şîrâzî'nin şehri. Hükümdar şair Kadı Burhaneddin, kendini Sa'dî'ye benzetiyor ve bunun için de şehri Şîraz'a dönüştürmek istiyor. Acaba bunun için ne yaptı? Doğrusu bunu bilemiyoruz; ama şöyle sesleniyor:

Beni çü kılur Sa'dî aceb olmaya ger ol

Sivas'ı dahu hitta-i Şîraz idiserdür

Kadı Burhaneddin, Sivas'ı ne kadar Şîraz'a benzetti, bu bilinmez; ancak şu var ki, Sivas her zaman ilim ve irfan şehri olarak nice kâmil insanı bağrında yetiştirdi. Zetan Kadı Burhaneddin'in *Bezm ü Rezm*'i, hükümdar şairin irfan tarafını ortaya koyar. Bu eserden onun İbnü'l-Arabî'yi ve Mevlâna'yı okuduğu anlaşılıyor. Keza Hacı Bektâş-ı Velî'nin kardeşi Menteş, bu topraklarda sırlanmıştır. Ünlü sufi Evhadü'ddin Hâmid el-Kirmânî'nin *Evhadiyye* yolunu burada neşrettiğini de not etmek gerek. Yine Zeyniyye tarikatının mensuplarından olan

ünlü müfessir Şihabüddin Sivasî (ö.1456)'yi de hatırlamak lazımdır. Demek ki, Zeyniyye, Eğirdir ve Bursa gibi, Sivas'ta da etkindir.

Konuşmamızın başında da söylediğimiz gibi, İbnü'l-Arabî'nin Konya'dan Şam'a giderken Sivas'a uğradığı, daha evvel yapılan çalışmalarda ortaya konmuştur. Şeyh-i Ekber burada ne kadar kaldı? Kimlerle görüştü? Doğrusu bunu bilemiyoruz; ama Sadreddin Konevî'nin talebelerinden ve Ekberiyeye yolunun mümtaz temsilcilerinden olan Fahrüddin Irâkî'nin Sivas civarında, Tokat'ta yaşadığı ve eserler verdiğini hatırlamak mümkündür. Yeri gelmişken şunu söyleyelim: Sivas yol üzeri... Yol üzeridir, sadece Şeyh-i Ekber değil, mesela Selçuklu Sultanı Alaaddin Keykubat'a elçi olarak gelen meşhur Sühreverdi (ö.1221) ve Kübrevilik yolunun seçkin temsilcilerinden Necmüddin Dâye (ö. 1256) de Sivas'a uğrayanlardandır.

Burada Abdâlân-i Rum veya Horasan erenleri dediğimiz alp-eren tipinin Sivas'taki etkinliklerini tahlil edecek değiliz. Lakin Akbaş Zaviyesi, Alakilise Zaviyesi, Şeyh çoban Zaviyesi, Yaka Viran Zaviyesi ve Ahmed-i Turan Zaviyesi gibi zaviyelerin şehir ve civarındaki etkinliklerini hatırlatmakta yarar vardır. Zaviyelerden başka, tabii ki tekkeler, dergâhlar da var. Bu konuda Saim Savaş'ın Ali Baba Tekkesi ile alakalı yaptığı çalışma ufuk açıcudur; ancak daha başka çalışmalara da ihtiyaç vardır¹. Mesela arşiv kaynakları, Hoca İmam Camii'nin bulunduğu merkezde bir tekkeden söz eder; buranın da araştırılması lazım. Camii'nin banisi olan Hoca İmam bir kâmil mürşit olmalıdır... Keza bu camii'nin civarında Egerli Baba türbesinden söz edilir ki, bu da bir Horasan erenidir².

Bu zaviyeler, bu toprakları vatana dönüştüren, buraları bize yurt haline getiren kurumlardır. Gene başta Ahi Nasreddin, Ahi Ali Çelebi ve Ahi Ahmed Çelebi isimlerini de anmak lazımdır. Bütün bu isimler ve kurumlar bir arada düşünüldüğünde, Selçuklu döneminde, bunların şehri, daha şehrin bizim şehrimiz olmasından hemen sonra, adeta bir ilim ve irfan merkezi haline tebdil ettiğini görürüz. Bu bakımdan bendeniz, Sivas, Anadolu'nun kalbidir, diyorum. Evet, bunun böyle bilinmesi gerekir: Sivas, Anadolu'nun kalbidir!

¹ Kadir Özköse'nin Selçuklular Dönemi Sempozyumu'nda sunduğu "Selçuklular Döneminde Sivas'ın Tasavvufi Kültür Yapısı" (Sempozyum Bildirileri, Sivas, 2006, 247-260) başlıklı tebliği bizleri umutlandırmıştır. Ancak bu çalışmaların orada kalmaması, akademik düzeyde daha kuşatıcı çalışmaların yapılmasına olan ihtiyaç henüz giderilmemiştir.

² Hoca İmam Camii ve Hoca İmam'a ilişkin birkaç evraktan bendenizi haberdar eden değerli dostum Salih Şahin'e teşekkür ederim.

Sivas'ın irfan hayatına ilişkin çok daha ayrıntılı bilgiler verilebilir... Mesela, Mevlana'nın hizmetinde bulunan Nefiseddin Sivâsî'den söz açılabilir, Sultan Veled ve Ulu Arif Çelebi'nin Sivas seyahatleri ve buradaki Mevlevilik konusuna değinilebilir. Belki buradaki Melâmetten, Nakşî ve Halvetî gelenekten ve Bektâşilik'ten söz edilebilir. Fakat biz bunlara sadece işaret etmekle yetiniyoruz ve şu tespiti bir daha yapıyoruz: Sivas, ilim ve irfan şehridir.

Sivâsî olmak

Sivas'ı ilim ve irfan şehri haline getiren isimleri teker teker tadat edecek değiliz. Ancak şehrimizi ilim ve irfanın merkezi haline getiren isim, hiç şüphesiz, Şemseddin Sivâsî (1520- 1597)'ye gelinceye değin bu toprakların irfan tarihine aşina olmak da icabeder. Bu yüzden temel bazı noktalara atıfta bulunmakla iktifa ediyoruz.

Şemseddin Sivâsî yahut şiirlerinde kullandığı mahlasıyla söyleyelim “Şemsî”, merkez insandır, kurucu şahsiyettir ve şehri merkeze dönüştürmüştür. Şemsî, Mevlânâ'nın Konya'yı “kâle-i âşıkân” olarak nitelendirilen bir merkeze dönüştürmesi gibi, Sivas'ı Halvetîliğin merkezine dönüştürmüştür. Şunu demek istiyorum: Mevlânâ, Hacı Bektâş-ı Velî, Hacı Bayram-ı Velî, Emir Sultan ve Şemsî gibi veliler, sadece birer sûfî şahsiyet, birer şair, birer âlim ve yazar değil, aynı zamanda irfânî yol açıcı pirlerdir.

Burada *pir* tabirini özellikle kullanıyorum; çünkü bu tabir, günümüzde çoğunlukla sadece kelime anlamıyla, ihtiyar, yaşlı anlamında kullanılıyor. Oysa kelime, yol açıcı, bir geleneği ihya edici, yeni bir irfânî muhiti kurucu kişiler için de kullanılan bir tabirdir. Diğer bir ifadeyle pir, tarikat müessisidir. Tarikat tabiri de bugün içi boşaltılmış kavramlarımızdan biridir; oysa bu tabirle, zikir usul ve erkânının yanında, kıyafetinden yeme içmesine, hatta diline ve şiirine, varlık anlayışına ve dünyaya bakışına değin büyük bir gelenekten söz etmiş oluyoruz. Bu sebeple piri, kültürel ve sosyal bir geleneği inşa eden “kurucu şahsiyet” olarak nitelendirmek mümkündür.

Kurucu şahsiyetler, bu toprakları yoğurup, dönüştürmüş ve bizim kılmuştur. Nitekim sadece Sivas'ta, Konya'da, Bursa'da, Hacıbektaş'ta, Ankara'da, Elmalı'da veya Manisa'da değil, Anadolu'nun hemen her şehrinde, bazı kasaba ve köylerinde ve hatta Rumelî'de bu kurucu şahsiyetlerin izi görülür. Kurucu şahsiyetler, hayatın anlamını çözmüş, varlığın sırrını idrak etmiş, tecellîye mazhar olmuş, irfânî açıdan aydınlanmış, arınıp yücelmiş ve kemale ermiş yetkin insanlardır. Dolayısıyla, bu merkez insanların buldukları yerler de taşralıktan

merkeze dönüşmüştür. Daha evvel Manisa'da, Antalya'da Elmalı'da ve Malatya'da değindiğim bu hususları, Şemseddin Sivasî etrafında burada yeniden dile getirmek istedim. Merkez insan, kurucu şahsiyet, merkez-taşra ilişkisi gibi hususlara bu zaviyeden bakmak durumundayız. Şunu açıkça söylemek mümkün: Şemseddin Sivasî, Sivas'ımızı merkeze dönüştürmüş, burada bir ilim ve irfan muhiti inşa etmiştir.

Merkez derken sufi literatürde kullanılan âsitâne tabirini burada hatırlamak durumundayız. Âsitân, eşik demektir; kelime anlamı olarak böyle tanımlanır: Kapı eşiği... Hatta papuçluk manası da vardır. Ama kavramsal olarak 'âsitâne'ye dönüşünce kelimenin anlamı genişliyor: Payitaht, saltanat merkezi, başkent anlamını kazanıyor. Tasavvufi terim olarak ise, tarikatların merkez dergâhları veya büyük tekkeler anlamında kullanılan bir tabirdir. Mesela, Mevlana âsitânesi, Konya'dadır; ancak daha sonraki süreçte Mevlevî çilesinin çıkarıldığı büyük tekkelere de âsitâne denmiştir. Kütahya Mevlevihanesi bu anlamda bir âsitânedir; lakin bu, asıl âsitânenin Konya olduğu gerçeğini değiştirmemiştir. Sivâsîler için de durum aynıdır... Sivas'ta Şemsî Efendi'nin dergâhu Şemsiyye ve bilahare Sivasîyye olarak anılacak olan yolun merkezidir. Şimdi âsitân kelimesinin başkent anlamını düşünerek söylemek icabederse, Sivas'ın Şemsî Efendi ile birlikte mana erlerinin başkenti haline geldiği görülür. Şehri merkez haline getirmek derken bendenizin kastettiği budur: Sivas, Halvetiliğin Şemsiyye kolunun payitahtıdır.

Sivas'ın merkezlik durumu, bilhassa Abdülehad Nuri döneminde İstanbul'a Eyüp'e doğru kayacaktır. Gerçekten de Abdülmecid Sivasî ve Abdülehad Efendilerin hizmetleri, Eyüp Nişancasındaki dergâhu merkeze dönüştürmüştür. Fakat yolun pirinin türbesi Sivas'tadır; o burada sırlanarak burayı âşıkların kiblesine dönüştürmüştür. Onun şu sadası Sivas'tan bütün bir âleme yayılmıştır:

Şemsiyâ zâkir ol hakîmâne

Kalbûni kâbil eyle irfâna

Ko devâyı dil ü cism ü câna

Sohbet-i lâ-ilâhe illâllah

Evet, kelime-i tevhid sohbeti Sivas'ı aydınlatmıştır. Şemsî'nin devrânında, zikrinde, sohbetinde bulunanlar kelimanın tesiriyle mayalanmıştır. Peki, kimdir bu Şemsî Efendi? Bu soru etrafında daha evvel sempozyumlar yapıldı eserler yayımlandı... Bunlara teker teker atıfta bulunamayacağım. Fakat genel bir iki

hususla işaret etmek gerekirse, şunları söylemek mümkündür: Zile’de doğan Şemseddin Sivasî, Taşkent ulemasından Ebü’l-Berekât Muhammed ez-Zîlî’nin oğludur. Babası, hem âlim, hem de ariftir. Nitekim Amasya’da Şeyh Habîb-i Karamânî’nin irfan mektebinde aydınlanmış ve bu yolun esaslarını Zile ve civarında neşretmiştir. Dolayısıyla Şemseddin Sivasî, bir ilim ve irfan ocağına doğmuştur. Keza kendisinden büyük olan kardeşleri Muharrem, İbrâhim ve küçük kardeşi İsmâil, dönemlerinde temayüz etmiş âlim ve fazıl kişilerdir. Şunu demek istiyorum: İnsan muhit içinde yetişiyor... Zekâsı, ufku bulunduğu ortama paralel olarak geliyor. Elbette burada başarıyı sadece çevre faktörüne bağlıyor değilim; ancak başta Mevlana olmak üzere, büyük şahsiyetlerin mensubu oldukları muhit, doğrudan doğruya kişiliklerinin oluşmasına tesir etmiştir.

Esasen sadece aile değil... Aile ve şehir birbirini tamamlıyor. Elbette Şemseddin Sivasî, Zile’de yetişmiştir. Lakin eserini Sivas’ta ortaya koymuştur. Tıpkı Aziz Mahmûd-i Hüdâyî gibi... Malum Hüdâyî, Üftade’nin huzurunda Bursa’da aydınlandı, kemale erdi; lakin Üsküdar’da eser verdi. Hicret, yeni muhitler inşa etmeye vesile oluyor. Evet, bir muhitten geliyorsunuz, eğer o muhit içinde kalırsanız, oranın bir parçası olarak devam edersiniz. Yeni kapılar açmak için, tıpkı Sultânü’l-Ülemâ Bahaüddin Veled gibi, tıpkı Emir Sultan ve diğer bazı bilgiler gibi, kalkıp gitmek lazım. Bu gidiş bazen ihtiyari, bazen de bir talebe binaen olur. Nitekim Şemseddin Sivasî dönemin Sivas valisi Hasan Paşa (ö. 1567)’nin daveti üzerine Sivas’a gelmiş, bir yandan adına kurulan tekede Halveti erkânıyla hizmetlerini sürdürürken, öte yandan da Meydan Camii’nde kürsü şeyhi olarak geniş kitlelere hitabetmiştir. Bu süreçte çok sayıda talibi uyandırmış, nice güller yetiştirmiştir. Zamanla bu hizmetler, Halvetilik içinde Şemsiyye koluna hayat verecektir.

Şimdi şunu sormak lazım: Vali Hasan Paşa, Şemsî’yi Sivas’a kazandırırken, şehrin Şemsiyye adıyla anılan bir tarikatın merkezine dönüşeceğini biliyor muydu? Bunu bilemeyiz; lakin gönüllü açık bir devlet adamı olduğu aşikârdır. Mahalli idareci uzak görüşlü olur ise, şehri yeniler, yarınlara taşır. Hasan Paşa bunu yapmıştır... Evet, bizim çalışmalarımızda genellikle âlimler, sanatkârlar ve veliler anılıyor; ama neden onların hamileri anılmaz? Biz, Sivas’ı merkeze dönüştüren Şemsî’yi anarken Hasan Paşa’yı da anıyoruz; belki rahmete vesile olur.

Şemsî, Eğri seferi için İstanbul’a gelmiş, Azîz Mahmûd-i Hüdâyî (ö. 1628)’nin misafiri olmuş, burada döneminde temayüz eden zevât tarafından ziyaret edilmiştir. Böylece kısa zamanda İstanbul’da tanınır olmuştur. Öyle ki, III. Mehmed’in kendisi için Sinân Paşa köşkünde ziyafet verdiği, ziyâfette bulu-

nanlar ve Şeyhülislâm Hoca Sadeddin (v. 1599) Efendi tarafından, büyük bir saygıya mazhar olduğu da belirtilmektedir.

Bilindiği gibi, Şemsî Eğri seferinden sonra bir müddet İstanbul'da kalmış, Sultan'ın iltifatlarına ve ikramlarına mazhar olmuştur. Hatta Sultan III. Mehmet ısrarla İstanbul'da kalmasını istemiş, lakin o rahatsızlığı gerekçesiyle Sivas'a dönmüştür. Şimdi bu seyahat ve katıldığı sefer, elbette Şemsî'nin muhitine yeni ufuklar kazandırmıştır. Burada tabii akla hemen şu sorular geliyor: Şemsî Efendi, İstanbul'da daha başka kimlerle görüşmüştür? Sohbetinde kimler bulunmuş ve kimlere icazet vermiştir? Burada bulunduğu dönemde bir eser kaleme almış mı? Doğrusu bu soruları sorup geçiyoruz; fakat şunu biliyoruz: Sivas, artık İstanbul'a eklenmiştir. Nitekim Sivâsilik tabiri de bu eklenmenin neticesidir. İstanbullular, özellikle Kadızadeliler tartışmasında tasavvufi bakış açısını temsil edenleri Sivasiler olarak anar olmuşlardır. Bu bakımdan Sivasî tabiri, her ne kadar Şemseddin Sivâsî'nin tohumlarını attığı irfanî muhiti ifade etse de, daha çok bu muhitin İstanbul yönüne delalet eder.

Sivâsî muhit

Şemseddin Sivâsî'nin Sivas'ı merkeze dönüştürdüğünü söylemiştik. Merkez olmak, ilim, sanat ve düşünce üretmek demektir... Evvelemirde şunun bilinmesi lazım: Gönüllerin sultanı olan insan-ı kâmilin bulunduğu her yer merkezdir. Çünkü orada ilim vardır, sanat ve düşünce vardır. Kelam vardır...

Evet, günümüzde merkez fikrinin değiştiğinin farkındayım. Bugün merkezi, siyasi erkin bulunduğu başkentler ile ekonomik, sosyal ve kültürel imkânların daha çok olduğu şehirler olarak görüyoruz. Merkez artık dünyevileşti; oysa bu topraklara hayat veren asıl merkez, insanı sevgi ve irfanla kuşatan, onun temel sorularını cevaplandırır, ona huzur ve sükûn telkin eden, arındırır ve ruhen terakki ettiren gönül sultanı merkez şahsiyetlerin etrafında oluşmuştur. Bu bakımdan siyasî ve iktisadi açıdan bir Osmanlı eyalet merkezi olan Sivas, etkisini Şemsîye yolunun gönüllüleriyle daha geniş coğrafyalara, İstanbul'a kadar ulaştırmış ve kültür tarihine Sivasîler diye bir kavram kazandırmıştır.

Sivasîler kavramı bir muhite işaret eder. Bu muhitin iki temel dayanağı vardır:

1. Şemseddin Sivâsî'nin ahfadı... Buna *kan bağıyla oluşan muhit* diyelim. Elbette, nesebi sahih olan herkesin bir muhiti vardır. Buna aile muhiti diyoruz...

Bizim burada kastımız şu: Sıradan bir aile muhitinden öte, bu aileden gelen postnişinler, bilge şahsiyetler, şair ve âlimler; bunları hatırda tutarak bu tasnifi yapıyorum. Bakınız Sivas'taki âsitâne ve Eyüp Nişanca'daki dergâhta postnişin olan zevat-ı kiramın hemen hepsi Şemsî ailesinden gelmiştir... Ya kendi çocukları yahut yeğenleri hizmeti sürdürmüştür. Daha başka dergâhlarda görevli aile üyeleri de var... Dolayısıyla geleneği olan bir aileye burada işaret ediyoruz.

2. Şemsîye yolunun dervişleri, talip ve muhipleri... Buna da *yol muhiti* diyelim.

Elbette kan bağıyla oluşan muhitin içinde zikredilenler, aynı zamanda yol muhitinden de sayılabilir. Ancak buradaki kastımız açıktır; ailenin üyesi olmakla birlikte dervişlik bağıyla Sivasi gelenek içinde eserler veren şair ve yazarlar... Bunlar, Şemsî'nin açtığı yolda ilerlemişlerdir.

Şunu görüyoruz: Şemsî'nin izini takip eden, Sivasi gelenek içinde olan zevat, ister yol evladı, ister bel evladı olsun, tıpkı Şemsî gibi eserler vermişlerdir... İlim ve irfan tarafı zengin bir muhit. Bu muhit içerisinde pek çok eser yazılmıştır.

Her şeyden önce Şemseddin Sivâsî'nin ahfadı, hatta biraz daha geniş tutarak söyleyelim, Sivâsî'nin babası Zileli Ebü'l-Berekât Muhammed'in soyundan gelenler, ilim ve irfan açısından kıymetli insanlardır. Bu aile, büyük âlimler, mücadele adamları, şair ve mütefekkirler yetiştirdiği gibi, Ahmed Rindî gibi, melâmet neşvesiyle hayatı anlamlandıran kalender meşrep insanlar da yetiştirmiştir.

Burada birkaç isim zikretmek isterim: Abdülmecid Sivâsî, Abdulehad Nûrî, Abdülbâkî Sivâsî, Şemsî Ahmed, Recep Kâmil ve tabi bugün burada hakkında bir sempozyum düzenlediğimiz Ahmed Suzî... Bu isimlerin her birisi, birer mürşit olmanın yanında eserler telif etmiş, şiirler yazmış ilim ve irfan adamlarıdır. Bunların da yetiştirdikleri talebeler, tesir ettikleri münevverler vardır. Dolayısıyla Sivâsîlerin inşa ettiği edebi muhit, 16. yüzyıldan başlayarak günümüze değin devam eden geniş zaman içerisinde ele alınması gereken bir muhittir. Sadece bir örnek vermek isterim; bendenizin üzerinde çalıştığım isimlerden birisi olan Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi, esas itibarıyla Hakîkizâde Osman Efendi'den Halveti yolunu tahsil etmiş olmakla birlikte, Bayramî Melâmî mürşitlerindedir. Ama aynı zamanda Abdulehad Nûrî'ye müntesiptir... Mehmed Nazmî *Hediyetü'l-İhvân*'da bunu yazıyor. Rivayet şöyle: İbrahim Efendi, rüyasında Hz. Peygamber'i görmüştür. Hz. Peygamber, "varisim Abdulehad Nûrî'dir. Ehad sırrına da o vakıftır." buyurmuştur. Bunun üzerine İbrahim Efendi,

Abdulahad Nûrî'ye intisap etmiştir. Şimdi tabii, bu rivayet; ama aynı zamanda Sivâsi muhitin tesirini göstermesi bakımından önemlidir.

Bundan sonraki süreçte, Sivâsî ailesine mensup mürşitlerin sohbet halkasında bulunan, onların rehberliği ile aydınlanan, hilafet icazeti alan ilim ve sanat erbabının tespitine dönük akademik araştırmalar yapılabilir. Mevlevilikte bu, daha evvel yazılan tezkirelerle büyük oranda halledilmiştir. Lakin genel çerçevesiyle Halveti yolunun şairlerini ele alan tezkireler yazılmadığı gibi, Sivâsî muhitinde yetişenleri ele alan eserler de yazılmamıştır. Mehmet Nazmî'nin eserinden başka, bu yolun salıklarını ele alan eserler de görebildiğim kadarıyla yazılmamıştır. Evet, ailenin son temsilcilerinden olan Dr. M. Fatih Güneren'in *Sivâsî Şiirleri* önemli bir boşluğu dolduruyor. Ancak bu eser, aile içinden gelenleri içeriyor; bendenizin yol muhiti dediğim çerçevede geniş çevreye ulaşmıyor.

Evet, geniş bir muhit... Sivasilerin edebi muhiti, başlı başına ele alınması gereken genişliktedir. Bu konu doktora tezi olacak boyuta sahiptir. Şöyle ki, Şemsî'nin Sivas'ta attığı tohum, III. Mehmet (1595-1603)'in Abdülmecid Efendi (ö. 1639)'yi İstanbul'a davet etmesiyle birlikte şehir sınırlarını aşmış, İstanbul'a ulaşmıştır. Ama orada kalmış mıdır? Hayır; Abdülmecid Efendi, Sivas'tan İstanbul'a gittikten sonra farklı bir ufukta seyran ediyor. Ne yapıyor? Şunu yapıyor: Ayasofya Camii'nde kürsi şeyhi olarak halkı aydınlatırken, Reisülküttap La'î Efendi (ö. 1598) kendisine tahsis ettiği Eyüp Nişanca'da bulunan konakta ve Çarşamba Pazarı'nda bulunan Mehmed Ağa Tekkesi'nde hizmetlerini sürdürüyor. Daha sonra Ayasofya camiinden başka, Fatih Selimiye ve Sultanahmet camilerinde de vaazlar veriyor. Kısa zamanda şehirde tanınıyor; böylece burada bir muhit inşa ediyor. Bununla da kalmıyor halifelerinden, Abdulahad Nuri'yi Midilli'ye, Mısıri Ömer Efendi'yi Mısır'a, Mehmed Sâmî Efendi'yi Şam'a, Murad Efendi'yi Safranbolu'ya yolluyor... Gümülcine'ye, Amasya'ya, Karadeniz Ereğlisi'ne, Gölcük'e ve Karamürsel'e yolladığı talebeleri de var³. Keza Abdülmecid Efendi'nin sürgün olarak gönderildiği Bursa'da bulunduğu dönemde ektiği tohum, zaman içinde meyvesini vermiştir. Günümüzde bunun izleri Maksem'de bulunan Sivâsî Camii'nde ve Sivasiler Mahallesi'nde görülmektedir. Dolayısıyla Sivâsî muhit, uzun bir tarihi süreci işaret etmenin yanında geniş bir coğrafyayı da içermesi bakımından önemlidir. Sivas'ta atılan tohum, Midil-

³ Bu konuda özellikle Abdulahad Nuri'nin Midilli günlerine ilişkin güzel bir metin okumak için bkz: Necdet Yılmaz, "Abdulahad Nûrî-i Sivâsî'nin Midilli'deki Faaliyetleri", *İlim ve Kültür Tarihinde Sivâsiler Ulusal Sempozyumu Tebliğleri*, Sivas, 2011, 291-306.

lî'de Alîmî, Esircizâde Hüseyin ve Şeyh Ahmed Dede gibi, kâmil insanların, şair ve mütefekkirlerin yetişmesine imkân vermiştir.

Şemseddin Sivâsî Efendi, tevhid konusuna çok ağırlık vermiştir. Bütün eserlerinde bunu görüyoruz; ana konu: Tevhid! Bu ne anlama geliyor? Allah'ı kadir-i mutlak olarak idrak eden bir kişi, hürdür, hürriyetten yanadır. Onun şu meşhur beytini çoğumuz hatırlarız:

Sür çıkar ağıyârı dilden tâ tecelî ede Hak

Pâdişâh konmaz sarâya hâne ma'mûr olmadan

Bu beyitte, "sür çıkar!" derken şair, bizi adeta uyuduğumuz derin uykudan uyandırıyor. Adeta bir çılgık... Bu sadaya kulak veren herkes, tevhidin insanı hür kılan yönüne tanık olacaktır. Zira hürriyet, ağıyar bağlarından azade olmaktır. Ondan kurtul ki, sen de Hak tecelli etsin. Bu çağrı, bendenizde hep, merhum Nurettin Topçu'nun "isyancı ruhunu" hatırlatmıştır. İsyancı ruh, insanı ağıyardan arındıran ruhtur. Bu sebeple olsa gerek Sivasîler, "Allah var gam yok!" ilkesine müstenit, ortaya çıkan yanlış anlayışları tashih etmiş, korkmadan, çekinmeden Hakkı söylemişlerdir. Bu söyleyiş, tarihe "Kadıızâdeliler-Sivâsîler" mücadelesi olarak geçen süreci bize hatırlatıyor.

Abdülmeccid Sivâsî, bu tartışmanın tarafı olmuştur. Sürgünü göze almış, Hakkı söylemekten imtina etmemiştir. Fakat bu süreçte yazıp çizmekten, düşüncelerini kayda geçmekten de uzak kalmadı. Divan'ından başka, çeşitli kütüphanelerde onun adına kayıtlı yirmi civarında eser vardır. Şiirleri arasında Sultan I. Ahmet'e nasihat sadedinde yazdığı şiir dönemin nitelikli bir eleştirisi-dir. "Dinle ey Pâdişahım nâfi olan sözlerim" diye başlayan bu şiirde, çok açık bir şekilde şu soruyu sorar: "Şahsa mansıb mı gerek, mansıba âdem mi gerek?"

Kişiyne görev mi lazım, yoksa göreve uygun, liyakatli insan mı? Bu soru, her dönemde sorulması icap eden bir sorudur. Ancak çoğu kimse bunu sormaktan imtina eder. Fakat Sivâsî, Hakk'ın kudretini idrak eden gerçek bir muvahhid, bu soruyu sormaktan çekinmez. Sonra da şu evrensel sözünü söyler: "Küfr ile mülk dura, zulm ile durmasa gerek!"

Siyaset-name geleneğine sahip bir edebi geçmişimiz var... İlk eserimiz *Kutadgu Bilig*, esas itibariyle bir siyaset-namedir. Daha sonra yazılanlar da var. Bunların hemen hepsinde, Abdülmeccid Sivâsî'nin şiir diliyle ifade ettiği bu hakikat kaydedilmiştir: Küfür ile devlet devam eder, ancak zulümle devam etmez! Şunu demek istiyor: Sultanım sakın sen zulmetme!

Kadıızâdelilerin bir kısım müdahaleleriyle kapatılan tekkeleri, yasaklanan mukabeleleri, yıkılan rasathaneyi ve din adına yapılan zulmü hatırlarsak, buradaki kelâmın ne denli anlamlı olduğunu görürüz. Sözü kelama dönüştüren şey, zamanında söylenmesidir. Bir hakikati zamanında dile getirirseniz kelâm olur. Aksi takdirde konuşmuş olursunuz, o kadar.

Netice-i kelâm

Sivâsî muhittin, gerek aileden gelen ve gerekse yoldan gelen mümtaz şahsiyetleri, tıpkı pirleri Şemsî Efendi ve yolu İstanbul'a ve geniş coğrafyaya taşıyan Abdülmecid Efendi gibi, hep hakikatin peşinde olmuşlardır. Bugün burada adına bir sempozyum düzenlediğimiz Ahmed Suzî Efendi (ö. 1830) de böyledir. Bilindiği gibi, Suzî, Şemseddin Sivasî'nin 6. kuşak torunlarından. Halvetiye tarikatının Sivasiye koluna mensuptur. Tekke çevresinde yetişmiştir. Kaynaklarda eğitime dair net bir bilgi yoksa da Sivas'ta dönemin âlimlerinden dersler almıştır. İlim tahsili için birkaç yıl gurbette gezmiştir. Erken yaşlarda, henüz on dokuz yaşındayken hac yolculuğuna çıkmış; İstanbul, Kahire, Şam gibi İslam kültürünün önemli şehir merkezlerine uğramıştır. Bu yolculuğunu *Hacnâme'* de anlatır... Genç yaşta âsitânede postnişin olmuştur. Pek kıymetli eserler telif etmiştir. Bu eserleri, bu vesileyle yeniden gündeme getiriyoruz ve *Divan'ı* gibi diğerlerinin de yayımlanmasını umuyoruz.

Bir beytinde şöyle seslenir Sûzî,

İçmişiz kudret yedi-le bir şarâb-ı sâfi kim

Hiç ayılmaz haşre değin şöyle bir mestâneyiz

Şarâb-ı sâfi nedir? Tevarüs ettiği ilimdir, irfandır... Bununla sarhoş olan, elbette ilim ve irfan yolunda güzel hizmetler ortaya koyacak, nitelikli eserlere hayat verecektir. Bugün bunları burada değerli ilim adamlarımız bizlere anlatacaklar. Bendeniz, bu güzel projede bizleri buluşturan, başta değerli ilim adamı, kardeşim Prof. Dr. Âlim Yıldız'a, düzenleme kurulunun gayretli üyelerine, zaman ayırarak hazırladıkları tebliğlerle Sivâsî geleneğinin ortaya çıkmasına katkı sağlayan ilim adamlarımıza müteşekkirim.

Bütün bu güzellikleri hep birlikte yaşamamızı sağlayan ise, daima ilim ve sanat adamlarını himaye eden, onlara gerekli değeri veren ve onlardan yararlanmasını bilen değerli dostumuz Belediye başkanımız Doğan Ürgüp ve arkadaşlarıdır; onlara da şükranlarımı arz ediyorum... Bendeniz, belediyelerimizin bu türden çalışmalara öncülük etmesini, kültür belediyciliği olarak nitelendir-

mekteyim. Elbette şehrin imarı, alt yapısı ve temizliği önemlidir; bunlar asli görevler. Ama bu görevler şehri tanımakla, şehrin yetiştirdiği değerleri öğrenmekle ve o değerlerin tecrübelerini tevarüs etmekle mümkün oluyor. Bu bakımdan belediyemizin özellikle son yıllarda artan bu türden projeleri himaye etmesini önemişiyorum.

Efendim,

Ben lâmekândan gelmişim kevn ü mekânı neylerim

Ben cânânımı bulmuşum cânı cihânı neylerim

diye seslenen Sûzî-i Sivâsî'yi, ecdadını ve ahfadını hayırla, rahmet ve minnetle anıyor, bu mümtaz şahsiyeti daha iyi tanımak için cem olmuş siz değerli hemşerilerimi saygıyla selamlıyorum.

XVIII. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİNİN SİYASİ DURUMU

M. Asım Yedi yıldız*

Karlofça Antlaşması (110/1699) Osmanlı tarihinde bir dönüm noktası teşkil eder. Gerçekten bu tarihten itibaren eski gücünü koruyamayan Osmanlı devleti, kendisini sürekli uğraştıran harpler sonucunda toprak kayıpları yaşamağa başlamıştır. Bununla birlikte, dünyanın hâlâ en güçlü ülkelelerinden birisiydi. Zira yaşanan bu ağır sorunlara rağmen, hayatını iki yüzyıl kadar daha devam ettirebilmiştir.

XVIII. asrın başlarında Osmanlı devleti hem Balkanlarda hem de doğuda sıkıntılar yaşıyor, Rusya, Avusturya ve Venediklilerden birisi veya ikisiyle savaşmak durumunda kalıyordu. Bu harplerden bazısında zaferler elde edilse de, daha ziyade mağlup olunuyor ve toprak kayıpları sürüyordu. Dolayısıyla Osmanlı devleti, içte ve dışta gittikçe zayıflıyordu. Küçük Kaynarca Antlaşmasının içeriği (1774) bunun en açık kanıtıydı. Ayrıca zamanın yöneticileri devleti eski gücüne kavuşturabilmek için daha çok askeri alanda bir takım reformlara girişmişlerdi. Ancak istenilen sonuçlar alınmadı. Zira İngiltere ve Fransa çekimser kalmasıyla Rusya ve Avusturya, Avrupa topraklarında ilerlemek üzere yeniden harekete geçmişlerdi. Bu da yetmezmiş gibi, Suriye, Mısır gibi ülkeler özerklik sevdasına düştüler. Böylece Osmanlı devleti, iktisaden gittikçe güçlenen Avrupalı devletler karşısında daha da zayıf bir konuma düştü.

1770-1774 dönemi Osmanlılar için felaket yıllarıydı. Karlofça barış antlaşmasıyla (1699) başlayan bu süreç, XVIII yüzyılda da artarak devam etti. Yeniçerilerin hanedanlık üzerindeki hakimiyetleri ve aralarındaki rekabetler yüzünden kısa süreli görev yapmak zorunda kalan sadrazamlar, Avrupa'daki gerginliklerden uzak kalmaya büyük bir özen göstermeye çalışmışlarsa da, devleti yeni savaşlara sürüklemekten kurtaramadılar.

* Prof. Dr. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Anabilim Dalı Öğretim üyesi

Poltava'da, Büyük Petro karşısında mağlup olan İsviçre kralı XII. Karl'ın Devleti Aliyye'ye sığınması, Osmanlının savaşa girmesine sebep oldu. Oysa, Rus Çarı, Osmanlıyı, bir ultiमतomla daha önce uyarmişti. Muhtemelen Polonya ve Kırım'ın da Kral'ı desteklemesi Osmanlının Rusların uyarısını dik-kate almamasına neden oldu ve savaş kaçınılmaz olarak başladı. Büyük Petro savaşı kaybedince, antlaşmayı kabul etti (1712); Rusya böylece, Ukrayna dışında aldığı tüm topraklardan vazgeçmiş oluyordu. Ancak daha sonra, savaşçı lobinin girişimiyle Osmanlılar, Ruslara yeniden saldırdılar. Osmanlılara destek veren XII. Kral da böylece ülkesinin başına geçti.

Bu geçici zafer sarhoşluğundan cesaret alan devrin veziriazamı Silahdar Ali Paşa ve onun yanında yer alan savaş yanlıları bu sefer de Ege denizinde işgal ettiği yerleri geri almak üzere Venediklilerin üzerine harekete geçilmesini sağladılar (1714). 1715'de Mora fethedildi ve Suda kalesi alındı. Sonra da Macaristan için Avusturyalılar üzerine yüründü (1716), ancak savaş, Temeşvar ve Belgrad'ın kaybıyla sonuçlandı (1716-1717). Bu durumu fırsat bilen Venedikliler Morayı işgal için harekete geçmişlerse de amaçlarına ulaşamadılar. Savaşı sürdürmenin mümkün olmadığını anlayan Nevşehirli Damat İbrahim Paşa, 21 Temmuz 1718'de Pasarofça antlaşmasını imzaladı. Buna göre, Temeşvar eyâleti, Eflak ve Belgrad ile birlikte Kuzey Sırbistan Avusturya'ya bırakıldı. Venedik'e herhangi bir şey verilmezken, Mora Osmanlıların elinde kaldı.

Bu tarihe kadar devam eden Batı cephesindeki barış ortamı, Viyana (1729-1730), Paris (1720-1721), Moskova(1722-1723), Varşova (1730)'ya gönderilen elçilerle teyid edilmek istendiyse de, doğuda sıkıntılar son bulmadı. Safevi İran'ı 1723-1724'de Ruslar karşısında çok güç durumdaydı. Kuzeyde Rusların ortada Afganların işgali devam ediyordu. Osmanlılar ise, Batı'daki sınırlarını korumak amacıyla Gürcistan'da (1723-1725) Gori, Erivan ve Tebriz'i alarak Batı İran'daki ilerlemesini sürdürdü (1723 ve 1724'de sırasıyla Kermanşah, Hemedan alındı). Bu sırada İran'da iktidara Afgan Eşref Şah gelmiş olsa da onları önleyemedi ve 1724'de Hemedan'da barış yapıldı. Fakat sukûnet dönemi fazla sürmedi ve savaş yeniden başladı. Bunlar yaşanırken Afşar önderi Nadir Şah, bir dizi usta politikasıyla Safevi hükümdarı oldu (1736) ve Osmanlı devletiyle yeniden barışa oturdu. Rus tehdidi karşısında kalan Osmanlılar da İranlıların ele geçirdiği toprakları geri almak şartıyla barışa razı oldu.

Güney Rusya ve Kafkasya cephesinde de sorunlar yaşanıyordu. 1737 Ocağında Avusturyalılarla ittifak yapan Ruslar, Kırım'da ilerleyerek Azak

kalesini aldılar. Onların Bosna ve Bulgaristan'a saldırısını Osmanlılar Belgrad'a saldırmakla karşıladı. Sonunda araya Fransız elçisi girerek Eylül 1739'da barış yapıldı. Buna göre, Avusturyalılar Pasarofça'da daha önce elde ettiği yerlerden, Rusya da Karadeniz'de savaş ve ticaret donanması bulundurmaktan vazgeçmiş oluyordu. Belgrad'da yapılan bu anlaşmayla, Osmanlı imparatorluğu askeri ve diplomatik açıdan hâlen güçlü olduklarını kanıtlanmış oluyordu. 1768'e kadar Ruslarla ve 1788'e Avusturyalılarla bir daha savaş olmadı.

Fakat Osmanlılar bu yılları da savaşız geçirmediler. Zira İran hükümdarı Nadir Şah Caferiliğin beşinci hak mezhep olması yönünde Osmanlılardan talepte bulunmuş, ancak bu isteği kabul görmemişti. Bunun üzerine Hind ve Afkan'daki başarısına güvenen Nadir Şah Ortadoğu'ya hakim olabilmek için Osmanlılara savaş açtı (1743). Gürcistan, Doğu Anadolu ve Irak topraklarında yaşanan savaşı kâh biri kâh diğeri kazandı. Nihayet 1746'da, Kasrı Şirin antlaşmasıyla (1639) çizilen sınırlar kabul edilerek barış yapıldı.

XVIII. asrın şüphesiz en önemli hadisesi Küçük Kaynarca antlaşmasıdır¹. Osmanlı yöneticileri Sultan III. Mustafa ve Veziriazam Koca Ragıp Paşa bu nisbi barış dönemini reformlarla geçirdi. Ancak bir sonraki sadrazam Silahdar Mahit Hamza Paşa, Ruslarla savaş halinde olan Polonya'ya destek vererek barış politikasından vazgeçti ve Rus imparatoriçesi II. Katerina'dan Polonya'dan hemen çekilmesini istedi. Osmanlıyı buna sevkeden husus, Kırım için kaygılanmasıydı. Katerina ultimatomu reddedince, Kırımlıların desteğinden mahrum olmalarına rağmen, gerekli hazırlıklar yapılarak 1769 Nisanı'nda Rusya'ya savaş açıldı ve Eflak'a kadar ilerleyen Rusların barış teklifi reddedildi.

Bunun üzerine II. Katerina ana hedefini teşkil eden Yunanistan ve Mora'yı da içeren Balkanlara nüfuz etme hayalini gerçekleştirmek amacıyla bölgedeki Ortodoks halkları casuslarıyla Osmanlılara karşı isyana teşvik etti ve Karadeniz'de donanması olmadığından Baltık donanmasını harekete geçirdi. Amiral Alexis Orlof komutasında donanma Temmuz 1769'da Koron önüne geldi ve Modonu kuşattı. Fakat şiddetli bir fırtınaya yakalanan donanma, Moron'da ayaklanan halkı kaderlerine terkederek çekildi. İsyan 1770'de bastırıldı, suçlular şiddetle cezalandırıldı. Ruslar ise, o günden sonra

¹ 1749'da son bulacak Osmanlı Rus savaşıdır. 93 harbi diye de meşhur olan bu savaş. 1730'lardan 1768'lere kadar Osmanlı devleti için nisbeten barış içinde geçen bu dönem, Avrupa'nın kendi içinde savaşlarla geçer. (Avrupa Mirasçılık savaşı (1740-1748), yedi yıl savaşı 1756-1763.

Çeşme limanına yerleşip Akdeniz Suriye ve Mısır'a kadar olan bölgelerde serbestçe dolaşmaya başladı. Mısır'da Memlukların yakalanmasını destekledi (1771-1772). Ege'de Rus varlığı hissedilmişse de Küçük Kaynarca antlaşmasına kadar bu durum devam etti.

Antlaşma sonrası Rus donanması Baltık Denizine tekrar döndü. Doğu Akdeniz'e gelişi büyük bir şaşkınlık yaratmışsa da, II. Katerina Kırım ve Tuna prensliklerinde olumlu sonuçlar aldı. Gerçekten Kırım hanları arasındaki rekabetten yararlanan Ruslar, Kırım, Eflak, Dobruca Rusçuk'u işgal etti. 1772'de Ağustos'ta başlayan barış görüşmeleri, Osmanlıların aşırı buldukları Rus istekleri sebebiyle sonuç vermedi. Savaş yeniden başladı ve Ruslar lehine gelişti. 21 Temmuz 1774'de nihayet barış imzalandı.

Ağır sonuçlara yol açan bu antlaşmayla, Rusya Boğdan, Eflak ve Besarabya'dan vazgeçti, fakat Azak, Dinyeper ile Buğdan arasındaki toprakları Kuban ve Terek ilçelerini aldılar. Kırım bağımsız olarak kaldı. Ruslar İstanbul'da sürekli bir elçi bulundurma ve Ortodoksları koruma hakkı kazandı ve kilise kurma hakkı elde etti. Kısa zamanda önce Rumeli'den sonra tüm imparatorluktaki Ortodokslara bu hakkı teşmil etti. Antlaşmanın ağır sonuçlarına rağmen Osmanlılar en kötü durumu böyle savuşturmuş oldu. Ancak İmparatorluk eski gücünü bütün dünyanın nezdinde önemli ölçüde kaybetmiş oldu. Düşmanları için iştah kabartan bir ava dönüştü.

1784'e gelindiğinde Osmanlı devletinin başında artık III. Selim vardır. Bu sırada Rusya ve Avusturya ile harp halinde olan Osmanlı devleti, 1784'de Ruslara kaptırılan Kırım'ı geri almaya ve Avusturya ile Rusya arasında yapılan anlaşmanın yürürlüğe girmesini önlemeye çabalıyordu. Fakat Avusturya Rusya ile ittifak edince, Osmanlı devleti iki cephede aynı anda savaşmak durumunda kaldı. Bununla birlikte yeni sultanla ümit ve heyecan kazanan halk, Kırım'ın Ruslara bırakılmaması gerektiğine inandırılmıştı. Üstelik Kırım İstanbul'un kilidiydi. Hakikaten burası Rusların eline geçtiğinde İstanbul tehlike altına girerdi. Dolayısıyla ne pahasına olursa olsun Kırım alınmak zorundaydı.

İşte III. Selim bu amaçla Yusuf Paşa'yı sadrazamlıkta bırakırken Deryalar kaptanı Gazi Hasan Paşa'yı serasker unvanıyla Özi kalesini almakla görevlendirdi. Onun yerine de Giritli Küçük Hüseyin Paşa'yı getirdi. Askeri hazırlıklar yapıldı ve ülkenin çeşitli yerlerine fermanlar gönderilerek gerekli önlemlerin alınması ve orduya katılınması emredildi. Yeterli katılım sağlanmayınca, sultan, Rusya ve Avusturya ile tek başına uğraşamayacağını düşünerek İsveç ve Avusturya'nın düşmanı Prusya ile antlaşma yolları aradı.

Bunlar olup biterken devam eden savaşlar da yenilgiler alınıyordu. Nitekim 1788 yılında Buğdan'a yerleşmiş bulunan Rus kuvvetleri, Avusturya kuvvetlerinin yardımına da güvenerek, Kalas istikametinde Tuna'yı geçtiler. General Kaminski'nin komutasındaki birlikler, kendilerini karşılayan 4000 kişilik Osmanlı kuvvetlerini kayıplar verdirek ve esirler alarak ilerlemelerini sürdürdüler. Bunun üzerine Sultan, sadrazamı görevinden alıp yerine kethüda Hüseyin Paşa'yı, seraskerliğe de Kemankeş Mustafa Paşa'yı atandı. Ruslara büyük bir darbe vurmaya hareket eden Osmanlı ordusu, Eflak tarafındaki kuvvetleriyle birlikte (25.000 kişi) Fokşan üzerine yürüdü. Bu sırada Rus generali Suvarof, Avusturya komutanı Prens Koburg ile anlaşarak iki taraftan Osmanlı ordusuna saldırdılar. Mustafa Paşa ordusu büyük mağlubiyet yaşadı. Kuvvetlerinden biri kısmı İbrale'ye bir kısmı da Bükreş'e kaçtı. Geri kalanlar da tüm silah ve ağırlıklarıyla birlikte düşmanların eline geçti.

Fokşan yenilgisi Ordunun moralini ciddi anlamda bozmuştu. Kemankeş Mustafa Paşa ve Çarhacı Abdi Paşa komutasında mevcut kuvvetler yeniden toplanarak bozgunun intikamını almak istedi. Rımnik (Râmnic) suyu civarlarında tahmin edilen düşman ordusu üzerine varıldı, yalnız düzenli ve birlikte hareket eden Avusturya ve Rus kuvvetleri, dağınık halde hareket eden Osmanlı kuvvetleri karşısında bir kez daha zafer elde ettiler. Osmanlı ordusu ise ricat ederken düşman kuvvetlerinin kendilerini takip ettiğinden endişenelererek kaçmağa başladı ve Buzau suyunda boğulmak suretiyle büyük zayıf verdi. Boze bozgunu olarak anılan bu olay sonrasında Ruslar Akkerman'ı, Avusturyalılar da Belgrat ve Semendre'yi aldılar. Bir müddet sonra Bender ile Besarabya da Rusların eline geçti.

Peşpeşe yaşanan bu yenilgiler sonunda, Osmanlı devlet yöneticileri, artık silahla zafer kazanmanın yetersiz olduğunu düşünmeğe başladılar. Her ne olursa olsun artık barış yapılması gerektiğini savunanlar vardı. Bazısı Avusturya ve Rusların düşmanlarıyla anlaşmalar yapılarak harbe devamı savunuyorlardı. Sultan da bu kanaati taşıyordu². Rusya ve Avusturya karşısında kaybettiklerini istirdad etmek amacı taşıyan sultan, bu iki devletin düşmanı olan İsveç ile anlaşma yoluna gitti. Lehistan'ın Rusya, Avusturya ve Prusya tarafından paylaşılmasından önce Osmanlılara, sonra da kendisine yöneleceğini düşünen İsveç kralı Gústav III, 1788'de Rusya'ya savaş açtı. Osmanlılar bu savaşı sempatiyle karşıladılar, hatta İsveç kralına 20.000 kese bir para yardımı öngörüldü. Ancak İsveç kralı Ruslarla Varla anlaşmasını imzalamaları (Şubat 1790), Osmanlıları panikletti ve yine bu iki ülkenin

² Kral, Enver, Ziya., Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, c. V, 14-16.

düşmanı olan Prusya ile anlaşma yapılmak istendi ve bu kabul gördü. Fakat Osmanlılar bu anlaşmadan gereği gibi yararlanamadılar. Frederik III'ün nazırlarından Kont Hertzberg Doğu Avrupa'nın bütün anlaşmazlıklarını düzenleyen bir plan yaparak Prusya'yı Osmanlı için bu ülkelerle savaşmaması konusunda ikna etti. Sonunda bu plan gereğince, Türkiye Eflak ve Buğdan'ı Avusturya'ya Kırım ve Besarabya'yı Rusya'ya bırakacak, müttefik güçler de geri kalan topraklardan çekilecek ve Avrupa devletleri kefilliği ile bu sınırlar güven altına alınmış olacaktı. Avusturya ayrıca aldığı topraklardan Galıçya'yı Lehistan bırakacak, Lehistan da Danzig ve Thorn Prusya'ya devredecekti. Rusya Finladiya'nın bir kısmını İsveç'e verecekti. O da Pomeranya'nın sahip olduğu kısmını Prusya'ya verecekti.

Buna göre asıl kaybeden Osmanlı oluyordu. Dolayısıyla bu plan Osmanlılar tarafından kabul edilmedi. Aynı şekilde Hollanda ve İngiltere de planı onaylamadı. Fakat Durum Avusturya'ya bildirildi. O tarihte Jozef II vefat etmiş, yerine Toskana Büyük dukası Leopold tahta geçmişti. İçerideki kargaşalıkları dikkate alan Leopold, sonunda anlaşmayı kabul etti. Osmanlılarla Avusturyalılar arasında yapılan Zıştovi anlaşması Avusturya'nın Orsova toprakları dışında kalan bütün topraklardan çekilmesiyle son buldu.

Bu tarihten sonra Osmanlı Rusya ile başbaşa kalmış oluyordu. Onları da bir barışa zorlayabilirdi. Ancak bunu tercih etmedi ve savaşa devam etti. Fakat Anadolu ve Rumeli'nde yeni yenilgiler aldı. Zayıf bir direnmeden sonra Koban Ruslar'a geçti. Tuna dolaylarında Kilia'yı, Dolaçayı ve İsakçayı alan Rus birlikleri İsmail kalesini zapt etti, burada 20.000'den fazla Osmanlı askerini katletti. İngiltere ve Prusya'nın Rusya aleyhine savaşa girme talepleri de kamuoyları tarafından benimsenmedi. Anape'nin Rusların eline geçmesi ve Masçin'de Osmanlı ordusunun yenilmesi Babiâlinin tamamen moralini bozdu, mecburen Rusya ile anlaşmaya varıldı. Yaş anlaşması olarak tarihe geçen bu anlaşmayla (9 Ocak 1792'de) eski anlaşmalar yenileniyor, sonuç itibariyle Oşakof, Prut ve Dnyester nehirleri arasında kalan topraklar haricinde Rusya diğer yerlerden vazgeçiyordu. Eflak ve Buğdan'a verilmiş imtiyazlar yenileniyor, Bâbîali Çar ve emsallerine düşmanca davranışlarda bulunmamaya söz veriyordu. Bâbîali ayrıca Rus tacirlerini Tunus ve Cezayir korsanların karşı korumayı da üzerine alıyordu.³

Osmanlı devletinin müteakip yıllar ve XIX. asrın başlarında da aynı cephelerde ilgili devletlerle münasebetleri iç açıcı değildir. Kadim düşmanlık devam ediyor, söz konusu ülkeler her fırsatta Osmanlı devletini rahatsız

³ Kral, Enver, Ziya., *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, c. V, 14-16

eden girişimlerde bulunmaktan çekinmiyordu. Buna mukabil Osmanlılar da bu devletlerden biriyle anlaşırken diğerine cephe alma politikası sürdürmekteydi. Bu asrın başlarında Fransa'yla yaşanan ilişkiler bunun en açık kanıtını teşkil etmektedir. Napolyon Bonapart'ın 25 Temmuz 1798'de Mısır'ı almasıyla birlikte Fransa Osmanlı'ya büyük bir ihanet de bulunmuştu. XVIII. Yüzyıl Fransa yüzyılıydı. Balkanlarda da İtalya ve Avusturya karşısında kazandığı zaferlerle Fransa, önemli bir avantaj kazanmıştı. Bu durum haklı olarak Bâbîâliyi kaygılandırıyordu.

XVIII. asrın sonu ve müteakip asrın başlarında Osmanlı-Rus ve Osmanlı Fransa ilişkilerinin seyrini ayrıntılı anlatarak tebliği uzatmak istemiyorum. Ancak şu kadarını belirtmeliyim ki, Osmanlılar ile Ruslar arasında çıkan harp (1809) Bükreş anlaşmasıyla son buldu (1839). Osmanlı bundan da zararlı çıktı. Böylece I. Tanzimat'a kadar bir türlü istikrar ve huzuru yakalayamayan Osmanlı, kuzey doğusunda ve Balkanlarda ezeli rakipleriyle gerilim ve savaşlara devam etti. Tüm çabalara rağmen isyanların da arkası keşilmedi. III. Selim ve Sultan Mustafa tahttan indirildi, kısa süreli göreve gelen sadrazamlar devlete hakim olamadılar ve merkezi otorite zayıfladı ve hatta yok oldu. Edirne vakası ve nizam-ı cedit ordusunu kaldırmayı amaçlayan Boğaz yamaklar isyanı bunun en açık kanıtlarıdır (1807). Bu arada Ruslarca desteklenen Sırp isyanı unutulmamalıdır (1804-1817). Avrupa devletlerince desteklenen milliyetçilik hareketlerinin yol açtığı Yunan isyanı, şahsi çıkarları peşinde olan Tepedelenli Ali Paşa'dan destek gördü. Onları Eflak ve Buğdan isyanları takip etti(1820). Bu isyanlar tam bastırılmışken Mora (1821) ve Mısır'da Mehmet Ali Paşa başkaldırdı. Sultan II. Mahmut bir taraf tan isyanları bastırmaya çalışırken diğer yandan reformlar yaptı.⁴

Netice olarak XVII. yüzyılın ilk çeyreğine doğru çıkan Celalî ayaklanmalarından büyük sıkıntı çekmiş olan Sivas, Celalî elebaşlarından Karayazıcı'ya uzun yıllar haraç ödemişti. Ondan sonra, 30.000 askerle Sivas'a giren Deli Hasan adlı Celalî eşkıyanın yağmasına uğramıştır. XVII. yüzyılın başlarından itibaren devletin kaderini paylaşarak huzuru yitiren Sivas, nüfus ve ekonomik açıdan da zayıflamıştı. XVIII. yüzyılda ülkede görülen rüşvet, adam kayırma, adaletsizlik ve mali çöküntü Sivas için geçerliydi. Kanunsuzluk adaletsizlik bir türlü önlenemiyor, bu sebeple yaşanan göçler nüfusun azalmasına yol açıyordu.

⁴ Geniş bilgi için bkz. Uzunçarşılı, İsmail hakkı, Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, c. IV, ss. 131-168

Bu dönemde yaşayan ve 1830'da vefat eden Sivaslı Suzi de, aynı ortamı paylaşmış ve şüphesiz ondan etkilenmişti. Hakikaten sosyal ve ekonomik açıdan ciddi sıkıntıların yaşanması hayatında derin izler bırakmış olmalıdır. Divanındaki şu dizeler o sırada meydana gelen kültürel ve sosyal değişimin Suzi'yi siteme sevkedecek kadar etkilediğini göstermektedir.

“Kalmamış aslâ diyânet halkda
Bu cehâlet bu insânda nedir bilmem”

.....

“Hubb-ı fi'llâh hubb-ı Râsûl'den eser
Kalmamış gibi nisyânda nedir bilmem

Birbirine buğz-ı küdûretde müdâm
Kalmadı hullet cihânda nedir bilmem

Aramazlar şer-i ahkâm-ı şerîf
İşleri böyle tuğyânda nedir bilmem

Zâbitân u hâkimân gafletdedir
Âlimân dahi hızlânda nedir bilmem

İzzet ü hürmet bütün kalkmış durur
Büyük küçük sayan da nedir bilmem

Ekserî çıkmış yolundan her biri
Kalıpdır âkil hayrânda nedir bilmem”

Görüldüğü üzere, Suzi toplumun ahlaki yapısının ciddi anlamda bozulduğunu, ahlaki temellerin sarsıldığını, artık kimsenin küçük büyük tanımadığını ve dinin kurallarına gereken hassasiyetin gösterilmediğini, şehrin yönetiminin de bütün bu olan bitenler karşısında duyarsız hale geldiğini açık şekilde göz önüne sermektedir.

ON SEKİZ VE ON DOKUZUNCU YÜZYILDA SİVAS'TA TASAVVUF

Kadir ÖZKÖSE*

On sekiz ve on dokuzuncu asırlara tasavvuf tarihi açısından baktığımızda önceki dönemlere göre bazı önemli değişikliklerin olduğu görülmektedir. 1826 yılında gerçekleşen Yeniçeri Ocağı'nın kapatılma kararından Ocak ile özdeşleşen Bektaşî tekkeleri de nasibini almıştır.¹ Aynı şekilde on yedinci asırda medrese-tekke çatışması, Kadızadeliler-Sivâsîler tartışması yaşanmışken on sekizinci asırda mesafeli yaklaşımlar yerine itidalli yaklaşımlara bırakmış, bilhassa on dokuzuncu asırda tekke ve medrese barışık ve uyumlu hale gelmiştir. On sekiz ve on dokuzuncu asırlarda tasavvufun şiir, musiki ve hüsn ü hat gibi sanat dallarıyla güçlü bir senteze girdiği gözlemlenmektedir.² Tasavvuf tarihi açısından on dokuzuncu asrın bir diğer önemli özelliği, Meclis-i Meşâyih'in kurulmasıdır. Şeyhülislam refik Efendi'nin gayretleriyle 1283/1866 yılında Şeyhülislamlık makamına bağlı olarak kurulan Meclis-i Meşâyih, tasavvufî hayattaki keyfiliği en aza indirmeyi ve başıboşluğu ortadan kaldırmayı hedeflemiştir.³ Bektaşîliğe karşı tepkisel yaklaşımın arttığı bu dönemde Şeyhülislamlık makamını deruhte eden dönemin şeyhülislamı genelde diğer tarikatlara karşı menfi bir tutum sergilememişler, tarikatlar hakkında olumsuz fetva yayınlamamışlardır. Hatta on dokuzuncu asırda görev yapan yirmi dokuz şeyhülislamdan on üçünün bir tarikata müntesip olması, birisinin bizatili şeyh olarak resmi makamda bulunması, birçoğunun tekke yaptırması veya tekke hazinesine defnolunması, ilmiye

* Prof. Dr. Gaziosmanpaşa Üni. İlahiyat Fak. Öğretim Üyesi, kadir.ozkose@gop.edu.tr; kadirozkose60@hotmail.com

¹ İrfan Gündüz, *Gümüştanevî Ahmed Ziyâüddîn (KS) – Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı ve Hâlidîyye Tarikatı*, Seha Neşriyat, İstanbul 1984, s. 142.

² Komisyon, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, haz, Hakkı Dursun Yıldız, Çağ Yayınları, İstanbul 1992, c. XIV, s. 386.

³ Bilgin Aydın, "Meclis-i Meşâyih", *DİA*, c. XXVIII, s. 247-248; Mustafa Kara, *Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*, Sır Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 287-292.

sınıfı ile tasavvufi coğrafyanın birbiriyle nedenli kaynaşık olduğunu göstermesi açısından önemli bir karinedir.⁴ Gerçekleşen bu müspet gelişmeler, bu dönemde tarikatlara olan ilgide bir artışın oluşmasına yol açmıştır. İç ve dış sıkıntılardan bunalan halk için tarikatlar adeta bir sığınma ve teselli kapısı olmuştur.⁵

Osmanlı hâkimiyeti altında Sivas, büyük bir eyaletin merkez sancağı konumundadır. XVI. yüzyıl ortalarında Rumiye-i Suğra Eyaleti veya Rum Eyaleti de denilen Sivas eyaleti, Paşa sancağı olan Sivas'tan başka, Amasya, Çorum, Bozok, Divriği, Canik ve Arapkir livalarını ihtiva etmek üzere, Orta Fırat havalsinden Orta Karadeniz bölümüne kadar uzanmaktadır. Bu eyalet teşkilatı bazı ufak değişikliklerle XIX. Yüzyıl ortalarına (1863) kadar devam etmiştir.⁶

Osmanlı toprakları içerisinde tasavvufî hayatın en canlı olduğu belli başlı kentlerden biri de Sivas'tır. Sivas, farklı tasavvufî meşrep ve akımların hayatiyet kazandığı bir mahaldir. Selçuklular ve Beylikler döneminde olduğu gibi Osmanlılar döneminde de tasavvuf, toplum hayatının her katmanında yer almaktadır. Payitahtlık merkezinden uzakta, Anadolu'nun ortasında Sivas'ın bir kültür merkezi olarak varlığını devam ettirmesi, kentini yetiştirdiği öncü isimler sayesinde gerçekleşmiştir.⁷

1. Şemsiye ve Şemsiyye-i Sivâsiyye

On altıncı asırdan tekkelerin kapatılmasına kadar merkez âsitâne ile varlığını devam ettiren Şemsiyye, Sivas'ın tasavvufî geleneğine katkı sağlayan en önemli ocak olmuştur. Tekkenin on dokuzuncu yüzyıl başındaki en meşhur şeyhi ise Ahmed Sûzî Efendi'dir. Abdülmecîd Sivâsî'nin torunlarından Şeyh Ömer Sâni Efendi'nin oğlu olan Ahmed Sûzî Efendi,⁸ şer'î ilimleri Muhammed Hâdimî'den tahsil etmiş, tasavvuf hilâfetini Draman Nakşî Dergâhu şeyhi Şeyh Abdülmecîd Efendi'den almıştır.⁹ 1198/1783 tarihinde on dokuz yaşında Hicaz'a

⁴ Hür Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003, s. 747.

⁵ Osmânzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, haz. Mehmet Akkuş - Ali Yılmaz, Kitabevi, İstanbul 2006, c. II, s. 164.

⁶ Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-Vukuat Kurumları ve Örgütleri ile Osmanlı Tarihi*, c. I-II, sad. Neşet Çağatay, Ankara 1992, s. 141; Besim Darkot, "Sivas", *İslam Ansiklopedisi*, c. X, s. İstanbul 1993, s. 574.

⁷ Kadir Özköse, "Osmanlı Devleti Döneminde Sivas'ın Tasavvufî Kültür Yapısı", *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri*, 21-25 Mayıs 2007, Doğan Gazetecilik ve Mat. San. A.Ş., Sivas 2007, c. II, s. 39.

⁸ Hocazade Ahmed Hilmi, *Ziyâret-i Evliya*, İstanbul 1325, s. 93.

⁹ Hocazade, *Ziyâret-i Evliya*, s. 93.

gidip hac vazifesini ifa etmiştir.¹⁰ Arapça ve Farsçayı şiir yazacak derece de bilen Sûzî Efendi, uzun süre Sivas'ta tekke postnişinliğinde bulunmuştur.¹¹ 1246/1830 Sivas'ta vefat eden Ahmed Sûzî Efendi, Meydan Cami avlusundaki Şemseddin Sivâsî'nin türbesine defnedilmiştir.¹²

Tasavvufî ve ilmî kişiliği ile çevresi tarafından takdir edilen Sûzî, on dokuzuncu yüzyıl başlarında bir taraftan eski tekke geleneğini devam ettirirken, diğer taraftan da tasavvuf ve aşk gibi konulardaki divan tarzı şiirlerini ortaya koymuştur. Yunus edasıyla yazdığı şiirlerde Sûzî mahlasını kullanmıştır. Birçok ilahisi bestelenmiş ve günümüzde de zevkle dinlenmektedir. Şiirlerine sade bir üslup ve dîni bir lirizm hakimdir. Sûzî'nin en önemli yanı samimi ve âşık bir zât olmasıdır.¹³ Bu duygularla kaleme aldığı belli başlı eserlerini şu şekilde sıralayabiliriz: *Silsile-i Pîrân-ı meşâyih-i Halvetiyye, Dîvan, Sülûknâme, Terceme-i Kasîde-i Bîr'e*.¹⁴

Sûzî Efendi'den sonra kendisinden ahz-i tarîkat eden kardeşi Mehmed Behlül Efendi (ö. 1256/1840), Behlül Efendi'nin oğulları Şeyh Hüseyin Sâni (ö. 1279/1862)¹⁵ ve Şeyh İbrahim Nâibî Efendi (ö.1281/1864)'ler postnişin olmuş, her ikisi de Şeyh Ali Lutfî Elbistânî'den tarikat terbiyesi görmüştür. Elbistânî ise Ahmed Sûzî Efendi'nin halifesidir.¹⁶

İbrahim Nâibî'den sonra oğlu Şeyh Ali Efendi (ö. 1307/1889),¹⁷ Şeyh Hüseyin Efendi'nin oğlu Şeyh Ahmed Efendi (ö. 1317/1899),¹⁸ Şeyh Mehmed Zeki Behlülî Efendi (?)¹⁹ isimleri postnişin olarak tespit edilebilmesine rağmen haklarında ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır.²⁰

¹⁰ Ayşe Ulusoy, *Sûzî Dîvânı (Tenkitli Metin Neşri)*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Dan. Ali Yılmaz, Sivas 2004, s. 5.

¹¹ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-i Âmiri, İstanbul 1338, c. I, s. 89; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. III, s. 509.

¹² Hocazade, *Ziyâret-i Evliya*, s. 93; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, c. I, s. 89; Hür Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, İnsan yayınları, İstanbul 2003, s. 237.

¹³ Abdulkadir Sağlam, *Sûzî Divânı*, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Dan. Yrd. Doç. Dr. Nuran Altuner, Çanakkale 2000, s. 22.

¹⁴ Kadir Özköse, "Osmanlı Devleti Döneminde Sivas'ın Tasavvufî Kültür Yapısı", *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri*, 21-25 Mayıs 2007, Doğan Gazetecilik ve Mat. San. A.Ş., Sivas 2007, c. II, s. ?

¹⁵ Hocazade Ahmed Hilmi, *Ziyâret-i Evliya*, İstanbul 1325, s. 93.

¹⁶ Hocazade Ahmed Hilmi, *Ziyâret-i Evliya*, İstanbul 1325, s. 93.

¹⁷ Hocazade Ahmed Hilmi, *Ziyâret-i Evliya*, İstanbul 1325, s. 93-94.

¹⁸ Hocazade Ahmed Hilmi, *Ziyâret-i Evliya*, İstanbul 1325, s. 93.

¹⁹ Hocazade Ahmed Hilmi, *Ziyâret-i Evliya*, İstanbul 1325, s. 94.

²⁰ Hocazade, *Ziyâret-i Evliya*, s. 93; Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 238.

Şemsiyyenin tek şubesi olarak varlık gösteren Sivâsiyye ise on yedinci asırda İstanbul'un hakim tarikatlarından biri konumuna gelmiştir. Abdülehad Nûrî'den sonra, sadece İstanbul'da Sivâsiyye koluna mensup kırk civarında tekke ve zaviye kurulmuştur.²¹ Abdülehad Nûrî, İstanbul'da tarikatının geniş bir taraftar kitlesi kazandırmış ve XVII. yüzyıl şehir hayatında nüfuz kazanan taşra kökenli bir şeyh ailesi vücuda getirmiştir.²² İlmî ve sünnî kimlikleri ile dikkat çeken Sivâsiyye meşayihü hem ilmiye sınıfı hem de devlet erkânı nezdinde hürmet ve itibar görmüştür.²³ XVII. yüzyılda Sivâsiyye, Kadızadelilerle mücadelesi ve temsil ettiği tekkelerin çokluğu sayesinde, kayda değer bir yükseliş göstermiştir.²⁴

XVIII. asırda Sivâsîlik kırk şeyh tarafından on dört tekkede temsil edilmiştir. Tekkelerden sekizi XVI. asırda üçü XVII. asırda; ikisi XVIII. asırda faaliyete geçmiştir. Sivâsî şeyhlerinin Halvetî şeyhleri içersindeki oranı %13'tür. XVII. asırda kırk sekiz şeyhin toplam on beş tekkede faaliyet gösterdiği göz önünde tutulursa bu asırda şeyhlerin sayısında %16; tekke sayısında %13'lük bir düşüş olduğu söylenebilir.²⁵

2. Sivas Mevlevihânesi ve Mevleviyye

Anadolu'da ilk tesis edilen mevlevihânelerden biri kabul edilen Sivas Mevlevihânesi, 1911 yılında dergâhın postnişini olan Mehmed Reşid Çelebi'nin dergâh tarihçesi ile ilgili verdiği bilgilere göre; Mevlânâ'nın torunu Ulu Arif Çelebi tarafından kurulan, on yedinci yüzyılda Köprülü Mehmed Paşa (ö. 1072/1661) tarafından yenilenen Sivas Mevlevihânesi, on dokuzuncu yüzyılın başında Zaralı Recep Paşa (ö. 1218/1803) tarafından köşk ilavesinde bulunulmuş, yapıyı yenilemiş ve bazı vakıflar tahsis etmiştir.²⁶ Konyalı Mehmed Bahaddin Çelebi Recep Paşa'nın inşa ettirdiği köşkün bitişiğine, alt katında üç

²¹ Sadık Vicdânî, *Tarikatler ve Silsileleri, (Tomar-ı Turuk-ı Aliyye)*, haz. İrfan Gündüz, Enderûn Kitabevi, İstanbul 1995, s. 252.

²² Ekrem Işın, "Abdülehad Nuri", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1994, c. I, s. 21-22.

²³ Rüya Kılıç, "Sivas'tan İstanbul'a Bir Tarikat Portresi: Şemsiyye ve Sivâsiyye", *Türkler*, Ankara 2002, c. XI, s. 125.

²⁴ İbrahim Baz, *Abdülehad Nûrî-i Sivâsî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, Basılmamış Doktora Tezi, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004, s. 126.

²⁵ Ramzan Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl)*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003, s. 206.

²⁶ Nejat Göyünç, "Sivas Mevlevihânesi", *IX. Vakıf Haftası Kitabı, Türk Vakıf Medeniyetinde Hz. Mevlânâ ve Mevlevihânelerin Yeri ve Vakıf Eserlerde Yer Alan Türk-İslâm Sanatları Seminerleri, 2-4 Aralık 1991*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1992, s. 83.

hücre, üst katında ise üç oda bulunan bir bina inşa ettirirken, Zileli Yağsî Dede ise Mevlevîhâneye bir künk su getirtip havuz yaptırmıştır.²⁷

Sivas Valisi Ahmet İzzet Paşa'ya, vilayet defterdarı Fevzi Bey'e, nâib ve müftilere hitaben yazılan 19 Cemâziylevvel 1284/18 Eylül 1867 tarihli bir fermanda Sivas Mevlevihanesine Üsküdar'daki Valide-i Atîk evkafından tahsis olunan köyün gelirinin senede 140 Kuruş olduğu belirtilmektedir.²⁸ Mevlevihanenin şeyhi Mehmet Reşit Efendi'ye verilen bir berat suretinde "*Mevlevîhâne dervîşânı fukarâsı ta'âmiyesi olarak*" Tokat mizân-ı harîr mukâ-taası'ndan, Sivas tevâbii sayd-ı mâhî mukâtaası malından, Sivas Emvâl-i Maliyesi'nden toplam 445,5 Kuruş tahsis olunduğu, fakat bunun bir miktarı kesilerek 288 Kuruş kaldığı anlaşılmaktadır. Bu para ile hem dergâhtaki dervişlerin hem de gelen gidenlerin yiyecek ihtiyaçları karşılanacaktır.²⁹

Temmuz 1917 yılında Sivas Mevlevîhânesi'nin harap durumda bulunduğu, kapı ve duvarlarının yıkılmaya yüz tuttuğundan, tamiri için vilayetçe 1500 lira-lık bir keşf bedeli tespit edilmiş, fakat bu tamir gerçekleştirilememiştir. Şehrin kuzeyindeki en dış mahallelerinden olan Kösedere-i Zimmî mahallesinde bulunan Mevlevihane, muhtemelen bu tarihten sonra Sivas'ta bulunan bir başka yere, Ali Baba Zâviyesi'ne taşınmış ve tekkeler kapatılıncaya kadar burası Kadîrî-Mevlevî dergâhı olarak görev yapmıştır. Bu durumu dergâh naziresinde bulunan bazı Mevlevî kabirleri de teyit etmektedir.³⁰

1742 tarihinden başlamak üzere 1911-1912 yılına kadar, Sivas Mevlevihane şeyhlerinin isim ve görev süreleri bir silsile hâlinde kaynaklara yansımıştır. 1742'den 1836'ya kadar Mevlevihanede aynı aileye mensup kişiler şeyh olmuşlardır.³¹ Bu tarihte Mevlevihanenin tespit edilen ilk şeyhi es-Seyyid Şeyh Mehmed'dir. Bundan sonra oğlu Seyyid Şeyh Mehmed ve ardından onun oğlu Seyyid Mehmed Niyazi Halife görev yapmışlardır. Böylece diğer zaviyelerde olduğu gibi Sivas Mevlevihanesinde de şeyh ailesi geleneği teşekkül etmiştir. Mehmed Reşid Çelebi tarafından Konya'ya gönderilen belgeye göre dergâha XIX. asırda postnişin olan şeyhler ve meşihat süreleri şöyledir:

Şeyh Mustafa Dede (1223-1232/1808-1817)

Oğlu Şeyh Mehmed Dede (1232-1241/1817-1825)

²⁷ Göyünç, "Sivas Mevlevîhânesi", IX. Vakıf Haftası Kitabı, s. 84.

²⁸ Göyünç, "Sivas Mevlevîhânesi", IX. Vakıf Haftası Kitabı, s. 84-85.

²⁹ Göyünç, "Sivas Mevlevîhânesi", IX. Vakıf Haftası Kitabı, s. 85.

³⁰ Sezai Küçük, *Mevlevîliğin Son Yüzyılı*, Simurg Yayınları, İstanbul 2003, s. 250.

³¹ Saim Savaş, *Bir Tekkenin Dinî ve Sosyal Tarihi Sivas Ali Baba Zaviyesi*, İstanbul 1992, s. 60.

Trabzonlu Mehmed Niyazi Dede (1241-1251/1825-1835)

Ürgüplü İbrahim Dede (1251-1259/1835-1843)

Kütahyalı Şeyh Ali Dede (1259-1266/1843-1850)

Sivaslı Şeyh Bahşî Dede (1266-1269/1850-1852)

Zileli Yağşî Dede (İ269-1273/1852-1856)

Konyalı Şeyh Mehmed Bahaddin Çelebi (1273-1302/İS56- 1885).³²

Mehmed Bahaddin Çelebi'yi takiben 1302/1885 yılında oğlu Mehmed Reşid Çelebi Sivas Mevlevîhânesi postuna tayin olmuştur.³³

3. Kadiriyye

Kadiriyye tarikatının Anadolu'ya XV. asrın ortalarında Eşrefoğlu Rûmî (ö.874/1469-70) vasıtasıyla Osmanlı Anadolu'suna girdiğinden bahsedilse de³⁴ Sivas'ta Eşrefoğlu Rûmî ile çağdaş bir başka Kadiri şeyhine daha rastlamaktayız. O da zaviyesini, 1420 tarihinde Sivas'ta kuran Hoca Sarı Şeyh'tir.³⁵ Sivas'ta Kadiriyye'ye mensup şeyhlerden bir diğeri Kaleardı Mahallesi sakinlerinden Şeyh Ebü'l-Kâsım Baba (ö. 1250/1835)'dir.³⁶ Ali Baba Zaviyesi ise XIX. asırda bir Kâdiri Zaviyesi hâline gelmiştir. Zaviye şeyhi Şeyh Hasan Efendî'nin tarikat-ı Aliyye-i Kâdiriyye'den müstahlef olduğu belirtilmektedir.³⁷ Hoca Sarı Şeyh Zaviyesinin fizikî anlamda fonksiyonunu yitirmesinden sonra Sivas'ta kurulan bir diğeri Kadiri zaviyesi Mor Ali Baba Zaviyesidir.³⁸

Mor Ali Baba Sivas'ta Kadiriyyenin Halisiyye kolunu yaygınlaştıran bir isimdir. Asıl adı Asıl adı Şeyh Mehmed el-Muttalib b. Mor Ali İbn Ahmed Paşa olan³⁹ ve 1805 yılında Kerkük'te doğan Mor Ali Baba, manevî bir emre uyararak Şeyh Halis Talebanî'ye intisap eder. Şeyh Halis'in yanında zekâsı, gayreti ve

³² Ömer Demirel, "Sivas Mevlevihanesi ve Mevlevi Şeyhlerinin Sosyal Hayatlarına Dair Bazı Tespitler", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, II. Milletlerarası Osmanlı Devletinde Mevlevihaneler Kongresi, Tebliğler, yıl, 2, Sy., II, Mayıs 1996, s. 220.

³³ Göyünç, "Sivas Mevlevîhânesi", *IX. Vakıf Haftası Kitabı*, s. 84.

³⁴ Reşat Öngören, *Osmanlılarda Tasavvuf -Anadolu'da Süfîler, Devlet Ve Ulemâ (XVI.Yüzyıl)-*, İz Yayıncılık, İstanbul 2000, s.20.

³⁵ Ömer Demirel, *Osmanlı Dönemi Sivas Şehri -Makaleler-*,BMS Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti., Sivas 2006, s. 74-75.

³⁶ Demirel, *Osmanlı Dönemi Sivas Şehri*, s. 74-75.

³⁷ Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 374.

³⁸ Demirel, *Osmanlı Dönemi Sivas Şehri*, s. 74-75.

³⁹ Ömer Demirel, *Osmanlı Vakıf-Şehir İlişkisine Bir Örnek: Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000, s. 64, 313 no.lu dipnot.

bilgisi ile temayüz eder.⁴⁰ Yedi yıllık seyr u sülûk eğitimini tamamladıktan sonra şeyhi tarafından Sivas'a halife olarak gönderilir.⁴¹ Sivas'a geldiğinden nereden ve niçin hicret ettiğini soranlara "Tekke kurmak için manevi emirle geldiği" cevabını vermektedir. Sivas'a geliş tarihinin 1895-1897 olması ihtimali kuvvetlidir.⁴²

Sivas'a geldiğinde Şems-i Sivâsî dergâhında konuk edilir. Kısa bir süre sonra da Çayırağzı Mahallesiinde bir Kâdirî Dergâhu açarak irşad ve eğitim faaliyetlerine başlar. Mor Ali Baba Camii ve Külliyesi olarak bilinen bu zaviye, zaman içerisinde "Aşağı Tekke", "Şeyh Seyfettin Tekkesi" ve "Mor Ali Baba Tekkesi" adlarıyla anılmıştır.⁴³ Dergâh, kısa zamanda yapılan ekler ve bağışlanan gayrimenkullerle geniş ve büyük bir külliye hâline gelmiştir. Mor Ali Baba, dergâhını 25 Rebîulevvel 1295/29 Mart 1878 tarihinde vakfiyeye bağlamış, evlâda meşrût olarak büyük oğlu Abdulkadir Gulâm Efendî'yi müteveli tayin etmiş, dergâh meşîhatı inkirâza uğradığında Kerkük Abdurrahman Talebânî Dergâhu postnişini yetkili kılınmıştır.⁴⁴

Kuvvetli bir mutasavvıf olan Mor Ali Baba, kendisini dine, ilme ve tasavvufa vakfetmiş, Arap ve İran edebiyatlarına hâkim olmuş, bu dillerde birçok şiir ve tarih beyti yazmıştır. Osmanlı Devletinin 124. şeyhülislâmı Mustafa Hayri Efendi (ö. 1340/1921) küçüklüğünde büyük kardeşi Sivas İli Adalet Müfettişi Hakk Beyin yanında bulunmuş, bu esnada Mor Ali Baba'dan Farsça okumuştur.⁴⁵ Mor Ali Baba, şiirlerinde şeyhinin verdiği Âli mahlasını kullanmıştır. Türkçe şiirlerine dair fazla örnek yoktur. Tasavvufla ilgili *Tenbîhu's-Sâlikîn* isimli basılmamış bir eseri vardır.⁴⁶

4. Rifâiyye Şeyhi Arap Şeyh (ö. 1341/1923)

Haşimî ailesine mensup olan Arap Şeyh, Mekke doğumlu olup medrese öğrenimini Medine'de yapmıştır. İcazet aldıktan sonra gördüğü bir rüya üzerine Hindistan'a gitmiş ve oradaki Rifâiyye dergâhında 17 yıl hizmet etmiştir. Ömrünün 70 yılını seyahatle geçirmiş, Afrika'ya varana kadar değişik diyarları dolaşmış ve son durağı Sivas olmuştur. Sivas'taki hizmet ve faaliyetleri kendisine

⁴⁰ İbrahim Aslanoğlu, *Sivas Meşhurları*, BMS Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti., Sivas 2006, c. I, s. 65.

⁴¹ Vicdânî, *Tarikatler ve Silsileleri*, s. 138.

⁴² Orhan Sağlamer, "Mor Ali Baba Tekkesi ve Zaralı Şeyh Seyfettin (Özturan)", *Revak 2002*, Aralık 2002, Sivas, s. 209.

⁴³ Sağlamer, "Mor Ali Baba Tekkesi ve Zaralı Şeyh Seyfettin (Özturan)", *Revak 2002*, s. 209.

⁴⁴ Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 373.

⁴⁵ Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 373.

⁴⁶ Yıldız, *Sivaslı Şairler Antolojisi*, s. 91.

yaygın bir ün kazandırmıştır. Bir rivayete göre 113, başka bir rivayete göre ise 117 yaşında Sivas'ta vefat etmiş ve dergâhının bulunduğu yere defnedilmiştir. Sivas Kongresinde çekilen grup fotoğrafında yer almış, fotoğraftaki eli bastonlu, ak saçlı ve sakallı kişidir.⁴⁷

9. Nakşibendiyye

On sekizinci yüzyılda Turhal Şeyhi Mustafa Efendi (ö.1205/1790)'nin irşat hizmetleri ile Mevlevîlik ve Halvetîliğin yaygın olduğu Amasya, Tokat ve Sivas yöresine Nakşibendiliğin Müceddidiyye kolunun sirayet ettiğini görmekteyiz. XIX. yüzyıla gelindiğinde bölgede siyasî, içtimaî ve ilmî açılardan damgasını vuran tarikat ise Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî (1778/1826)'ye nispet edilen Hâlidîyye tarikatıdır. On dokuzuncu yüzyılın dikkat çekici gelişmesi olarak Bektâşîliğin nefyinden bir sene sonra İstanbul'daki Halidî meşâyih ve halifeleri de II. Mahmud tarafından bir gecede Kartal'a oradan da Sivas'a sürülmüştür.⁴⁸

On dokuzuncu yüzyılda Sivas'ta dokuz yıllık irşat faaliyetleri ile dikkat çeken Hâlidîyye şeyhi İsmail Şîrvânî (ö. 1270/1853)'dir. İsmail Şîrvânî, Mevlânâ Halid-i Bağdâdî'nin Anadolu'ya gönderdiği halifelerden biridir. Şîrvan'a bağlı Şemâhî kasabasının "Kürd Emir" köyünde 1197/1781'de dünyaya gelen İsmail Şîrvânî, ilk tahsilini memleketinde Mehmed Nûrî Efendi'den alıp Molla Camî'nin *Kâfiye Şerhi'*ne kadar okumuştur. 1215/1800 yılında Erzincan'a gidip Evliyazâde Abdurrahman Efendi'den ders görmüş, icazetini müteakip Tokat'a, bir yıl sonra Bağdat'a oradan da Süleymaniye'ye gidip Yahya el-Mervezî el-İmâdî ve Molla Mehmed İbn-i Adem'den hadis ve riyaziye okumuştur.⁴⁹

1220/1805 senesinde Burdur'da fıkah okuyan Şîrvânî, memleketi olan Şîrvan'a döner ve yedi yıl ilim öğrenmekle meşgul olduktan sonra kendisini manevî ilimlerde de yetiştirecek mürşid arayışına çıkar. Mekke, Medine ve Kudüs ziyaretlerinden sonra 1228/1813'de İstanbul'a gelir.⁵⁰ Abdullah ed-Dihlevî (ö. 1240/1824)'ye intisap etme arzusuyla İstanbul'dan ayrılıp Hindistan'a gitmeye karar verir.⁵¹ İsmâil Şîrvânî, Basra'ya gelince ed-Dihlevî'nin manevî işareti sonu-

⁴⁷ Aslanoğlu, *Sivas Meşhurları*, c. I, s. 124-125.

⁴⁸ Hür Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003, s. 69.

⁴⁹ Osman Fevzi Olcay, *Amasya Ünlüleri*, haz. Turan Böcekçi, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara 2002, s. 63; Turan Böcekçi, *Amasya Evliyalari*, Amasya 2002, s. 66; Muhammed Muhammedcelil ve Fariz Celilli, *Mevlânâ İsmail Sirâceddin Şîrvânî*, Bakü, ts., s. 27.

⁵⁰ Vassâf, *Sefîne*, c. II, s. 361.

⁵¹ Vassâf, *Sefîne*, c. II, s. 361; Olcay, *Amasya Ünlüleri*, s. 63; Muhammedcelil, *Mevlânâ İsmail Sirâceddin Şîrvânî*, s. 27.

cu, Hâlid-i Bağdâdî'nin huzuruna varır ve ona intisap eder. el-Bağdâdî'nin sohbet halkasına girdikten sonra gerek Bağdat ve gerekse Süleymaniye'de hocasından hiç ayrılmamış, aklî ve naklî ilimlere ait derslerin çoğuna katılmış, Hâlid-i Bağdâdî nereye giderse gitsin onunla beraber gidip hizmetinde bulunmuştur.⁵²

Şeyhi Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'den aldığı icazetle Süleymaniye'den Şirvan'a gönderilen İsmâil Şirvânî, burada halkın teveccühüne mazhar olur. Dokuz yıl kadar Şirvan'da irşad görevi ile meşgul olup orada evlenen Şirvânî'nin Kafkasya'aki en önemli iki halifesi Has Muhammed ve Muhammed Yerağî'dir. Muhammed Yerağî, Kafkasya'da Ruslara karşı destancı mücadele veren Müridizm Hareketinin lideri Şeyh Şamil'in şeyhidir. Rusya'nın Şirvân'ı istilâsı üzerine Ruslar tarafından Şirvan'da hapsedilen Şirvânî, müritlerinden Ahmed el-Ağdaşî'nin kefaletiyle hâpisten kurtulmuş, daha sonra Ahıska'ya gitmiş ve burada iki yıl kadar kalmıştır.⁵³ Ahıska'nın da işgaliyle 1243/1828'de dört yıl Amasya'da, dokuz yıl Sivas'ta kalıp tekrar Amasya'ya dönerek 1270 /1853 yılında Amasya'da vefat etmiştir.⁵⁴ Suriye valiliğinden sonra sadrazam olan oğlu Mehmed Rüştü Paşa tarafından türbesinin ve tekkesinin yanına bir cami inşa ettirilmiştir.⁵⁵

Sivasta'ki Halidiyye meşayihinden bir diğeri Muhammed Rüstem Râşid Efendi (ö. 1280/1863)'dir. Aslen Sivaslı olan Muhammed Rüstem Râşid Efendi, Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin halifelerinden Abdülfettah el-Akrî'ye intisap etmiş ve kendisinden hilafet almıştır.⁵⁶ Hayatını okumak, araştırmak ve kitap yazmakla geçiren Muhammed Rüstem Râşid Efendi, yirmiden fazla risalenin sahibidir.⁵⁷ 1241/1825 yılında Arapça olarak kaleme aldığı yazma "*Esmâ-i Hüsnâ Şerhi*"nde her ism-i şerîfin sonunda "*Hazz-ı Ârif*" mahlâsı ile yazdığı ârifane sözleri ve hikmetli şiirleri bulunmaktadır. *Turuk-u Aliyye* isimli tomar şeklindeki eseri ise tarikat silsilelerini açıkladığı, 1276/1860'da deve derisi üzerine yazıp İstanbul'da 12 adet bastırıldığı çalışmasıdır.⁵⁸

Sivaslı üçüncü Halidiyye şeyhi Kazancızâde Emin Edib Efendi (ö. 1338/1919)'dir. Askerî Rüştiye'de Arapça ve Farsça öğretmenliği yapan Emin Edib, ayrıca Adliye'de üyelik yapar. II. Meşrutiyet'te İttihat ve Terakki Partisi ta-

⁵² Abdurrahman Memiş, *Hâlidî Bağdâdî ve Anadolu'da Hâlidîlik*, Kitabevi, İstanbul 2000, s. 165

⁵³ Böcekçi, *Amasya Evliyaları*, s. 67.

⁵⁴ Vassâf, *Sefîne*, c. II, s. 361; Olcay, *Amasya Ünlüleri*, s. 63.

⁵⁵ Memiş, *Hâlidî Bağdâdî*, s. 165.

⁵⁶ Memiş, *Hâlidî Bağdâdî*, s. 181.

⁵⁷ Hasan Hilmi Efendi, *Miftâhu'l-Ârifîn*, İstanbul 1981, s. 9-10; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, c. I, s. 178.

⁵⁸ Memiş, *Hâlidî Bağdâdî*, s. 182; Aslanoğlu, *Sivas Meşhurları*, c. II, s. 286.

rafında Sivas Mebusu seçilir.⁵⁹ *Tuhfetü'l-Edeb*, *Nesrü'l-Leâli*, *Usûl-i Hadis*, *Nuhbetü'l-Fikir* isimli eserlerin sahibi olan Emin Edib, *Gülşen-i Râz*, *Kasîde-i Tâiyye* ve *Kasîde-i Harmeriyyenin* çevirisini gerçekleştirmiş, 1920 yılında vefat etmiştir.⁶⁰

On dokuzuncu yüzyılın meşhur Sivaslı Halidiyye şeyhlerinden bir diğeri Şeyh Halid (ö. 1350/1931)'dir. Dârende, Şarkışla ve Kuruçay'da memuriyet görevlerinde bulunmuş, şeyhi Sadık Baba'nın isteğiyle emekliye ayrılmıştır. Üveysî meşrep bir kişiliğe sahip olan Şeyh Halid, şeyhinin vefatından sonra Halidi şeyhi olarak hizmet vermiştir. Şeyh Hâlid'in ikisi mensur, biri manzum olmak üzere üç eseri bulunmaktadır. Mensur olanlar; *Hilafetnâme* ve *Mektûbât* adlı eserleridir. Manzum olan ise *Divan* adlı eseridir.⁶¹

Sivas'taki tasavvuf kültürünün on dokuzuncu yüzyıldaki etkili tarikatlarından biri de Bektâşiliktir. Hiçbir Bektâşî tekkesinin açılmasına izin verilmediği bu dönemde Bektâşiyye şeyhlerinden Muhammed Gani Baba Sivas'ta iki dergâh birden açmıştır. Muhammed Gani Baba'nın halk ve devlet otoritesi ile güçlü ilişkileri söz konusudur. Sivas'ın Divriği ilçesini merkez ittihaz edinen Gani Baba'nın etkinlik sahası, Erzincan'ın Tercan yöresine ve Kars'ın Selim ilçesine kadar etkinlik alanını genişletmiştir.⁶² Bektâşiliğin yasaklandığı sene dünyaya gelen Muhammed Gani Baba, aslen Horasan kökenli ve yörede Küçük Tekke olarak bilinen "Garip Mûsâ Dergâhı"⁶³'na hizmet etmiş bir aileden gelmektedir. Merzifonlu Hacı İbrahim Dedebaba'nın postnişînliği zamanında Hacı Bektaş'a giderek on iki yıl hizmette bulunan, babalık icazeti alarak köyüne dönen ve ilk iş olarak bir cami yaptıran Gani Baba, daha sonra "Angazar Tekkesi" isimli dergâhını kurmuş, ünü günden güne yayılmış,⁶⁴ Alevî köyleri olduğu kadar Divriği Ulu Camii'nde verdiği vaazlarla sünni muhitlerden de kendine muhib edinmiştir. Müritleri iyice artan Gani Baba köyün üst kısmına Hacı Bektaş hankâhı benzeri ikinci bir dergâh yaptırmış, bölgeyi ağaçlandırarak imar etmiş, su getirip çeşme yaptırmış, kervan yolu üzerine konaklama mekânları bina ettirmiş,

⁵⁹ Aslanoğlu, *Sivas Meşhurları*, c. I, s. 284.

⁶⁰ Yıldız, *Sivaslı Şairler Antolojisi*, s. 46.

⁶¹ Alim Yıldız, *Şeyh Hâlid Divanı*, Sivas 2004, s. 13-33.

⁶² Hür Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003, s. 510.

⁶³ Bu gün de önemli bir ziyaretgâh olan Garip Mûsâ yatırı için bkz. N. Sakaoğlu, "Seyyid Garib Mûsâ Ocağı", *Tarih ve Toplum*, Ocak 1989, sy. 61, s.25.

⁶⁴ K. Özen bu günde bu bölgenin kısmî bağlılığının devam ettiğini kaydetmektedir. Aynı yer, s.94.

muhipler eliyle hayvancılık yapmış⁶⁵ bu hususta köylülere önderlik etmiştir. Âlim bir Bektâşî Babası olarak tanımlanan Gani Baba,⁶⁶ 1305/1889 yılında hac dönüşü vefat ederek tekkesine defnedilmiştir.⁶⁷ Gani Baba'dan sonra yerine torunu Ahmed Baba (1866-1929) geçmiştir.⁶⁸

On dokuzuncu yüzyılda Sivas'ın tasavvuf merkezlerinden bir diğeri ise Zara ilçesinde Vefaiyye tarikatı şeyhi Merzuban Veli tarafından kurulan Tekke Köyüdür. Köyde tesis edilen tekke binası, türbe ve zaviyelerin seddine kadar canlılığını sürdürmüştür. Sonradan tekke binasına bir de medrese ilave edilmiştir XIX. asırda Şeyh Merzuban Veli'nin son kuşak torunlarından Şeyh İbrahim el-Aziz Efendi hem tekkede hem de medresede zül-cenaheyn olarak halkı aydınlatmaya devam etmiştir. Geniş vakıf arazilerine sahip olan tekkede, en son II. Abdülhamid zamanında yenilenen tekke vakfiyesiyle gelip gidenlere yemek ve konaklama hizmeti sunma geleneği devam etmiştir.⁶⁹

Özetle Anadolu halkının dinî inancının şekillenmesinde, toplumsal ve siyasal sorunlara karşı mücadelesinde tasavvufun önemli bir işlev gördüğü gözlenmektedir. Özelde Sivas'ımızın genelde Anadolu'nun şefkat diyarı haline gelmesinde, kimliğin desenleri gibi farklı duygu, düşünce, inanç, ırk, kültür ve medeniyetlerin bir arada toplanmasında, birlikte yaşama sürecine sûfî şahsiyetlerin etkileri görülmektedir. Sivas'ın bir kültür kenti olarak temayüz etmesinde farklı sûfî teşekküllerinin katkısı azımsanmayacak kadar çoktur. Yolların kesiştiği diyar olan Sivas'ta farklı düşünce sistemleri, değişik tasavvufî neşve e temayüllerinin de kesiştiği görülmektedir. On sekiz ve on dokuzuncu yüzyılda ortaya çıkan sorunlarla baş edilmesinde tasavvuf önderlerinin Sivas'ta yapıcı ve öncü rol oynadıkları gözlenmektedir.

⁶⁵ Gani Baba, bir şikâyet üzerine gittiği İstanbul'da suçsuzluğu anlaşılınca Sultan tarafından kendisine bağışlanan Eğrisu Yaylasını otlak olarak kullanmıştır. Kutlu Özen, Gani Baba neslinden gelen şahsiyetlerden aldığı bilgilere göre yazdığı makalesinde bu sultanın ismini veya olay tarihini vermemektedir. bkz. K. Özen, "Muhammed Gani Baba Yatırı", Revak, Sivas 1993, sy. 4, s. 93.

⁶⁶ Hasluck, Bektâşîlik Tedkikleri, s. 15.

⁶⁷ Asıl mezar kitâbesi kayıp olan Gani Baba'nın Latin harfli 12 dilimli mezar taşında "Muhammed Gani Baba, Doğumu 1242/1826-ölümü 1305/1889 rûhuna el-Fâtîha" yazılıdır, Kutlu Özen, aynı yer, s.98.

⁶⁸ Hür Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003, s. 511.

⁶⁹ Hür Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003, s. 613.

SÛZİNİN ŞİİR MUHİTİ

Ali İhsan AKÇAY*

*Ders ü devri tâlib ü mollâ ile bahseyleriz
Lik tenhâ dembedem dilhâne hâlin söyleriz*

*Âşinâyız hubb-ı fillâh ile ehl-i dillere
Sûretâ nâ-ehl ile bigâne hâlin söyleriz*

...
*Taşramızdan anlaşılmaz reng-i bî-elvânımız
İçeri gel kim göresin ne aceb kârhâneyiz*

*Sırrımız bir özge sırdır mahrem olmaz gayriler
Birliğe gel tâlib isen cümlemiz yekdâneyiz*

Ahmed-i Sûzî, kuvvetle muhtemel babası Şeyh Ömer-i Sanî'den ve tek-
kedeki diğer zevattan dinî tedrisat almıştır. Sûzî'nin Hadimî adlı bir alimden
alet ilimlerini öğrendiği kaydedilmekte ancak bunun ötesinde bir bilgi ve-
rilmemektedir.¹ Mezkur Hadimî ünü İslam dünyasının dört bir yanına yayı-
lan ve Berika adlı en meşhur Tarikat-ı Muhammediyye şerhinin sahibi ve
Nakşibendî tarikatına mensub olan Ebu Said el-Hadimî (1701-1762) olamaz.
Zira o 1762 yılında vefat etmiş ve başta evlatları olmak üzere Anadolu'nun
pek çok yerinden akın akın gelen öğrencilere hocalık yapmıştır. Ancak onun
oğulları kendisinden sonra önemli bir ilim ve kültür merkezi haline gelen
Hadim'de eğitim ve irşat faaliyetlerine devam etmişler ve babalarının dede-
leri ile birlikte kurduğu medreseye bir zaviye ve kütüphane ekleyerek eğitim
ve irşat imkanlarını genişletmişlerdir.² Yaşar Sarıkaya Biyografik kaynak-

* Yrd. Doç. Dr., Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Bursa.

¹ Alim Yıldız, Ahmed Sûzî Divânı, Buruciye Yay. Sivas 2012, s. 5.

² Bkz. Yaşar Sarıkaya, *Merkez İle Taşra Arasında Bir Osmanlı Alimi Ebu Said el-Hadimî*, Kitap
Yay., İstanbul 2008, s. 63.

lardan yola çıkarak edindiği bilgilere göre medreseye gelen öğrenci sayısının Sûzî'nin yaşadığı 19. Asırda daha da arttığını tespit etmiştir.³ Sarıkaya, Numan Hadimioğlu'na dayanarak mezkur medresede 1832 yılına kadar görev yapan 21 müderrisin isimlerini vermiştir.⁴ Ancak hangi tarihler arasında görev yaptıklarına dair bir bilgiye ulaşamadık. Bu yüzden Sûzî'nin hocasının hangi Hadimî olduğunu tespit etmek zor görünmektedir. Sûzî'nin evlenmediği bilinmektedir.⁵

Sûzî hakikate ulaşmak için çıktığı içsel yolculuğunu anlattığı bir manzumesinde

Sû-be-sû gezdim dolaşdım şehr-i vücûd içre ben

Bir garîb-i nâ-tuvân bî-kes zelîl hem gedâ

Bulmadım kendime bir yâr-ı vefâdâr u enîs

Hasb-i hâlim söylesem ede tesliyetler bana⁶

diyerek bir dosta yani mürşide ihtiyaç duyduğunu açıkça dile getirmektedir. Aşağıdaki beyitlerde de bu husus vurgulanmıştır:

Gâhi sûfî gâhi monlâ gâhi zikr ü fikr ile

Nice sâller geçdi böyle bulmadık aslâ nemâ

Bu fenâ sûkunda gezdik bir zahîre görmedik

Kim bekâ yolunda bâri edindik anı gidâ

Dost için bir tuhfemiz yok elde dahi n'idelim

Nerde bulsak nerden alsak kimdir ola reh-nümâ

Dediler sûk-ı hakikatde bulunur ol tuhfe

Var ise sermâye elde var yürü andan yana⁷

³ Bkz. Alim Yıldız, *a.g.e.*,s. 248.

⁴ Bkz. *a.g.e.*,s. 247.

⁵ Bkz. M. Fatih Güneren, *Sivasî Şiirleri*, İstanbul 2005, s. 19.

⁶ Bkz. Alim Yıldız, *a.g.e.*,s. 395.

⁷ *A.g.e.*,s. 396-397.

Sûzî, Divan'ında bulunan "Hâzihî silsilei pîrânî'l-meşâyihî'l-Halvetiyye minallâhi ve Rasûlihi ile'l-hakîrî'l-fakîr eş-Şeyh Ahmed Sûzî" başlıklı tasavvufî silsilesini anlattığı manzumede tasavvuf ilmini zahiren Abdülmecid Turhâlî'den aldığını bizzat söylemektedir:

Hasbihâli gel sana hatm edelim

Silsilemiz yine beyân edelim

Zâhirî vâsîta Şeyh Abdülmecîd

Oldu andan duymuşum sırr-ı tevhîd⁸

Sûzî, yine Divan'ında bulunan aşağıdaki manzumede de şeyhini Şeyh Mecîd-i Turhâlî olarak zikrettikten sonra onu zü'l-cenâheyn yani zahirî ve batınî ilimlere vâkıf yüce bir şeyh olarak vasfetmektedir. Ancak bu manzumede de onun zahiren şeyhi olduğunu vurgulamaktadır:

Aldı andan Şeyh Mecîd-i Turhâlî

Zü'l-cenâheyn idi ol zât-ı âlî

Zâhir ü bâtında irşâd eyledi

Sâlikânı şöyle dilşâd eyledi

Aldı andan bu hakîr-i nâtüvân

Mücrim ü kemter ü âsî bendegân

Cümlesinden Sûzi ednâdır fakîr

Kapısında anların sanki kıtmîr

Zâhir-i silsile bunlarda tamâm

Geldi bize anları saydım imâm⁹

⁸ A.g.e.,s. 100.

⁹ A.g.e.,s. 98-99.

Divan'da şeyhinin isminin geçtiği diğer bir beyit ise şöyledir:

...

*Nutku gibi olmuş idi izn-i âm vaktiyle çün
Şeyhünâ Abdülmecîd-i Turhâl'dan irşâd-ı mâ¹⁰*

Sûzî'nin asıl mürşidi ise kendisinden yaklaşık iki buçuk asır önce vefat eden dedesi Şemseddin Sivasî (Ö. 1597) olduğu anlaşılmaktadır. Zira bazı şiirlerinde geçen şu beyitler ona işaret etmektedir.

*Şems-i âlem kutb-ı ümem seyyidî mevlâ-yı men
Hazret-i pîrim efendim ceddinâ mürşidinâ*

*Himmet-i kudsiyyesiyle oldu işâret bir sefer
Her ne sûretle olursa çık yürü git bir yana¹¹*

...

*Lîk bizzât hazret-i pîrden bize
Oldu vâsil ârif olanlar size*

*Zâhir ü bâtında aldık himmeti
Etdiler haddim değilken hürmeti¹²*

...

*Lîk oldu bu hakîre pür-kerem
Lutf u ihsân u mürüvvetle himem*

*Gerçi lâyük değil ismi de o dem
Bizi âdem deyü saydı ol dedem¹³*

¹⁰ A.g.e.,s. 397.

¹¹ A.g.e.,s. 397.

¹² A.g.e.,s. 101.

¹³ A.g.e.,s. 99.

Sûzî, posta oturma icazetini de dedesi Şemseddin Sivâsî'den almıştır:

Sana destûrdur yürü postumda ol

Deyü nutk etdi o sâhib-i pür-usûl

Nice âdâb ile erkân söyledi

Bunları yolunca böyle kıl dedi¹⁴

...

Sana teslim oldu cümle hükm-i esrâr-ı tarîk

Var yürü postumda otur eyle erkânı edâ

Râh-ı Hakk'a eyle irşâd tâlib ü sâlikleri

İzn icâzet hem inâbet ver olasın reh-nümâ¹⁵

Sûzî, muhtemelen, dedesi Şemseddin Sivâsî'nin kendisinden çok önce vefat etmesi dolayısıyla mürşidi olamayacağı yönünde itirazlar olabileceğini dikkate alarak yukarıdaki şiirin devamında şu sözleri sarfetmiştir:

Nutkuna teslim olup girdik yola

Sen sanırmısın ki bu bir söz ola

Hak'dan oldu hakdurur bunlar kamu

Hak der isen rahmet buldun ey ulu

Yok der isen billâhi gördün ziyân

Son nefesde korkarım gide îmân¹⁶

Aşağıdaki beyitlerde Sûzî, seyr-i sülûk için bir de zâhirde bir şeyh gerektiğinden bahsetmektedir.

¹⁴ A.g.e.,s. 99.

¹⁵ A.g.e.,s. 402.

¹⁶ A.g.e.,s. 100.

*Bir dahi zâhirde mürşid olmak ister der sülûk
Etmiş idi çün işâret hazret-i şeyh pîr-i mâ*

*Nutku gibi olmuş idi izn-i âm vaktiyle çün
Şeyhünâ Abdülmecîd-i Turhâl'dan irşâd-ı mâ*

*Bu işâret pür beşâret oldu himmet çün bize
Lâik esbâb-ı zevâhir nedürür bakdım ana*

*Ol zamân ahhâb yârân u hevâlar bî-hisâb
Ammâ derdim çâresine hiç birinden yok devâ¹⁷*

Abdülmecîd-i Turhâlî'den genel izin alınmıştır. Ancak Sûzî, derdinin dermanını muhitinden bulamayacağını anlayınca annesinden ve Şeyh Muhammed adlı birinden icazet alarak yollara düşmüştür. Bu yolculuk hem zahirî hem de batınî bir yolculuk olmuştur. Zahirî yolculuktaki yoldaşının adı Mustafa'dır. Batınî yolculuktaki rehberi ise Şemseddin Sivasî'dir:

*Var idi belimce benim bir hadîmim pür edeb
Mustafâ ismi idi anın hem rızâen eh bana*

*Hizmetimde bezl-i makdûr eylemişdi rûz u şeb
Sây u gayretle sadâkat eyledi ahde vefâ*

*Tuh demedi hem dedirmedi bize ol çend sâl
Bize el vurdurmadı her hizmeti etdi edâ*

*Her demimde oldu bize mûnis hem yâr-ı gâr
Zâhir ü bâtında hâlim sezmiş idi dâimâ*

¹⁷ A.g.e.,s. 397.

*Hak muîni ola zâhir ü bâtını mâmûr ola
Dü cihânda bula hürmet hem selâmetle bekâ*

*Çün anınla nice büldân dolaşıp gezdik aceb
Her birinde nice kâmil kutba olduk âşinâ¹⁸*

Sûzî, yoldaşı ile çıktığı ve oldukça zahmetli olan bu manevî yolculukta, vardığı her kapıdan bir pay almakla beraber, maksûduna, henüz ulaşamamıştır. Henüz diyoruz çünkü, Sûzî, bu yolculuğa çıkmadıkça, başını ve canını seve seve feda etmedikçe ve sabahlara kadar gözyaşları dökmedikçe muradına nâil olamayacağını farkındadır:

*Lîk maksûd u murâdı gönlümüz el vermedi
Derd-i hasret nice firkat ile dil çekdi 'anâ*

*Yâremiz derdine merhem olmadı gayrı tabîb
Belki yaram üzre yara vurulup çekdik cezâ*

*Lîk her bir kapıdan türlü hisse almışım
Kahr u cûdun redd-i tâbın lutfuna erdim şehâ*

*Kapı kapı gezmeyince lâyük olmaz tapuya
Zill ü tahkîr olmayınca izzete ermez gedâ*

*Cân u başım saklayanlar eremez cânânına
Vermeyen varını bunda alamaz fakr u fenâ*

*Söz ile dervişlik olmaz özünü hâk etmeli
Nefsini ednâ gözeden buldu çün kadr-i âlâ*

¹⁸ A.g.e.,s. 399.

*Varımız hem cânımızı cümle ifnâ eyledik
Akıdıp gözler yaşını geceler tâ subha tâ¹⁹*

Sûzî'nin Çile çekerek tamamladığı yolculuğunun dönüş yeri, şifa kaynağı olan cedit Şemseddin Sivasî'nin eşiğidir. Zira onu gurbete salan ve kapı kapı gezdirten de odur:

*Döne döne yine geldik hazret-i pîre hemân
Eşiğine yüz sürüben eyledik arz-ı senâ*

*Âsitânına koyup baş ol seg kıtmîr-veş
Nice günler âh u hasret ile etdim ilticâ*

*Merhamet edin efendim bu hakîr ü miskine
Elverir bunca cefâlar geldi çün mücrim gedâ*

*Terk-i vatan etdirip saldın yabana çün bizi
Sâilâne kapı kapı gezdirip etdin cüdâ*

*İşbu dem geldim kapına kıl mürüvvet bendeye
Etme mahrûm dahi yokdur bundan özge bana câ²⁰*

...

*Hasb-i hâlim dergaha arz eyledim etdim aman
Tut elim ey destgîrî âcizân-ı bî-nevâ²¹*

Nihayet dedesinin/mürşidinin himmeti imdada yetişmiştir. Aynı zamanda posta oturma ve salıklere reh-nümâ olma iznidir bu:

¹⁹ A.g.e.,s. 399-400.

²⁰ A.g.e.,s. 400.

²¹ A.g.e.,s. 401.

*Hamdü-lillâh bin senâlar himmet-i yâr oldu çün
Oldu lutf ile işâret dahi lutf ile nidâ*

*Sana teslîm oldu cümle hükm-i esrâr-ı tarîk
Var yürü postumda otur eyle erkânı edâ*

*Râh-ı Hakk'a eyle irşâd tâlib ü sâlikleri
İzn icâzet hem inâbet ver olasın reh-nümâ²²*

Kısaltarak aktardığımız bu şiirinde Sûzî, muhitinde derdine derman bulamadığından, şeyhinin himmetiyle başladığı zâhirî ve batınî yolculuğun neticesi, yolun sırlarının kendisine açıldığından bahsetmektedir. Dolayısıyla muhitinin, Sûzî'nin hakikate vasıl olmasında etkili olduğunu söylemek son derece güçtür. Sûzî'ye ait aşağıdaki beyitler bu hakikate işaret etmektedir:

*Taşramızdan anlaşılmaz reng-i bî-elvânımız
İçeri gel kim göresin ne aceb kâr-hâneyiz*

*Sırrımız bir özge sırdır mahrem olmaz gayriler
Birliğe gel tâlib isen cümlemiz yekdâneyiz*

*Sırr-ı vahdetden okursan mekteb-i irfâna gel
Bî-hurûf hem dahi bî-savt okunan ders-hâneyiz²³*

Sûzî adeta bizim rengimiz muhitimizden anlaşılmaz, sırlarımız birliğe talib olmayanlara açılmaz demektedir. Aşağıdaki beyitlerde ise Sûzî'nin, devrin ilim erbabı hatta bazı talibleri/salikleri ile yani muhitiyle olan ilişkilerine aldanıp da onu ve şiirlerini değerlendirmenin ne derece sakıncalı bir iş olduğunu görmek mümkündür:

*Ders ü devri tâlib ü mollâ ile bahseyleyiz
Lîk tenhâ dembedem dilhâne hâlin söyleriz*

²² A.g.e.,s. 402.

²³ A.g.e., s. 211.

Âşinâyız hubb-ı fillâh ile ehl-i dillere
*Sûretâ nâ-ehl ile bîgâne hâlin söyleriz*²⁴

Özellikle sufi şairler söz konusu olduğunda, şairi çevresinden hareketle değerlendirmek bizi toplumsal determinizme götürebilir. Sufi şairin çevresinin ürünü olduğu intibamı verecek şekilde yapılacak olan muhit vurgusu, onun iradesini daha doğrusu yaşadığı hususi tecrübeyi, zevk ve idrakini yani keşf halini yok saymaktır.

Suflerin şiirlerinin basit bir taklitten ziyade yaşadıkları tasavvufî tecrübesinden kaynaklanan özgünlüğünün vurgulanması zaruridir. Bu şiirler “*ve-leyet ve nübüvvet madeninden alınmış cevher derecesindeki şiirler*”²⁵dir. Muhitin tesiri bu şiirlerde yoktur.

Sufi şairlerin şiirlerinde, kendilerine kadar gelen tasavvufî birikimi ve dönemin şiir dilini görmek elbette mümkündür. Sufi şairler doğal olarak dönemlerinde kullanılan dil ile şiir söylemişlerdir. Ancak bu husustan hareketle onların yaşadıkları dönemde var olan herhangi bir edebî akım ve mektebe izafe etmek de pek de tutarlı olmasa gerektir.

Sufi şair çevresinden etkilenmekten ziyade etkilemektedir demek daha doğru olsa gerektir. Ancak bu etkileme, elbette şairin etrafında edebi bir muhit oluşturması şeklinde cereyan etmez. Dolayısıyla divan şairi, Sultanu’ş-şuarâ Ahmed Paşa örneğinde olduğu gibi edebî bir muhit oluştururken²⁶, sufi şairler için durum böyle değildir. Çünkü tekke muhiti Sezai Karakoç’un tabiriyle “*manevî derdi yaşamış, çileyi çekmiş ve tecrübe etmiş bir manevî doktor olan mürşidin önderliğinde, somut ve yaşanmış bir gerçekliğe çağırdığı ve tek tek her kişiyle adeta özdeşleştiği hususi bir ortamdır. Bu yüzdendir ki Sûzî’nin şiirini hangi sufi şairlerin üslubuyla dillendirdiği ve çevresindeki şahsiyetlerden hangilerinin onun sanatı üzerinde tesir icra ettiğini tespit etmekten ziyade, onun şirinin, şahsi zevk ve idrak neticesi, ilk kaynaktan yani Cenâb-ı Hak’tan doğrudan feyz ile aldığı hakikatleri, muhiblerine, hal ehline şiir dili aktarmaktan ibaret olduğunu vurgulamak gerekmektedir.*

²⁴ A.g.e., s. 212.

²⁵ Devletşah, *Tezkiretü’ş-Şuarâ*, Çev. Necati Lugal, Pinhan Yay., İstanbul 2011 s. 51.

²⁶ Bkz. Ali İhsan Akçay, “Ahmed Paşa Dönemi Bursa’da Şiir”, *Bursalı Şair Ahmet Paşa ve Dönemi*, Ed. Bilal Kemikli, Bursa 2010.

Bu tebliğde Sûzî'nin şiirinden yola çıkarak, muhitlerinin sufi şairler üzerinde bir etki husule getirip getirmediğini irdelemeye gayret ettik ve bazı tespitler neticesi gördük ki; bu şiiri anlamak için muhit kavramına yapılacak herhangi bir atıf dahi tasavvuf şiirinin mahiyetinin anlaşılmasında yanıltıcı sonuçlar doğuracaktır. Zira bu vurgu asıl önem arzeden sufînin hususi tecrübesine olması gereken vurguyu gözden kaçırma yahut daha az önem atfetme tehlikesini içinde barındırmaktadır.

AHMED SÛZÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE BİR MECMUADAN HAREKETLE BİLİNMEYEN ŞİİRLERİ

Hakan YEKBAŞ*

ÖZET

İlim ve kültür tarihimizde önemli bir yere sahip olan Sivasî Dergâh'ın yetiştirmiş olduğu mu-tasavvıf şairlerden birisi de Ahmet Sûzî'dir. Sûzî, manzum ve mensur eserlerinde özellikle Halve-tî/Şemsiyye Dergâh'ın tasavvuf anlayışını ifade etmiştir. Aynı zamanda tekke şiirinin XIX. asırdaki temsilcilerinden olan Sûzî, divan şiiri geleneği ile tasavvufi şiirin mazmunlarını şiirinde bütünleştir-meye çalışmıştır.

Sûzî hakkında bugüne kadar genellikle divanından hareketle çalışmalar yapılmış, mecmualarda yer alan şiirleri değerlendirilmemiştir. Bu bakımdan Süleymaniye Kütüphanesindeki bir mecmuada bulunan Sûzî'ye ait şiirler önem arz etmektedir. Böylesine önemli bir şairin mecmualarda bulunan şi-irlerinin tespit edilmesi, Sûzî'nin edebî şahsiyeti ve sanatı hakkında daha doğru tespitlerde bulun-mamıza imkân sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ahmed Sûzî, tekke edebiyatı, divan şiiri, mecmua.

GİRİŞ

İslamî Türk edebiyatının teşekkülünde tarikat ve tekkelerin önemli bir yeri vardır. Tekkeler, birer ibadet ve tasavvuf merkezi olmasının yanı sıra aynı za-manda bilim, kültür ve edebiyat ocakları olarak hizmet vermişlerdir. Osmanlı coğrafyasında başta payitahtın merkezi İstanbul olmak üzere Bursa, Konya, Kastamonu, Afyon ve Sivas gibi tarikat merkezlerinde, önemli şairlerin yetiştiği görülmektedir. Bu muhitlerde yetişen şairler, Türk edebiyatına büyük bir zen-ginlik ve çeşitlilik katmıştır.

Bu bağlamda merkezi Sivas ve yöresi olmak üzere hem İstanbul hem de İs-tanbul dışında da etkili olan Halvetiliğin Şemsiyye kolunun; siyaset, bilim, fikir, sanat ve edebiyat dünyasında geniş ölçüde müessir olduğunu müşahade etmek-teyiz. Şemsiyye tekkesi geleneği içinde önemli birçok şairin yetiştiği ve bu şair-

* Yrd. Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi. hakyek@gmail.com

lere ait şiirlerin geniş halk kitleleri tarafından okunup ezberlendiği ve hatta bes-telendiği bilinmektedir. Bu şairlerden biri de XVIII. asrın sonları ile XIX. asrın başlarında yaşamış olan Ahmed Sûzî Efendi'dir.

Ahmed Sûzî Kimdir?

Asıl adı Ahmed olan ve kaynaklarda “*Sûzî-i Sivâsî, Ahmed Efendi, Sûzî Ahmed Efendi, Sûzî el-Rûmî, Şeyh Şemseddin-i Sûzî Ahmed Efendi, Türkî eş-Şeyh Ahmed Rûmî*” gibi isimlerle anılan Sûzî, 1179/1765 yılında Sivas’ta doğmuştur.¹ Halvetî tarikatı şeylerinden Şemseddîn-i Sivasî’nin altıncı kuşaktan torunu olan Sûzî’nin ailesi hakkında kaynaklarda yeterince bilgi bulunmamaktadır.

Babası Şemsî Dergâhu şeyhlerinden olan Şeyh Ömer Sâni Efendi’dir. Kaynaklarda Sûzî’nin Mehmed Behlül (öl. 1256/1840) adında bir kardeşinin bulunduğ-u ve Sûzî’nin vefatından sonra Sivas’taki tekke görev yaptığı nakledilmektedir.² Vefatından sonra posta kardeşinin oturmasının sebebi, Sûzî’nin hiç evlenmemiş olmasıdır.³

Sûzî Ahmed Efendi, asrın ulemasından okumuş, iyi bir tahsil görmüştür. Onun yetişmesinde ilk önce Halvetî çevresi ve yine bu çevrenin önde gelen temsilcilerinden olan ailesi etkili olmuştur. Sivasî tekkesi muhitinde yetişen Ahmed Sûzî; âlet ilimlerini Hadîmî’den, tasavvuf ilmini de Abdülmecid-i Turhâlî’den almıştır. Bazı kaynaklarda medrese ilimlerini dedesinden öğrendiği şeklinde bilgiler bulunmaktaysa da dedesinin ismi belirtilmemiştir.⁴ Bu bilgi doğruysa silsileye göre dedesi olan Müeyyed Sâni’den de ders aldığı da anlaşılmaktadır.

Sûzî, divanında özellikle gençlik yılları hakkında önemli bilgiler vermektedir. Buna göre şair, manevî bir boşluk yaşarken Şeyh Abdülmecid-i Turhâlî’ye intisap ettiğini, şeyhinin isteğiyle ilim tahsil etmek amacıyla birkaç yıl gurbette gezdiğini söylemektedir. Fakat Sûzî, gezdiği yerlerin nereler olduğunu belirtmemiştir. Şairin bu seyahatı esnasında yanında Mustafa isminde bir de yardımcısının olduğu anlaşılmaktadır. Sûzî, bu yolculuğunun ardından tekrar şeyhinin yanına dönmüştür:

¹ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, Cilt: I, (hızl: Cemal Kurnaz, Mustafa Tatcı), Bizim Büro Basımevi, Ankara 2000, s. 89. İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, Cilt: III, İstanbul 1988, s. 1743-1744.

² Hocazâde Ahmed Hilmi, *Ziyaret-i Evliyâ*, Cihan Kütüphanesi Matbaası, İstanbul 1325, s. 93.

³ M. Fatih Güneren, *Sivâsî Şiirleri*, Seçil Ofset, İstanbul 2005, s. 19.

⁴ Hasan Aksoy, “Sûzî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 38, İstanbul 2010, s. 4; *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Cilt: I, Dergah Yayınları, s. 75.

Himmet-i kudsiyesiyle oldı işâret bir sefer

Her ne sûretle olursa çık yüri git bir yana

...

Nutkı gibi olmuş idi izn-i 'âm vaktiyle çün

Şeyhinâ 'Abdü'l-mecîd Turhâldan irşâd-ı mâ

(Divan, s. 184)⁵

...

Çün vücûdı bize sermâye olup itdik sefer

Çend-sâl gurbetde gezdik gâh lutf gâhî cefâ

Sûretâ tahsîl-i 'ilm-i sîreti seyr [ü] sülûk

Nice dürlü sûret ile aradık derde devâ

...

Var idi yilimce benim bir hadîmim pür-edeb

Mustafâ ismiydi anın hem rızâ'an âh bana

(Divan, s. 185)

...

Döne döne yine geldik Hazret-i Pîre hemân

Eşîğine yüz sürüben eyledik 'arz-ı senâ

(Divan, s. 186)

Sûzî, divanındaki bir başka manzumesinde yine hayatının önemli bir bölümüne dair bilgi vermektedir. Şair, divanındaki bir tarih manzumesinde henüz on dokuz yaşındayken 1198/1783 yılında hac farizasını yerine getirmek üzere Sivas'tan ayrıldığını söylemektedir. Önce İstanbul'a uğrayan şair, oradan deniz yoluyla on üç gün içerisinde İskenderiye Limanı'na ve Mısır'a ulaşmıştır. Nil Nehri'nden geçip Kahire'de bir müddet kalan Sûzî, Ramazan ayı içerisinde Süveyş Kanalı'ndan bir kalyona binerek Medine'ye varmıştır. Şair, Medine'de yetmiş iki gün kalmış, sonra hacılarla birlikte Mekke'ye gitmiştir. Hac görevini yerine getirdikten sonra tekrar Medine'ye uğramış, Şam yoluyla Sivas'a dönmüştür.⁶

⁵ Bildirimizde geçen beyitler, Sûzî'nin 1290 yılında eski harflerle basılan matbu nüshasından alınmıştır.

⁶ Sûzî Ahmed Efendi, *Dîvân-ı Sûzî*, Mustafa Efendi Matbaası, İstanbul 1290, s. 29-32.

Sûzî, hacdan döndükten bir süre sonra annesinin vefat ettiğini divanında ifade etmektedir. Bu üzücü olayın ardından Ahmed Sûzî'nin Sivasî Dergâhı'na postnişin olduğu anlaşılmaktadır. Şairin, divanda bildirdiğine göre, annesi 1798 yılında vefat etmiştir. Muhtemelen aynı yıl içerisinde şeyhi Abdülmecid-i Turhâlî, onu yerine tayin etmiştir:

Bin iki yüz on birinde oldı bu firkat 'ayân
Yandı ciger-i Sûzî hasretle giryân dîde-mâ (Divan, s. 187)

...

Sana teslîm oldı cümle hükm-i esrâr-ı tarîk
Var yüri postumda otur eyle erkânı edâ

Râh-ı Hakk'a eyle irşâd tâlib ü sâlikleri
İzn ü icâzet hem inâbet vir olasın reh-nümâ (Divan, s. 188)

Şair, divanında yer alan silsilenâmede de Abdülmecid-i Turhâlî'den sonra dergâhın başına geçtiğini açıkça ifade etmiştir:

Aldı andan Şeyh Mecîd Turhâlî
Zü'l-cenâheyn idi ol zât-ı 'âlî
 ...
Aldı andan bu hakîr-i nâ-tüvân
Mücrim [ü] kemter ü 'âsî bendegân (Divan, s. 22)

Bu bilgilere göre Sûzî, 1798 veya 1799 yılında Sivasî Dergâhı'nda posta oturmuş olmalıdır. Bu görevi vefatına kadar sürdürmüştür. 1246/1830 yılında vefat eden⁷ Sûzî, Meydan Câmî'nin kuzey batısında bulunan türbeye büyük dedesi Şemseddîn-i Sivasî'nin yanına defnolunmuştur.⁸ Mezar kitâbesinde aşağıdaki tarih manzumesi yazılıdır. Manzumenin son mısrasındaki noktalı harflerin toplamı Sûzî'nin ölüm tarihi olan 1246 yılını vermektedir:

⁷ Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâhu'l-meknûn fi'z-Zeyl alâ Keşfi'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, Cilt: II, İstanbul 1947, s. 549; Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, Cilt: I, s. 89.

⁸ Osmanzâde Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, (hızl: Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz), Cilt: 3, Kitabevi Yay., İstanbul 2006, s. 509; İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, Cilt: III, s. 1743-1744.

*Pîşvâ-yı ehl-i halvet rehnümâ-yı sâlikân
Şems-i sâni Ahmed-i Sûzî 'azîz-i kâm-bîn*

*'Aşk-ı Hak'la zâhîr ü bâtın idüp tekâmül-i zât
İrcî emriyle şimdi kurba oldı vâsılîn*

*Şâd ola rûh-ı revânı mûnis-i nûr-ı Hudâ
Himmeti sâliklerine ola memdûd u karîn*

*Târihin menkût ile üçler çıkıp itdi nidâ
Tekye-i dârü's-selâma Sûzî oldı post-nişîn*

1246/1830

Ahmet Sûzî, mutasavvîf ve âlim kişiliği yanında XIX. yüzyıl başlarında tekke şiiri geleneğine uygun tarzda eserler vermiş bir şairdir. Şiirlerinde hem hece hem de aruz veznini kullanan Sûzî, hece ile yazdığı manzumelerinde daha başarılıdır.⁹ Şairin manzumelerine bakıldığında aruz veznini uygulamada başarılı olmadığını görmekteyiz. Nitekim divanın sonunda yer alan bir manzumede vezin kusurlarının çok olduğunu ve şiirlerinin sanat değerinin fazla olmadığını kendisi de ifade etmiştir:

Gerçi nâ-mevzûn [u] mühmel çok durur bunda kelâm

Lîk ihvândan recâmuz ola mestûr 'ayb-hâ

(Divan, s. 191)

İbnülemin Mahmut Kemal da "Kişi noksanını bilmek gibi irfân olmaz" sözüyle bu konuda Sûzî'ye hak verdiğini ifade etmiştir.¹⁰

Şiirin şekli kurallarına fazla önem vermediğini kendisi de belirten şair, şiirde esas olanın mana ve muhteva daha açık bir ifadeyle ilahî aşk olduğunu belirtmiştir:

Ne söylerse gönül Hak'dan gelür bil

Anı sen sanma ki tertîb nizâmı

(Divan, s. 105)

⁹ Vasfi Mahir Kocatürk, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Cilt: I, Ankara 1964, s. 613.

¹⁰ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, Cilt: III, s. 1743-1744.

Her ne toğdı ise gönle geldi Hak'dan vâridât
Dindi bi'llâh yapma düzme olmadı bir harfî hâ (Divan, s. 191)

Bununla beraber lirik, didaktik her çeşit ilahilerden ibaret olan şiirlerinde bir tabîlik ve samimiyet vardır. Sûzî, dile getirdiği manzumeleri sanat ortaya koymak için değil müridlerine tasavvufî mevzuları âşıkâne ifadelerle telkin için kaleme almıştır. Dolayısıyla şiir konularının birçoğu, tekke şiirinde daha önce söylenen manzumelerden mülhemdir.¹¹

Sûzî'nin şairliğinin en önemli yanı, tasavvuf özellikle Halvetîlik terimleri ve mazmunlarıyla divan şiiri mazmunlarını şiirlerinde bütünleştirmeye çalışmasıdır. Bu bağlamda her şeyden önce devrinin önemli mutasavvıflarından biri olan Sûzî'nin şiiri, mensubu bulunduğu tasavvufî ekolün düşünce atmosferiyle aynıdır. Bu yüzden şiirlerinde kimi zaman bu çevrenin coşkulu zikir törenlerini, kimi zaman derin tasavvuf felsefesini kimi zaman da şeyhlerini ve müridlerini anlatmıştır.

Sûzî'yi en çok etkileyen şairlerin başında Yûnus Emre gelmektedir. Sûzî, divanında Yûnus'un bazı şiirlerinin benzerlerini söylemeye çalışmıştır. Aşağıdaki şiir, bunlardan birisidir:

Ben lâ-mekândan gelmişem kevn ü mekânı n'eylerim
Ben cânânımı bulmuşam cânı cihânı n'eylerim
 ...
Sındım dünyânın pîşesin terk itmişem endişesin
Taşa çaldım 'âr şişesini bu nâm u şânı n'eylerim (Divan, s. 116)

Aşağıdaki beyitlerde ise özellikle dedesi Şemseddin Sivasî'nin etkisi bariz bir şekilde hissedilmektedir:

Medhûş olmuşam bî-hûş olmuşam
Serhûş olmuşam 'aşk meydânında
 ...
Cigerim biryân gözlerim giryân
Olmuşam 'uryân 'aşk meydânında (Divan, s. 135)

¹¹ Metin Ceylan, "Ahmed Sûzî ve Dîvânı", *Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: II, Sayı: 2, s. 240.

Sûzî'nin etkisinde kaldığı bir diğer mutasavvıf şair ise Erzurumlu İbrahim Hakkı'dır:

Dostdan olan cemâl ne hoş

Celâl de hoş visâlde hoş

'Aşkında hoş şevkında hoş

Safada hoş cefâda hoş

(Divan, s. 164)

Sûzî, kaynakların ve kendisinin de açıkça ifade ettiği gibi nazım tekniği ve kalitesi yönünden çok güçlü bir şair olmasa da yazdığı şiirleri, hak arasında oldukça beğenilmiş ve yayılmıştır.

Eserleri

Ahmed Sûzî hakkında yapılan çalışmalarda eserlerinin sayısı hakkında farklı bilgiler bulunmaktadır. Fakat son dönemde Âlim Yıldız'ın Sûzî'nin hayatı ve şiirleriyle ilgili yaptığı çalışmalara göre şairin yedi eseri olduğu tespit edilmiştir. Bu eserler şunlardır:

1. Türkçe Divan (Sûzînâme):

Sûzî'nin en önemli eseri olan divan, 1235/1820 yılında tamamlanmıştır. Tespit ettiğimiz altı yazma nüshası mevcut bu eser, 1290/1875 yılında İstanbul'da Mustafa Efendi Matbaasında 192 sayfa olarak eski harflerle basılmıştır. Matbu divanın baş tarafında Şemseddîn Sivasî'nin Mevlid'i de yer almaktadır. Divanın çeşitli kütüphanelerde bulunan yazma nüshaları şunlardır:¹²

1. Selimağa Kütüphanesi Hüdayî Efendi Kitaplığı, Nu: 1245. (136 v.)
2. Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Kitaplığı, No: 3599. (118 v.)
3. Süleymaniye Kütüphanesi Es'ad Efendi Kitaplığı, No: 2646. (96 v.)
4. Süleymaniye Kütüphanesi Mihrişah Sultan Kitaplığı, No: 365/1. (49 v.)

¹² Sûzî Divanı, birkaç kez yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır: Metin Ceylan, *Ahmed Suzi Divanı'nın Edisyon Kitiği*, Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon 1999; Abdülkadir Sağlam, *Suzî Divanı*, Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2000; Ayşe Ulusoy, *Ahmed Sûzî Divanı*, CÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2004; Zafer Arslan, *Ahmed Sûzî-i Sivâsî ve Divanı*, Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2010.

5. Süleymaniye Kütüphanesi Osman Huldi Öztürkler Kitaplığı, No: 63/4 (95 v.)
6. Hanefi Yontar Nüshası, (53 varak)

Sûzî'nin matbu divanında 451 adet manzume yer almaktadır. Bu manzumeler arasında Arapça ve Farsça şiirler de bulunmaktadır. Divan, 1235/1814 yılında tamamlanmıştır.

2. Pendnâme-i Sûzî:

Ahmed Sûzî'nin dinî ve tasavvufî öğütlerini içeren bu eser, mesnevî nazım şekliyle kaleme alınmıştır. Pendnâme, 95 beyitten müteşekkildir. Matbu divan içerisinde de bulunan pendnâmenin yazma nüshaları da mevcuttur. Eserin yazma nüshaları Sûzî Divanı'nın, Mihrişah Sultan 365/1 numaralı yazmasının 42a-46a, Hacı Mahmut 3599 numaralı yazmasının 5a-8a, Osman Huldi Öztürkler 63/4 yazmasının 134a-137a varakları arasında yer almaktadır.¹³

3. Kasîde-i Bürde Tercümesi:

Busirî'nin yazmış olduğu kasidenin manzum çevirisi olan bu eserin iki nüshasını Alim Yıldız tespit etmiştir. Mesnevi nazım şekliyle te'lif edilen tercüme, 162 beyitten müteşekkildir. Eserin yazma nüshaları şunlardır:

1. Süleymaniye Kütüphanesi H. Şemsi-F. Güneren, No: 25 (13 varak)
2. Süleymaniye Kütüphanesi H. Şemsi-F. Güneren, No: 108 (17 varak)¹⁴

4. Sülûknâme:

49 varaktan müteşekkil olan bu eserin; Mihrişah Sultan 365/1, Osman Huldi Öztürkler 63/4, H. Şemsi-F. Güneren Bülümü 110, Milli Kütüphane 10185 numaralarda nüshası bulunmaktadır. Sûzî eserinde; seyr ü sülûkun nasıl olması gerektiği, şeyhlik-müridlik, tarikat âdâbı gibi konularda bilgi vermektedir. Sülûknâme'de nesir hâlde anlatılan konuların hemen akabinde aynı konuların manzum şekli ile de okuyucu aktarıldığını görmekteyiz.

¹³ Sûzî'nin pendnâmesi ile ilgili şu çalışmalar yapılmıştır: Mahmut Kaplan, "Ahmed Suzi ve Pend-namesi", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: I, Sayı: I, 1994, s. 41-52; Alim Yıldız, "Ahmed Suzi ve Pendnâmesi", *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu*, Cilt: II, Sivas 2007, s. 353-360.

¹⁴ Alim Yıldız, *Ahmed Sûzî Hayatı ve Şiirleri*, Cumhuriyet Üniversitesi Yay., Sivas 2011, s. 14.

5. Süleymânnâme:

Mesnevi nazım şekliyle yazılmış olan eser, 533 beyitten meydana gelmektedir. Tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi H. Şemsi/F. Güneren Bölümü, 25 numarada bir mecmua içinde bulunmaktadır.

Ahmed Sûzî, dergâhta postnişin olduktan sonra dergâhta bulunan birçok kitabın fareler tarafından yenildiğini görmüş, kalan kitapları koruma altına almıştır. Bu kitaplar arasında bulunan Şemseddîn Sivasî'nin Süleymânnâme isimli mesnevisinin özellikle son tarafı da telef olmuş vaziyettedir. Sûzî, eserin eksik kısmını tamamlamak amacıyla bu mesneviyi kaleme aldığı belirtilmiştir.¹⁵

6. Menkıbe-i Abdülvehhâb Gâzî:

Süleymaniye Kütüphanesi H. Şemsi-F. Güneren Bölümü No: 11'de 111b-114b varakları arasında ve Abdülvehhâb Gâzî Cami'sinde nüshaları bulunan bu eser, Hz. Peygamber'in sancaklarından birisi olduğu düşünülen Abdülvehhâb Gâzî'nin menkıbesini anlatan 89 beyitten müteşekkil bir mesnevidir. Eseri ilk olarak Recep Toparlı Latin harflerine aktarmıştır.¹⁶

7. Vasiyetnâme: Mensur bir eserdir. Süleymaniye Kütüphanesi H. Şemsi/F. Güneren Bölümü, 25 numarada kayıtlı bir mecmua içinde toplam 10 varaktan ibarettir. Sûzî'nin müridânı ve akrabaları için kaleme almış olduğu bu vasiyetnamesinde ölümün kaçınılmaz olduğu üzerinde durularak ölüme hazırlık ve kendi ölümünden sonra yapılmasını istediği şeyler sıralanmaktadır. Vefatı sırasında okunacak ilahiler ve duaların neler olması gerektiği, gasil, techiz ve tekfin işlemlerinin nasıl yapılması gerektiğini de ifade etmiştir. Eserin önemli özelliklerinden biri de Sûzî'nin eserlerinin bu vasiyetname içerisinde sıralanmış olmasıdır.¹⁷

Divanında Bulunmayan Bazı Şiirleri

Bir şairi hakkıyla tanımak ve söz konusu şairin edebî kişiliği hakkında söz söylemek için yaşadığı devirde veya sonradan kaleme alınmış mecmualar, biz-

¹⁵ Alim Yıldız, *Ahmed Sûzî Hayatı ve Şiirleri*, s. 50-51.

¹⁶ İbrahim Yasak, *Sivas Yatırları ve Abdülvehhâb Gazi Hazretleri*, Asitan Yayınevi, Sivas 2010, s. 39-46; Alim Yıldız, *Ahmed Sûzî Hayatı ve Şiirleri*, s. 21.

¹⁷ Sûzî'nin vasiyetnamesiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bk: Meliha Yıldırım Sarıkaya, "Ahmed Sûzî'nin Vasiyetnâmesi", *CÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: XV/2, 2011, s. 173-200.

lere dikkate değer bilgiler sunmaktadır. Edebiyat tarihi açısından önemli olan mecmualar, Osmanlı toplumunun çeşitli kesimlerine mensup şiir seven insanların beğendikleri şairleri ve şiirleri topladıkları günümüz tabiriyle şiir defterleridir. Bu itibarla mecmuaların muhteviyatı, dönemin şiir zevkini yansıtması ve ilerleyen dönemlerde şairin ne kadar rağbet bulduğunu göstermesi bakımından önemlidir.¹⁸ Mecmualar, özellikle de mecmua-i eş'âr ve mecmua-i resâiller (şiir ve risale mecmuaları) edebiyat tarihimizin meçhul ve karanlık pek çok yönüne ışık tutacak değerde malzemeler barındırmaktadır.

Mecmuaların edebiyat araştırmalarında sağlamış olduğu en önemli imkânlardan biri de metin teşkili sırasında araştırmacılar için değerli bir kaynak olmasıdır. Bilindiği gibi divan metinleri oluşturulurken izlenen klasik yönleme göre söz konusu eserin nüshaları bir araya getirilir. Nüshalar incelendikten sonra çeşitli kriterlere göre (müellif hattı, istinsah tarihi, şiir hacmi vb.) ana nüsha veya nüshalar belirlenir. Yani nüsha şeceresi kurulur. Daha sonra diğer nüshalarla tenkitli metin oluşturularak en doğru metne ulaşmaya çalışılır.

İşte bu noktada divan nüshaları içinde yer almayan şiirlerin tespiti önem arz etmektedir. Bazen şairlerin şahsi tasarruflarından bazen de bazı şiirlerin divanın istinsahından sonra söylenmiş olmasından dolayı divanda bulunmayan manzumelerin mecmualarda yer aldığını görmekteyiz. Mecmualar, bu yönüyle bir şairin sadece bilinmeyen şiirlerinin ortaya çıkarılmasında etkili değildir. Aynı zamanda şairin sanatı hakkında yapılacak yorumlara da katkıda bulunmaktadır.

Bu çerçevede Süleymaniye Kütüphanesi H. Şemsi-F. Güneren Bölümü 38 numarada kayıtlı bulunan bir mecmuada, Ahmet Sûzî'nin divanında yer almayan bazı manzumelerin bulunduğunu tespit ettik. Söz konusu şiirleri incelediğimizde Sûzî'nin divanında sıkça rastladığımız sûfî şair, mutasavvıf şair portresinden farklı bir kimlikle karşımıza çıktığını görmekteyiz. Mecmuada yer alan tarih manzumeleri, murabbalar, tahmis ve gazeller, müellifin edebî kişiliği hakkında bilinenlerden farklı yönleri olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Şiirlerin muhtevasına bakıldığında tasavvufî konulardan ziyade divan şiiri geleneği içinde yazılmış manzumelere rastlamaktayız. Bu mecmuada Sûzî, profane (din dışı) tarzda söylemiş olduğu manzumelerle karşımıza çıkmaktadır.

¹⁸ Yaşar Aydemir, "Şiir Mecmuaları ve Metin Teşkilinde Mecmuaların Rolü", *Bilig*, Sayı: 19, s. 150.

Tabîi olarak okuyucununun aklına bu şiirlerin Ahmed Sûzî'ye aidiyeti konusunda nasıl emin olunabileceği sorusu gelecektir. Bu çerçevede konu hakkındaki tereddütlerimizi şu şekilde ifade etmek istiyoruz:

1. Mecmuadaki şiirlerin muhtevasına bakıldığında birkaçı hariç çoğunun divan şiiri geleneği doğrultusunda te'lif edilmiş manzumeler olduğu görülecektir. Örneğin, Ahmet Sûzî divanının yazma ve matbu divanlarının hiçbirinde devlet büyüklerine hitaben yazılmış övgü muhtevalı kaside bulunmamaktadır. Aksine Pendnâme'si başta olmak üzere birçok şiirinde yaşadığı devre dair aksaklıklardan bahsetmektedir. Bu bakımdan divanındaki sanat anlayışı ile mecmuadaki kasidelerin muhtevası birbiriyle uyuşmamaktadır.

2. Aynı şekilde şairin divanında genel olarak İlahî aşkın yansımalarını görmektedir. Buna karşın mecmuada Firâkî'nin gazeline söylenmiş olan "gönlekcek" redifli tahmis, beşerî bir sevgiliye yazılmış, üstelik Nedîmâne tarzda diyebileceğimiz şuh bir üslupla nazmedilmiştir.

3. Mecmuadaki mu'ammaların da Sûzî'ye ait olup olmadığı konusunda ihtiyatlı olduğumuzu belirtmek istiyoruz. Mu'ammaların başında "Mu'ammâ-yı Sûzî-i Sâlis" şeklinde bir başlık olması bizi bu konuda tereddüde düşürmüştür. Acaba başlıkta kastedilen Sûzî, çalışmamızın konusu olan Ahmed Sûzî midir yoksa aynı mahlası kullanan başka bir şair midir? Eğer mu'ammaları söyleyen başka bir Sûzî ise bu şair kimdir? Öncelikle şunu söylemeliyiz ki mevcut biyografi kitapları ve tezkirelerde Sûzî'nin çağdaşı olan aynı mahlasa sahip bir isme rastlayamadık. Tabîi bu, o dönemde Sûzî mahlaslı başka bir şair olmadığı anlamına gelmemektedir. Böyle bir şair varsa adının biyografi kitapları ve tezkireler girmemesi de mümkündür. Kaldı ki bugün mecmualarda, kaynakların hiçbirinde adı geçmeyen onlarca şaire rastlamak mümkündür. Ayrıca mecmuanın özellikle Sivasî şairleri ihtiva ettiği düşünüldüğünde böyle bir şair varsa da taşrada olduğundan tezkire müelliflerinin dikkatinden kaçtığı da düşünülebilir.

Bu tereddütlerimize rağmen bahsi geçen manzumelerin Ahmed Sûzî'ye ait olduğu yönünde bizde kanaat oluşmasına sebep olan karineler ise şunlardır:

1. Mecmuanın içeriği ve tespit ettiğimiz şiirlerin Sûzî'nin yaşadığı dönem ve kişilerle doğrudan ilgili olması bu konuda bizlere yardımcı olmaktadır. Örneğin, övgü muhtevalı kasidelerin genellikle Sivas valiliği görevinde bulunmuş Zaralîzâde Muhammed Paşa'ya yazılmış olması, bu manzumelerin Ahmed Sûzî'ye aidiyetini mümkün kılan bir ipucudur. Yine Ahmed Sûzî'nin mecmuada yer alan "Târîh-i Merhûm Üstâdımız Mescî-zâde 'Ömer Efendi Rahmetü'l-Mübdî" başlıklı tarih manzumesi, bu manzumenin Ahmed

Sûzî'ye ait olduğunu göstermektedir. Mescî-zâde Ömer Efendi, Şemsiyye Kolunun önemli isimlerinden biridir. Ömer Efendi, Ahmed Sûzî'nin dedesinin babası olup 1157/1744 yılında vefat etmiştir. Mescî-zâde'nin doğrudan tekke ve Sûzî ile bağlantılı olması, bahsi geçen manzumenin şairimize ait olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

2. Ayrıca mecmuada özellikle Sivasî şairlerin şiirlerine yer verilmiş olması da şüpheleri ortadan kaldıran bir diğer önemli unsurdur. Başta Şemseddin-i Sivasî, Ahmed Hamdî, Numan bin Sâbit, İzzet-i Sivasî, Nazmî-i Sivasî gibi Sivaslı şairlerin çok sayıda manzumelerinin bulunması, mecmuada adı geçen Sûzî'nin Ahmed Sûzî olması olasılığını artırmaktadır.
3. Kasidelerin ve tahmislerin hemen hepsinin başlığında "*Sûzî-i Sivâsî*" ibaresinin geçiyor olması da şiirlerin Ahmet Sûzî'ye ait olması ihtimalini kuvvetlendiren bir diğer unsurdur. Hayatından bahsederken de ifade ettiğimiz gibi kaynakların birçoğunda kendisinden "*Sûzî-i Sivâsî*" şeklinde bahsediliyor olması da görüşümüzü destekleyen bir diğer husustur.
4. Ayrıca şu ihtimali de göz ardı etmemek gerekir ki divanın matbu nüshasının basım yılı 1290/1873'dür. Halbuki divan 1235/1814 yılında tamamlanmıştır. Bu arada şu soru aklımıza gelmektedir. Acaba Sûzî'nin müridânı veya muhibleri, divanın matbu nüshasını hazırlarken mecmuadaki bizim tespit ettiğimiz bu şiirleri, Ahmed Sûzî'nin genel üslubuna uymadığı için almamış olabilirler mi? Çünkü divanın geneline bakıldığında hemen hemen bütün şiirlerini dinî, tasavvufî ve ahlakî öğütleri içeren ve özellikle Halvetîlikle ilgili manzumeler olduğu görülecektir. "*Mecmuadaki şiirler, bu yüzden divan dışında bırakılmış olabilir mi?*" şeklinde bir sorunun sorulması, bu bakımdan mümkün olabilir. En azından divanı, sonradan düzenleyenlerin böyle bir tasarrufta bulunma ihtimalleri vardır.
5. Bahsi geçen mecmua, Şemseddin-i Sivâsî'nin onuncu göbekten torunu ve Halvetî-Şemsiyye tekkesinin son post-nişîni olarak kabul edilen Hüseyin Şemsî Güneren'in şahsi kitaplığında iken Süleymaniye Kütüphanesine bağışlanmış bir eserdir. Ailenin bağışlamış olduğu yazma ve matbu eserlerin büyük bir bölümü, Sivâsî şairlerin eserlerinden oluşmaktadır. Bu bağlamda mecmuada daha önce ifade ettiğimiz gibi Sivaslı şairlerin şiirlerinin daha fazla olması daha da manidar bir durum arz etmektedir. Sivâsî şairler içinde tespitlerimize göre Sûzî mahlaslı başka bir şair olmadığı düşünüldüğünde bahsi geçen manzumelerin Ahmed Sûzî'ye ait olması kuvvetle muhtemel görünmektedir.

Mecmuadaki şiirlerin Ahmed Sûzî'ye ait olup olmadığı konusunda yukarıda bahsi geçen düşüncelerimizi ifade ettikten sonra özetle şunu söylemek istiyoruz. Elimizdeki bilgiler, ihtiyatlı olmak kaydıyla bu manzumelerin Sûzî'ye ait olduğu konusunda bir kanaatin oluşmasına sebep olmuştur. Yapılacak derinlemesine çalışmalarda başka mecmualarda bu ve benzeri şiirler tespit edilirse konu hakkındaki tereddütlerin ortadan kalkacağına inanıyoruz. Bu malumattan sonra kısaca mecmuanın özelliklerinden bahsetmek istiyoruz.

Mecmua 174 varaktır. Mecmuanın genelinde aynı yazı stiline kullanılmış olması, eserin bir kişinin elinden çıktığını göstermektedir. Mecmuadaki kimi şiirlerin başında yer alan “*Güfte-i İzzet li-muharririhî (125b), İzzet-i li-muharririhî Sivasî (126a), Güfte-i İzzet li-muharririhî Sivasî (126b)*” gibi başlıklar, aynı zamanda şair olduğu anlaşılan mecmua derleyicisinin adını göstermektedir. İstinsah tarihi ve müstensihî kayıtlı değilse de mecmua derleyicisinin aynı zamanda müstensih olduğu anlaşılmaktadır.

Mecmuanın hangi yılların mahsulü olduğunu kesin bir şekilde söylemek de mümkün görünmemektedir. Ancak Ahmed Hamdi ve Ahmed Sûzî gibi şairlerin şiirlerinden örnekler yer almasına bakılarak mecmuanın XVIII. asrın ikinci yarısı ile XIX. asrın başlarında meydana getirildiği söylenebilir. Yine mecmuadaki tarih manzumelerinin birçoğunun özellikle XVIII. asrın ikinci yarısını işaret ettiğini görmekteyiz.

Mecmuanın muhtevasına baktığımızda ise yirmi kadar şaire ait manzumelerin bulunduğu görülmektedir. Mecmuanın önemli bir bölümünde; Sarihatipzâdelerden Ahmed Hamdi, Numan Sâbit gibi isimlerin yanı sıra Şemseddîn Sivâsî, Ahmed Sûzî, İzzet-i Sivasî, Nazmî-i Sivasî gibi Sivaslı şairlerin manzumeleri yer almaktadır. Bu şairlerin dışında Bâkî, Fuzûlî, Ruhî, Lâmî, Ulvî, Nev'î, İşrefî, Nâmî, Nâbî gibi divan şairlerine ait gazeller bulunmaktadır. Ayrıca Sa'dî ve Hâfız'a ait Farsça gazellerde mecmuada yer almaktadır. Bunların dışında Yûnus'un “*çıkıldım erik dalına*” şeklinde başlayan şiirine yazılmış mensur bir şerh, bayram hutbesi, kitap listesi, müfredler, kadızâdeler vakasını anlatan bir metin ve Şemseddin Sivâsî'ye ait bir mektup da mecmuanın mündericâtı içindedir. İçerikten de anlaşılacağı üzere mecmuada özellikle Sivaslı şairlere ait manzumeler bulunmaktadır.

Mecmuada Ahmet Sûzî'ye ait olduğunu tespit ettiğimiz manzumeler ise şunlardır:

1. Kasîde-i Sûzî-i Sivasî Berây-ı Vezâret Ahî Muhammed Paşa-yı Sivâsî (22a)
2. Kasîde-i Hazâniyye Sûzî-i Sivasî (23a)

3. Kasîde-i Sûzî-i Sivasî Berây-ı Benefşe Der-Medh-i Muhammed Paşa-yı Sivasî (24a)
4. Tarih manzumesi (25b)
5. Târîh-i Merhûm Üstâdımız Mescî-zâde ‘Ömer Efendi Rahmetü’l-Mübdi (25b)
6. Tarih manzumesi (26a)
7. Tarih Manzumesi (26a)
8. Tarih Manzumesi (26a)
9. Destûr-ı Mükerrerem Zaralı Muhammed Paşa Hazretlerinin Üç Tûğ Müjdesi İçün Tarh Olunan Târîh ve Du’â-nâmedir (26a)
10. Es-seyyid Şeyh Hacı Muhammed Efendinin Kasrına Yapılan Târîhdir (34b)
11. Tahmîs-i Sûzî-i Sivasî li-Gazel-i Firâkî Çelebî (40b)
12. Tahmîs-i Sûzî-i Sivâsi li-Gazel-i Bâkî Efendi (45a)
13. Tahmîs-i Sûzî-i Sivasî li-Gazel-i Nev’î (45a)
14. Tahmis-i Sûzî li-Gazel-i Hamdî-i Sivasî (46a)
15. Zaralı-zâde Mehmed Beg Mîr-i Muhterem Halîl Efendi Hazretlerinin Bağçe İçinde Köşke Tarh Olunan Târîhdir (49a)
16. Zaralı-zâde Muhammed Paşa Yeserallahu Mâ-yeşâ Hazretlerinin Tûğ-ı Şâhâneye Tebrîk Du’â-nâme vü Târîhdir (49a)
17. Beyt-Nişîn li-Seyyid Şeyh Halîl Efendi İçün İnşa Olunan Târîhdür (57a)
18. Sûzî’nin Neş’et Efendiye İrsâl İtdiği Gazeldir (63b)
19. Gazel-i Sûzî-i Sâlis (63b)
20. Beyt-i Sûzî-i Sâlis (63b)
21. Murabba’-ı Sûzî-i Sâlis (63b)
22. Mu’ammâ-yı Sûzî-i Sâlis (66a)

Mecmuadaki Şiirlerin Tasnifi

Kaside

Mecmuada Sûzî’nin söylemiş olduğu 8 kaside mevcuttur. Bunlardan 7’si tarih manzumesidir. Sadece “benefşe” redifli kaside, Zaralızâde Muhammed Paşa’yı övgü amacıyla yazılmıştır.

Listeden anlaşılacağı gibi Sûzî'nin mecmuadaki şiirlerinin önemli bir kısmı tarih manzumeleridir. Şairin divanında diğer şairlerden bahsederken kiminin meddah kiminin müverrih kiminin ise heccav olmakla eleştirdiğini, buna karşılık mutasavvıfların bu tür şiirlerden berî olduğunu söylediğini görmekteyiz:

Kimi meddâh kimi vassâf müverrih

Kimi zemmâm olup söyler merâmı

Velî dîvân-ı ehlu'llâh bulardan

Müberra'dır münezzeh ey hümmâm

(Divan, s. 100)

Bir anlamda Sûzî'nin şiir anlayışını özetleyen yukarıdaki beyitlere rağmen mecmuada, şaire ait birçok tarih manzumesinin yer alması, yazmanın önemini daha da artırmaktadır. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi bir şairin edebî kişiliğini tespitinde mecmualar dikkate alınmadan yapılacak tespitler, eksik ve hatalı olacaktır. Bu bağlamda mecmuada yer alan tarih manzumeleri, şairin divan şiiri geleneğine vukufiyetini göstermesi bakımından önemlidir. Yazmada yer alan tarih manzumelerinin büyük çoğunluğu; saray, köşk gibi binaların yapımına düşülen tarihlerden oluşmaktadır. Mecmuada Sûzî'ye ait olan tarih manzumeleri ve özellikleri ise şunlardır:

Sûzî, tarih manzumelerinin birçoğunu özellikle halk arasında Ahî Muhammed Paşa olarak tanınan Seyyid Muhammed Paşa için yazmıştır. Zaralızâdeler ailesine mensup olan Paşa; 1717 yılında Sivas defterdar kethüdası, 1719'da Sivas Beylerbeyi olarak atanmıştır. Halka karşı yapmış olduğu zulüm ve baskıların artması ve halkın tarafından büyük tepkiler alması sonucu dönemin padişahı Sultan III. Ahmed, 1721'de idam edilmesine karar vermiştir. Kabri, Paşa Cami'nin minaresi yanında bulunmaktadır.¹⁹

Yalnız burada şu hususa dikkat çekmek istiyoruz. Muhammed Paşa, Sûzî'den yaklaşık 44 yıl önce vefat etmiştir. Buna rağmen Sûzî'nin Paşa için tarih manzumesi yazması ilginçtir. Muhtemelen şair, Sivas'ın belleğinden silinmeyen bu tarihî şahsiyet için sonradan tarih manzumesi yazmış olmalıdır. Muhammed Paşa'nın vezareti için yazmış olduğu tarih manzumesinde geçen aşğıdaki beyit, bize bu manzumelerin sonradan yazılmış olduğunu göstermektedir:

¹⁹ İlhan Ege, *Son Dönem Osmanlı Tarihinde Bir A'yân Ailesi: Zaralı-zâdeler*, CÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2006, s. 45-48.

Leme'ât eyledi çün hâtır-ı Sûzî'de bu gün

Dâd-ı Hak'dan ki nevîn ma'nî olupdur peydâ

Kaldı ki divan şiirinde bazen daha önce yaşanmış bir olay veya bir yapı için aradan zaman geçse de tarih manzumesi yazılmaktadır. Mecmuada yer alan kaside nazım şekliyle söylenmiş bazı tarih manzumelerinin özelliklerinden kısaca bahsetmek istiyoruz.

Mecmuadaki Sûzî'ye ait ilk tarih manzumesi 24 beyitten müteşekkildir. Kasidenin ilk 13 beyti hazaniye türünde te'lif edilmiştir. Yani sonbaharın tasvirini yapmaktadır. Tarih kasidesinin, Ahî Muhammed Paşa'nın yaptırmış olduğu saray için yazıldığı anlaşılmaktadır.

Sûzî, Ahî Mehemmed Paşa'nın yaptırmış olduğu saray için yine kaside nazım şekliyle 9 beyitlik bir tarih söylemiştir. Kasideden bu yapının Sivas'ta inşa edildiği anlaşılmaktadır. Kasidenin son mısrası 1132/1720 yılını vermektedir.

Sûzî, bir başka manzumesinde ise üstadı olarak nitelendirdiği Mescîzâde Ömer Efendi'nin vefatına tarih düşürmüştür. 4 beyitlik şiirde şair, hem manen hem lafzen 1157/1745 tarihini vermektedir. Yalnız bu tarihte Sûzî, henüz hayatta değildir. Anlaşıldığı kadarıyla şairin Ömer Efendi'yi üstad olarak vasıflandırmasının sebebi, manevî anlamdadır.

Sûzî, Zaralı Muhammed Ağa'nın üç tuğ ile vezarete atanmasına 7 beyitlik bir kaside ile tarih düşürmüştür. Manzume aynı zamanda bir duanâme niteliğindedir.

Kaside nazım şekliyle söylenmiş olan başka bir tarih manzumesinde, Şeyh Hacı Muhammed Efendinin yaptırmış olduğu kasrın 1133/1721 yılında tamamlandığı ifade edilmektedir.

Bina yapımı için düşülen tarihlerden biri de Muhammed Beg adında bir zâ-tın yaptırmış olduğu köşk içindir. Manzumenin son mısrası 1155/1743 yılına te-kabül etmektedir.

Sûzî, 22 beyitlik bir başka tarih manzumesini ise Zaralızâde Muhammed Paşa'nın tuğ almasını tebrik için te'lif etmiştir.

Tahmisler

Mecmuada Sûzî'nin başka şairlerin şiirlerine yazmış olduğu tahmislerde yer almaktadır. Bunlardan ilki Kütahyalı ünlü mutasavvıf ve şairlerden olan

Firâkî'nin gazeline söylemiş olduğu tahmistir. Sûzî, Firâkî'nin "gönlekcek" redifli gazeline 5 bentten müteşekkil âşıkâne tarzda bir manzume söylemiştir. Bu tahminin mevzuu, Sûzî'nin divanındaki şiirleriyle kıyaslandığında oldukça farklı bir özellik arz etmektedir. Firâkî'nin bu gazeli Nedim tarzında şûh ve âşıkâne bir şiirdir. Sûzî'nin edebî kişiliği dikkate alındığında tahminin neden önemli olduğu daha iyi anlaşılacaktır.

Mecmuadaki ikinci tahmis, Bâkî'nin rindâne tarzda yazdığı bir gazel için söylenmiştir. Bu manzume de Sûzî'nin tekke şiiri geleneğinden farklı olarak te'lif ettiği bir şiirdir. Sûzî'nin tahmis etmiş olduğu gazel, Sabahattin Küçük'ün hazırlamış olduğu Bâkî Divanı'nda 361. gazel olarak yer almaktadır.

Sûzî, mecmuadaki üçüncü tahminini XIV. asrın önemli şairlerinden Nev'î'nin gazeline yazılmıştır. Mecmuadaki son tahmis ise Sarihatipzâdelerden Ahmed Hamdî'nin bir gazeline söylenmiştir. Alim Yıldız'ın hazırlamış olduğu Ahmed Hamdi Divanı'nda 128. gazel olarak bulunan bu gazel, tasavvufi bir manzumedir.

Kıt'a

Şairin kıt'a nazım şekliyle söylediği üç manzumeden ilki, Ahi Muhammed Paşa vezarete atanması dolayısıyla te'lif edilmiştir. Manzume, kaside başlığını taşımasına rağmen kıt'a nazım şekliyle söylenmiştir. Şiir, 14 beyitten müteşekkildir. Tarih manzumesi, divan şiirinde örneğine pek az rastlanan bir tarzda yazılmıştır. Buna göre kıt'adaki mısraların ilk harflerinden "*Avn-i Rahmânla vezîr oldı Muhammed Paşa*" mısrası ortaya çıkmaktadır. Şair, onuncu beyitte mısralardaki ilk harflerin cem' edilmesiyle son mısranın ortaya çıkacağını söylemektedir:

Ya'nû cem' olsa bu her mısra'ın evvel harfi

Mısra'-ı âhir olur târîh-i rengîn zîbâ

Buna göre tarih mısrası bize 1130/1718 yılını vermektedir.

Mecmuadaki önemli tarih manzumelerinden biri de Şeyh Halil Efendi için yazılmıştır. Sûzî, onun vefatı üzerine kıt'a nazım şekliyle söylediği manzumede Şeyh Halil Efendi'nin Şemseddin Sivasî Türbesi'ni yeniden ihyâ ettiğini ifade etmektedir:

Şeyh Şemse'd-dîn-i kutbın tekyesin ma'mûr idüp

Hak Te'âlâ kabrini pür-nûr idüp şâdân ola

Tarih manzumesinde Şeyh Halil Efendi'nin 1195/1881'de vefat ettiği lafzen söylenmiştir.

Bir diğer kıt'a nazım şekliyle yazılmış olan tarih manzumesi ise Muhammed Bekr Ağa ismindeki bir zatın yaptırmış olduğu köşk içindir. 3 beyitlik manzumenin son mısrasındaki harflerin toplamı 1135/1723 yılını vermektedir.

Nazım

Şair, mecmuadaki iki tarih manzumesini nazım olarak söylemiştir. Her ikisi de Sivas'ta bulunan bir köşkün yapımına düşülen tarihlerdir.

Gazeller

Mecmuada Sûzî'ye ait iki gazel bulunmaktadır. Bunlardan ilki, şairin çağdaşı olan ve öğrencilerine yazmış olduğu mahlasnâmelerle tanınan Hoca Neş'et Efendi'ye hitaben söylemiş olduğu gazeldir. Şair, bu gazelinde Neş'et'i övmektedir. İkinci gazel ise tasavvufî remizlerle söylenmiş 5 beyitlik bir manzumedir.

Murabba'

Mecmuada, Sûzî'ye ait bir murabba' bulunmaktadır. Tasavvufî tarzda yazılmış olan manzume 5 bentten müteşekkildir.

Mu'ammalar

Mecmuada, Sûzî'ye ait 10 adet mu'amma yer almaktadır. Muammalarda vezin hatalarına sıkça rastlanmaktadır. Muamma geleneğinde genellikle beytin çözümü sonucu ortaya çıkacak isim, başlıkta belirtilirken mecmuada buna riayet edilmediği görülmektedir. Anlaşılan müellif, muammayı okuyucunun kendi çabasıyla çözmesini istemektedir.

Yazma eserde, bunların dışında Sûzî'ye ait bir de beyit yer almaktadır. Ayrıca şairin divanında yer alan Hacnâme'nin bir nüshası da bu mecmua içinde bulunmaktadır.

SONUÇ

Sivasî Dergâhı'nın önemli mutasavvıf şairlerinden biri olan Ahmed Sûzî, divanı ve diğer eserleri ile tekke şiiri geleneğine bağlı bir isim olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat bir mecmuada yer alan şiirleri, onun sanıldığı gibi aksine muhteva itibarıyla sadece tasavvuftan bahseden sûfî bir şair olmadığını göstermektedir. Şairin mecmuadaki şiirleri, onun aynı zamanda divan şiiri geleneğine uygun olarak din ve tasavvuf dışında da manzumeler yazdığını göstermektedir. Mecmuada yer alan özellikle kaside, tahmis, gazel ve tarih manzumeleri Sûzî'nin edebî kişiliğinin farklı yönlerini ortaya koymasından önemlidir.

AHMED SÜZÎ'NİN SÜLEYMANİYE KÜTÜPHANESİ H. ŞEMŞİ – F.
GÜNEREN BÖLÜMÜ NO: 38'DE KAYITLI BULUNAN MECMUADAKİ
ŞİİRLERİ

KASİDELER

- Kasîde-i Hazâniyye Sûzî-i Sivasî** **23a**
- Fâ 'i lâ tün / Fâ 'i lâ tün / Fâ 'i lâ tün / Fâ 'i lün
- 1 Câme-i zerdin geyüp gülzâr u deşt ü hem cibâl
Virdiler güz faslına zerrîn varak her bir nihâl
- 2 Kışver-i fasl-ı bahâr itdi çemen-zâra vedâ'
Nergis-i bâğ jâleden oldı ayakda pâ-y-mâl
- 3 Kum döküp remmâl-ı çarh aradı baht-ı goncayı
Eyledi bâd-ı sabâ hükminde hayl-i kıl ü kâl
- 4 Geldi mefhûm-ı şitâ düşdi beyâza 'akıbet
Şekl-i evvelde ferah sa' deyn yazupdur Dânyâl
- 5 Saldı bârân-ı zemistân gülşene hayli akın
Aldı evrâk-ı dırahtı koymadı çepden hılâl
- 6 Geydi sarular kamu ezhâr taraf-ı bâğda
Mantıku'l-tayr okumaz oldı hezârân oldı lâl
- 7 Câme-i sebzîyi soydı goncalar her gûşede
Bülbül-i şûrîdenin ağzın kurutdı bu melâl

- 8 Hâkde kaldı usûl-ı her diraht-ı mîve-dâr
Bâd-ı serd ile salınan kâmet-i serv oldı dâl
- 9 Degdi takıldı şitâ ardına düşdi gülşenin
Koydı ocağına su bârân kıldı mekr ü âl
- 10 Aldı savurdu bahârın hâsılın bâd-ı hevâ
Yele virdi koymadı gülzârda mâl ü menâl
- 11 Kaldı ayakda müşevveş cümle ezhâr u çemen
Ârzû-yı nev-bahâr eyler kamusı mâh u sâl
- 12 Şöyle yâgî kıldı Tâtâr-ı hazân gülşende kim
Sûsenin adı kalıpdır goncadan fikr ü hayâl
- 13 Düşdigi çün goncanın bûy-ı latîfinden cüdâ
Bu felek ağlar yüzine dutup ebri dest-mâl
- 14 Levha-i zer üstine yazmaklığa evsâfını
Âbdan çizdi cedvel etrafa çarh sîmîn-şal
- 15 Zât-ı pâkiyle senin tanzîr-i ...²⁰ ider lîk
Rûz-ı nevrûzda hazân ile kırân itse hilâl
- 16 Dâver-i evc-i kerem-vâr-ı Muhammed Paşa kim
Tığ-i kahrında olupdur der-be-der cümle dalâl
- 17 Bir vücûd-ı pâksin ey 'âlî-himmet kim senin
Gerd-i pâyındır şehâ çeşm-i 'alîlâna kihâl

²⁰ 15a'daki kelime okunamadı.

- 18 Sa'd-tâli'sin ezelden baht-ı makbûlun güşâ
Nâm-i nîkin serverâ âfâkda sâhib-husâl
- 19 Vafını meddâh olan erkâmdan 'âciz kalup
Eyleyüp hayr-ı mübârekle du'â lutf-ı makâl
- 20 Çâkerin Sûzî kasîde tarh idüp imrûz hemîn
Geldi pûyende huzûr-ı 'izzete ma'lûm-ı hâl
- 21 Hamdu'lillâh buldı itmâm-ı sarây-ı devletin
Küngür-i kasr-ı refî'in zîveri bir hûb-makâl
- 22 Yazdılar levh-i cebîninde tevârih-i güzîn
İktibâs idüp hadîs-i ...²¹ ehl-i kemâl
- 23 Oldı itmâm-ı binâ lâzım du'â tebrîkle
Bir iki noksânına kalmaz kelâmını kemâl
- 24 Geldi erbâb-ı kulûb itdi du'â târihile
Hak mübârek kılsun ikmâl-i sarây oldı bu sâl 1132

**Kasîde-i Sûzî-i Sivasî Berây-ı Benefşe Der-
Medh-i Muhammed Paşa-yı Sivasî**

24a

- Mef 'û lü / Me fâ 'î lü / Me fâ 'î lü / Fe 'û lün
- 1 Gülşende gelüp basdı yine pây benefşe
Gül hizmetine eyledi gavgâ-yı benefşe
- 2 Gülzârda ol hokka-i pîrûzesin açdı
İtdirdi ferâmûş bu sînâ-yı benefşe

²¹ 22a'daki kelime okunmadı.

- 3 Bir sahn-ı zümürüdde koyup ke's-i kebûdın
Esrâr ile alur hûş-ı dil-ârâ-yı benefşe²²
- 4 Tersâyî sıfat gök giyinüp eyledi icrâ
Bir muğ-beçedir sünnet-i 'Îsâ-yı benefşe
- 5 Hizmet kemerin bend-i miyân eyledi âhir
Terk eyledi dünyâyı vü fihâ-yı benefşe
- 6 Haddin aşurup zühd-i riyâ tonına geydi
Kulluklar idüp çekildi tenhâ-yı benefşe
- 7 Boynunu egüp ehl-i riyâ sıfat gibi dâ'im
Bir pula alup satmadı dünyâyı benefşe
- 8 Şebnemden alup sübha-i billûrı çevirdi
Teshîr-i güle okudu esmâyı benefşe
- 9 Çıkdı başa yüz buldı yine gonca-i terden
Boynunu mezâd eyledi hây-hâyı benefşe
- 10 Destine alup destesini hûb-cüvânân
Bu yüzden ider tarz-ı temâşayı benefşe
- 11 Kâkül gibi ruhsâr-ı dil-ârâda salınup
Hakkâ ki virür zînet-i zîbâyı benefşe
- 12 Gülzârda her gûşede bir mesken idindi
Gün gibi gezer durmadı her câyı benefşe

²² 3b'de vezin bozuk.

- 13 Dükânın açup bâğda san h'âce-i 'attâr
Daruladı her bir gül-i ra'nâyı benefşe
- 14 Ağız bir idüp bir nice zerrîn kadeh ile
Gül şevkına nûş eyledi sahbâyı benefşe
- 15 Baş egdi seher bâd-ı sabâ ile çemende
Mânend-i nihâl itdi temennâyı benefşe
- 16 'Adlinde senin gonca gibi geldi açıldı
Gûş eylemedi gulgul-ı mînâyı benefşe
- 17 Devrinde tokuz dâne virür goncaı her şâh
Vaktinde senin dimedi ey vâı benefşe
- 18 Bir nîm-nigâhıyla eger bulsa güşâyış
Dâ'im yitürür hizmet-i paşayı benefşe
- 19 Ey 'âlî-himem Hazret-i Paşa-yı mükerrerem
Nâmına okur sûre-i İsrâyı benefşe
- 20 Lutfıyla salın gülşene ey nahl-i ümîdim
Teşrîfin için bağladı âlâyı benefşe
- 21 Oldukça senin hâver-i ihsânına mazhar
Zabt itse n'ola kûh ile sahrayı benefşe
- 22 Sûzî okuyup bâb-ı Gülistân u Bahârı
Pîrâne virür bâğda ma'nâyı benefşe

23 Erbâb-ı sühan güft-i dirâz itse yiridir
Zeyn eyledi çün zîr ile bâlâyı benefşe

(Başlık Yok)**25b**

- Fâ 'i lâ tün / Fâ 'i lâ tün / Fâ 'i lâ tün / Fâ 'i lün
- 1 Hamd-i Hudâ-yı zü'l-kerem kıldı firâvân 'atâ
Eyledi tecdîd ni'am dâ'im ana hamd ü senâ
- 2 Hazret-i Paşa-yı celîl nik-husâl ü hem cemîl
Nâm-ı Muhammed ü asîl hûb-cemâl ehl-i sehâ
- 3 Şehr-i Sivas içre hey itdi binâ-yı nâzenîn
'Akl u rüşdin âferîn tarz-ı nevîn itdi edâ
- 4 Hamd-i Paşa-yı şerîf Âl-i Resûl hem zarîf
Anın için böyle latîf yaptı ferah dil-güşâ
- 5 Kasr-ı kalem-kâr u güzel 'âlî-sarây bî-bedel
Bâd-hevâsı mâ-hasal gelmededir rûz u mesâ
- 6 Yitmedi akl her denî itmedi add-i rûzını
Böyle bülend meskeni itdi firâş ile binâ
- 7 Bekçidir ana ferkadân kutb-ı felekde dîde-bân²³
Bedr-i hilâl her zamân virmededir darb-ı ziyâ
- 8 Her taraf nakşıyla pür-hal u zer ü sîmledir
Her kimi ögerse öyledir cây-ı ferah oldur ...²⁴

²³ 22a' da vezin bozuk.

²⁴ Metinde bu kelime yok.

- 9 Güft-i dirâz olmaya târîhini di Sûziyâ
Bu 'âlî kasr-ı gûşâ oldı güzel cihân-nümâ 1132

Târîh-i Merhûm Üstâdımız Mescî-zâde

'Ömer Efendi Rahmetü'l-Mübdî 25b

- Fâ 'i lâ tün / Fâ 'i lâ tün / Fâ 'i lâ tün / Fâ 'i lün
1 'Azm-i ukbâ eyleyüp nûş eyledi câm-ı memât
Pes recâm budur kim ola korkduğı şeyden necât
2 Küll-i nefsin zâ'ikatü mevt²⁵ irüp bu ki dahı
Sohbet-i gilmân u hûrân bula hem ma'ü'l-hayât
3 Yevm-i ferdâ cümle halk mahşer yirinde olıcak
Lutf-ı Hakk'la zıll-ı 'arşında bula pây-ı sebât
4 Sûziyâ târîh-i merhûm lafzen ü ma'nen düşüp
Mescî-zâde bin yüz elli yidide itdi vefât 1157

Destûr-ı Mükerrer Zaralı Muhammed Paşa

Hazretlerinin Üç Tûğ Müjdesi İçün Tarh Olunan

Târîh ve Du'â-nâmedir 26a

- Fâ 'i lâ tün / Fâ 'i lâ tün / Fâ 'i lâ tün / Fâ 'i lün
1 'Avn-i Hakla hall olındı muzmer-i dil 'ukdesi
Çok şükür el-hamdülillâh gitdi a'dâ nüktesi
2 Hazret-i Paşa-yı dâver oldı destûru'l-kerem
Baht-ı mes'ûd-ı şekâvet tâlî-i ferhundesı

²⁵ "Her nefis ölümü tadacaktır." Âl-i İmrân, 3/185; Enbiyâ, 21/35; Ankebût, 29/57.

- 3 Geldi peygâm-ı meserret güft-gû oldu cihân
Cümle ahbâbın sevinçden oldu rûşen dîdesi
- 4 Pîşgâh-ı Âsafîde çalına nüh tabl u kös
Hem mülûkâne yedekler sîm kakma perdesi
- 5 Hak Te'alâ sakla zâtın senin ekdârdan
Bizlere lâzım olan ancak du'âdır 'umresi
- 6 Muhtasar eyle sözünü kıl du'â ihlâs ile
Olmasun tasdîf makbûldur kelâmın zübdesi
- 7 Harf-i menkût ile mülhem oldu Sûzî târîhi
Dîdeler nûr olsun ey dil geldi üç tûğ müjdesi 1158

Es-seyyid Şeyh Hacı Muhammed Efendinin

Kasrına Yapılan Târîhdir

34b

Me fâ 'î lün / Me fâ 'î lün / Me fâ 'î lün / Me fâ 'î lün

- 1 Bi-hamdillâh temâm oldu bu me'vâ çün mübârek-bâd
İçinde sâkin olanın dalı zevki vü ömri şâd
- 2 Binâ itdi bu kasrı Şeyh Muhammed dost-ı sâdık çün
Hudâ kahr eylesün dâ'im 'adûsın misl-i kavm-i 'Âd
- 3 Hübûb-ı bâd-ı rûz u şeb güşâde şark u magrib
Ki se-etrâfı olmuş sebze-zâr-ı gülşen-i âbâd
- 4 Dü etrâfında hep câmlar güşâde dîd' olup nâzır
Bu nüh çarh-ı felekde sanasın her birisi ektâd

- 5 Güzel mesken olup rûşen müferreh havz pîşinde
Gelen mihmân bulur râhat dahı gamdan olur âzâd
- 6 Müzeyyen hem mutarrah ravzasında sûsen ü sünbül
Açılmış gülleri gülşende bülbüller ider feryâd
- 7 Hudâ ilhâm idüp bunu didi târîhini Sûzî
Bu köşkün bânîsini Hak ide iki cihânda şâd 1133

Zaralı-zâde Mehmed Beg Mîr-i Muhterem

Halîl Efendi Hazretlerinin Bağçe İçinde Köşke

Tarh Olınan Târîhdîr 49a

Me fâ 'î lün / Me fâ 'î lün / Me fâ 'î lün / Me fâ 'î lün

- 1 Selefde oldı çün 'Osmân Paşa bu makâmda var
Gelen mihmâna eylerdi kerem ikrâm-ı bî-inkâr
- 2 Nicesi oldı bu şehr-i Sivas içinde ol hâkim
İderdi katl-i bâgî vü kitâ' vü rehzen ü eşrâr
- 3 Felekde mâh-tâb-ı ömrine âhir zevâl irdi
Hudâ rahmet ide hem cürmini 'afv eyleye Gaffâr
- 4 Makâmında koyup ferzend-i ercümendin ol merhûm
Yirinde hoş-nişîn izz ü meserretle ola her-bâr
- 5 Bi-lutfillâh Muhammed Beg sa'âdet-mend-i mukbil kim
Fîrâsetle yapup bu câya nev-kâh-ı müferrih-dâr
- 6 Yapıldı ravza içre mesken în dil-keş temâm bâşed
Selâmetle ola sâkin vire Mevlâ hayrlı 'imâr

- 7 Zihî mevzûn-ı hûb üftâde bu menzil-geh ü havzı
Saçar fevvâre-i fiskıyye mâ-i katre ...²⁶ vâ
- 9 Vezîd-i rûz u şeb bâdî güşâde şark u garbı
Havâlî-i çâr olmuş sebze-zâr-ı gülşen-i gülzâr
- 10 Seher ki nagmeye geldükde çün kim şevk ile bülbül
Be-h'âned hâzihî *cennâtü tecrî tahtihâ'l-enhâr*²⁷
- 11 Münakkaşdır gül ü zerrîn-kadehle çâr-etrâfı
Müressem hem mutarrah her tarafda sünbül ü ezhâr
- 12 Ne denlü gelse züvvârîn makâm-ı cennet-âsâya
Bulur ikrâm-ı bâlâ-yı kerîmi cümle-i ekdâr
- 13 Kıla bânîsinin 'ömrini efzûn İzid ü Yezdân
İde a'dâsını makhûr her dem Vâhid ü Kakhâr
- 14 Kelâm-ı mûciz it Sûzî bu târîh-i ne-şînide
Bu kasrun sâhibi me'vâ da kuca hûrî vü ebkâr 1155

Zaralı-zâde Muhammed Paşa Yeserallahu Mâ-yeşâ

Hazretlerinin Tûğ-ı Şâhâneye

Tebrîk Du'â-nâme vü Târîhdir

49a

Me fâ 'î lün / Me fâ 'î lün / Fe 'û lün

- 1 Semiyî-i Ahmed-i Muhtâr-ı zî-şân
Hudâ kıla anı her demde şâdân

²⁶ 7b'deki kelime okunamadı.

²⁷ "Onlara içinden ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetler vardır." (Mâ'ide Sûresi, 5/119) ayetinin bir bölümünden iktibas edilmiştir.

- 2 Kerîmü'l-hulk olupdur zü'l-'adâlet
İder halk sâyesinde hamd ü şükrân
- 3 Ola 'ömri füzûn ile cihânda
Der-agûş ide ferdâ hûr u gilmân
- 4 Pesendîde kamu evzâ' vü etvâr
Kim olur ahsen-i takvîm insân
- 5 Hatâlardan İlâhî sakla anı
Dahu hiç görmeye dâreynde haclân
- 6 ...²⁸ 'atâsı bahş-ı bî-had
Şehâvetde bu oldu Hâtem-i sân
- 7 Ne denlü medh-i vasf itsem sezâdır
Bulunmaya 'adîl-i hem-nazîrân
- 8 Niyâzımız budur dergâh-ı Hak'dan
Kıla ser-'âlî-şân ser-i vezîrân
- 9 Be-hakk-ı Sûre-i Tâhâ vü Yâsîn
Kabûl ide du'âmız Rabb-i Mennân
- 10 Du'ânın vaktidir debret zebânı
Ola şâyed de lafzında şâyân
- 11 Ki ceddin Şems Efendi hânesinde
Paşa merhûm için hayr eyle ihsân

²⁸ 6a'daki kelime okunamadı.

- 12 Mukaddem eyleyüp va'd-i kerîmi
Ki peydâ itdirem bir mevlûd-h'ân²⁹
- 13 Beher-sâl yâd olur nâm-ı şerîfin
Dahu hem bu ola bâ'is-i gufrân
- 14 Olursun ecre nâ'il inşa'allâh
Okundukça Resûl'un na't-ı her ân
- 15 Bu ihsânın mükâfatında Allâh
Emîr-i hac ile mesrûr ide handân
- 16 Eb ü ceddi kubûrı ola pür-nûr
Bulalar cennet-i firdevs ü Rıdvân
- 17 Budakların küdüret-i dehirde
Emîn ü hıfz ide her demde Rahmân
- 18 Olalar tûl-ı 'ömr ile mu'ammer
Huzûr ile süreler 'ayş-ı devrân
- 19 Senin medh-i senân ile tevârîh
Yazarlar her taraftan ehl-i 'irfân
- 20 Bu ki hüsn-i nazar ile kerîmâ
Ki Sûzî güftesi çün oldu noksân
- 21 Olur tekmîl-i târîh dikkat ile
Kusûr-ı tâm olur her nezd-i hasbân

²⁹ 12b'de vezin bozuk.

- 22 Dilinde geldi zâhir oldu târîh
Bula nasr ile 'izzet în mekân 1158

TAHMİSLER

Tahmîs-i Sûzî-i Sivasî li-Gazel-i Firâkî Çelebî (40b)

Me fâ 'î lün / Me fâ 'î lün / Me fâ 'î lün / Me fâ 'î lün

- 1 Soyunup su kenârında ider refâtar gönlekcek
Nezâketler edâ eyler perî-ruhsâr gönlekcek
Vefâlar gösterür 'âşıklara her-bâr gönlekcek
Göğüs bargır açık kollar sıganık yâr gönlekcek
Çemende şâh-ı gül gibi güler oynar gönlekcek
- 2 Alup agyârı ol dilber yine gülzâra 'azm itmiş
Mey içmiş nergis-i çeşmi yumup ebrûları çıkmış
Baş açmış bendini çözmüş olup serhôs 'akl yitmiş
Yaka gen yakaya gitmiş elin döke işi bitmiş
Bahâr eyyâm-ı gül devri yürür dildâr gönlekcek
- 3 Nihâyet yok visâli va'dine anın meh u sâle
Olupdur 'arşa peyveste giceler âh u nâle
O meh bir bellü dilberdir bakan rûyındaki hâle
Degildür gördüğün hâle kamerde vâkıf ol hâle
Felek bir mâh-tâbânı kocar her-bâr gönlekcek
- 4 Degil mümkün cihânda hem-dem olmak sen habîb ile
Bu sînem zahmına merhem saram dest-i tabîb ile
Bana derdin olur mı âşinâlık sen garîb ile
Kuzıcağım n'îçün 'uryân olup yatdın rakîb ile
Benim koynuma girmekde iderdin 'âr gönlekcek

- 5 Mükedder oldu ahvâlim bu 'âlem içre fürkatden
Görinse Sûzî ol dilber seni kurtarsa hiddetden
Hazân oldu tenim yandı derûnum nâr-ı hasretten
Firâkî tan degil çâk-i girîbân itse gayretten
Seni her gice bağına basar agyâr gönlekcek

Tahmîs-i Sûzî-i Sivâsi li-Gazel-i Bâkî Efendi 45a

Me fâ 'î lün / Me fâ 'î lün / Me fâ 'î lün / Me fâ 'î lün

- 1 Derûnun âteşi 'aşka yakar pervâne söylersin
Devâsuz derde dûş oldum deyü Lokmân'a söylersin
Mahabbet 'arzu hâl idüp n'îçün sultâna söylersin
Tesellî virmez ey dil derdün cânâne söylersin
Açılmaz sana gûyâ gonca-ı handâna söylersin
- 2 Bulunur 'âşık u şeydâlar için bir sühan lâfız
Ne lâzım sen olasın olmamışken 'aşkdan lâmiz
Husûsâ şevk suhufından degilsin lâ-belî hâfız
Koyup tesbîh-i mercânı seni kim dinler ey vâ'iz
Mufassal kıssa başlarsın garîb efsâne söylersin
- 3 Düşüpdür bûy-ı 'aşkından cihâna hây u vâ gulgul
Olupdur bâğda miskîn benefşe boyı egri kul
Tutupdur dâmen-i hârı perîşân-hâl olup sünbül
Anun-çün gonca-i gül râzın açmaz sana ey bülbül
Hezârân hem-zebânun var çıkup yârâna söylersin
- 4 N'îçün hayrân ser-gerdân olursun kadd-i bâlâya
Seni bir dâne-i hâli salur bin dürli gavgâya
Hayâl-i zülf-i hâl ile irilmez bûy-ı Leylâ'ya
Gönül Mecnûn gibi âhun kemendin salma sahrâya
Ol âhu sana sayd olmaz n'îçün yâbâna söylersin

- 5 Yine bir hokka-dehen fitne-leb ü kaşı kemân
 Müjeler tîr-i cefâ gözleri kattâl-ı cihân
 Nîşter-i gamzesine Sûzî de olsun kurbân
 Yek durur dersen eger Nev'î o fettân-ı zamân
 Dostını öldürücü düşmeni handân idici

Tahmis-i Sûzî li-Gazel-i Hamdî-i Sivasî 46a

- Me fâ 'î lün / Me fâ 'î lün / Me fâ 'î lün / Me fâ 'î lün
- 1 Nihâl-i goncaya 'arz u niyâz bendim koşundurdum
 Recâmı eyledüm nakd-i hakîkatla inandırdım
 Ümîd itdüm 'îzârı bûsını yârı usandırdım
 Dili bir âteş-i ruhsârenin şevkıyla yandırdım
 Siphri nûl-rengê dîd-ı âhımla boyandırdım
- 2 Esîr-i zîr-i dest-i sebz-pûş olmuş gülün sûsen
 İledüpdür arzû-yı bûy-ı rengîni birez gülden³⁰
 Belürmez na'ra-i âhımda çünkü nâle-i tîz neyzen
 Degildür 'add idüp fasl-ı bahâr-ı mevsim-i gülşen
 Hurûş-ı nâleden kûh-ı sipihri yankulandırdım
- 3 Bu şehd-i kand-rîzin nakdim almış dem-i cüvânından
 Garîbânı usandırmışdı anlar özge cânından
 Sabâ bûy-ı vefâ gösterdi şimdi geldi yanından
 O gül-ruhsârenin nakl eyleyüp gonca-dehânından
 Degildir jâle gülşende gülün ağzın sulandırdım
- 4 İderdim ârzû-yı gül-'îzârum sahn-ı gülşende
 Bahar irdi revân olmaz mı seyre sâde-rû hande

³⁰ 27b'de vezin bozuk.

- Geyüp gül-gûn atlasın yanınca bini var bende
Güzer-gehden bulup ol şeh-süvâr-ı nâzi pûyende
Çeküp dü-şâha-i 'arz-ı niyâza oyalandırdım
- 5 Oturmuş meclis-ârâlık ider nâz ile bî-pervâ
Kızarmış hâlet-i meyden 'izârı lâle-veş gûyâ
Ferahdır teşne-gâna dest-i nâzından mül-i hamrâ
Süzüp sunmuşdı cây-ı lutf idüp ol muğ-beçe ammâ
Harîsâne çeküp derdi mey-i nâbı bulandırdım
- 6 Dilersen bezm-i hikmet meclis-i rindândan kaçma
Hakikat kenzidir sûfî bu râzı kimseye açma
Dimezler hûb-ı nev sevme cüvânân ile mey içme
Salâh ise murâdın gel harâbâtı basup geçme
O feyz-âbâdı ma'mûre buldum bir zamân durdum
- 7 Geçersin Sûziyâ serden bu meydân içre sen şimdi
Gönül diledi sahrâ-yı hevâya 'azm ider imdi
Yelekletdin gönül rahşın ki ol hâmûş epsemdi
Depişşün bir zamân haylî sühan-verlerle ey Hamdî
Semend-i tab'im ıstabl-ı devâtımdan boşandırdım

KIT'ALAR

Kasîde-i Sûzî-i Sivasî Berây-ı Vezâret

Ahî Muhammed Paşa-yı Sivâsî³¹

(22a)

- Fe 'i lâ tün / Fe 'i lâ tün / Fe 'i lâ tün / Fe 'i lün
- 1 'İzz ü rif'atle kudûmında meserret buldı
Vâlih ü 'âciz ü gam-gîn ü a'mer ü gurebâ

³¹ Manzume, kaside başlığını taşımasına rağmen kıt'a nazım şekliyle söylenmiştir.

- 2 Nûr-ı Ahmed ki gâ-yât-ı cebîninde anın
Rûy-ı gül cebhesi handân ferah u şâd u güşâ
- 3 Hâtem ü cûd-ı seha kemter-i şâyânesidir
Mîr-i erbâb-ı sühan kâmil ü 'âkıl u dâ-nâ
- 4 A'nî ol hazret-i destûr-ı mükerrem kadrin
Na'tı meddâhı olup bülbül-i hoş-gû gûyâ
- 5 Lerziye vardı zamânında şerîr ü kuttâ'
Her biri kaldı mezelletde be-lutf-ı Mevlâ
- 6 Vâlf-i belde-i Sivas ki karîn-i devlet
Zîr-i 'adlinde bulur her kim ider hayr-du'â
- 7 Yüri 'izzetle seni Hakk'a emânet virdik
Rehber-i cünd-i Hudâ râh-nümân Allâh ola
- 8 İtdi erbâb-ı sühan her biri bir hüsn-i edâ
Virdiler hazretine nice tevârîh emmâ
- 9 Leme'ât eyledi çün hâtır-ı Sûzî'de bu gün
Dâd-ı Hak'dan ki nevîn ma'nî olupdur peydâ
- 10 Ya'nî cem' olsa bu her mısra'ın evvel harfi
Mısra'ı âhir olur târîh-i rengîn zîbâ
- 11 Hazret-i câh-ı kerem sâye-i bî-çûn-ı kadîm
Mülci-i nûr-ı ahad mazhar-ı esrâr-ı Hudâ

- 12 Dest-i 'izzetle bu pâkîze âh-ı hâsına
Bî-'aded eyledi in'âm-ı firâvân u 'atâ
- 13 İsm-i pâkiyle muvaffak ola Mahmûd-hısâl
Şâkir-i lutf-ı musavvir ola ol kân-ı sehâ
- 14 Oldı itmâm-ı masâri' idelim hamd ü sipâs
'Avn-i Rahmânla vezîr oldı Muhammed Paşa 1130

(Başlık Yok)

- Me fâ 'î lün / Me fâ 'î lün / Me fâ 'î lün / Me fâ 'î lün 26a
- 1 Hudâ ...³² kıl sun hem-renci bânîsinin her-bâr
Huzûr ile geçe 'ömri du'âmız bu temennâdır
- 2 Birâderler durur ikisi dahı nîk-hûlardır
Güler yüzli vü hem mükrim Muhammed Bekr Ağadır
- 3 İdüpdür yümn-i hayr ile du'â târîhde Sûzî
Güzel kasrın mübârek-bâd bülend-eyvân bâlâdır 1135

Beyt-Nişîn li-Seyyid Şeyh Halîl Efendi İçün

İnşa Olınan Târîhdür 57a

- Fâ ' i lâ tün / Fâ ' i lâ tün / Fâ ' i lâ tün / Fâ ' i lün
- 1 'Âzim-i râh-ı bekâ itdi cihânı terk idüp
Hemçü rây-ı mûnis-i hem-sohbet-i gilmân ola
- 2 İrci'î emrine başı cân ile oldı mutf'
Hem-civâr-ı rahmeti müstagrak-ı Rıdvân ola

³² 1a'daki kelime okunamadı.

- 3 Nice yıl Şems ocağında ol beyit-nişîn oldı³³
Varsa idi vüzerâda sözi makbûlân ola
- 4 Şeyh Şemse'd-dîn-i kutbın tekyesin ma'mûr idüp
Hak Te'âlâ kabrini pür-nûr idüp şâdân ola
- 5 Kim ki bu meyhâne-i 'âlemde ârâm eylese
Ahiri râh-ı bekâya ol dahı revân ola
- 6 Yevm-i ferdâ cümle halk mahşer yirine varıcak
'İsyânı mağfûr olup cümle işi âsân ola³⁴
- 7 Sûziyâ ben târîhin didim o merhûmın temâm
Bin yüz toksan beşde vefât eyledi 'ayân ola³⁵

NAZIMLAR

Bir Târîh Dahı Tarh Olmuşdur ki

İki Gûne Târîhdir İki Mısra'ıda Biri

Bir Mısra'da Biridir

Târîh-i Âhir Velehu

26a

Me fa 'î lün / Me fâ 'î lün / Fe 'û lün

- 1 Bi-hamdillâh Hayy-ı Rabb-i a'lâ
Temâm oldı bu sâl içre bu me'vâ
- 2 Serîr-i devlet ile dâ'im olsun
Yitürsün hizmetin a'lâ vü ednâ

³³ 4a'da vezin bozuk.

³⁴ 6a'da vezin bozuk.

³⁵ 7b'de vezin bozuk.

- 3 Zemîni mürtefi' hem kadri 'âlî
Gözi mesken gözi cây-ı mu'allâ
- 4 Müferrih hem müzeyyen hem münakkaş
Müressemdir senâbil kâkül-âsâ
- 5 Mutarrağ goncalar her cânibinde
Eger nergis eger lâle müheyyâ
- 6 Şehâ revzenleri maksûresinde
Kusûr-ı beldeyi eyler temâşâ 1136

Velehu

26a

- Me fa 'î lün / Me fâ 'î lün / Fe 'û lün
- 1 Kanâdîl-i melekden rûşen olmuş a
Ana gözci terâzû ve süreyyâ
- 2 Olup bâd-ı sabâ firâşı anın
cinân-âsâ durur bu kasr-ı bâlâ
- 3 Durup ...³⁶ âyîne gibi yüz ururlar
Müberrâ jengden cây-ı musaffâ
- 4 Gelen mihmânı gamdan olur azâd
Gönül egler olur kalbi mücellâ
- 5 Mu'ammer olalar sâhib-i binâ
Vire maksûdlarını Hakk Te'alâ

³⁶ 3a'daki kelime okunamadı.

- 6 Gerekdir muhtasar mânend-i mısra'
Bu ...³⁷ târîh içre cânâ

GAZELLER

Sûzî'nin Neş'et Efendiye İrsâl İtdiği Gazeldir 63b

- Fâ ' i lâ tûn / Fâ ' i lâ tûn / Fâ ' i lâ tûn / Fâ ' i lûn
- 1 Nûn-ı nûrı neş'etidir bu dili ra'nâ kılan
Sanma bu bir pertev-i bî-hur durur bînâ kılan
- 2 Yokdur bir nokta-i vaz'a vasfa mecâlî destin³⁸
Nev-şüküfte güldür ancak bülbüli gûyâ kılan
- 3 Zerreyüz nisbetle şâhım şems-i şî'ri tab'ına
Mâ-i cârî kesretidir katreyi deryâ kılan
- 4 Bî-me'âlest în sühan-hâ lîk ...³⁹ nazar
Çeşm-i Mecnûnın ancak Leylîyi ra'nâ kılan
- 5 Sûziyâ 'aşk-ı mecâz ile hayâl-i yâr ider
Neş'etâ irdi visâle câzibe Mevlâ kılan

Gazel-i Sûzî-i Sâlis

63b

- Fâ ' i lâ tûn / Fâ ' i lâ tûn / Fâ ' i lâ tûn / Fâ ' i lûn
- 1 Gel gönül gözünü açup perdeyi ref' it şehâ
Tuyuben esrârı ma'nâ idesin seyri likâ

³⁷ 6b'deki kelime okunamadı.

³⁸ 2a'da vezin bozuk.

³⁹ 4a'daki kelime okunamadı.

- 2 Terk idüp agyârı hârı yâr ile yâr olagör
 Dameni hâr olan gülden ‘andelîb almaz nevâ⁴⁰
- 3 Bir safâda bin cefâsın gözle yârın her zamân
 Lutfâ irüp bir gün ide nîm-nigâh ile vefâ
- 4 İttikâ it rûz u şeb ...⁴¹ bâlîn üstine
 Kim ...⁴² bir câme-h’âbda vasl-ı yâr nümâ
- 5 Reh-güzârın mesken eyle Sûziyâ leyl ü nehâr
 Şâyed insâf eyleyüp lutf ile kıla merhabâ

MURABBA’

Murabba’-ı Sûzî-i Sâlis

63b

- Fâ ‘ i lâ tûn / Fâ ‘ i lâ tûn / Fâ ‘ i lâ tûn / Fâ ‘ i lûn
- 1 Şu cihânda bulamadım sâdık ...⁴³ hemân
 Giceler tâ subha dek virdi bir âh ile figân
 İhtiyarım gitdi elden gel yetiş kaşı kemân
 Tut elim kaldım ayakda el-amân zâlim amân
- 2 Cümle ‘âlem dilber olsa yok durur bir medhalim
 İki yâr olmaz gönülde bir mahabbet saklarım
 Ne taraftan gele yârım diyü yollar beklerim
 Kalmadı sabra mecâlîm kandasın şâh-ı cihân

⁴⁰ 2b’de vezin bozuk.

⁴¹ 4a’daki kelime okunamadı.

⁴² 4b’daki kelime okunamadı.

⁴³ 1a’daki kelime okunamadı.

- 3 Yâr olup ağyâr-ı zârla bendesine sert bakar
 San vücûdım şehrine bir kızkın od düşmen yakar
 ‘Aşk ile bir âh ider kim b’illâhi ‘arşa çıkar
 ‘Âşık olanda gerekdir böyle bir belli nişân
- 4 Aldurup yârımı elden gezerim ben dört yana
 Bilmeyüp derd-i derûnum tan ider halk bir yana
 Hâlden anlar âdem yokdur râzımı açam ana
 Ne bilsün ‘aşkın hâlinden har misillü her çûbân⁴⁴
- 5 Gelmeyen başına bilmez böyle bir esrârı var
 Tuyayım anı dir isen Mansûr gibi dâra var⁴⁵
 Sûzî nâm almak dilersen bir hakîkî bâra var
 Alupdur ‘aşk-ı mecâzı geçdi ‘ömrün çok zamân

BEYT**Beyt-i Sûzî-i Sâlis****63b**

Fâ ‘ i lâ tün / Fâ ‘ i lâ tün / Fâ ‘ i lâ tün / Fâ ‘ i lün
 Ma’bûdına kıl tevekkül ‘abde itme ser-fürû
 Çok temennâ Sûziyâ bâ-‘izzet ider âdemi

MU’AMMALAR**Mu’ammâ-yı Sûzî-i Sâlis****66a**

Kes ayağın otuzun ey cüvân
 Koy iki otuz yirine bilesin adın hemân

⁴⁴ 4c ve 4d’de vezin bozuk.

⁴⁵ 5b’de vezin bozuk.

Velehu

Bugün râst geldim bir seyrin üstüne
Yigirmi kişi binmiş bir âdemin gögsine

Velehu

Bilmek dilersen bir dilberin ismini
Kes 'Ali'nin başın koy akçenin üstine

Velehu

Sekiz kişi varınca bir mezâra
Olur bir dilberin ismin nezzâre

Velehu

İrmek istersen bir ismin intihâsına
Kes Tâhir'in başını koy revâk-ı bâl üstine

Velehu

Bir hayvânın adını bileyim dersen yine
Al Tâhir'in başını vir şeddeyi yirine

Velehu

İki otuzla bir otuz bir ad olur
Bu mu'ammâyı bilen üstâd olur

Velehu

Bir hâneye varsa dede ey hümâm

Bir ism zâhir anda temâm

Velehu

Seyr itdürem dirsem bir 'acâyip dostuna

Sekiz kişi binmiş senin üstine

Velehu

Bir hûyun hâmın içine otuz adem girseler

Ne ad zâhir olur anda görseler

SİVÂSÎ DİVANLARI ARASINDAKİ MÜŞTEREKLER

Ali ÖZTÜRK*

Giriş

Sivâsîler, ismi Sivas menşeli bir tasavvuf mektebi olan Şemsiyye ve devamı Sivâsiyye ile birlikte anılan bir ailedir. Halvetiyye tarikatının daha sonra Sivâsiyye adıyla devam edecek olan Şemsiyye kolunda irşad görevi bu aileye mensup kişilerce yürütülmüştür.¹ Bunda kurucusu Şemseddin Sivâsî'nin (ö. 1597) çocukları ve kardeşlerinin çocuklarıyla birlikte geniş bir aileye sahip olması ve bu aileden âlim, fâzıl ve mürşidlik vasfına sahip fertler yetişmesi önemli rol oynamıştır. Şemseddin Sivâsî, Halvetiyye'nin Şemsiyye kolunu tesis etmiş, yüzden fazla halife ve binlerce mürid yetiştirmiş; sadece Sivas'ta değil Anadolu, Balkanlar ve Kuzey Afrika'da etkili olmuş büyük bir şahsiyettir. Otuz civarında manzum-mensur eseri bulunan Şemseddin Sivâsî'nin bir de divanı² vardır. Şiirlerinde "Şemsî" mahlasını kullanmıştır. Diğer bir Sivâsî de, Şemsiyye'nin Sivâsiyye kolunun kurucusu âlim ve şair bir zat olan Abdülmecid Sivâsî (ö. 1639)'dir. Şemseddin Sivâsî'nin ağabeyi Muharrem Efendi (ö. 1592)'nin oğlu olup amcasının yanında tasavvufî eğitimini tamamlamış ve hilâfet almıştır. III. Mehmed (1595-1603)'in hattı hümayunuyla İstanbul'a davet edilmiş ve Şemsiyye'nin İstanbul'da yayılması onun vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Arapça ve Farsça eserleri olan Abdülmecid Sivâsî'nin küçük bir divan³ oluşturacak kadar şiirleri vardır. Şiirlerinde "Şeyhî" mahlasını kullanmıştır. İncelememize konu olan son şair Ahmed Sûzî (ö.1830) ise Şemseddin Sivâsî'nin altıncı kuşaktan torunu ve ailenin önceki yüzyıllarda yetişen diğer mensupları gibi tarikata önderlik etmiş bir mürşiddir. Manzum-mensur başka eserlerinin yanında Şemsî ve

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk İslâm Edebiyatı Ana Bilim Dalı.

¹ Şemseddin Sivâsî ve ahfadı ile ilgili bk. M. Fatih Güneren, "Şemseddin-i Sivâsî Ailesi", *İlim Kültür Tarihinde Sivâsiler Ulusal Sempozyum Tebliğleri (30 Nisan-1 Mayıs 2010 Sivas, TSO Konferans Salonu)*, 2011, ss. 23-36.

² Recep Toparlı, *Şemseddin Sivâsî Divanı*, Dilek Matbaası, Sivas 1984.

³ Recep Toparlı, *Abdülmecid Sivâsî Divanı*, Gurbet Yayınları, Sivas 1984.

Şeyhî'nin divanlarına nazaran hacimli bir divanı⁴ vardır. Şiirlerinde "Sûzî" mahlasını kullanmıştır. Bildirimiz, başlıktan da anlaşılacağı üzere bu üç güzide mutasavvıf şairin divanları arasındaki müşterekleri metinlerarası okuma yöntemiyle ortaya koymayı amaçlamaktadır. Hem soy hem de tarikat birliği bulunan bu şahsiyetlerin divanları arasında benzerlik olabileceği varsayılarak böyle bir konu belirlenmiştir.

Öncelikle belirtmeliyiz ki aynı tarikat silsilesi içerisinde, aynı aileye mensup bu kişilerin sonra gelenlerinin öncekilerden etkilenmiş olması pek tabiidir. Bu etkinin kapsamlı biçimde ortaya konulabilmesi ise bildiri sınırları çerçevesinde mümkün değildir. Bu yüzden divanlar haricindeki diğer eserler incelemeye dâhil edilmemiş, sadece gerektiği yerlerde atıfta bulunulmuştur. Dolayısıyla bildirideki benzerlikler sadece divanlarla sınırlıdır. Kronolojik olarak en son yaşamış olan Ahmed Sûzî olduğu için onun divanı merkeze alınarak bir inceleme yapılmıştır.

Sûzî'nin divanıyla diğer iki şairin divanları arasındaki müşterek noktalara geçmeden önce, şair olarak etkisinde kaldığı kimselerin büyük dedeleriyle sınırlı olmadığını belirtmemiz gerekir. Mutasavvıf bir şair olarak Sûzî, aldığı tasavvufî eğitiminin ve sûfî şiir geleneğinin gereği olarak tıpkı cedleri gibi kendisinden önceki mutasavvıf şairlerden haberdardır. Bu itibarla onun diğer birçok mutasavvıf şair gibi Türk tasavvuf şiirinin en büyük şairi olan Yunus Emre'nin tesiri altında kaldığını belirtmemiz gerekir. Sûzî'nin,

Ben lâ-mekândan gelmişim kevn ü mekânı neyerim

Ben cânânımı bulmuşum cânı cihânı neyerim (Sûzî, 279)⁵

matlı gazelinin, Yunus Emre'nin,

Milk-i bekâdan gelmişem Fânî cihanı neyerem

Ben dost cemâlin görmüşem hûrî cinânı neyerem

matlı gazeliyle muhteva ve biçim bakımından benzerliği aşıkardır.

Sûzî, şairliğinden önce bir mutasavvıftır ve tasavvufî anlamda büyük dedesinin izinden yürümektedir. Şiirlerinde Şemseddin Sivâsî'yi çoğu zaman "Hazret-i Pîr" nitelemesiyle anmaktadır:

⁴ Alim Yıldız, *Ahmed Sûzî Divânı*, Buruciye Yayınları, Sivas 2012.

⁵ Divanlardan seçilen örnekler şairin mahlası ve sayfa numarası (Sûzî, 279) şeklinde verilmiştir.

Demişdir Hazret-i Pîr Gülşen'inde
Gülü mürşîd deyi temsîl-i tezkâr (Sûzî, 93)

Geldi Şeyh Abdülmecîd-i Şirvânî
Mürşididir Hazret-i Pîrin belî (Sûzî, 97)

Lâk bizzât Hazret-i Pîrden bize
Oldu vâsıl ârif olanlar size (Sûzî, 101)

Gürûh-ı evliyâ anda aradım Hazret-i Pîri
Dediler var ara sende bu bir sultân-ı Hak'dır Hak (Sûzî, 249)

Şems-i âlem kutb-ı ümem seyyidî mevlâ-yı men
Hazret-i Pîrim efendim ceddinâ mürşidinâ (Sûzî, 397)

Büyük dedesinden bu kadar sıklıkla ve sitayişle bahseden Sûzî'nin, şiirlerinde "Hazret-i Pîr" in izinde olmasından tabii bir şey olamaz. Bu itibarla Sûzî'nin, divanı dışındaki eserlerinde de Şemseddin Sivâsî'nin tesirinde olduğunu söylemek gerekir. "Süleyman-nâme", isimli eserini büyük dedesinin aynı ismi taşıyan kitabının kendisine intikal eden –belki de müellif hattı olan- nüshasının tahrip olan kısımlarını tamamlamak amacıyla yazdığını eserinin başında anlatmaktadır.⁶ İmam Bûsirî'nin "Kasîde-i Bürde" sini tıpkı büyük dedesi gibi nazmen tercüme etmiştir. Diğer taraftan Şemseddin Sivâsî'nin diğer manzum eserlerinin de Sûzî'nin divanı üzerinde etkili olduğunu belirtmek durumundayız. Bir fikir vermesi bakımından Sûzî'nin;

Bahâr erdi açıldı yine ezhâr
Ki her biri eder tesbîh ü ezkâr (Sûzî, 90)

beytiyle başlayan ve gül, sümbül, lâle, çiğdem nergis vb. çiçek isimlerinin zikredildiği "Bahâriyye" sinde, Şemseddin Sivâsî'nin "Gülşen-âbâd"⁷ mes-

⁶ Bk. Alim Yıldız, *Ahmed Sûzî Hayatı ve Şiirleri*, Sivas, 2011, s. 51.

⁷ Şemseddin Sivâsî'nin bu eseri yayımlanmıştır. Hasan Aksoy, *Şemseddin Sivâsî Gülşenâbâd, İnceleme-Metin-Sözlük*, İslâm Medeniyeti Vakfı Yayınları, İstanbul 1990.

nevisinin etkisi oldukça barizdir. Bu örnekten hareketle Sûzî'nin büyük dedesi Şemsî'nin diğer eserlerinden istifade etmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Dolayısıyla Sûzî'nin şiirleri üzerinde Şemsî'nin etkisini tespit etmek her iki şairin bütün manzum eserlerini incelemeyi gerektirir. Ancak biz burada bildiri sınırları çerçevesinde adı geçen mutasavvıf şairlerin divanları arasındaki müşterekleri ortaya koymaya çalışacağız.

1. Şemsî ve Sûzî Divanlarındaki Müşterekler

Şemseddin Sivâsî ile Ahmed Sûzî'nin divanlarını karşılaştırmalı olarak incelediğimizde Sûzî'nin "Hz. Pîr" diye yücelttiği büyük dedesinden dil söyleyiş ve üslup olarak etkilenmiş olduğu görülmektedir.

Benzer mısra ve beyitler: Şemsî ve Sûzî'nin aşağıda zikredilecek olan şiirleri, Sûzî'nin ne ölçüde Şemsî'nin takipçisi olduğunu gösterir niteliktedir. Her iki şairin "şefâat yâ Resûlallah" redifli naatlarında Allah Resûlünün kapısına şefaât istemek için gelen kimseler konu edilmektedir. Şemsî divanında şefaât dilemek için Resulullahın kapısına gelenler asi kullardır. Sûzî divanında kapıya gelen bizzat "bu kemter" şairdir:

Kapuna geldi âsîler şefâat yâ Resûlallah

Suçunu bildi kâsîler şefâat yâ Resûlallah (Şemsî, 31)

Kapına geldi bu kemter şefâat yâ Rasûlallâh

Ki sensin âleme rehber şefâat yâ Rasûlallâh (Sûzî, 320)

Şemsî, sofraya gibi yüzünü sabah akşam yere sürmeyen Hak tarafından gönderilen misafiri tanıyamayacağını (Şemsî 39) söylerken; Sûzî ise yere düşen damlalar gibi yüzünü yerlere sürüp akmayanın, vadilerden yol bularak ummana erişemeyeceğini, gönül hanesini tamir ve tezyin etmeyenlerin Hakk'ın arzusu ile gelen misafiri ağırlayamayacağını ifade eder:

Sufra gibi sürmeyen yüzün yere her subh u şâm

Cânib-i Hak'dan gelen mihmâna olmaz âşinâ (Şemsî, 39)

Ârif olmak istersen gel nedânem dersin al

Bildüğünden geçmeyen irfâna olmaz âşinâ (Şemsî, 39)

*Katre katre yüzünü yerlere sürüp akmayan
Vâdilerden yol bulup ummâna olmaz âşinâ (Sûzî, 131)*

*Sûziyâ dil hânesin tâmîr ü tezyîn etmeyen
Şevk-i Hak ile gelen mihmâna olmaz âşinâ (Sûzî, 131)*

Zâhid ve sûfî tipleriyle mescid ve meyhanenin karşılaştırıldığı şu beyitlerde neredeyse her kavram birbirine karşılık gelmektedir:

*Safâsız zühd ile sûfî mescidde kuûdundan
Şaşup zevk ile meyhâne yolın tutmak hidâyetdür (Şemsî, 45)*

*Safâsız nice bin kerre namâzından senin zâhid
Ki nîm saat huzûr-ı kalb ile vîrâne efdaldır (Sûzî, 388)*

Şemsî	Sûzî
safâsız	safâsız
zühd	zâhid
sûfî	sen
mescidde kuûdundan	namâzından
şaşup zevk ile	huzûr-ı kalb ile
meyhâne	virâne
hidâyetdür	efdaldür

Matla beyitleri verilen ve redifleri aynı olan şu ilahiler, Sûzî'nin büyük dedesi Şemsî'nin izinde olduğunu göstermektedir. Her iki ilahi de 13'er beyitten meydana gelmektedir:

*Bu cânım içre cânım Mustafâ'dur
Gönül tahtında cânım Mustafâ'dur (Şemsî, 53)*

*Gönül tahtında şâhım Mustafâ'dır
Semâ-ı dilde mâhım Mustafâ'dır (Sûzî, 198)*

Aşağıdaki beyitlerde de sevgilinin sokağı ya da aşk mahallesinin köpeklerinden söz edilmektedir. Şemsî onlara hizmet etmek gerektiğinden bahse-derken; Sûzî, sevgilinin mahallesine vardığında onların sürekli havlamasından dolayı onlarla bir türlü ahbaplık kuramamaktan yakınır:

Kûy-ı aşk seglerine hâdim olağör Şemsî

Kim segi ol haremün cünd-i hidâyet yaşıdur (Şemsî, 61)

Kûy-ı yâre vardığımda segleri av av eder

Olmadı bir kerre ahbâb etmedi anlar bizi (Sûzî, 386)

“Eylegil” redifli şu şiirlerdeki müştereklikler de Sûzî’nin büyük dedesinin gazelini tanzir ettiğini göstermektedir:

(Şemsî, 84)	(Sûzî, 268)
<i>Sâkiyâ gel beni hayrân eylegil Ben garîbem aşka mihmân eylegil</i>	<i>Sâkiyâ bir bâde ihsân eylegil Ben fakîri şöyle mestân eylegil</i>
<i>Aşk şarâbın içüben mest olmuşam Ben humâram bana dermân eylegil</i>	<i>Şerha şerha oldu çiğher derd ile Bir nazar kıl bana dermân eylegil</i>
<i>Derd-i yâri cân içinde saklaram Ol kadar kim derde dermân eylegil</i>	<i>Ben garîbim şöyle hayrân olmuşum Semt-i yârdan bana îlân eylegil</i>
<i>Aşk-ı ma’şûk gönlümi yağmaladı Gel beniüm karşuma cevân eylegil</i>	<i>Aşk-ı dilber beni rüsvâ eyledi Hâlimi bir kerre seyrân eylegil</i>
<i>Âşık isen ma’şûka ey Şemsî ger Ma’şûkun sırrını pinhân eylegil</i>	<i>Sûzi mahzûnuna rahm et ey şehâ Bir gececik anı şâdân eylegil</i>

Şemsî ve Sûzî’nin müşterek işlediği konularından biri de bahar tasviridir. Her iki şairin de “bahariye” olarak nitelendirebileceğimiz birer şiiri vardır bu şiirlerde de müşterek noktalar bulunmaktadır. Şemsî’nin “Bahâriye”sinde âbidler boynunu eğmiş “benefşe”ye benzetilirler:

Eğdi boynun çûn benefşe âbidân (Şemsî, 98)

Bunların kimisinin riyazet nişanı olarak çiğdem gibi benzi sarıdır:

Kimisi çiğdem gibi benzi sarı

Verdiler anlar riyazetden nişân (Şemsî, 98)

Sûzî'nin benefşeleri de sadık ve has hizmetkârlardır. Şemsî'nin benefşeleri riyazet çekmekten benizleri sararıken; Sûzî'nin benefşelerinin benizleri "derd-i yar" için gece gündüz ağlamaktan dolayı sararmıştır:

Husûsan ol benefşe boynu eğri

Hadîm-i hâsdurur sâdık senâ-kâr (Sûzî, 91)

Sararmış benzi çıdam derd-i yârdan

Gece gündüz olur âh ile pür zâr (Sûzî, 91)

Sûzî bu şiirinde büyük dedesi Şemsî'nin "Gülşen-âbâd" isimli mesnevisini zikretmektedir:

Demışdir Hazret-i Pîr Gülşen'inde

Gülü mürşîd deyi temsîl-i tezkâr (Sûzî, 91)

Aşağıdaki şiirler de muhteva ve benzer söyleyiş bakımından müşterek noktalar ihtiva etmektedir:

(Şemsî, 100)	(Sûzî, 261)
<i>Neyleyüm gönlüm seni divanesin divânesin</i>	<i>Nice bir mecnûn-veş dîvânesin dîvânesin</i>
<i>Geçdi ömrüm olmadı uslanasın uslanasın</i>	<i>Kendine gel ola ki uslanasın uslanasın</i>
	...
<i>Masivanun cümlesin mahrem idindün özüne</i>	<i>Kendini ağıyâra mahrem eyledin hayfâ sana</i>
<i>Hakk ile illâ nidem bigânesin bigânesin</i>	<i>Yâr ile yâr olmadın bigânesin bigânesin</i>
<i>Her ne denlü zinetine zahirün sa'y idesin</i>	<i>Zıkr ü fikr ile gönül evini mâmûr etmedin</i>
<i>Kalbi ma'mûr itmedün vîrânesin vîrânesin</i>	<i>Zâhirin tâmîr ile vîrânesin vîrânesin</i>

Benzer kavramlar: Her iki divanda geçen isim-sıfat tamlamaları ya da birleşik kelimelerden oluşan tasavvufî kavramlar birbirinin aynıdır. Aşağıdaki tabloda bu kavramların bulunduğu sayfa numaraları verilmiştir:

	Şemsî	Sûzî
dil müftîsi	33	167, 330
râh-ı sevâb	42	216
mezra-ı dil	43	317
râh-ı Hak	59, 68	240, 402
nakş u nigâr	60	271
bâğ-ı cinân	67	322
zevrâk-ı dil	85 (dil zevrakı)	164, 302
gönül mülkü	91, 134	291
mekteb-i aşk	133	76 (aşk mektebi)
sırr-ı tevhîd	134	100, 104
ecel cellâdı	149	344
can bülbülü	121	307
tîh-i hayret	92	190 (vâdi-i hayret)

Yukarıdaki örneklerde de görülebileceği gibi divanlarda bazı Farsça tamlamaların Türkçe, Türkçe tamlamaların da Farsça kurala uygun olarak verildiği olmuştur. Sözelimi Şemsî divanında gönül gemisi anlamına gelen “dil zevrakı” tamlaması, Sûzî divanında “zevrâk-ı dil” olarak kullanılmaktadır. Benzer şekilde Şemsî’nin “mekteb-i aşk” tamlaması, Sûzî divanında “aşk mektebi”ne dönüşmüştür.

Şairlerin birbirine yakın kavramları kullandıkları da olmuştur. Mesela, Şemsî, fena denizinde yelken açan vücut gemisini kader rüzgârının nereye sürükleyeceğini bilmezken, Sûzî’nin gönül gemisindeki aşk yelkeninin, âşıkları selamete ulaştıracağı umulur:

Açdı der-bahri fenâ fülk-i vücûdum yelkeni

Bilmezem kangı limana iledür bâd-ı keder (Şemsî, 48)

Sûziyâ keşti-i dilde aşk yelkeni

Bulur elbetde selâmet âşıkân (Sûzî, 303)

Benzer redifler: Her iki divanda az sayıda da olsa benzer rediflerin kullanıldığı görülmektedir. Redifler ve bulunduğu sayfa numaraları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

	Şemsî	Sûzî
şefâat yâ Resûlallah	31	320
olmaz âşinâ	39	130
vir/ver	51	203
Mustafâ'dur	53	198
eylegil	84	268
... bilmedi	135	

2. Şeyhî ve Sûzî Divanındaki Müşterekler

Abdülmecid Sivâsî'nin divanının, Şemseddin Sivâsî'nin divanından farklı olarak diğer divanlarla müşterek noktaları daha azdır. Şeyhî ve Sûzî divanları arasında tespit edebildiğimiz müşterek konu ve kavramları dikkatlere sunmak istiyorum.

Benzer mısra ve beyitler: Şeyhî, "kudret eli"nin, ledünn ilminin aslını Hz. Peygamberin gönlüne topluca yazdığını söylerken; Sûzî ledünn ilminin kaynağı olarak Hz. Peygamberi görmektedir:

Yazdı anın dilinde kudret eli

Asl-ı ilm-i ledünnîyi cem'a (Şeyhî, s.17)

Ekrem-i cümle halâuk eşref-i cem'i'r-rusûl

Menba-ı ilm-i ledünnî mazhar-ı nûru'l-hüdâ (Sûzî, 394)

Her iki şair de güzellik unsuru olarak düşünülen kaşları, secde mekânı olan mihraba benzetirler:

Secde kıldım göricek ebrûsın

Ç'oldı mihrâb-ı kible-i urefâ (Şeyhî, 17)

Kaşı mihrâbımı kible edenler erdi dîdâra

Ne hâsıl zâhidâ mescidde çün hâke sücûdundan (Sûzî, 386)

Her iki şairde de "ehl-i sünnet" vurgusu dikkat çekmektedir:

Ehl-i sünnet râhını zabt et kelânullâhdan

Devlet anımla şerîat ana yâr-ı gârdır (Şeyhî, 31)

Ehl-i sünnet ve'l-cemâatım diyeni ara sen
Ol habîbin kaol ü fi'lin bilemez her müslümân (Sûzî, 70)

Aşk sarhoşu olanların “namus ve ar”dan vazgeçmeleri gerekir:
Eğlenir nâmûs-ı âr ile cihânda âşikân
Mest-i aşkız terk-i nâm u ârdır eğlencemiz (Şeyhî, 37)

Bezm-i aşkda mest olan dîvâneler
Terk edip nâmûs u ârından geçer (Sûzî, 198)

Şeyhî, aşk askerlerinin cihanı doldurup gönül tahtına mutlulukla konmasını beklerken; Sûzî yere göğe sığmayan aşk askerlerinin teklifsiz biçimde cana konarak, gönlü aşk yuvası haline getirdiğinden bahseder:

Leşker-i uşşâk ile eyle cihânı pür-sipâh
Ey şeh-i âlî gönül tahtına gel kon kâmrân (Şeyhî, 59)

Yere göğe sığmaz iken şâh-ı aşkın leşkeri
Bî-tekellüf kondu câna oldu dil me'vâ-yı aşk (Sûzî, 75)

Benzer kavramlar: Şeyhî divanıyla Sûzî divanında görülen bazı müşterek tamlamalar da divanlardaki sayfa numaralarıyla birlikte aşağıdaki tabloda listelenmiştir:

	Şeyhî	Sûzî
gönül müftüsü	58	167, 330 (dil müftüsü)
Kudret eli	17	331 (Kudret kalemi)
Sırr-ı aşk	24	276
Nar-ı aşk	24	152, 179, 188, 192, 212, 301, 307
Aşk odu	26	225, 307
Can murgu	28	69
Cihad-ı ekber	46	342
Dil mülkü	52	209, 274, 324, 341

Benzer redifler: Şeyhî ile Sûzî'nin divanları arasında bir müştereklik de "imiş" redifli gazeldir. Bu redifle Şeyhî divanında bir (s. 42), Sûzî'nin divanında iki (s. 219 ve 223) gazel bulunmaktadır.

3. Şemsî ve Şeyhî Divanlarındaki Müşterekler

Şemsî ve Şeyhî divanları arasında pek az bir müştereklik söz konusudur. Aşağıda matla beyitleri verilen gazelerde biçim ve muhteva yönünden benzerlikler göze çarpılmaktadır:

Ey gönül tavuslayınmzeyn-i kabadan geçmedün

Kendi aybın görmedün medh ü senadan geçmedün (Şemsî, 77)

Kal'a-i cismi bırak baru-yı tenden geç gönül

Aşiyân-ı asla uç burc-ı bedenden geç gönül (Şeyhî, 47)

Her iki şairin de "bilmedi" redifli birer gazeli bulunmaktadır. (Şemsî, s135; Şeyhî, 69)

4. Her Üç Divandaki Müşterekler

Son olarak her üç şairde ortak gördüğümüz bazı benzerliklere dikkat çekmek istiyoruz.

Zahid karşısındaki tavır:

Zâhidân köşk ü serâ saye-i tûbâ ister

Bana kurbunda yer it anlarun olsun tûbâ (Şemsî, 137)

Sana cennetde hevâ-yı hûr-ı gilmân kaygusu

Bana zâhid anma anı maksûdum dîdârdır (Şeyhî, 31)

Senin olsun a zâhid cennet ü hûr

Safâmız var cinânım pür cinân imiş (Sûzî, 220)

*Zâhidin olsun cennet ü hûrî
Çün bize dostdan merhabâ düşdü (Sûzî, 323)*

Hac, kabe, tavaf:

*Hakk'un cemâli Ka'besini kılmayan tavâf
Bin hacc iderse Merve hakı çün safâsı yok (Şemsî, 75)*

*Kaşu mihrâb u ruhu Ka'be-i ulyâ biline
Gelse bir kâfileye terek ede haccın hâcî (Şeyhî, 66)*

*Denizler katresince ger ederse zâhidân haccı
Değişmez bir tavâfına ser-i kûyun kılan umre*

*Visâlin haccın edersem o günde hacc-ı ekberdir
Kabûl etse kılam kurbân bu cânı günde bin kere (Sûzî, 317)*

Zülf-iman-küfr kavramları arasındaki ilgi:

*Zülfî hicâb olupdur çün âfitâb-ı rûyâ
Küfrine dolaşmayan îmân nidür bilmedi (Şemsî, 135)*

*Putperest olmadan îmân şehrine kimdir geçen
Küfr-i zülfün berzahundan geçmeden îmân güç (Şeyhî, 24)*

*Edemem zülfünün sırrını inkâr
Ki îmân ile ikrârım sen oldun (Sûzî, 258)*

SONUÇ

Şemsî divanı ile Sûzî divanı arasında birebir etkilenmeden meydana gelen müşterekliler bulunmaktadır. Bu müşterekliğin en belirgin olanı Sûzî'nin, Şemsî divanındaki bir gazeli tanziridir. Buna ilave olarak benzer kavram ve motifler, redifler, söyleyiş benzerlikleri, Sûzî'nin büyük dedesini çok iyi okuduğunu ve kendi şiirlerine aksettirecek derecede ondan etkilendiğini göstermektedir. Öyle ki beyitler karşılaştırıldığında bu benzerliğin bilinçli bir tercihe dayandığı anlaşılmaktadır. Şemsî'nin, tarikatın öncüsü olmasının bunda payı büyüktür. Şeyhi divanı ise bazı tasavvufi kavram ve motifler bakımından diğer divanlarla daha az ortak noktalar barındırmaktadır. Bu benzerlikleri, bire bir tesirden ziyade, müşterek ruh ve gönül dünyasının yansımaları olarak görmek daha doğrudur.

AHMED SÛZÎ DÎVÂNINDA DİL VE ANLATIM

Necdet ŞENGÜN*

*Aşksız savm ü salât kuru emek zâhidâ
Aşk ile olan cüz'î amel bâis-i necâtım benim*

*Aşk ile Sûzî her demin olsun mübârek
Aşksız ne olsa oldu nedâmetim benim*

GİRİŞ

Türklerin Orta Asya bozkırlarından ayrıldıktan sonra gelip yerleştiği ilk topraklardan biri olan Sivas Tokat Kayseri havâlisi, dinî, ilmî ve sanatsal gelişimini diğer bölgelere nazaran daha erken devirlerde tamamlamış bir bölgedir. Bu bölge başta Selçuklular olmak üzere, Anadolu'da bir şekilde hâkimiyet kurmuş olan beylik, devlet ve imparatorluk devirlerinde bu önemini daha da artırmış ve her daim bir ilim kültür ve sanat merkezi olarak kalmayı başarmıştır. Bu birikim zamanla önemli kültür adamlarının yetişmesini beraberinde getirmiş, yetişen bu sanat ve kültür adamları daha sonraki nesilleri mayalayarak, bölgenin hamurunu daha da yoğurmuşlar ve kalıcı hale getirmişlerdir. Hatta zamanla belli gelenek ve bilgi birikimi etrafında şekillenen aileler meydana çıkmış, kendi içlerinden pek çok âlim, edîb ve musikîşinâs, kısacası ilim ve kültür adamları yetiştirmişlerdir. Bu şahısların bölge insanına yön verdiği de bilinmelidir.

İşte bu önemli ailelerden biri de Sivas'ta ortaya çıkan ve kendilerine Sivâsîler adı verilen ailedir.¹ Yine bu aileye mensup önemli şâir ve mutasavvıflardan biri de Ahmed Sûzî'dir.² Ahmed Sûzî aile geleneğini devam ettir-

* Yrd. Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İzmir

¹ Bkz. *İlim ve Kültür Tarihinde Sivâsîler Ulusal Sempozyum Tebliğleri* (Yayına Haz.: Abdusselam Bulut) Sivas Kemal İbn-i Hümam Vakfı Yayınları, Ankara 2011.

² Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333, C.I, s. 89; Bağdatlı İsmail Paşa, *İzahu'l-meknûn fi'z-Zeyl alâ Keşfi'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, İstanbul 1947, C. II, s.

miş ve dedesi Şemseddin Sivâsî(ö.1006/1597)'nin vefatının ardından müşhidlik görevini devralan Abdülmecid-i Turhalî'den sonra Sivas'taki Halvetiyye tarikatının Şemsiyye kolu dergahının başına geçmiştir. Şemseddin Sivâsî'den dergahın son temsilcisi kabul edilen Hüseyin Şemsi Güneren'e kadarki tarikat silsilesi, Alim Yıldız'ın hazırladığı *Ahmed Sûzî Dîvanı*'nda zikredilmektedir.³

Son araştırmalarla birlikte Ahmed Sûzî'nin yedi eserinin olduğu ortaya konulmuştur.⁴ Bu eserleri şu şekilde sıralamak mümkündür. 1. *Türkçe Divan*. Ahmed Sûzî Divânı üzerine yapılan ilk çalışma Mehmet Göktaş'ın hazırladığı *Sûzî Divanı'nın Dinî ve Tasavvufî Tahlîli* adlı yüksek lisans tezidir.⁵ İkinci çalışma Metin Ceylan'ın, *Ahmed Suzî Divanı'nın Edisyon Kitiği* adlı yüksek lisans tezidir.⁶ Daha sonra 2000 yılında Onsekiz Mart Üniversitesinde Abdülkadir Sağlam⁷; 2004 yılında Sivas'ta Ayşe Ulusoy⁸ ve son olarak Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesinde Zafer Arslan⁹ Ahmed Sûzî Divanı üzerine birer yüksek lisans çalışması yapmışlardır. Fakat bu çalışmaların hiç biri yayımlanmamıştır. En son olarak Alim Yıldız, *Ahmed Sûzî Divanı*'nı Buruciye Yayınları arasından çıkartarak konuyla ilgili araştırmacılar için önemli bir kolaylık sağlamıştır. Bu nedenle bu tebliğimizde Alim Yıldız'ın eserin matbu nüshasından¹⁰ ve yapılmış olan yüksek lisans tezlerini de karşılaştırarak hazırlamış olduğu bu metinden önemli ölçüde istifade edilmiş zaman zaman da diğer çalışmalara müracaat edilmiştir. 2. *Kaside-i Bürde Terçümesi* 3. *Sülûk-nâme* 4. *Pend-nâme* 5. *Süleyman-nâme* 6. *Menâkıb-ı Abdülvehhâb Gâzi* 7. *Vasiyyet-nâme*. Bu eserlerden, *Abdülvehhâb Gazi Menkıbesi*, *Pend-nâme*,

549; aynı müellif, *Hediyyetü'l-Ârifin Esmâü'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin*, İstanbul, C. I, s. 186; İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul 1988 (3. Baskı), C. III, s. 1743-44; M. Fatih Güneren, *Sivâsî Şiirleri*, İstanbul 2005, s. 19.

³ Alim Yıldız, *Ahmed Suzi Divanı*, Buruciye Yay., Sivas 2012, s. 12.

⁴ Alim Yıldız, *Ahmed Suzi Hayatı ve Şiirleri*, Sivas 2011, s. 13.

⁵ Mehmet Göktaş, *Suzi Divanı'nın Dinî ve Tasavvufî Tahlîli*, Atatürk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 1996.

⁶ Metin Ceylan, *Ahmed Suzî Divanı'nın Edisyon Kitiği*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon 1999.

⁷ Abdülkadir Sağlam, *Suzî Divanı*, Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2000.

⁸ Ayşe Ulusoy, *Ahmed Suzî Divanı*, C.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2004.

⁹ Zafer Arslan, *Ahmed Sûzî-i Sivâsî ve Divanı*, S.İ.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2010.

¹⁰ 192 sayfadan oluşan matbu nüsha Sultan Abdülaziz döneminde hicri 1290 yılının Receb ayında (Ekim 1873) el-Hâc Mustafa Efendi Matbaası'nda Mehmed Eşref Efendi'nin himmet ve gayretleriyle basılmıştır. Alim Yıldız, *Ahmed Sûzî Divanı*, s. 17.

Süleyman-nâme ve Kasîde-i Bürde Tercümesi, yine Alim Yıldız tarafından *Ahmed Sûzî Hayatı ve Şiirleri* başlığıyla kitaplaştırılmış ve tarafımıza hem bu eseri hem de *Ahmed Sûzî Divanı* PDF olarak gönderilmiştir. Kendisine şükranlarımı arz ediyorum. Ahmed Sûzî üzerinde yapılan yüksek lisans tezlerinde Sûzî'nin bir de *Farsça Divan'ı*¹¹ olduğu ifade edilmektedir. Bu husus araştırmaya muhtaçtır.

İşte bu tebliğde öncelikle az önce zikrettiğim eserler incelenmiş, Ahmed Sûzî Dîvânı üzerinde ayrıntılı bir inceleme çalışması yapılmış, bu hususta konuyla alakalı çalışma yapan araştırmacıların görüşlerine başvurulmuş ve Ahmed Sûzî'nin şiirlerinde dil ve anlatım husûsiyetleri hakkında birtakım sonuçlara ulaşılmıştır. Bu sonuçlar aşağıda beyan edilmiştir.

Ahmed Sûzî'nin Etkilendiği Şâirler

Ahmed Sûzî Dîvânı üzerine yüksek lisans çalışması yapan ve onun şiirlerini ayrıntılı bir şekilde inceleyen Metin Ceylan, bu çalışmasını Ahmed Sûzî ve Divanı adıyla makaleleştirmiştir. Bu makalede Ahmed Sûzî'nin edebî şahsiyeti hakkında sarfettiği şu ifadeler önemlidir. “Kendinden önceki bütün tekke şiirlerinin kulaktan öğrenilmesiyle yetişmiş ve onlara benzer sözler söylemiş gibidir.”¹² Bu açıdan Ahmed Sûzî'nin hangi şâirleri okuduğu, hangi şâirlerin şiirlerinden etkilendiği önemlidir. Zira onun şiir üslûbunun oluşmasında kendisinden önceki şâirlerin etkisi muhakkaktır.

Ahmed Sûzî hakkında Vasfi Mâhir Kocatürk'ün yaptığı bir değerlendirme vardır. Sûzî'nin Yûnus Emre muakkıblarından biri olduğu ve şiirde dedesi Şemseddin Sivâsî(ö.1049/1639)'yi takip ettiği yönündeki görüştür bu. Dedesi Şemseddin Sivasî'den ne oranda etkilendiğini az önce Ali Öztürk Bey ortaya koydu. Ben bu nedenle pek bu hususa girmeyeceğim. Lakin şunu ifade etmeliyim ki Ahmed Sûzî dedesi Şemseddin Sivâsî'yi takip ettiğini en azından onun tasavvuf yolunu benimsediğini divanında ifade etmektedir. Diğer taraftan onun eserleriyle epeyce meşgul olmuş, hatta Mevlid adlı ese-

¹¹ Ahmed Sûzî'nin Divanı üzerine yapılan Yüksek Lisans çalışmalarında zikredilen eserin araştırmacılar tarafından tam olarak incelenmediği, hakkında Ahmed Sûzî'nin dinî-tasavvufî manzûmelerini muhtevîdir gibi yuvarlak ifadelerin bulunduğu bu eserin Ahmed Sûzî-i Sivâsî'ye aidiyeti kesin değildir. Diğer Sûzîlerden birinin olma ihtimali de vardır. Belki bu nedenle Alim Yıldız, *Ahmed Sûzî Divânı* adlı eserinde şâirin eserlerini tanıtırken bu *Farsça Divan'*dan bahsetmemiştir.

¹² Metin Ceylan, “Ahmed Suzi ve Divanı”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: II, Sayı: 2, Afyon 2001, s. 240.

rinin fareler tarafından yenmiş kısmını tamamlamıştır. Onun bu tamamladığı kısım ise yıllarca fark edilmemiştir. Dolayısıyla dedesi Şemseddin Sivâsî'nin üslup ve dilini benimsemiş olması son derece normaldir.

*Hâsseten cedd-i azîzim hazret-i Şems pîr-i mâ
Himmat-i kudsiyyeleri ola ber-mâ sâye bân* (K/3/56) (Alim, 60)

*Bu çillehâne-i Şems'de gelip zevk ile devrâna
Edenler cân ile zikri ilâhî Halvetîlerdir* (G/69/2)

Ahmed Sûzî hakikaten Yûnus Emre'nin epeyce etkisinde kalmış bir şâirdir. Bu etki hem muhtevâ yönünden hem de şekil yönünden kendini hissettirmektedir. Bilindiği üzere Yûnus Emre şiirlerini genellikle musammat¹³ tarzda yazmış, özellikle de gazellerinde bu iç kafiye sistemini yoğun bir şekilde kullanmıştır.

*Gönüldür remz-i Kur'ânî o beytullâh-i nûrânî
Büyükdür cümleden şânı anı ârif bilir ancak
Gönüldür kible-i âşık dahi bir rehber-i sâdık
Ki sırrı cümleye fâyık anı ârif bilir ancak* (K/14/7-8) (Alim, 82)

*Günah deryâsına daldım olan varım suya saldım
Hevâ-yı nefis ile kaldım günâhdan gayrı kârım yok
Ederim âh u vâveylâ senin derdinle ey Mevlâ
Gezerim kûh ile sahrâ ki bir yerde karârım yok* (G/141/3-4) (Alim, 174)

Bu tesir, sadece şekil yönünden değil aynı zamanda muhtevâ ve mânâ yönündendir. Manzûmeyi ilk okuduğumuzda hemen bizi Yûnus şiirine götüren ve Yûnus'u hemen hatırlatan ifadeler de divanda mevcuttur. Örneğin: Ahmed Sûzî Divanı'nda, Yûnus'un ru'yetullâhı arzulayan ve bu uğurda cennet, hûri, köşk gibi sıradan insanların elde etmeyi çok arzuladığı şeyleri

¹³ Arap edebiyatında biraz farklı bir anlamda kullanılan musammat ifadesi Türk edebiyatında genellikle, dört cüze ayrılan her beytin son cüzü, gazelin esas kafiyesini takip etmekle beraber üç cüzü de ayrıca kafiye olur. Öyle ki her iki cüzü birer mısra şeklinde yazılsa bir beyt, dört mısralı bir bend teşkil eder. Bkz. Tahiru'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1994, s. 109.

elinin tersiyle itiveren “bana seni gerek seni” redifli manzûmesine oldukça yakın ifadelerle göndermeler vardır.

Cihân sensiz cehennemdir dilârâ
Ger olsa hûri gilmân ile cennet (G/41/3) (Alim, 118)

Cemâlin Kâbesi şâhım bana cennetden lezîz
Zülâlin katresi cânâ bana kevserden lezîz (G/65/1) (s, 131)

Teşne-i âb-ı zülâl-i vaslın olmuşdur müdâm
Neylesin kevser-i cennet bu gönül seni arar (G/99/5) (s, 150)

Dûzah olsa senin ile hoş gelir
Cennet olsa sensizin vermez safâ

Hûr ü gilmân u naîm olsa dahi
Dost cemâli olmaz ise mâsivâ (G/7/1-3) (s. 98)

Geldim sûzâna şem'a pervâne
Bakmazam cânâ gizli pazar var

Yan yüreğim yan gör ki neler var
Bu halk içinde bize güler var (G/77/1) (s. 136)

Ben lâ-mekândan gelmişim keon ü mekânı neylerim
Ben cânânımı bulmuşum cânı cihânı neylerim

Ben bezm-i Hakk'a ermişim aşkın meyine kanmışım
Ben mest-i bâkî olmuşum bu aklı fânî neylerim (G/183/1-2) (s. 198)

Aşağıdaki ifadelerde Yûnus'un etkisi hem saf ve duru bir dil kullanımı bakımından hem de onun kullanımı ile neşv ü nema bulan bazı ifadeler bakımından oldukça yakın olarak hissedilmektedir. Son beyitte geçen “dün ü

gün” ifadesi eski Türkçe’de gece anlamında kullanılan “tün” ifadesi ile gündüz anlamındaki “gün” ifadesinin birlikte zikredilmesiyle meydana getirilmiştir ve Yûnus’un şiirlerinde oldukça sık karşımıza çıkmaktadır. Ahmed Sûzî’de bu ifadeyi aynen kullanmıştır.

*Pervâne-veş edip devrân bu çiğerin eyle biryân
Şem-i yâre olup sûzân eğer âşık isen âşık
Geçirme gaflightle günü âh u zâr et dün ü günü
Sûzî terk et onu bunu eğer âşık isen âşık* (G/145/10-11) (s, 177)

Hatta ve hatta bu etkiyi biraz daha derinleştirip, rahmetli Mahmud Esad Coşan hocamızın ifadeleri ile Yûnus’u etkileyen kişilerin başında gelen Hacı Bektâş-ı Velî’ye kadar işi götürmek bile mümkündür.¹⁴ Dolayısıyla Hacı Bektâş-ı Velî’nin Makâlât adlı eserinde ortaya koyduğu üzere, onun “dört kapı kırk makam” anlayışı önce Yûnus’da daha sonra da mevzumuz olan Ahmed Sûzî’de makes bulmuştur denilebilir.

*Kapısı olsun şerîat hem tarîkat yapısı
Maddesi olsun hakîkat mârifet gâyet ana* (N/90)

*Kırk elif oldu işâret erbaîn sırrına hem
Pes şerîatla tarîkat yolları buldu sirâc*

*Ol gülün çâr yaprak olduğu nişândır dört şeye
Bir şerîat bir tarîkat bir hakîkatle bu tâc* (K/6/12-13) (s. 63)

*Tarîkat bil şerîatla hakîkat bul mârifetle
Varıp dergâha hizmetle olağör âşık-ı üftâd* (K/18/39) (s. 91)

Ahmed Sûzî üzerinde Yûnus’tan başka Yûnus muakkıbı sayabileceğimiz Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın da etkisi görülmektedir. Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın “Mevlâ görelim neyler / Neylerse güzel eyler”¹⁵ şeklindeki dillere pe-

¹⁴ Bkz. Mahmud Esad Coşan, *Tarihî ve Tasavvufî Şahsiyetler*, Server İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 247.

¹⁵ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifet-nâme*, Bedir Yayınları, İstanbul 1980, s. 589.

lesenk olmuş dizeleri şüphesiz Ahmed Sûzî'yi de etkilemiştir. Bu minvalde aşağıdaki dizeler ilk okunduğunda hemen İbrahim Hakkı'yı hatırlatan dizelerdir. Şiir başlığında her ne kadar tahmis ifadesi bulunsa da tahmis yapılan şâirin mahlası geçmemekte dolayısıyla kime tahmis yapıldığı tespit edilememektedir.

Hak'dır kamu işlere dânâ

Hem kâdir hem tuvânâ

Gizlilere ol bînâ

Gör ki neyler ol Mevlâ

Neylerse olur âlâ

(G/261/1) (s, 246)

Hak şerleri hayr eyler

Zannetme ki gayr eyler

Ârif anı seyr eyler

Mevlâ görelim neyler

Neylerse güzel eyler

Marifet-nâme

Öte taraftan aynı meşrebden olmasalar da kendisinden iki yüz elli yıl kadar önce yaşamış ve o muhitte şiirleri dillerde dolaşan Pir Sultan Abdal'ın da Ahmed Sûzî üzerinde etkisi olduğu söylenebilir. Daha doğrusu Ahmed Sûzî'nin, Pir Sultan Abdal şiirlerinden haberdar olduğu ve bunları incelediği düşünülebilir. Bizi böyle düşünmeye sevk eden âmil aşağıdaki dizelerin Pir Sultan Abdal dizelerine benzerliğidir.

Derdim çokdur kangı birin yanayım

Yahşi derdi yamân derdi yâr derdi

(G/234/1) (s. 228)

Derdim çokdur hangisine yanayım

Gine tazelandi yürek yarası

Ben bu derde nerde derman bulayım

Meğer şah elinden ola çaresi¹⁶

Pir Sultan Abdal

Demedim mi demedim mi sana cânım demedim mi

Gönül murgı yuvasından uçar bir gün demedim mi

Cânım deroîş gözüüm deroîş çalış maksûduna eriş

Bu gafletle baş olmaz iş geçer fırsat demedim mi

(G/255/1-2) (s. 241)

Güzel âşık cevrimizi çekemezsin demedim mi

Bu bir rıza lokmasıdır yiyemezsin demedim mi

¹⁶ Abdülbâki Gölpinarlı, *Pir Sultan Abdal Hayatı Sanatı Şiirleri*, Varlık Yayınları, İstanbul 1993, s. 84

Yemeyenler olur nâcâr gözlerinden kanlar saçar

Bu bir demdir gelir geçer duyamazsın demedim mi Pir Sultan Abdal¹⁷

Ahmed Sûzî Türk edebiyatındaki geçmiş şiir birikiminden oldukça haberdar görünmektedir. Nitekim ilk defa Ahmed Paşa tarafından yazılan daha sonra Avnî (Fatih Sultan Mehmed), Melihî gibi şâirler tarafından da tanzîr edilen “Vay gönül vay bu gönül” veya “Vay gönül ey vay gönül” şeklindeki bir nakarata sahip murabba tarzında yazılmış manzûmeyi hatırlatacak bir şiiri vardır. Fakat Ahmed Sûzî bu dizeleri biraz daha değiştirecek ve içeriğini tasavvufî hâle getirerek şiirini söylemiştir. Bir mukayese için her iki şiirin ilk bendlerini aşağıya naklediyorum:

Ey gönül efsâne gönül aşk ile sevâ gönül

Varımı aldım elimden eyledin yağmâ gönül

Bilmedin kendi derdine ne devâdır devâ gönül

Âh gönül vâh gönül aşk ile şeydâ gönül

Neyleyim sen beni etdin âleme rüsvâ gönül (G/166/1) (s. 189)

Gül yüzünde görelî zülf-i semensay gönül

Kuru sevâya yiler bî-ser ü bî-pay gönül

Dimedim mi ben sana dolaşma ana hay gönül

Vay gönül vay bu gönül vay gönül vay bu gönü Ahmed Paşa¹⁸

Yine Halvetiyye tarikatının önemli isimlerinden biri olan Niyâzî-i Mısırî'nin şiirlerini anımsatacak bazı ibare ve anlayışları Ahmed Sûzî Dîvânı'nda görmek mümkündür. Nitekim aşağıdaki dizeler bize ilk okuyuşta Niyâzî-i Mısırî'yi hatırlatır. Aşağıda bu hususu ortaya koyan dizeler mevcuttur.

Cânân cânımda imiş billâh

Dermân derdimde imiş billâh

Aradım bunca zamân gamz u işâret

Burhân serimde imiş billâh (R/11)

¹⁷ Gölpınarlı, *age*, s. 65

¹⁸ *Ahmed Paşa Dîvânı*, (Haz. Ali Nihad Tarlan), MEB Yayınları, İstanbul 1966, s. 233.

Derman arardım derdime derdim bana derman imiş

Burhân arardım aslıma aslım bana burhân imiş Niyâzî-i Mısırî¹⁹

Yine Ahmed Sûzî'nin başta Şemseddin Sivâsî olmak üzere İbrahim Tennûrî (ö. 1482), Abdülmecid Sivâsî, Abdülehad Nûrî, Sarıhatip-zâde Ahmed Hamdî²⁰ ve Fuzûlî gibi hem Sivas merkezli hem de dışarıdan şâirlerden etkilendiği Prof. Dr. Alim Yıldız tarafından tespit edilmiştir.²¹ Dolayısıyla Ahmed Sûzî'nin oldukça önemli bir şiir ve edebiyat birikimine sahip olduğu, üslûbunun oluşumunda bu şâirlerin önemli katkılarının olduğu anlaşılmaktadır.

Ahmed Sûzî Dîvânı'nda Dil ve İfade Husûsiyetleri

Öncelikle ifade etmeliyim ki, diğer pek çok divan şâirinde olduğu gibi, Ahmed Sûzî de İslam medeniyetinin oluşumunda katkıları bulunan her üç dilde şiir yazabilme yeterliliğine sahiptir. Divan'ında genellikle Türkçe şiirler söylemiş, Arapça belli sayıda şiirlere yer vermiştir. Farsça şiirlerin çok az oluşu, onun Farsça şiirlerini Türkçe divana almadığı, bu şiirleri *Farsça Divan* adlı başka bir eserde toplamış olabileceği ihtimalini gündeme getirmektedir. Ona ithaf edilen *Farsça Divan* adlı eseri tam anlamıyla incelemeyen ve bu eserin ona aidiyetini kanıtlamadan bir yargıya varmak herhalde doğru olmayacaktır.²² Dikkatimizi çeken bir başka husus ise Türkçe şiirlerin tamamında Sûzî mahlasını kullanırken Arapça şiirlerde mahlas yerine adını mahlas olarak kullanması ve Ahmed şeklinde zikretmesidir. Sadece 165 nolu münâcât türünde yazdığı Arapça manzûmede Sûzî mahlasını kullanmıştır.

Ahmed Sûzî, divanının baş tarafında yazmış olduğu kasîde ve gazeli müzeyyelerde devlet erkânı, mahallî idâreci...vb. hiçbir kimseyi övmemiş, hatta tasavvuf ve tarikat çevresinden hiçbir kimseye de medh ü senâda bulunmamıştır. Bu husus onun kimlik ve kişiliğini göstermesi bakımından önemli bir ayrıntı konumundadır. Zira toplum hayatının dejenere olduğu, menfaat ilişkilerinin

¹⁹ *Niyâzî-i Mısırî Dîvânı* (Haz. Kenan Erdoğan), Akçağ Yayınları, Ankara 2008, s. 255.

²⁰ 8 Mayıs 2011 tarihinde Sivas'ta Kültür Tarihimizde Sivashlı Bir Aile: Sarıhatipzadeler adlı bir sempozyum gerçekleştirilmiş ve bu sempozyum daha sonra "*Kültür Tarihimizde Sivashlı Bir Aile: Sarıhatipzadeler*, (Editör: Alim Yıldız), Buruciye Yayınları, Sivas 2011" şeklinde basılmıştır.

²¹ Alim Yıldız, *Ahmed Sûzî Divanı*, s. 32-33.

²² Türk Edebiyatında Sûzî mahlasını kullanan farklı şâirlerin olduğu bilinmektedir. Nitekim bazı kaynaklarda dört farklı Sûzî'den söz edilmektedir. Bkz. Haluk İpekten ve diğerleri, *Tez-kirelere Göre İsimler Sözlüğü*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1988, s. 456.

had safhaya çıktığı ve bu durumun toplumun inhitatına sebep olduğu bir zamanda asla böyle bir tutum ve davranış içine girmemiş olması, Ahmed Sûzî'nin sağlam karakterini ve Allah'tan başka hiçbir kimse veya varlığa gönül bağlanmaması gerektiği anlayışının yılmaz bir savunucu olduğunu gösterir.

Tam tersine Ahmed Sûzî içinde yaşadığı toplumun birtakım olumsuz yönlerinden muztarıdır. Toplumun yavaş yavaş dinî hassasiyetlerini kaybetmekte oluşu, âdâb ve erkândan sapışı ve ibâdetlerin vulgarize edilmeye başlandığı onun tarafından da kabul edilmiş bir hakikattir. Bu sebeple o bazı şiirlerinde zamane eleştirisinde bulunmakta, bu bozulmayı gün yüzüne çıkarmaktadır. Aşağıdaki beyitler bu hususu ifade eden sadece birkaç örnektir. Bu minvaldeki ifadeleri divanın pek çok yerinde görmek mümkündür.

Kanı ahd u kanı ikrâr kanı tevhîd kanı terk

Kanı tefoûz kanı teslîm kanı âdâb-ı erkân

(K/3/36) (s. 59)

Rükû ile sücûd kanı kılarsın durmayıp anı

Ki bilmen şart u erkânı bu vech ile olur ibâd

Edersin çok kerâhatlar dahi nice kabahatlar

Riyâ ile ibâdetler edersin halk diye zühhâd

Kuru zühd ile iş bitmez biterse dânesi yetmez

Yeterse sana hayr etmez hemân kârın olur hussâd

Ne hâsıl bu cehâletle mesâcidde kuûdundan

Perîşân eyleyip aslın edersin zâhirin âbâd

Sanırsın eyledim tâat bu hâl ile eden kâmet

Yok ise kalbde de niyyet ki etdîn cümlesin ifsâd

Tahâret ilmîni bilmen bilenden dahi öğrenmen

Şakîler çirk-âbın silmen cenâbetde kalır ecsâd

*Bilemen fikh u tecvîdi söze gelse olur müftî
Beğenmen seyîd ü sa'dı eden dâvâ olur üstâd*

*Yeter bu fi'l ile ülfet Hudâ senden eder nefret
Dilinde kizb ü zem gıybet vücûdun eyledin berbâd* (K/18/8-18)(s. 89)

*Dîn diyânet hubb-i tâat kalmadı çok kimsede
Hırs-ı dünyâ nefş şeytân ile oldular revân*

*Nefsini tercih ederler her husûsda evvelâ
Hadd-i hürmet hubb-ı hillet kalmadı hiçbir zamân*

*Hâsseten ehl-i sülûk hep yolarından sapdılar
Nefsine tâbi olup çün dinlemez nutk u beyân*

*Farkı yokdur hl-i zâhirden buların hâlleri
Şu kadar kim tâc hurka sözü olmuş dervîşân* (K/3/14-17) (s. 58)

a. Muhtevâ Açısından Dil ve Anlatım

Metin Ceylan, "Ahmed Sûzî ve Dîvânı" adlı makalesinde: "Divanda Hz. Peygamber sevgisini çok vurgulayan Sûzî, Ehl-i Beyt konusunda sünnî inanışında pek görülmeyen farklı bir yaklaşım tarzı sergilemektedir." İfadelerini kullanmaktadır.²³ Birtakım internet sitelerinde ise; Ahmed Sûzî'nin Aleviyyü'l-meşreb bir şahıs olduğunu îmâ edecek tarzda yayınlar yapılmaktadır. Bu ifade ve görüşlere katılmak mümkün değildir. Çünkü Ahmed Sûzî'nin divanı diğer sünnî mutasavvıf divan şâirlerinin divanları ile karşılaştırıldığında ancak onlar kadar belki de onlardan daha az olarak Hz. Ali ve Kerbelâ meselesi üzerinde durduğu görülecektir. Ahmed Sûzî'nin yazmış olduğu Hz. Ali ve Kerbelâ hakkındaki birkaç şiire bakarak onu alevî olarak nitelemek yanlıştır.

İslâm tasavvuf anlayışında tarikat silsilelerinin genellikle Hz. Ali'ye oradan Hz. Peygamber'e ulaştırıldığı düşünülürse bu kadarcık şiir az bile kabul edilmelidir. Ahmed Sûzî, şiirlerinde yeri geldikçe temas ettiği Hz. Ali ve Kerbelâ hak-

²³ Metin Ceylan, "Ahmed Suzi ve Divanı", s. 238.

kında, müstakil olarak birkaç şiir de kaleme almıştır. Bu şiirler divandaki 7, 8 ve 9 numaralı şiirlerdir. İlk şiir, “Kasîdetün fî vasf-ı şâh-ı merdân Ali kerremallâhü vecheh”; ikinci şiir, “Mersiyetü'l-Hasaneyn radiyallâhu teâlâ anhümâ”; üçüncüsü ise, “Kasîdetün fî vasfı şâh-ı şehîd-i Kerbelâ İmam Hüseyin radiyallâhu teâlâ anh” başlığını taşımaktadır. Bir de 225 numaralı gazel Muharrem ayını konu edinmektedir. Tekrar ifade ediyorum ki bu tür şiirlerde Alevîlerin tevellâ ve teberrâ anlayışını yansıtan veya Hz. Ali'yi ehl-i sünnet inancının görüşleri dışında değerlendiren en ufak bir iz bile yoktur.

*Ol şehid-i Kerbelâ mâsûmları'çin hüznümüz
Bu ciğerler yarasına özge merhemdir bize*

*On iki gün sâim olmak hânedânın aşkına
Nice bin yıllar amelden hayr akdemdir bize*

*Buğz edene buğzumuz sevenlerdir sevdiğimiziz
Şâh-ı Merdân sırlarından sırr-ı âzâmdır bize*

Hânedâna cân fedâ et sırr-ı sır et Sûziyâ

Onların hubbu gönülde sırr-ı mahremdir bize (G/225/2-5) (s. 224)

Hatta şunu ifade etmek gerekir ki, aşağıdaki dizelere baktığımızda onun ehl-i sünnet inancını çok güzel bir şekilde yansıttığını görürüz. Üstelik bu minvaldeki şiir örneklerini de çoğaltmak mümkündür.

Câr-ı yâr Hazret-i Ebû Bekr Fâruk imâm

Hazret-i Osmân Haydar şâh-ı merdâniş imâm

Hem Hasan şâh Hüseyin hem şehîd-i Kerbelâ

Ruhları'çin diyelim bin salât bin selâm (R 61)

Ahmed Sûzî'nin şiirleri incelendiğinde hem hece hem de aruz ölçüleriyle şiir yazdığı görülmektedir. Bu şiirlerinde tekke edebiyatında daha önce işlenmiş konuların dışına pek çıkmadığı müşahede edilmektedir. Ahmed Sûzî tasavvu-

fi-edebî bir dil ve üslup ile şiirlerini oluşturmuş ve daha önce işlenmiş hususları kendi bakış açısıyla yeniden söylemiştir. Burada dikkatimizi çeken bir husus ise; Ahmed Sûzî'nin kendi şiirlerini kendisinin değerlendirdiği dizelerdir. Ahmed Sûzî, şiirlerinin bir zorlama mahsûlü olmadığını, tamamen Allah'ın inayeti ile yazdığını kendisi ifade etmektedir. Bu dizelerde, şiirlerinde ilim ve fikir olduğunu vurgulayan şâir, kendini tarihçilerle karşılaştırmaktadır.

Ne nutk olduysa Hak'dan oldu billâh

Yapıp düzme değil dinle kelâm

Ne söylerse gönül Hak'dan gelir bil

Anı sen sanma ki tertîb nizâmı

Dahi vardır selîka hem tabîat

Anıladır cemî şâir makâli

Biraz var fikr ü ilm ile kavâid

Ki ilminded bulur söyler kelâmı

Kimi meddâh kimi vassâf müverrih

Kimi zemmâm olup söyler merâmı

(G259/ 2-6) (s. 243)

Ahmed Sûzî'nin şiirlerinde bir münâcât, yakarış ve dua üslûbu hakimdir. Bu husus şiirlerinin hemen tamamına hakim olan bir unsurdur. Bu hususta yaptığı teşbihlerin en başta geleni kendini ashâb-ı kehf'in köpeği Kitmîr'e benzetmesidir. Bu minvaldeki şiirlerin çoğunda bu teşbîh yer almaktadır. Bu yakarış konulu şiirlerin genelinin muhatabı Allâh Teâlâ'dır. Bazı şiirlerinde de bu yakarışı Hz. Peygamber'e yöneltmiş ve Allâh Rasûlünden istimdâd dilemiştir. Bu hususta ilk bakışta karşımıza çıkan şiirler murabba şeklinde yazılan 58 nolu şiir ile 170, 223 ve 228 nolu şiirlerdir.

Dirîğ etme kapımdan bu gedâyı yâ Rasûlallâh

Ki hân-ı nîmetinden çü nevâyı yâ Rasûlallâh

Benim bir mücrim bende beni sen eylegil hande

Ederim sana her demde ricâyı yâ Rasûlallâh

(G/223/1-2) (s. 222)

Ahmed Sûzî Dîvânı'ndaki ana unsurlardan biri de aşk mefhûmudur. Ahmed Sûzî aşk meselesine ayrı bir ehemmiyet vermiş, hemen her işin başına aşkı koymuştur. Bu hususta Dîvân'da aşk başlığını veya aşk redifini taşıyan oldukça çok sayıda şiir vardır. Ahmed Sûzî, her işin başının aşk olduğu anlayışını teyid eder bir şekilde²⁴ ibadetler için de birinci önceliği aşka vermiş, tıpkı Yûnus ve diğer bazı mutasavvıf şâirlerde olduğu üzere Allâh'ı dost olarak nitelemiştir. Aşksız ibadetlerin kuru ve yavan olacağını, anlamsızlaşacağını savunmuştur. Sûzî İbadetlerin arkasında yatan mânânın Allâh'a ulaşmak olduğunu, aşksız ibadetlerin bu maksadı hâsil edemeyeceğini savunmuştur. İbadetlerin maddî boyutundan ziyade mânevî boyutunu ön plana çıkarmıştır. Bu hususu görmek için özellikle hac, namaz, oruç, zekat ve kurban hususlarında söylediklerine bakmamız yeterli olacaktır.

Aşksız savm ü salât kuru emek zâhidâ

Aşk ile olan cüz'î amel bâis-i necâtım benim (G/186/10) (s. 201)

Visâl-i haccın istersen tavâf et kâbe-i kûyun

Gerekdir âşika kurbân için cânın fedâ kılmak (G/143/6)

Cemâl-i Kâbe-i yârde siyâh hâline yüz sürmek

Ki yeğdir zâhiren Hacc'ın tavâf u istilâmından (G/206/9)

Kâbe-i vaslında yârin cânını kurban edem

Bundan özge var ise bir hacc-ı ekber söylegil (M/61) (s. 281)

Gönül mescidine kible edindim vech-i dildârı

Tamâm oldu namâz ile niyâzım yâr huzûrunda (M/44) (s. 279)

İbadetlerde aşkı önemsemek yerine ibadetlerin maddî boyutunu ön plana çıkararak zâhid ve vâiz tiplmesi de Ahmed Sûzî'nin yergilerinden nasibini almaktadır. Ahmed Sûzî, bu tip şahıslara âdeta Molla Kâsım'lık yapmamalarını, ibadetlerin aşk boyutunu görmelerini salık verir.

²⁴ Burada hemen Fuzûlî'nin dizeleri de hatıra gelmekte ve bu durum Ahmed Sûzî üzerinde Fuzûlî etkisine de ışık tutmaktadır.

Gönül Kâbesin tavaf et zâhidâ

Ki olam der isen hakikatde hâc

(G/49/8) (s. 122)

Güzeldir medrese mescid salât u savm ey vâiz

Sana verdik alıp aşkı dahi geçdik sevâbından

(G/206/7) (s. 212)

Ahmed Sûzî Dîvânî'ndaki ana eksenlerden biri de Allâh Teâlâ'yı beşerî aşk formlarıyla anlatmasıdır. Bu tür şiirleri okuduğumuzda sanki şâirin beşerî bir sevgiliye sahip olduğu kanaatine varırız. Klasik edebiyatımızın sevgilide gördüğü güzellik unsurlarının hemen tamamı Ahmed Sûzî Dîvânî'nda da geçmektedir. Kaş, göz, saç, yanak...vb. hususlar ve bunlarla yapılan teşbîh ve istiâreler Dîvân'da epeyce bir yekün tutmaktadır. Lâkin o bu tür şiirlerinde bu güzellik unsurlarının tamamını Allâh Teâlâ'ya hamletmiş olmalıdır. Bu husus onun Allâh'ı bir dost olarak telakkî etmesine de uygun bir husustur. Ahmed Sûzî burada zımnen bu güzelliklerin kaynağı olarak da Allâh Teâlâ'yı işaret etmiştir.

Serv-i semen kaddine nisbet değil

Tûbâ desem ola hatâ bâ-'itâb

Zülfi teli hâl-i siyâh danesin

Haddi değil bir kalem ede hesâb

(G/33/2-3) (s. 113)

Zahm-ı müjgânınla açdın yâreyi

Yine sen dermân olupsun âkıbet

(G/44/4) (s. 119)

Aşk-ı dilber beni rüsvâ eyledi

Hâlimi bir kerre seyrân eylegil

(G/169/4) (s. 191)

Ahmed Sûzî Dîvânî'nda az da olsa şathiye kokusu taşıyan bazı beyitlere de rastlamak mümkündür. Nitekim aşağıdaki beyitlerde Allâh Teâlâ'dan bahsederken onu bir oyuncak ile oynayan bir çocuğa veya bir canbaza benzetmesi, yine Dîvân'ın tamamına hakim olan ibadetlerde mânevî boyutu ön plana çıkaran anlayıştan farklı olarak namaz ve niyazı bir dert olarak görme anlayışı sanıyorum bu şatahat hali ile ancak açıklanabilir.

Verâ-ı perdede işler cemî-i sanatın dâim

Sanırsın zâhirâ lu'bet-bâz ya cânbâzdır eder anı (G/245/5) (s. 236)

Râhatım yok geceler tâ subha dek

Namâz derdi niyâz derdi zâr derdi (G/243/3) (s. 228)

b. Şekil Açısından

Ahmed Sûzî, şiirlerini hem aruz hem de hece ölçüsü ile kaleme almış bir şâirdir. Bu şiirlerinde iki kuvvetli damar tespit etmiş bulunmaktayım. Bunlardan ilki mürid ve müntesiplerine herhangi bir nasihat kaygısı gütmeyeceği, daha çok kendi hallerini anlattığı, kendi başına, kendine yönelik ve kendi şiir zevkine hitap eden şiirler ki bu şiirler daha sanatkarane ve vezne daha iyi oturan şiirlerdir. Bu şiirlerde Ahmed Sûzî sanat kaygısını taşımış ve bunları daha özenle yazmış olmalıdır. Bu tür şiirlerinde-ister aruzla ister hece ile yazılmış olsun-oldukça başarılıdır. Bu tarz şiirler sanki daha münevver çevrelerin beklentilerine cevap verir tarzda kaleme alınmış gibidir. Zaten bu tür şiirleri ilk okuduğunuzda göze ve kulağa hitap eden bir edayı hemen fark edebiliriz.

Fâilâtün Fâilâtün Fâilâtün Fâilün

Nev bahârın kesret-i bârânı tezyîn eyledi

Ravza-i cennet misâl dilleri tahsîn eyledi (G/250/1) (s. 238)

Mefâilün Mefâilün Mefâilün Mefâilün

Ereli himmet-i pîrin gönül bir başka âlemdir

O âlemde kamu âlemlere dil oldu seyrânî

Bu Sûzî zerre-i şemsden alıpdır pertevi cânâ

Ânun'çün hiç zevâl ermez olur her demde rahşânî (G/251/10-11) (s. 239)

4+4 / 4+4 =16

Allâh Allâh bu seherin dost ilinden nidâ geldi

Şâd u hurrem oldu bu dil gûş-ı cânâ sadâ geldi (G/253/1) (s. 240)

Şiirlerindeki ikinci damar ise; daha çok mürid, müntesib ve halkı irşad kaygısıyla ve eğitim gayesiyle yazmış olduğu şiirlerdir. Bu tür şiirlerde sanat kaygısının kaybolduğu, içeriğin basitleştiği, sanki bir zorlama varmış gibi şiirin akmadığı hemen tespit edilmektedir. Bu tarz şiirlerde vezin meselesi de çoğu zaman sekteye uğramaktadır. Bu nevi şiirler de hemen ilk nazarda anlaşılabilir kadar açık bir şekilde karşımızda durmaktadır. Sûzî de bu tür şiirlerin varlığını kabul etmektedir. Şiirlerinden birinde “Gerçi nâ-mevzun mühmel çokdurur bunda kelâm” (son şiir s. 296) şeklinde bir ifadesi vardır. Bu durum son derece normaldir. Çünkü mutasavvıf şâirler şiiri çoğu zaman bir eğitim aracı olarak da kullanmışlardır. Ahmed Sûzî de aynı zamanda bir tarikat lideridir ve etrafındaki insanları irşad görevi vardır. Bu tür şiirlerine aşağıdaki misaller verilebilir.

Gel zikr edelim Hazret-i Yezdân'ı

Gel fikr edelim cândaki cânânı

Gel terk edelim bu dâr-ı fenâyı

Bu kimseye kalmaz bozulur devrânı

(G/249/1-2) (s. 237-238)

Günbegün artmaktadır derd ü elem

Kim bu günler oldu mihnet günleri

Oldu zamân muhtelif nâs muzdarib

Bir acâyib bu mazarrat günleri

(G/254/4-5) (s. 241)

Ahmed Sûzî şiirlerinde yukarıda bahsi geçen iki damarın etkisi kullanılan kelime örgüleri bakımından da kendini hissettirmektedir. Bazı şiirlerinde ki biz bu şiirleri münevver çevrelerin beklentilerine cevap olarak yazdığı şiirler olarak telakkî ettik-Arapça ve Farsça kökenli kelimelerle kurulmuş daha ağır bir dil kullandığı görülmektedir. Buna mukabil diğer bazı şiirlerinde ise sade Türkçe diyebileceğimiz Türkçe kökenli kelimelerin daha yoğunlukta olduğu bir dil kullanımını söz konusudur. Bu nevi şiirlerde tamlama ve terkiplerin bolca kullanıldığı görülmektedir. Fakat şunu belirtmek gerekir ki, Ahmed Sûzî'nin ilk tarz şiirleri anlaşılmayacak kadar ağır değildir. Bu tarz şiirlerde kullanılan Arapça ve Farsça kökenli kelimeler o günkü dilde kullanımda olan ve belki de halkın büyük ekseriyetinin de aşına olduğu kelimelerdir. Ahmed Sûzî bu bakımdan Dîvânî'nü bir nüsha-i kâmûsa da çevirmemiştir. Aşağıdaki şiir alıntıları bu tarz şiirlere örnek kabilindedir.

*Teâlâ şânühû akdes aceb san'at edip îcâd
Kemâl-i kudret-i sun'un vücûhıyla eder îrâd
Yaratdı pes ademden bir aceb çün cevher-i hazrâ
Şuâ-ı nûr-ı zâtıyla mümezzaç sanasın hem-zâd* (K/2/1,3) (s. 55)

*Ey cihân mahbûbı şâh-ı serveri şemsü'd-duhâ
Vey gönül matlûbı mâh-ı enveri bedrü'd-decâ
Seyyidü'l-keveyn ü hatmü'l-mürselînsin ey Habîb
Zât-ı pâkîn mazharı zât-ı Cenâb-ı Kibriyâ* (G/5/1-2) (s. 97)

*Mahrem-i sırr-ı velâyet nefha-i cân nûr-ı ayn
Lücce-i bahr-ı kerâmet ol Hüseyin-i ahseneyn
Meyve-i eşcâr-ı rahmet umde-i ehl-i yakîn
Gonca-yı bâğ-ı nübüvvet bülbül-i bostân-ı dîn
Dehr içinde çok güzel illâ Hüseyin illâ Hüseyin* (K/9/1) (s. 67)

Sade Türkçe ile yazdığı şiirlere birkaç örnek vermek gerekirse;
Senden olana demişiz merhabâ
Sensiz olan her ne olursa hebâ
Dûzah olsa senin ile hoş gelir
Cennet olsa sensizin vermez safâ (G/7/1-2) (s. 98)

Hakk'a teslîm ol derim cânım sana
Tâlib isen tut kulağın bu yana
Dostuna teslîm olan râhat bulur
Olmayanlar dü cihân çekdi 'anâ (G/9/1-2) (s. 99)

Hâlimi bilip gören kalır dona
Hayf bana yazık bana vay bana
Kimse bilmez cümlesi malûm sana
Hayf bana yazık bana vay bana (G/18/1) (s. 105)

Ahmed Sûzî Dîvânı'nda kullanılan kelimelerin genelini bugün de yaşayan kelimeler olduğunu söylemek gerekir. Buna mukabil Sûzî şiirlerinde bugün arkaik hâle gelmiş, artık kullanımdan düşmüş birkaç kelimenin var olduğu görülmektedir. Bunların başında "1. Teslim etmek, tevdi etmek, emanet etmek" "2. Yetiştirmek, ulaştırmak" anlamlarına gelen "tapşurmak"²⁵ gelmektedir. Bu kelime Kasideler bölümünde 15. Kasîdenin son beytinde "Sûzî özü Hakk'a tapşır vesselâm" şeklinde (s. 85) geçmektedir. Başka bir yerde "Pîr-i muğâna gel tapşır özünü" ifadesi vardır. (G/50/2) (s.122) Bir başka arkaik kelime ise; "söyünmek" kelimesidir. Bu kelime de "Sönmek, parlaklığı gitmek"²⁶ anlamlarındadır. "Söyünür âteş-i nûrân merhabâ" (G/22/4) (s. 107). Diğer bir kelime "aldamak" kelimesidir. Bu kelime "aldatmak, kandırmak, oyun etmek"²⁷ mânâsındadır. "Nâz ile *aldar* seni çün vefâsı yok" (G/142/2) (s. 174). Bir başka kelime "depretmek" kelimesidir. Bu kelimenin de anlamı: "Kımıldatmak, sarsmak, harekete getirmek"tir.²⁸ "Nefh-i sûr oldukda yerden deprene âzâlarım" (G/218/8) (s. 219). Depretmek ifadesi birkaç yerde daha geçmektedir. "Ne mümkün gayra depretmek lisânı" (G/259/10) (s. 244) örneğinde olduğu gibi. Yine aynı şekilde "tamarsa" kelimesi de Sûzî Dîvânı'nda geçen arkaik kelimelerdendir ve "damlamak" anlamındadır. "Senin bahr-i visâlinden tamarsa katre atşâna" (G/224/4) (s. 223). Son olarak "tapı" kelimesi bugün kullanımdan düşmüş kelimelerdendir. "tapınmak" kelimesinden türetilmiş bir kelimedir. "İlâhî tapına durdum İlâhî" (G/238/1) (s. 231). Bu ifade 256 numaralı şiirde de geçmektedir.

Ahmed Sûzî'nin şiirlerinden bazıları bestelenmiştir. Alim Yıldız'ın hazırladığı *Divan*'ın 47 nolu şiiri kayıtlara göre, Hoca Ahmed Dede Efendi tarafından Revan usûlü ve sâye makamında bestelenmiştir.²⁹ Yine Ahmed Sûzî'nin şiirlerinden bazıları Hüseyin Şemsi Güneren tarafından bestelenmiş, bu besteler Ahmed Hakkı Türâbî tarafından da derlenmiştir.³⁰ Şüphesiz onun eserlerinden bazılarının bu şekilde bestelenmiş olması, şiirinin aslında belli bir müzikaliteye sahip olduğunu, dolayısıyla onun, şiirde bulunması gereken mûsikî tınısını zaman zaman yakaladığını göstermesi bakımından önemlidir.

Ahmed Sûzî'nin Divanı'nın sonunda son derece basit ve sade bir dille yazılmış maniler bulunmaktadır. Daha önceki divanlarda pek bulunmayan bu

²⁵ *Yeni Tarama Sözlüğü*, (Haz. Cem Dilçin), TTK Yayınları, Ankara 1983, s. 203.

²⁶ *Adı geçen eser*, s. 192

²⁷ *Adı geçen eser*, s. 7

²⁸ *Adı geçen eser*, s. 64.

²⁹ Bu şiir, "Usûl-i Devr-i Revân Makâm-ı Sâye Beste-i Hâce Ahmed Dede Efendi" şeklinde bir başlık taşımaktadır. Bkz. Zafer Arslan, *Adı geçen tez*, s. 113.

³⁰ Ahmed Hakkı Türâbî, *Sivasî İlahiler*, Sivas 2010.

anonim halk edebiyatı ürünlerinin onun divanında yer alması onun divan edebiyatı ile halk edebiyatı arasındaki konumunu da göstermesi açısından önemlidir. O bu hareketiyle bir yüzünün divan edebiyatına diğer yüzüyle halk edebiyatına dönük olduğunu gösterir.

SONUÇ

Yaptığımız araştırmalara göre Ahmed Sûzî kendisinden önceki şiir birikimine vâkıf bir şahsiyettir. Başta Yûnus Emre olmak üzere Hacı Bektâş-ı Velî, Pir Sultan Abdal, Niyâzî-i Mısırî, Erzurumlu İbrahim Hakkı, Fuzûlî, Şemseddin Sivasî gibi oldukça geniş yelpazede bir şâir kitlesinden etkilenmiş, bunların şiirleri ile bir şekilde temas etmiş olmalıdır. Kaynaklarda hiç evlenmediği rivayet edilen Ahmed Sûzî, ömrünü ilim ve irfana vakfetmiş, günlerini okumak, yazmak ve öğrenmekle geçirmiştir. Dolayısıyla ister kulaktan duyma yoluyla olsun ister kitaplardan bizzat okuyarak olsun, onun geniş bir ilmî ve irfanî birikime sahip olduğu ve bu mükteşebat ile şiirlerini inşad ettiği söylenebilir. İşte bu sebeple onun şiirlerini Tekke şiirinin bir envanteri gibi görmek sanıyoruz hata olmaz. Onun şiiri adeta birçok çiçekten toplanarak üretilmiş bir bal mesabesinde-dir. O tıpkı bir bal arısı gibi yediklerini yeniden üretmiş ve halkı bu ürünlerle irşad etmeye çalışmış bir mutasavvıf şâirdir.

Evet birçok araştırmacının üzerinde hemfikir olduğu gibi Ahmed Sûzî'nin şâirlik gücü diğer birinci sınıf şâirler kadar yoktur. Hem aruz hem de hece ile yazdığı şiirlerin tamamında aynı başarıyı gösterememiştir. Bununla birlikte onun şiirini ikiye ayırmak ve bu tarz şiirleri yanında hem aruzu hem de heceyi çok başarılı bir şekilde kullanan, yüksek zümrelerin beklentilerine cevap verebilen, belli bir sanat ve estetik kaygısı güden şiirlerinin var olduğunu söylemenin daha doğru olacağına inanıyorum. Belki sayı itibarı ile diğer şiirlerine nazaran bu tür şiirlerinin sayısı az da olsa, aslında işlense çok güzel eserler çıkarabilecek bir yönünün bulunduğunu ifade etmeliyim. Ne var ki Ahmed Sûzî halkı irşad etmeyi daha önceleyen ve sanat kaygısı gütmeyen bir şâirdir ve bu anlayışı böyle bir eser üretmesine meydan vermiştir.

Bana Ahmed Sûzî'yi beş kelimedede özetler misin diye sorulsa verecek cevabım şu olurdu: Aşk, münâcât, insan, gönül ve tasavvuf. Bu beş kavram aslında onun Dîvânî'nin ana eksenlerini oluşturan kelimelerdir. Diğer şiirler ise, bu ana kavramları tamamlayan yan ürünler hükmündedir.

KAYNAKÇA

- Abdülbâki Gölpinarlı, *Pir Sultan Abdal Hayatı Sanatı Şiirleri*, Varlık Yayınları, İstanbul 1993, s. 84
- Abdülkadir Sağlam, *Suzî Divanı*, Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale 2000.
- Ahmed Hakkı Türabi, *Sivasî İlahiler*, Sivas 2010.
- Ahmed Paşa Divanı*, (Haz. Ali Nihad Tarlan), MEB Yayınları, İstanbul 1966, s. 233.
- Alim Yıldız, *Ahmed Suzî Divanı*, Buruciye Yayınları, Sivas 2012.
- Alim Yıldız, *Ahmed Suzî Hayatı ve Şiirleri*, Sivas 2011.
- Ayşe Ulusoy, *Ahmed Suzî Divanı*, C.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sivas 2004.
- Bağdatlı İsmail Paşa, *İzahu'l-meknûn fi'z-Zeyl alâ Keşfi'z-Zünûn an Esâmî'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, İstanbul 1945-1947 (I-II).
- Bağdatlı, *Hediyetü'l-Ârifin Esmâü'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin*, İstanbul, 1951-1955 (I-II).
- Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333. (I-III)
- Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifet-nâme*, Bedir Yayınları, İstanbul 1980.
- Hasan Aksoy, "Sûzî" *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII.
- Haluk İpekten ve diğerleri, *Tezkirelere Göre İsimler Sözlüğü*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1988.
- İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, Dergah Yayınları, İstanbul 1988 (I-IV).
- İlim ve Kültür Tarihinde Sivâsîler Ulusal Sempozyum Tebliğleri* (Yayına Haz.: Abdusselam Bulut) Sivas Kemal İbn-i Hüvam Vakfı Yayınları, Ankara 2011.
- Kültür Tarihimizde Sivâsî Bir Aile: Sarhatipzadeler*, (Editör: Alim Yıldız), Buruciye Yayınları, Sivas 2011.
- Mahmud Esad Coşan, *Tarihî ve Tasavvufî Şahsiyetler*, Server İletişim Yayınları, İstanbul 2008.
- M. Fatih Güneren, *Sivasî Şiirleri*, İstanbul 2005.
- Mehmet Gökteş, *Suzî Divanı'nın Dinî ve Tasavvufî Tahlili*, Atatürk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 1996.
- Metin Ceylan, *Ahmed Suzî Divanı'nın Edisyon Kitiği*, Afyon Kocatepe Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon 1999.
- Metin Ceylan, "Ahmed Suzî ve Divanı", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: II, Sayı: 2, Afyon 2001.
- Niyâzî-i Mısırî Dîvânı* (Haz. Kenan Erdoğan), Akçağ Yayınları, Ankara 2008.
- Tahirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1994.
- Yeni Tarama Sözlüğü*, (Haz. Cem Dilçin), TTK Yayınları, Ankara 1983.
- Zafer Arslan, *Ahmed Sûzî-i Sivâsî ve Divanı*, S.İ.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2010.

AHMED-İ SÛZÎ'NİN VAHDET ALGISI

Kenan MERMER*

GİRİŞ

Çokluğun, ma-sivânın hem suretâ hem de zihinsel manada zihinleri perdelediği hayat vadisinde, bütün potansiyellerin ve dahi eylemlerin, sonuçların, durmadan el değiştirdiği/tedavül ettiği hakikatini anlama; bir manasıyla acziyeti kavramak ve içselleştirmek yolundaki en mühim adım sayılabilir. Elbette çoklu bir görüngü ve soyutların art arda gelişi, bir anlamda Allah'ın durmadan yaratan ve uzamsız bir şeniyet kuran kudretiyle doğru orantılıdır. Baktığımız anlam ve inanç haritası ne kadar karmaşık yahut gölgeli olursa olsun, basiret sahibi merkezi görebilmeli; çokluğun ardındaki tek bir hakikati kavramalıdır. Bu hakikati kavramak, zihinsel bir başlangıç yapsa da, esaslı iş eylemlerin konuştuğu arazide tek hakikati kavradığını gösterebilmek de yatar.

Esasen İslâmî edebiyatın bütün bir hikâyesi o tekliği anlama ve anlatma yolundaki gayretlerdir, denilse yeridir. Besmele-Hamdele ve Salvele sacayağıyla sözünü sofraya oturtan şâir, ozan, mutasavvıf ve şeyh; farklı perspektiflerden, farklı kelime birikimlerinden, mecazlardan, mazmunlardan ve bütün metaforlardan faydalanarak, bize aynı hakikati aradığını gösterir. Tevhîd bu manada bütün bir sanatı ve doğal olarak edebiyatı kuşatan sonsuzluk duygusunun özü yahut o na-mütenahî ülkenin kapısını açan biricik anahtardır.

Mutasavvıflar ve şairler, vahdeti yani tevhidi anlamak ve anlatabilmek yolunda kendilerine bazı enstrümanlar edinirler. Bu enstrümanlar ve binekler/vasıtalar tamamıyla birer vesile olarak ontolojisini kurar. Bir şeyh ve şâir olarak Ahmed-i Sûzî tevhîd ülkesine girebilmek ve oradaki güzellikleri kardeşlerine, müritlerine anlatmak için, aşk bineğini seçmiştir. Öyle ki tevhîd ile aşk birbirine mezc olmuş ve birbirinde erimiş, tek kalıpta dondurulmuşlardır. Artık aşktan başlayan tevhîde, tevhîdden başlayan aşka varmak zorundadır.

* Yrd. Doç. Dr. Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türk-İslâm Edebiyatı A.B.D. Öğretim Üyesi.

I. AHMED-İ SÛZÎ'NİN PSİKO-SOSYAL AÇIDAN TARİHTEKİ YERİ

Zamanın ve o zamanın yaşadığı mekânın izleğinde ve gölgesinde inşa eden-inşâ olunan insan, hem sosyolojik hem de psikolojik saiklerin şekillendirmesiyle kendini tarihe mâl eder ve her defasında yeni bir tarih icat eder. Hangi seviyede olursa olsun anlamak ve anlamlandırmak meselesi, bir kısmıyla müesses dünya anlayışlarının gölgesinde varlık bulurken; bir kısmıyla da insanın daima orijinal kalan tarafıyla, hâlet-i rûhiyesiyle derinliğini kazar. Bu anlamı anlamak iddiasındaki kişi de artık bir yorumlayıcıdır ve her yorum tekrar yorumlanmaya muhtaç olacağından, okuyucu kişi, gerçeğin bir kısmıyla iktifa etmek durumundadır.¹ Bu meyanda Ahmed-i Sûzî'nin hayat hikâyesi ve devri itibariyle durduğu yere küçük de olsa değinmek, onu anlamamıza katkı sağlayacaktır.

1179/1765 Sivas doğumludur. Halvetî tarikatı şeyhlerinden Şeyh Şemseddîn-i Sivâsî'nin torunlarından âşık bir zât olduğu, âlet ve dinî ilimleri Hâdimî Merhûm'dan; tasavvuf ilmini ise Şeyh Abdülmecid Efendî'den tahsil ettiği ifade edilmiştir.² Burada bahsi geçen Şeyh Abdülmecid Efendi, Kadızâdeliler-Sivasîler tartışmasındaki esaslı bir taraf olan meşhur Şeyh Abdülmecid Sivasî değildir. Şeyh Abdülmecid Sivasî, Ahmed-i Sûzî'nin büyük ceddidir.³ Tevhîdin en bariz bir biçimde kendisini maddî âlemde gösterdiği Beytullâh'ı, ziyaret etmek maksadıyla 10 Mart 1783 tarihinde henüz on dokuz yaşında yola revan olur. Bu vazifeyi ifasının ardından artık onu bir post-nişîn olarak görürüz.⁴ Babası Şeyh Ömer Efendî'nin ardından posta oturan Ahmed-i Sûzî hiç evlenmemiş ve bu manada yalnızlığı derinden terennüm etmiş bir şahsiyettir. Bu derin yalnızlık elbette ki onun aşk ve tevhîd anlayışını belirleyen sâiklerden biri kabul edilebilir. Ahmed-i Sûzî, otuz sene boyunca post-nişînlik görevini ifa eder. H. 1246/m. 1830 tarihinde vefat eden Sûzî'nin cenazesi Meydan Camii'nin kuzeybatısında bulunan türbeye, büyük dedesi Şeyh Abdülmecid Sivasî Hazretleri'nin yanına defnolunur.

Bu bağlamda iki hususa işaret etmek yerinde olacaktır. Birincisi, Ahmed-i Sûzî'nin bir geleneğin halkası olarak, müesses bir irfan ve kültür odağında yetiştirildiğini fark etmemiz icap etmektedir. Bu fark ediş izleğinde, Fakılar-Sofular

¹ H. Gadamer bu noktada şöyle der: "Her yeniden üretim öncelikle yorumdur ve bir yorum olarak düzeltilmeyi bekler. O aynı zamanda bu bakımdan da anlamadır." Hans-Georg Gadamer, *Hakikat ve Yöntem*, Çev. Hüsamettin Arslan-İsmail Yavuzcan, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2008, I/XLV.

² Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, Meral Yayınları, İstanbul, , 1975, C. I, s. 191; İbnülemin Mahmut Kemal İnâl, *Son Asır Türk Sairleri*, MEB. Yay, İstanbul, 1970, s. 1709.

³ Âlim Yıldız, *Ahmed Sûzî Hayatı ve Şiirleri*, Buruciye Yayınları, Sivas, 2012, s. 5-6.

⁴ Yıldız, *a.g.e.*, s. 5.

mücadelesine kısmen değinmek durumundayız.⁵ XVII. Yüzyılda yaşıyan ünlü vaiz Kadı-zâde Mehmed Efendi⁶ IV. Murad (1623-1640) devrinin başlarından IV. Mehmed saltanatının sekizinci yılına kadar süren yaklaşık otuz yıllık bir aralıkta dinde tasfiyecilik/püritenleşme adı altında ifade edilen bir hareketin başlatıcısı ve o dönem çerçevesinde fukahâ-meşâhiy arasında oluşan gerginliğin dominant ismi olarak kayıtlara geçmiştir. Özellikle şairimiz Ahmed-i Sûzî'nin büyük cediti Abdülmecid Sivasî⁷ ile Kadı-zâde Mehmed Efendi arasında, "aklî ilimlerin lüzumu, Hızır'ın hayatta olup olmadığı, ezan, na't-ı nebevî ve mevlid gibi metinlerin makam ile okunması, tegannî, raks ve deverânın cevazı, bir hürmet ifadesi olarak Hz. Peygamber'in adı geçince salavât, sahâbenin adı anılınca da "Radıyallahu anh" demenin (tasliye ve tarzıye) gerekliliği, tütün, kahve ve afyon gibi keyif verici maddeleri kullanmanın cevazı, Hz. Peygamber'in anne ve babasının imanının ne durumda olduğu, Firavun'un imanla ölüp ölmediği, Muhyiddin Muhammed el-Arabî et-Tâî el-Hâtimî (v. 638/1240) hakkında ne düşünüldüğü, Yezid'e lanet, bidatler, kabir ziyareti, regâib, berât ve kadir gecesi namazları, namazlardan sonra müsâfaha, selam verirken eğilmek, iyiliği emir ve kötülükten nehiy ve millet kavramının mahiyeti ve kapsamının ne olduğu hususları yer almaktadır sert tartışmalar olmuştur."⁸

Kadı-zâdeliler hareketi bir müddet daha devam etmiş, bazen daha radikal ve kavgacı bir tutumla –örneğin bir beyitteki mecazları göz ardı ederek okuyanın kâfir olacağına dek giden rijit tavırlarla⁹ iş görmek istemişse de sadrazam

⁵ Bu mesele hakkında tarihsel bir değerlendirme için bkz. Ferhat Koca, "Osmanlılar Dönemi Fıkıh-Tasavvuf İlişkisi: Fakırlar ile Sofular Mücadelesinin Tarihsel Serüveni", Gazi Üniversitesi, **Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2002/1, ss. 73-131.

⁶ Kadı-zâde Mehmed Efendi'nin hayatı için bkz. Kâtib ÇELEBÎ, *Mizânu'l-hakk fi ihtiyâri'l-ehakk*, Çeviren: Orhan Şaik Gökyay-Süleyman Uludağ, Kabcacı Yayınları, İstanbul, 2008 ; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, TTK Yayınları, C. III, Ankara, 2003, s. 355-357.

⁷ Şeyh Abdülmecid Sivasî'nin hayatı hakkında bilgi için bkz. Kâtib ÇELEBÎ, *Mizânu'l-hakk fi ihtiyâri'l-ehakk*, Çeviren: Orhan Şaik Gökyay-Süleyman Uludağ, Kabcacı Yayınları, İstanbul, 2008 ; Cengiz GÜNDOĞDU, *Bir Türk Mutasavvıfı Abdülmecid Sîvâsî Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000.

⁸ Ferhat Koca, "a.g.m.", s. 106.

⁹ Şeyhülislâm Yahya Efendi aleyhindeki faaliyetlerine Nâimâ'nın anlattığı şu olay örnek gösterilebilir: "Sikâtdan biri ider: Uşşâkî-zâde Fasîhî Çelebî ile bir gün Sultan Muhammed Câmî'inde merhûm Hurşîd Çavuş-öğlü va'zına hâzır olmuş idik. Müftî-i vakt Yahyâ Efendi Hazretleri ol esnâda bir gazel söylemiş idi. Matla'ı bu beyt-i meşhurdur:

Mescidde riyâ-pîşeler itsün ko riyâyı

Meynâneye gel kim ne riyâ var ne mürâyî

Çavuş-öğlü kürsî üzerinde halka hitâb eyleyip 'Ümmet-i Muhammed! Her kim bu beyti okursa kâfir olur. Zira bu beyt küfr-i sarîhdür' dedi. Hâzırın ile nefret-künân kalkup 'Bu bî-pervâlîk ve müftî-i asrı tekfir itmek ne dimekdür!' diyü perîşân olduk. Ve'l-aceb ki, bu fazîha-i azîme ile muâheze olunmadı. Yahyâ Efendi Hazretleri kemâl-i ilm ve vüfur-ı akl ile

Köprülü Mehmed Paşa'nın (ö. 1661) vaazlarıyla ve akıl vermeleriyle yeni bir noktaya kanalize olmuş; nihayet IV. Mehmed'ten alınan katl fermanları uygulanmayarak, o dönem için bu işin vasileri sayılan Üstüvânî Mehmed Efendi (ö.1066/1655'den sonra) ile Türk Ahmed ve Divâne Mustafa, Kıbrıs'a sürülmüş ve böylece Kadı-zâdeliler hareketi fiilen sona erdirilmiştir.¹⁰

İşte bu noktadan hareketle çıplak yahut eleştirel aklın gördüğü evren ile gönül gözüünün kendisine araladığı kapıdan gördüğü şeyler arasında ciddi farklar göze çarpmaktadır. Musikî yahut raks bir bakış için hizmet ettiği şeyle anlam kazanırken; diğer bakışta her hâlükârda yanlışlığa sürükleyen batıl bir nesnedir. *Hatta bazen birisi için batıl olan; diğeri için batıl olabilmektedir.* Elbette bu algıların birbiriyle olan mücadelesi kendi zamanımızda bile devam etmektedir. Pozitivist bir ilâhiyat kurmak ile aşırı mistik bir tasavvuf üretmek arasındaki hat hâlâ gerğindir. Akl-ı selîm zannımızca bu hatların ortalamasını doğru almakla yani çift kanadı takmakla yol alabilecektir.

Konumuza dönecek olursak, bir torunun büyük ceddinden kalan bir saati yahut mektubu bile nasıl bir duyguyla sahipleneceğini düşündüğümüzde, böylesi bir mücadelenin başat isimlerinden birinin ahfadından olmak başlı başına duygusal bir miras olarak dikkat çekiyor. Bu da Ahmed-i Sûzî'nin hayat tasavvurunu ve dolayısıyla şiir evrenini kuran zihniyetini direkt olarak ilgilendirmektedir. Bu etkiler bazen daha net bazen daha flu olarak önümüze çıkabilir. Çünkü mezkûr meselenin bir süreği vardır. O gün için bu kavga verilmiş ve mesele kapanmış değildir. Aslında daha sert dalgaların geleceği günler yakındır. Batılılaşmaya gebe bir asrın çocuğu olarak Ahmed-i Sûzî hem meselenin bir devamını ifadelendiren, hem de insanın Hâbil-Kâbil kavgasını yinelemesi bağlamında şu mısraları dile getirir:

“Geçdi hayfâ çün ki fırsat günleri

Bir dahi ola mı ruhsat günleri

Vakt-i tıfliyyet midür hâk (ü) şubâr

Geçdi hevâdan şebâbet günleri

gâyet vakûr ve mütehammil bir devletlu olduğundan böyle yirde birûn harf-endazlık idenlerin te'dîbine ihtimâm ile it'âb-ı vücûd itmezdi.” Naîmâ Mustafa Efendi, *Nâimâ Târîhi*, Çev. Zuhurî Danışman, Yeni Zamanlar Sahaf, C. V, 2011, İstanbul, ss. 55-56.

¹⁰ Ferhat Koca, *“Osmanlılar Dönemi Fıkıh-Tasavvuf İlişkisi: Fakırlar ile Sofular Mücadelesinin Tarihsel Serüveni”*, s. 107.

*Geldi meşîb gideriz der-şîb-râ
Kalmadı bir tarza râhat günleri*

*Gün-be-gün artmaktadır derd ü elem
Küm bu günler oldu mihnet günleri*

*Oldı zaman muhtelif nâs muzdarip
Bir 'acâyib bu mazarrat günleri*

*Fısk u fesâd zulm ü cevr artmada
Birbirinden nâsa nefret günleri*

*Kalmadı asla diyânet halkda
Böyle bir gâfllet cehâlet günleri"¹¹*

İkinci işaret edeceğimiz husus ise, Ahmed-i Sûzî'nin yalnız bir hayatı seçerek evlenmeyişi ve bu tercihin kendi metafizik evrenine yansımaları olarak hulasâ edilebilir. Aşkın daima kendini hissettirdiği mısralarında ve beyitlerinde, maddî âlemin birçok nimetini tepen bu şahsiyetin soyutlama yeteneği daha doğrusu adeta kristalleşen samimiyeti fark edilir. Elbette ki mana daima ön plândadır. Şiiriyet ve âhenk dış düzenden çok; iç düzende yani anlam boyutunda aranan bir hususiyettir. Aşk-ı İlâhî bütün temaların ve temsillerin tepesinden bakar. Ahmed-i Sûzî böyle bir tarihsel hikâyenin ve biyografinin psiko-sosyal tarihi içerisinde anlaşılmalı ve anlatılmalıdır diye düşünüyoruz.

II. TEVHÎD'İN MAHİYETİ HAKKINDA

İslâm dinin esası, özü ve çekirdeği tevhîddir. İnsan özü ve potansiyelleri itibariyle tevhîd esasın anlayacak, kavrayacak ve yaşayacak şekilde bir donanımla yaratılmıştır. Bu mesele Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle ifade edilmiştir: "BÖYLECE SEN, bâtil olan her şeyden uzaklaşarak yüzünü kararlı bir şekilde [hak olan] dine çevir ve Allah'ın insan bünyesine nakşettiği fitrata uygun davran: [ki,] Allah'ın yarattığında

¹¹ Zafer Arslan, *Divân-ı Sûzî-i Sivâsî (Tenkitli Metin-İndeks)*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi S. B. E., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 309.

bir bozulma ve çürümeye meydan verilmesin: bu, sahil [bir] din[in gayesi]dir; ama çoğu insanlar onu bilmezler.”¹² İslâm dininin esası bu tevhîd meselesini daima gündemde tutmak ve şirkin bozan, kahreden tabiatını yeryüzünden silmektir. Tevhîd bu bağlamda yalnızca tek bir ilâh olduğunu kabul edip ve sonra ay-altı âlemde yalnızca faydacı olmaya odaklı bir sistematığın üzerine hayat bina etmek demek değildir. O itikadî bir özden fıskırarak bütün hayat hikâyelerini kapsayan bir hassasiyete sahiptir: “Tevhîd itikatlarla beraber ulûhiyet niteliklerini yalnızca Allah’a hasredip, bu hususta O’nu şerikten (ortaktan) tenzih etmek, ibadetleri yalnız O’na tahsis etmekten ibarettir.”¹³

Tevhîd şirkin zıttı ve onun imha edicisi olarak hem akidevî bir özü yansıtırken hem de hayatı ihata eden özelliğiyle sistemleştirici özelliklere sahiptir: “Çekirdek kavram olarak Tevhid, dini unsurların birbiriyle olan ilişkisini sağlamakta ve anlamlı bir bütün oluşturarak dinin sistemli bir yapı arz etmesine imkân vermektedir. Bu yönüyle tevhîd, başta Allah’ın birliği olmak üzere, dinlerin köken olarak birliği, insanların ve insanlığın birliği, üzerinde uzlaşılacak kök kavramların birliği, insanlığın aşması gereken ortak problemlerin birliği, gibi geniş bir yelpazede kendini göstermektedir. Dini ve etnik aidiyetleri dikkate almadan ve hatta bu aidiyetleri ortadan kaldıracak şekilde Allah’ı bütün insanların Tanrı’sı olarak sunma, hayatı Allah’ın bütün insanlara ortak bahşedişi olarak görme, gibi noktalarda son din olma formuyla İslam, bütün diğer dinlerden farklı bir yerde durmaktadır. Bu anlamda İslam dininin ve onun temel kaynağı durumundaki Kur’an’ın ruhu, tartışmasız, tevhîddir.”¹⁴

Bu bağlamda tevhîdin insan zihninin ulaştığı en yüksek değer olduğu fark edilmektedir. Yalnızca gördüğüne inanan ilkel ruh hâletinden gaybî bir ufka doğru ışınlarını gönderen zihinsel özgürlük teması ancak tevhîdle anlamını bulmaktadır. Adeta insan buradaki gelişkin bakışıyla İbrahimî mesajı kavrayan ve bütün karmaşaya ve hengâmeye rağmen özü görebilen, basiret sahibi insan olarak dikkati çeker: “İşte böylece İbrahim’e göklerdeki ve yerdeki hükümranlılığı ve nizamı gösteriyorduk ki kesin ilme erenlerden olsun. Üzerine gece karanlığı basınca bir yıldız gördü. “İşte Rabbim!” dedi. Yıldız batınca da, “Ben öyle batanları sevmem” dedi. Ay doğarken görünce de, “İşte Rabbim” dedi. Ay da batınca, “Ant olsun ki, Rabbim ba-

¹² Muhammed ESED, *Kuran Mesajı (Meal-Tefsir)*, Çev. C. Koytak-A. Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul, 2002, 30/30, s. 825.

¹³ Tevhîd’in salt anlamı ve âyetlerle izahı için bkz. Rızâuddin b. Fahrü’-d-dîn, *Tevhîd*, Sadeleştiren: Ömer Aydın, **Kur’an Mesajı İlmî Araştırmalar Dergisi**, Sayı: 98, ss. 190-194; Tevhîd bağlamında Kur’an’daki tevhîd kavramının semantik bir incelemesi için bkz. Ahmet Çelik, Kur’an’da ‘Tevhid’ Kavramının Semantik Alanları, **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 17, 2002, ss. 127-150.

¹⁴ Şaban Ali Düzgün, Kur’an’ın Tevhîd Felsefesi, *Kelâm Araştırmaları*, 3: 1, 2005, ss. 3-21.

na doğru yolu göstermezse mutlaka ben de sapıklardan olurum" dedi. Güneşi doğarken görünce de, "İşte benim Rabbim! Bu daha büyük" dedi. O da batınca, "Ey kavmim!" Ben sizin Allah'a ortak koştüğünüz şeylerden uzağım" dedi. "Ben hakka yönelen birisi olarak yüzümü, gökleri ve yeri yaratana döndürdüm. Ben Allah'a ortak koşanlardan değilim."¹⁵

Hz. İbrahim'in bütün tuzaklardan irayarak, özü görmesi-kavraması onun imanını kuran ve sağlamlaştıran temel nokta tevhîddir. *Buradan hareketle kendi konumuza dönecek olursak, Ahmed-i Sûzî'nin vahdet algısını kısmen de olsa kavramak demek, onun hayatı bütünüyle algılama biçimi hakkında da bir bilgiyi yanımıza çağırarak demektir.* İslâmî edebiyat ve tasavvuf dairesinde başat bir tür olarak tevhîdlerin yazılması, önümüzü aydınlatan bir gerçekliktir. Besmeleyle yola çıkan zihin, evvela birliği kavramak noktasında kendisine bir pencere aralamak istemiştir. Fakat daha evvel zikredilmesi gereken bir husus daha vardır ki o da, vahdet-i vücûd anlayışıdır. Biz bu anlayış hem dönemin kelâm anlayışından hareketle hem de bu anlayışa getirilen bazı itirazları da kısmen göstererek kendimize bir anlam penceresi açmak istiyoruz.

II. A. VAHDET-İ VÜCÛD HAKKINDA

Abdürrezzâk Kemaleddin b. Ebi'l-Ganâim el-Kâşânî'nin (v. 1329) vahdet-i vücûd¹⁶ tarifi şöyledir: "Varlığın 'zorunlu' ve 'mümkün' diye bölünmemesi. Varlık bu taifeye göre, filozof ve kelâmcı akılcıların anladığı gibi değildir. Çünkü adı geçenlerin çoğu, varlığın bir araz olduğuna inanmaktadırlar; hâlbuki onların 'araz' zannettikleri varlık, her mevcudun hakikatini gerçekleştiren şeydir ve böyle bir şey ise, Hak'tan başkası olamaz. Birlik özelliğiyle nitelenmiş zâtın iki itibarı vardır. Birincisi, zâtın içermiş olduğu ve ihata ettiği hakikatlerin aynı olması itibarıdır; bunlar kendisinden başka değildir. Varlık da söz konusu hakikatlerin biri ve idrak melekeleri için en barizi ve görünenidir. Bu durumda varlık, bu anlamda zâtın aynı olmuştur."¹⁷

Bu tarif izinde gittiğimizde, varlık ve onun mahiyeti hakkında şunları söylemek de icap eder. *Kâşânî'nin tarifini merkeze koyduğumuzda, salt aklın bunalıma ve*

¹⁵ Kur'ân-ı Kerîm, En'âm: 6/75-79.

¹⁶ "Vahdet-i vücûd, hicrî III. Yüzyıldan itibaren Muhâsibî (ö.243/857), Bayezid-i Bistâmî (ö.262/875), Cüneyd-i Bağdâdî (ö.297/909), Hallâc-ı Mansûr (ö.309/921), Gazâlî (ö.505/1111) ile başlayıp İbn Arabî (ö.638/1240) ile sistemleştirilen ve zirveye çıkan tevhîdde istiğrak halinin ifadesidir." Rifat Okudan, "18. Yüzyıl Osmanlı Kelâmcı ve Mantıkçısı İsmâil Gelenbevi'nin Varlık Nazariyesi (Vahdet-i Vücûd Savunması), *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü'l-'Arabî Özel Sayısı-2)*, Sayı: 23, Ankara, 2009, s. 254.

¹⁷ Abdürrezzâk el-Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli, İz Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 576.

afaziye/durgunluğa düştüğü yerden, onu tutup kaldırmak meselesi, sezginin barınağı diyebileceğimiz gönülün bir kabiliyeti olarak dikkat çekiyor. Gönül, ma-sivânın kuşatıcılığından azade kalmak isteyen arzunun müşahhas hâlidir diyebiliriz. Aracıların, araya girenlerin, göze perde olanların kaldırılması icap etmektedir. Çünkü perdenin ötesindeki hakikat dervişin ve şâirin gözünü almaktadır. Akli fikri hep O'dur. Bu sebepten olsa gerektir ki, Ahmed-i Sûzî mütemadiyen aşkı yani aşk-ı ilâhîyi kendi şiir evreninin merkezine oturtmuştur.

Ahmed-i Sûzî'nin yaşadığı asrın yani XVIII. Yüzyılın kelâm ve mantık ilmi âlimlerinden İsmail Gelenbevî, varlık ve varlığın tek merkezde anlaşılması yönünde bir istidlâl yaparak meseleyi şöyle çözer: *"Vücûd, Zâtıyla mevcûd olanın Vücûdu'nun aynından başkası değildir."*¹⁸ Mutlak varlık olarak Allah, Zâtıyla kaim olduğuna göre, diğer eşyayla âriz olması ihtimal dâhilinde değildir. Böylece mümkün daire içerisinde varlıklar bizatihi bir şey değil; nispeten bir şey olarak önümüze çıkarlar ve varlıklarının nispet edildikleri Zât'a göre bir kıymet-i harbiyyesi vardır. Bu nispet meselesini anlamak yine salt ve saf aklın hizmetine sokulacak bir şey değildir. Hayret vadisinin gören gözü olarak gönül yine ön safa geçer: *"Bu nisbet, yani bağlılıktan bir çeşidi nedeniyle mâhiyetlerine muttali olamıyoruz. Çünkü ma'dumu, vücûdiyyetinin kıyâmı olmayan mevcûd kılan bu bağlılıktan (: tealluk) bir çeşidi olan nisbet, gerçekte hakikati olmayandır, aklın ötesindedir. Ve yine bu nisbet; yine aklın ötesinde olduğu için hakikate muttali olamadığımız tecellilerle mümkün mâhiyetler için meydana geliyor."*¹⁹ Buradan hareketle vacib-mümkün tarzında farklı varlık birimlerinden değil; yalnızca ve tek olarak Bir olan Zât'ın varlığından, Allah'tan bahsetmek hem akla hem de gönle uygun düşmektedir. Gelenbevî'ye göre vahdet-i vücûd anlayışına, felsefesine ve inancına sahip olanların temel tezinin, mümkünâtın tecelliler ve alakalar nispetiyle var oluşunun müstakil bir varlığa sahip olmadığı; ancak vacip olan Zât ile bir gerçekliği ve anlamı olduğunu, mevcûd her ne kadar çoksa da vücudun tek olduğunu ifade eder. Burada aynada görülen suretler ve esas gerçeğin ise başka olduğu fikri yatmaktadır.²⁰

¹⁸ Rifat Okudan, "a.g.m.", ss. 242-243.

¹⁹ Rifat Okudan, "18. Yüzyıl Osmanlı Kelâmcı ve Mantıkçısı İsmâil Gelenbevî'nin Varlık Nazariyesi (Vahdet-i Vücûd Savunması)", s. 243.

²⁰ Okudan, "a.g.m.", s. 246. Gelenbevî'nin ayna ve suret, görünen ve esaslı gerçek arasında kurduğu bağa atıfla bir sopa örneği mevcuttur: "Biz, bir sopanın başına her yönden, onu örtüp kapatacak şekilde birçok ipler astığımız, bağladığımız ve sopayı yere diktiğimiz zaman, bütün iplerin sopa gibi dikilmiş olduğu görülür. Hâlbuki gerçekte dikilen sopadan başkası değildir. İplerin dikilmesi hayali bir vehimdir. Çünkü ipler, sopanın dikilmesi sebebiyle dikilmiştir, sopanın dikilmesine mugayir dikilmeler (her biri için tek tek dikilme) sebebiyle değil... Bu takdirde hakîkî dikilme bir tekdir. Dikilenler ise, dikilme kendileri üzerlerine yayıldığından ve onlarda zuhûr ettiğiinden dolayı çoktur. İplerden her birinin sopaya bağlantısı

Anlıyoruz ki vahdet bizatihi orta yerde durmuş insana bakmaktadır. İnsan nereye dönerse dönsün, Allah'ın varlığını fark etmekte, bu mutlak varlığa şahit olmakta yahut zaten O'nunla beraber olduğunu kavramaktadır:

"Yüz bini birdür deroişün

Arada aşyâr gerekmez" diyen Yûnus Emre, özü gören tavrıyla vahdet meselesini izah etmiştir. Mesele parmağındaki yüzüğü ararsan bulamayacağını yani salt aklın çizdiği rotanın insanı bir noktadan sonra ileriye götürmeyeceğini; yüzüğün zaten parmakta olduğunu fark etmekte yatmaktadır:

"Ne bilsin hadîs olanlar kadîmi

O bağa varamaz aklın nesîmi" diyerek bahsettiğimiz meseleyi ve oradaki duyguyu terennüm eden Taşlıcalı Yahya Bey, varlığın bir oluşunu anlayacak kabiliyeti akılda değil; bizzat sezgide, vicdanın sesinde bulmaktadır.

Elbetteki vahdet-i vücûd yani varlığın birliğini idrak farklı yüzleriyle önümüze çıkabilir. Varlığı keşfetmek demek esasen varlığı inşa edeni kavramak demek olduğundan, varlığı keşfetme biçimleri arasındaki çizgiler de birer gölge mesabesindedir. Bu noktada vahdet-i vücûd-vahdet-i şühûd ayırımına bir göz atmamız icap ediyor. Çünkü lirizmi, yoğunluğu ve algısı itibariyle birbirinden ayrılan fakat özde aynı meseleyi dillendiren bu isimlendirmeler, şairimizin yürüdüğü yolu da anlamamıza faydalı olacaktır. Dinî, şeriatî yahut tasavvufî diyerek metinleri yahut algıları tasnif etmek bir noktaya kadar mümkündür. Bu mümkün dairede bazı mutasavvıflar ve şâirler daha yoğun ve hatta bazen daha tehlikeli –ki bu noktada şathiyeler akla getirilebilir- şeyler fııldarken; bazı mutasavvıf ve şâirler sükûtunu ve sadeliğini muhafaza ederek fikirlerini yazıya dökmüşlerdir. Ahmed-i Sûzî bu açıdan bakıldığında sadeliğini koruyan ve aşırı yoğunlaşmadaki tehlikelerden berî kalmaya çalışan bir mutasavvıf şâir olarak dikkatimizi çekiyor.

Vahdet-i vücûd anlayışı ve inancı için elbette ki bazı eleştiriler getirilmiştir. Bir anlamıyla vahdet-i şühûd bu eleştirel açının doğurduğu bir gerçeklik olarak da okunabilir. Misâlen İmam-ı Rabbânî'nin vahdet meselesine yaklaşımı burada zikredilebilir. Muhyiddin-i Arabî'nin vahdet algısını *Mektûbât*'ında eleştiren İmam-ı Rabbânî dış ve reel âlemin gerçekliğinin yadsınmasını bir sarhoşluk hâli olarak yorumlarken; bu sarhoşluk sonrasında esasen Allah'ın ve diğer varlık

devam ettiği müddetçe, o ipte, o sopanın dikilmesi zâhir olur (zuhûr eder), bağlantı kesildiği zaman zâil olur ve vehmedilen dikilme o ipte kalmaz.

Sopanın dik durması ve dikilmesini, hakîkî vücûd (:varlık) yerine; iplerin dikilmesini mümkünât için vehmedilmiş hayal edilen mevcûdat yerine; o iplerin kendilerini de mazharlar olan (: zuhur kendilerinde vuku bulan) heykeller ve a'yân-ı sâbite yerine koyduğumuzda vahdet-i vücûd görüşü tasavvur edilmiş olur." Okudan, "a.g.m." s. 246.

türlerinin arasındaki kesin sınıra işaret eder. Bunlar birbirine karıştırılmaması gereken ve aralarında kesin sınırları olan iki gerçekliktir:

1. "Vahdet'i vücut, Zati tecelli zannedilen fakat hakikatte sıfatî tecelli mertebesindeki vecd ve manevi sarhoşluk halinde dış âlemi de Allah'tan başka görmemektir ve ancak şühûdî vahdet derecesinde doğrudur.

2. Manevi sarhoşluk hali geçtikten sonra Allah'la âlemin birbirlerinden ayrı oldukları meydana çıkar ve âlem, vücûdunda her ne kadar Allah'a bağlı ise de varlığında hakikidir yani, aktüeldir, reeldir."²¹

İmâm-ı Rabbânî vücûdî tevhîd görüşünü, ilim, aşk ve çoklukta birliği fark eden üç temel basamakla izah eder. Üçüncü basamak diğerlerinden faziletlidir. Çünkü ne kuru aklın gölgesinde oturmakta ne de çıldırtan bir aşkın ve kayboluşun nefesiyle oturduğu yerden kalkmaktadır. O sakindir, selimdir ve çıplak mana da hakikate nüfuz eder. Artık bu noktada şühûdî tevhîde bir tarif getirmek icap etmiştir:

"Şühûdî tevhit, her şeyin "Bir" e işaret ettiğini 'görmektir. Vücûdî tevhit ise, her şeyi bir bilmek, 'O'ndan başkayı yok tasavvur etmek ve hatta yokluğun vücûduyla bile O'nun görünüşlerini bir bilmektir. Böyle olunca; vücûdî tevhit, ilimle bilinir" ('İlme'l-Yakîn), şühûdî tevhit de aynen bilinen ('Ayne'l-Yakîn) kısmındandır. Yokluk (fena) makamı ancak şühûdî tevhitle gerçekleşir ve 'ayne'l-yakîn'e onsuz ulaşamaz. Çünkü "Bir" olanı, görmek, O'nun her şeyi kapladığı zamanda O'ndan başkayı görmemeyi gerektirir. Fakat vücûdî tevhit, böyle değildir, dolayısıyla zorunlu (zaruri) de olmaz. Çünkü 'ilme'l-yakîn o marifet olmadan da ele geçirilebilir ve hakikati 'ilme'l-yakîn aracılığıyla bilmek ve görmek ondan başkayı yok bilmeyi ve yok görmeyi zorunlu kılmaz. Bilindiği gibi "Bir" olan tecelli ettiği ve her şeyi kapladığı zamanda, dış âleme ait her türlü ilim kaldırılır. Meselâ; güneşin vücuduna yakîn hâsıl eden bir kimsenin güneşi bilmekle diğer yıldızları bilmemesi lazım gelmez. Fakat açıktır ki güneşi gördüğü vakitte, ne diğer yıldızları görebilir ne de görmek ister. Fakat bilir ki diğer yıldızlar yok değillerdir, vardılar. Ancak güneşin nurunun galebesi altında örtülü kalmışlardır."²²

²¹ Cavit Sunar, "İmâm-ı Rabbânî'nin Tevhîd Görüşüne Genel Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, I-IV 1956, Mars Matbaası, Ankara1958, s. 136.

²² Cavit Sunar, "İmâm-ı Rabbânî'nin Tevhîd Görüşüne Genel Bir Bakış", s. 138.

Vahdet-i Vücûd'un mahiyeti hususundaki eleştiriler bazen daha sert bir anlayış doğrultusunda direkt olarak tevhîdi imha eden bir şey olarak da zikredilmiştir. Bu zikrediş kısmen konuyu gönülden ırayarak salt aklın cenderesinde çözmek niyetiyle, kısmen dinî hassasiyet göstererek korumacı bir sertlikle kısmen de panteizmle²³ özdeşleştirerek önümüze çıkmaktadır. Elbette ki panteist algı ile varlığın birliği algısı arasında ortak hususiyetler vardır. Sonuç itibariyle varlığı tek merkeze toplama, çokluğun ardındaki teklige doğru adımlar görülür. Fakat İslâm metafiziği, kendisine has bir seyir takip ederek, Allâh ile eşyayı bir tutan bir algıyı değil; Allah'ı tek vacip varlık diğer mevcudatı ise mümkün sahada konumlandırarak esaslı olanın altını çizmiş ve hatta edebiyatında bu algıyı daima hissettirmiştir.²⁴

Mutasavvıf esasen tadarak, keşfederek, yani damağındaki metafizik lezzeti, bizzat bir şey olarak algılar. Kendi kendini izah eden bu enfüsî tecrübe, ne vakit bir formulasyona kavuşturulmak istense, epistemolojik çıkmazların, bir anda önüne çıkması muhakkaktır.²⁵ Çünkü mananın karnı genişlemeye devam etmekte; oysa isimlendirmeler genellikle belli bir sabitede asılı kalmaktadır. Bu noktada Ahmed-i Sûzî'nin niçin kendisine aşkı yani ilâhî aşkı kanat olarak takıldığı daha net anlaşılmaktadır. Bu gönül yangını ya vardır bir insanın içinde ya da yoktur. Aslında yangın bizatili ateştir ve izaha muhtaç değildir ne kadar

²³ Panteizm'in tarihsel macerası geriye doğru Yunan-Hint ve Uzak Asya kültürlerinin bir kolâji olmakla beraber; sistematik olarak Plotinos'un kurduğu Yeni-Plâtonculuk akımı üzerinden anlam kazanır. Doğal olarak, Helenistik-Roma döneminin bir ürünüdür ve mistik tecrübenin –bu noktada şairâne duyuşun- en yüksek amaç olduğu ve fiziksel itaatten çok kalp duruluğunun önemini vurgulayan bir anlayıştır. Plotinos meşhur eseri *Enneads*'larda inandığı Tanrıyı, «*Basit şey gerçekten Birdir; (önce) başka bir şey ve ardından bir değildir*» diyerek tanımlar. Bu noktada o *Bir* Tanrının türümü/sudûru halkalar hâlinde Akıl-Ruh-Madde dizgesinde kendisini gerçekleştirmektedir. *Bir*'den sudûr eden eylemin, güneşten sudûr eden ışık gibi olduğunu, hatta bütün düşünülebilir evrenin mahiyetinin bir ışık olduğunu; başta, düşünülürün tepesinde ve onun ötesinde, ışıldayan ışığı kendi dışına çıkarmayan *Bir*'in hüküm sürdüğünü iddia eder. Bu bölünemez *Bir*, kabaca bir çıkarımla her şeyin de bizzat kendisi hâline gelmektedir. Ahmet Cevizci, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, Asa Yayınevi, Bursa, 2006, s. 494-505.

²⁴ Tevhid inancının farklı disiplinlerde ve özellikle edebiyattaki yansımaları için bkz. Haluk Gökalp, "İslâm Felsefesinin ve Kelâmının Divân Şiiri'ne Yansımaları: Tevhîd Kasîdelerinde İsbât-ı Vâcib, *Osmanlı Araştırmaları-XXVII (Mehmed Çavuşoğlu'na Armağan III)*, İstanbul, 2006, ss. 47-81.

²⁵ Vahdet-i vücûd meselesi bazen daha sert bir yorumla deşifre edilmeye çalışılmıştır. Örneğin Ebû'l-Abbâs Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim İbn Teymiye (v.728/1328) çok tehlikeli bulunduğu bu felsefenin, tevhîd akidesini zedelediğini ve bu meselenin bir usûl-i din meselesi olduğunu düşünür. İbn Teymiye'nin bu meyanda görüşleri için bkz. Hasan Tevfik Marulcu, "İbn Teymiye'nin Vahdet-i Vücûd, Hulûl ve İttihâd Yaklaşımlarına Kelâm Açısından Bir Değerlendirme", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 21, Yıl: 2008/2, ss. 75-86.

yaktığı hakkında... İzah gelse bile hep bir şeyler askıda kalacaktır. Bu gerçeğin bizzat tadılması gerektir.

II. B. AHMED-İ SÛZÎ'NİN VAHDET ALGISI (TEVHİD-AŞK İLİŞKİSİ)

Bir mutasavvıfın yani bir gönül erinin vahdet algısı, aşk-ı ilâhîden bağımsız olarak düşünülmemelidir. Aşk-ı ilâhî dediğimizde, bu sefer de mâ-sivâyı bir zihinsel taramadan geçirmek durumundayız. Allah'ın dışında kalan eşyayı mâ-sivâ olarak tanımlamak mümkündür. Fakat bu şeyler âlemi/eşyâ mümkün sahanın birer görüntüleri olarak anlaşılmalıdır. Bu bağlamda mevcûd-ı hakikî yalnızca Allah'tır; diğer varlık türleri ve biçimleri mecazen ve asıl-mutlak varlıkla ilintileri sebebiyle bir oluşun-bozuluşun ve yok oluşun cenderesinde boy gösterirler.

Eşya âlemi çokluğu ve karanlığı temsil eder. Eğer insan gönül sofrasına bu çokluğu davet ederse yani mâ-sivâyı kucak açarsa; o kişinin gönlü ve akli lebalep bu çoklukla dolacak, dolayısıyla hakikat yolculuğu sekteye uğrayacaktır. Ömrünü bile heba edebilecektir. Elbette insanın ihtiyaçları ve ilişkileri vardır. Pratik olarak hayata tutunma çabası gösterir ve birçok eylemi vücuda getirir. Sırf bu çokluk âlemindeki kevn ü fesad ile cedelleşirse insan, bazı şeyleri hiç göremeyecektir. Bu büyük karmaşada, kaosun tam göbeğinde eriyip gidecektir. Zamanla basiretini yitirecek ve gönül gözü artık ve sadece yaşanan şeylerin görüntüleriyle avunacaktır. Hepsi bu kadar mı diye bu noktada bir soru sorulacak olsa, gönül eri şöyle der: Asla! Bu yalnızca mümkün sahanın tükenişe ayarlı oyunlarıdır. Oysa Cenab-ı Hakk'ın ifade ettiği üzere, *"Biz gökleri, yeri ve bu ikisi arasındakileri, oyun ve eğlence olsun diye yaratmadık"*²⁶ Ahmed-i Sûzî bu hakikatin ayırıcında olan bir şahsiyettir. İnsan evvela Allah'ın isim ve sıfatlarının tecellilerini okumayı öğrenmeli, çokluğun ardındaki tekliği kavramalı yani vahdet algısını, tevhîd inancını sağlamca kurmalıdır. Hem Cemâl ve hem de Celâl sıfatlarının tecellilerini fark etmelidir.²⁷ Ardından aşk-ı ilâhînin kanatlarıyla hakikate

²⁶ Duhan sûresi, 44/38.

²⁷ "Ey Vâhid-i ferd-i Ahmed hem Samed
Lem yelid ve-lem yûled
Ey Hâkim Hakîm Kadîm külli ân
Lâ şerike ve'l-endâh

Ey Râzık-ı külli mahlûk dâimâ
Berr ü bahr u der semâ
Ey Kâhır-ı küfr ü mekr-i ez-düşmânân
Mağlûbdur sana ey Şâh" Zafer Arslan, *Divân-ı Sûzî-i Sivâsî (Tenkitli Metin-İndeks)*, 2010, s. 13.

doğru yol almalıdır. On sekiz bin âlemi iki harfle yani tek emirle yoktan yaratan Allah'ın şanını ve kudretini görmelidir:

“Ey Kâdir-i Kayyûm Hayy-ı tuvânâ

Hükümedir kevn ü mekân

Ey Hâkim ‘Âdil Âlim-i dâna

‘İlminledir ins ile cân

...

Emrinle var oldı cümle kâimât

Külliyât cüz’iyyât

Sun’mula buldı zînet kamu eşyâ

Arz u semâ cümle cihân

Sensin mevcûdât halk iden Hallâk

Mahlûka virdin erzâk

Ey Fâ’il-i muhtâr Hâkim Hudâ

Sen muğannî vü mu’tî her ân

Bir ânda muhit olur ‘ilmin ‘âlemi

Küllî şey hükm-i kalemi

Feyzinle bulurlar hep neşv ü nemâ

Zâhir u bâtın gizli ‘ayân”²⁸

Cüzden külle bütün varidatı yoktan var eden Allah'ı fark etmek ve yalnızca O'na inanmak, O'nun benzersizliğini, biricik oluşunu kavramadan yani iman etmeden bir vahdet algısı kurabilmek kabil-i imkân değildir. Ahmed-i Sûzî'nin vahdet algısının tabanı, ana arteri İhlâs suresindeki Cenâb-ı Hakk tarifıyla birebir ilişki hâlinindedir. Peki, Allah'ın bu eşsiz ve tek oluşunu kavrayan insan, bu duyguyu en çok ne ile keşfetmiş, sezmiştir ve bu duygunun bir karaktere dönüştürülmesi ne ile mümkün olacaktır? Bu noktada Ahmed-i Sûzî'nin vahdet algısının ikinci basamağı önümüze çıkar. İlâhî aşkın kanatlarını takarak vahdet

²⁸ Zafer Arslan, *Divân-ı Sûzî-i Sivâsî (Tenkitli Metin-İndeks)*, s. 12.

ülkesine uçabilmek. Vahdet diyarının Şahı biricik Allah dışındaki varlıklar birer mecazî gerçeklik içinde olduklarından, O'na gitmek için yol tepmek icap etmektedir. Kendinden başlayıp kendine dönen kul, aşk yangınıyla ancak hakikati fark edebilecektir. Ahmed-i Sûzî de bu ateşin içine kendini atmak ister. Ne var ki önce cevap verilmesi gereken önemli bir soru önümüze çıkar. Ahmed-i Sûzî' de aşk ne anlama gelmektedir?

-Hâzâ 'Aşk-nâme-

" 'Aşk nihân iken 'ayân oldu

'Aşk mazhar iken beyân oldu

'Aşk bir bahr-ı firâvândır

Her katresi lü'lü' mercândır

'Aşk bir cevher-i yektâdır

'Aşk zerr ü sîmi kimyâdır

'Aşk dürr-i yetîm-i iclâdır

'Aşk cümle eşyadan âlâdır

'Aşk mebde-i 'âlemdir

'Aşk menşe-i benî Âdem'dir

...

'Aşk maksûd-ı 'âşıkândır

'Aşk merğûb-ı sadıkândır

...

'Aşk bir hâtem-i zamândır

'Aşk sermâye-i dû-cihândır

...

'Aşk kamudan ağnâ ider

'Aşk vücûd ifnâ ider

...

'Aşksuz olan bî-cândır

'Aşksuz ne söyler ise yalandır

'Aşksuz olan hayvândır

Ana lâyük samândır

...

'Aşk gönülleri ihyâ ider

'Aşk vücûdları ifnâ ider

...

'Aşk ciğeri biryân ider

'Aşk Sûzî'yi sûzân ider"²⁹

Bu noktada resmi çizilen aşk, bir mutasavvıf için ilâhî aşktan başkası değildir. Elbette insan duygusal eğilimini, görünür âlemde ve somut hikâyeler üzerinden tecrübî bir şekilde inşa etmektedir. Fakat insanda doğuştan, yaratılışı itibariyle getirdiği, felsefî bir dille apriori potansiyeller ve istidatlar söz konusudur. Bu potansiyeller aktüele farkı derecelerde dönüşebilmektedir. Eşya sevmek, bitki sevmek, hayvan sevmek, insan sevmekle bu potansiyeller belli bir gerçekliğe kavuşurlar. Fakat zamanın ruhunu iyi okumak isteyen ve vaktin evladı pozisyonundaki mutasavvıf, bir adım daha atmalı ve aşk-ı ilâhîye ulaşmalıdır. Somutun ve görünürün sonlu ve sorunlu dünyasından azat olarak, gaybın, soyutun evrenine girmelidir. Fakat burası biraz dikenli ve çetrefilli bir arazide çıplak ayak yürümeyi icap ettiren bir yerdir.

Âşıkların maksudu, sadıkların rağbet ettiği aşk, hem âlemin başlangıcı hem de Âdemoğullarının yani insanoğlunun macerasının kaynağıdır. Aşka diğer varlıklara olan ihtiyacı yok eden, yalnızca Allah'a karşı fakirliğin hissedildiği bir noktadır ki buraya gelindiğinde, insan O büyük mutlak varlıkta bütün varlığını yitirecek daha doğrusu katre, deryada aslını bulacaktır. Elbette ki aşk gönülleri diriltirken, maddî âlemde takılı kalan cismi ifna edecektir. İşte ciğer dağılayan bu maceranın sonunda insan hakikatini bulabilecektir. O birliği kavrayabilecektir. O'nun dışındaki görüngüyü ve mümkünü aşarak mutlak olan Zât'ı fark edebilecektir. Zaten Sûzî demek de bu ateşle dağılan demektir.

²⁹ Metnin tamamı için bkz. Zafer Arslan, *Divân-ı Sûzî-i Sivâsî (Tenkitli Metin-İndeks)*, s. 37-42.

Bu aşkın avı olmak ne kadar zor ve müşkülse, avcısı olmak da bir o kadar zorlu bir meseledir. Şeriat ilmini öğrenmeyenin, farzı, vacibi ve sünneti terk edenin, haramı helâli ayırt edemeyenin hiçbir şekilde tarikat yoluna yeltenmesi gerektiğini ifade eden Sûzî³⁰ bir sonraki aşama ve aşk ile vahdet arasındaki kopmaz bağı şöyle ifade eder:

“İlm-i a‘mâl zühd (ü) takvâ perdesin ref‘ eyle kim
Tâ gönülde berk ura ihlâs ile takvâ-yı ‘aşk

...

Zâhir oldu sırr-ı vahdet niçe bin yüzden velî
Çulğule virdi cihana savlet-i gavgâ-yı ‘aşk

...

Birdürür âşık u ma‘şûk ğayrı sanma ‘ârifâ
Cümlesin câmi‘ benimdir kim budur da‘vâ-yı ‘aşk

On sekiz bin kâinât ‘aşk ile bulur intizâm

Hükmi der çün kâf-ı dilde her zaman ‘Ankâ-yı ‘aşk”³¹

³⁰ Bu meyanda bilginin eylemle uzlaşması esastır. Yani ilmin amele dönüşmesi icap etmektedir. Ruhsal bir doluluğa ve doygunluğa ulaşabilmek için şeriatın çizgisinde sebat etmek, ibadet ve taat hususunda arzulu ve istikametli olmalıdır. Ahmed-i Sûzî *pend-nâmesinde* bu meseleyi şöyle ifade eder:

“Şerî‘at ilmini ehkinden öğren
Tarikat silkine gel sonra yelten

Ferâiz vâcibât sünnet [ü] âdâb
Ta‘allüm eyle bunlardan birer bâb

Dahi ahkâm-ı şer‘î şart-ı îmân
Bular ile güzelce eyle iz‘ân

Salât-ı hamsi vaktiyle edâ it
Habîbin sünnetine iktidâ it

Mehârimle mekârih hem menâhî
Buları terk ile az it günâhı

‘Aķâid farzını öğren birazca
Ki dînin berk ola vakti gelince

...

Elin ermez gözün görmez bilinmez

Bu bâtın ‘ilmi mürşidsiz bulunmaz” Âlim Yıldız, *Ahmed-i Sûzî Hayatı ve Şiirleri*, ss. 38-39

³¹ Zafer Arslan, *Divân-ı Sûzî-i Sivâsî (Tenkitli Metin-İndeks)*, ss. 24-25.

Aşk³² kavgası cihanı lebalep dolduran uğultulu bir saldırdır. Bu kavgadan sağ çıkacak kişi, bir gönül³³ eridir ki, velâyet sırrını kavrayan, ma-sivânın karanlık örtüsünü üzerinden atan odur. Bu aşkın sırrı aynı zamanda vahdetin, yani hakikî varlığın Zât olduğunu kavramanın sırrıdır. Artık onlar birbirine mezcolmuş, tek olmuşlardır. Yani sarsılmaz bir vahdet kurulmuştur artık. Zaten âşık-maşuk ayrımı da farazîdir, esasında bu ikisi tektir, birdir. Bütün âlemleri, varlıkları ve oluşları idare eden, onlara intizam veren kendisine yalçın kayalıklardan geçerek ulaşılan gönül Kafdağı'nın, yek-pâre aşktan başka bir şey olmayan Ankâ-yı lâ-mekânı olan Allah'tır. Burada aşk bizzat varlık, varlık bizzat Allah'tır. İşte bu noktada vahdet aşka eşitlenmiştir. Hû'nun resmini görmek arzu eden, dalgalanan okyanusun bir katreşi olduğunu fark etmelidir:

"Sırr-ı vahdetten nişâne düğmesi Hû resmidür

Hem dahi bahr-ı hüviyyetden urur her-dem emvâc" ³⁴

Katre olduğunu fark eden muvahhid, elbetteki nazarını ne vakit kendine ve kendi dışına çevirse, Allah'ın kudretini, Cemâl'inin cilvesinden cûş u hurûşa gelen güzellikleri görür. Her yer ve her şey bir ayettir, işaretir. Birliği gören, fark eden, meselelerin arkaplânını okuyabilen zihin nihayet fark eder ki bütün zerre-

³² Aşkın aşkın/transendental hâlleri için Sûzî'nin "Ahvâl-i 'Aşk" şiiri mutlaka bu noktada okunmalıdır Bir iki örnek beyit zikretmek manidar olacaktır:

" 'Aşkla oldı bed'im
'Aşkla oldı hatmim

'Aşkla didim Allâh
'Aşkla oldum âgâh

'Aşkla buldum iman
'Aşkla buldum 'irfân

'Aşkla cânı virem
'Aşkla zikre devâm" Arslan, *a.g.e.*, ss. 62-63.

³³ Ahmed-i Sûzî'de gönül esrarı ifşa eden ve hakikati kavrayan yönüyle izah edilir:
"Gönül bir sırr-ı a'zamdır anı 'ârif bilür ancak
Cenâb-ı Hakk'a mahremdür anı 'ârif bilür ancak

Gönül kenz-i mahzurdur dahi bir dürr-i meknûndur
Serây-ı kudse makrûndur anı 'ârif bilür ancak

...

Gönüldür mahbûb-ı Mevlâdur ki dosta özge me'vâdur
Gönül bir gizli kimyâdur anı 'ârif bilür ancak" Arslan, *a.g.e.*, s. 55.

³⁴ Zafer Arslan, *Divân-ı Sûzî-i Sivâsî (Tenkitli Metin-İndeks)*, s. 29.

ler, şeyler, varlık birimleri ve biçimleri, Allah'ın zatını izhar etmektedir. Çünkü her şey O'nun emri ile kâim ve yine O'nun emriyle işlevseldir. Adeta "kün/ol" emri durmaksızın yani bir halk-ı cedîd/durmadan ve yeniden yaratma ile devran etmektedirler. Âşık olan kişi bu emre muhatap olmuş bütün zerrelere gibi daim bir itaatin ve ateşin içindedirler. Yana yakala emri uygularlar:

"Bu 'arş u kürsi ne eflâk kamûsı emr ile kâim

Bu şems ile kamer cümle kevâkib zâtına âyât

İdübsün her birin bir hizmetiyle cümleten me'mûr

Olurlar emrine mahkûm ideler sema'la tâ'at

Muvahhidler bilür anı bu hükm-i sırr-ı pinhânı

Ki tevhide 'alâmetdür sûr-ı ecsâm ile hey'ât"³⁵

İnsanı deryâ-yı tevhide düşürüp yüzdüren, hem âlemi seyrettiren hem âlemde insanı seyr eden, âşığı dillere destan eden, aşk şarabıyla insanı sarhoş eden elbette ki Allah'tır. İnsan her şeyin kaptan kaba girdiği âlemde, akl u fikri perişan eden ve insanı sızım sızlatan yine Allah'ın aşkından başkası değildir. Bu aşkı keşfetmek, içselleştirmek Allah'ın birliğini kavramak demektir.³⁶ Geceler ve seherler bu hakikati keşfetmek için biçilmiş kaftandır. İnsanın ciğerlerini dağlayan aşkı bulabilmek için hem gözün nuru hem elin emeği hem de gönlün çabalaması icap etmektedir. Aksi takdirde bu esrar perdesini kaldırmak ve tek olan hakikati kavrayabilmek mümkün olmayacaktır. İnsan görüngülerin/görüntülerin peşinde ömrünü heba edecek, paslanmış ve tozlanmış gönül aynasında O Zât'ı göremeyecek, kavrayamayacaktır:

"Hamdü'lîllâh bu şeb bir sırr 'ayân oldı

Gönlümde niçe müşkiller beyân oldı

³⁵ Zafer Arslan, *Divân-ı Sûzî-i Sivâsî (Tenkitli Metin-İndeks)*, ss. 108-109.

³⁶ "Beni 'âlemlere seyrân iden Sensin Sen

Beni dillerde hem destân iden Sensin Sen

...

Düşüb deryâ-yı tevhid içre dâim yüzdüren

Katremizi böyle 'ummân iden Sensin Sen

...

Gâh sufî gâh sâfî gâh dervîş gâh fakih

Dürlü kabdan kaba koyan iden Sensin Sen" Zafer Arslan, *a.g.e.*, s. 260.

Gönül bezminde bir kâse nûş itdim
Ki vahdet 'âlemine cân revân oldu

Bu sekrânda göründü niçe bin envâr
Gelince 'âlem-i kevne nihân oldu

Gönülde bu 'alâyıklar kamu perde
Ki mir'ât-ı dile toz (u) dumân oldu"³⁷

Gönül kapısını aralamayan, Bezm-i Elest'teki sözünü hatırlamayan, kendi potansiyellerini şer yönünde kıvıran öyle insanlar ve o insanların öyle hâlleri vardır ki, bazen perdelerin arkasını görmek için kılıcı bile kıpırdatmaz, bazen perdelerin varlığından bîhaberdır ve bazen de ne kadar çabalarsa çabalasın, görünür âlemin kaygusunda yitip gider. Sofi ise bu acayip hâlleri görüp ibret alan kişidir. Her ne surete girerse girsün, hayatın hangi cenderesinde sıkışır sıkışsın, bu çokluğun arkasındaki teklifi kavrayandır. O "Küntü Kenz" in madeninde bir cevher, "Lî me'allâh" sırrına kulak kabartandır. Bu sebepten Hakk'ın ateşiyle sûzân olur, yangın olur, kor olur, Sûzî olur:

"Sûfiyâ men tâ ezelde böyle mestân olmuşam
Bezm-i Hakk'da nûş idüben şöyle sekrân olmuşam

Bilemezsin zâtımız ne cevher-i yektâdurur
"Küntü kenz" in³⁸ ma'deninde gizli bir kân olmuşam

...

Hakk'ımızı bulmuşuz biz bilmişüz biz tâ Elest
Her demim çün dost ile dermân-ı canân olmuşam

...

³⁷ Zafer Arslan, *Divân-ı Sûzî-i Sivâsî (Tenkitli Metin-İndeks)*, s. 293.

³⁸ Bu ibarenin geçtiği ve kudsî hadis olduğu rivâyet edilen metnin manası şöyledir: "Ben bilinmeyen bir hazîne idim, bilinmek istedim ve mahlûkatı yarattım. Ben Kendimi onlara öğrettim, onlar da beni bildi.", el-'Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, İsmail b. Muhammed b. Abdulhadi el-'Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, (nşr. Ahmed el-Kalâş), Beyrut, 1985, C. II, s. 132.

*Gâh olur ki katre gibi yire yüzler süreriz
Gâh olur vâdîler almaz bahr-ı 'ummân olmuşam
...*

*"Lî me'allâh"³⁹ sırrına mahrem olurum gâh gâh
Gâh her bir nâs ile ben ehl-i akrân olmuşam
...
Yanmışuz Hak âteşiyle tâze hayat bulmuşuz
'Aşk-ı Hakk'la Sûzî gah sûzân olmuşam"⁴⁰*

Hakk'ın aşkıyla gönlü yanan, ciğeri dağlanan sofi, evvela kendinde sırrı görmeli, hayatın görünür yüzünü aşarak arka plânı okumalı ve devasa okyanustaki dip akıntıyı keşfetmelidir. Bu dip akıntı, insan-ı kâmeldir. Hakikat-i Muhammedî'yi zihninde berraklaştıran ve velayet sırrıyla bir mürşidin rehberliğinde hakikat yolculuğuna çıkan derviş, sırların sırrına ulaşmak için çok çaba sarf etmelidir. İnsandaki tecellileri görebilmelidir. Şeytan gibi secdeden kaçarak ve egonun, kibrin, firavunluğun boyunduruğunda bu tecellileri görebilmek pek olası değildir. Arif kişi Allah'ın isimlerinin tecellilerini insanda okumalıdır. İnsan önce aynayla yüzleşmelidir. Aynadaki farazi görüntüde kendi yüzünü seyr etmeli ve bu seyrin, bu cehdin bir semeresi olarak biricik, tek olanı ve Ehad olan Allah'ta kaybolmalıdır:

*"Bilmez idim bende bir sır vâr imiş
Sırrım içre 'aceb esrâr vâr imiş*

*Sırr-ı Âdem sırr-ı 'âlem sırr-ı Hakk
Ayrı olmaz cümlesi bir kâr imiş*

*Âdemin sırrın bilmez cahilûn
'Ârif bilür Âdem'de ne vâr imiş*

³⁹ Bu ibarenin geçtiği ve kudsî hadis olduğu rivâyet edilen metnin tam manası şudur: "Benim, Allah katında öyle bir halim vardır ki, benim o halime, ne bir meleik yaklaşabilir, ne bir peygamber ulaşabilir.", el-'Aclûnî, Keşfü'l-Hafâ, C. II, s. 173.

⁴⁰ Zafer Arslan, Divân-ı Sûzî-i Sivâsî (Tenkitli Metin-İndeks), ss. 240-241.

*Hakk yüzi Âdem yüzidür 'ârifâ
Zât-ı Âdem zât-ı Hakk hem-yâr imiş*

*Bilmeyenler Âdem'i bilmez Hakk'ı
Âdem-i münkir olan aşıyâr imiş*

*Âdem'in veçhinde Hakk zâhirdürür
Fehm idenler anı çün ebrâr imiş*

*Görmedi İblis Hakk'ı Âdem'de pes
Secde itmez oldı ol küffâr imiş*

*Secde itse bilür idi Âdem'i
Görür idi anda ol Settâr imiş"⁴¹*

SONUÇ

Ahmed-i Sûzî, müesses bir irfan geleneğinin takipçisi ve şeyhi olarak, vahdet algısını aşk-tevhîd arasındaki hatta mekik dokuyarak örmüş bir şahsiyettir. Aşk-ı İlâhî, ancak ve ancak gönül gözüyle görülebilecek ve kalbin derinliklerinde hissedilebilecek bir hassasiyettir. Varlığın ateşten bir top gibi yana yakıla yol aldığı ve kendini hırpalayarak tırmandığı mâ-sivâ burcundan atlayıp vahdet deryasında serinlemesini arzu eden bir gönül eridir. Bu yolda geceler ve seherler insana yoldaşlık edecektir. Gönül eri, aşkını bileyecek ve aklın kesemediği ne varsa sezgisıyla ve nihayet imanıyla lime lime edecektir. İnsan önce aynayla yüzleşmelidir. Kendisini sığaya çekmelidir. İşte o vakit hakikat yolculuğu başlayacaktır. Zaten O'nda gelen yine O'na; Hayy'dan gelen Hû'ya dönecektir. Vahdet yani birlik ve bir olmak, Allah'ta kaybolmaktır. O büyük hakikat ve o mutlak varlık karşısında insan doğal olarak secdeye yani toprağa kapanıp orada kendi birliğini bulacaktır. Her şeyin kaynağına döndüğünü anlayacak ve hayretle tecellilerin doyumsuz raksına râm olacaktır. İşte bu raks insanda akıl koymayan, gönlünü hoplatan bir rakstır. Oradaki tınlar vahdetin, birliğin, "Kün" emrinin sesinden başkası değildir. Ahmed-i Sûzî'nin bir gazeliyle noktalayalım:

⁴¹ Zafer Arslan, *Divân-ı Sûzî-i Sivâsî (Tenkitli Metin-İndeks)*, s. 182.

*“Bu kâinâtın cümlesi fenâyâ gider
Fikr eylesen her biri bir yâna gider*

*‘Uryân gelübdür cihâna bunca vücûd
Nesi var ise soyarlar yine ‘uryân gider*

*Bu cihân mahsul-i çüb degmez
Esüben bâd-ı sabâ fenâ yabâna gider*

*Sanma ki bâkî kalur bu varlık
Vakdi geldükde cümlesi müheyyâne gider*

*Degme cânıma Mevlâ’yı seversen
Nedir etmişem o cânâna gider*

*Sûziyâ gönlüne gel dâim
Uyma ‘aklına ki divâne gider”⁴²*

⁴² Zafer Arslan, *Divân-ı Sûzî-i Sivâsî (Tenkitli Metin-İndeks)*, s. 133.

KAYNAKÇA

- Abdürrezzâk el-Kâşânî**, *Tasavvuf Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli, İz Yayıncılık, İstanbul, 2004.
- Bursalı Mehmed Tahir**, *Osmanlı Müellifleri*, Meral Yayınları, İstanbul, 1975.
- Cevzici, Ahmet**, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, Asa Yayınevi, Bursa, 2006.
- Çelik, Ahmet**, “Kur’ân’da ‘Tevhîd’ Kavramının Semantik Alanları”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 17, 2002, ss. 127-150.
- Düzgün, Şaban Ali**, “Kur’ân’ın Tevhîd Felsefesi”, *Kelâm Araştırmaları*, 3: 1, 2005, ss. 3-21.
- Esed, Muhammed**, *Kuran Mesajı (Meal-Tefsir)*, Çev. C. Koytak-A. Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul, 2002
- Gadamer, Hans-Georg**, *Hakikat ve Yöntem*, Çev. Hüsamettin Arslan-İsmail Yavuzcan, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2008.
- Gökalp, Haluk**, “İslâm Felsefesinin ve Kelâmının Divân Şiiri’ne Yansımaları: Tevhîd Kasidelerinde İsbât-ı Vâcib, *Osmanlı Araştırmaları-XXVII (Mehmed Çavuşoğlu’na Armağan III)*, İstanbul, 2006, ss. 47-81.
- Gündoğdu, Cengiz**, *Bir Türk Mutasavvifi Abdülmecîd Sıvâsi Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000.
- İnal, İbnülemin Mahmut Kemal**, *Son Asır Türk Şairleri*, MEB Yayınları, İstanbul, 1970.
- İsmail b. Muhammed b. Abdulhadi el-Aclûnî**, *Keşfü’l-Hafâ*, (nşr. Ahmed el-Kalâş), C. I-II, Beyrut, 1985.
- Kâtib Çelebi**, *Mizânü’l-Hakk Fî İhtiyâri’l-Ehakk*, Çeviren: Orhan Şaik Gökyay-Süleyman Uludağ, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2008.
- Koca, Ferhat**, “Osmanlılar Dönemi Fıkıh-Tasavvuf İlişkisi: Fakırlar ile Sofular Mücadelesinin Tarihsel Serüveni”, Gazi Üniversitesi, *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002/I, ss. 73-131.
- Marulcu, Hasan Tefvik**, “İbn Teymiye’nin Vahdet-i Vücûd, Hulûl ve İttihâd Yaklaşımlarına Kelâm Açısından Bir Değerlendirme”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 21, Yıl: 2008/2, ss. 75-86.
- Nâimâ Mustafa Efendi**, *Nâimâ Târîhi*, Çev. Zuhurî Danışman, Yeni Zamanlar Sahaf, İstanbul 2011.
- Okudan, Rifat**, “18. Yüzyıl Osmanlı Kelâmcı ve Mantıkçısı İsmâil Gelenbevi’nin Varlık Nazariyesi (Vahdet-i Vücûd Savunması)”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü’l-Arabî Özel Sayısı-2)*, Sayı: 23, Ankara, 2009, ss. 241-255.
- Rızâuddîn b. Fahrü’l-dîn**, “Tevhîd”, Sadeleştiren: Ömer Aydın, *Kur’ân Mesajı İlmî Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 98, ss. 190-194.
- Sunar, Cavit**, “İmâm-ı Rabbânî’nin Tevhîd Görüşüne Genel Bir Bakış”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, I-IV 1956, Mars Matbaası, Ankara, 1958, s. 136-143.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı**, *Osmanlı Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara, 2003.
- Yıldız, Âlim**, *Ahmed Sûzî Hayatı ve Şiirleri*, Buruciye Yayınları, Sivas, 2012.

SÛZÎ DÎVÂNÎ'NDA ÂYET-HADİS KULLANIMI

Reyhan KELEŞ*

GİRİŞ

Türk milletinin fikrî, edebî ve ideolojik hayatı üzerinde büyük değişiklikler yapan İslâm medeniyeti, bu millet için hakiki bir dönüm noktası yani bir merhale olmuştur. İlk anda dikkati çeken değişme dil sahasında yaşanmıştır. Türklerin bu yeni dini ve medeniyeti iyi tanımak için Arapçayı ve klâsik bir İslâmî edebiyat dili olan Farsçayı iyi bilmeleri gerekmiştir. Nitekim Türkler kısa sürede zengin bir edebiyat vücuda getirmişlerdir ve bu edebiyat eskisinden çok farklı tarihî, coğrafi ve sosyal bir hayatın edebiyatı olmuştur.¹

Bu edebiyatın ilim ve fikir kaynağı başlangıçta Kur'ân'dır. Kur'ân'ın verdiği bilgiler, içerdiği hükümler ve anlattığı kıssalar edebî eserlerin de bilgi kaynağı olmuştur. Özellikle Kur'ân kıssaları ve o kıssalarda adı geçen peygamberler, klâsik şiirin sıkça başvurduğu malzemelerden oluşmuştur.² İslâmî Türk Edebiyatı'nın kaynakları arasında ikinci sırada hiç kuşkusuz Peygamber Efendimizin hadisleri gelir. Sünneti oluşturan hadisler, dîvân şairinin inanç sistemi kadar, ifade ve üslûbunu da yönlendiren esaslar olarak şiirde yerini almıştır.³ Her iki kaynağın şairler ve edipler tarafından manzum-mensur eserlerde kullanılması iktibas ve telmih sanatları ile mümkün olmuştur.

* Ar. Gör., Atatürk Üni., İlahiyat Fak., Türk-İslâm Edebiyatı, reyhankes@atauni.edu.tr

¹ Naci Okcu, *Dîvân Şiirine Kaynaklık Eden Âyetler*, Doçentlik Tezi, Atatürk Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi, 1982, s. 1.

² Ali Yılmaz, "Erzurumlu İbrahim Hakkı Dîvânı'nda Âyet ve Hadis İktibasları Çerçevesinde İşlenen Konular", 2. Uluslararası Siirt Sempozyumu İbrahim Hakkı ve Siirt Uleması Sempozyumu Bildirileri, İstanbul 2008, s. 137.

³ H. İbrahim Şener ve Alim Yıldız, *Türk İslâm Edebiyatı*, Rağbet Yay., İstanbul 2003, s. 281.

⁴ Tâhîrî'l-Mevlevî, *Edebiyat Lüğatı*, haz. Kemâl Edip Kürkçüoğlu, Enderun Kitabevi, İstanbul 1994, s. 61; İsmail Durmuş, "İktibas", *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 52; Ahmet Cevdet Paşa, *Belâgat-ı Osmâniyye*, haz. Turgut Karabey ve Mehmet Atalay, Akçağ Yay., Ankara 2000, s. 118; Selami Ece, "İktibas", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy. 19 (2002), s. 40, 41; M. A. Yekta Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi: Belâgat*, Gökkuşbu Yay., 8. Baskı, İstanbul 2010, s. 274.

Lügatte 'ateş yakmak için bir yerden kor almak' anlamına gelen, âyet ve hadisten alınan bir parça ile sözü tezyin ve mânâyı te'yîd etmek için⁴ şair ve ediplerin başvurduğu iktibas sanatı kendi arasında müstahsen ve müstahcen⁵ iktibas olmak üzere ikiye ayrılmış ve kullanılmıştır. Telmih ise 'söz arasında meşhur bir vak'aya, maruf bir fıkraya veya mûtâd bir usule işaret etmek' demektir. Tarih boyunca telmih hakkında yapılan tanımlar aynı olmakla birlikte zaman zaman bu tanıma 'âyet ve hadislere de gönderme yapma' ibaresi eklenmiştir. Buna göre telmih 'manzum veya mensur bir metinde âyet ve hadislerle, çeşitli olaylara, kıssalara, vecize, atasözü vb. kalıplaşmış ibarelere gönderme yapma sanatı'⁶ demektir. Beyitte ya da cümlede geçen kavramlar bir âyeti veya bir hadisi hatırlatıyorsa buna mânâ yollu telmih diyebileceğimiz gibi, eğer bu kavram bizzat âyet veya hadis metninde yer alan lâfızla bire bir aynı ise buna da lâfzî telmih diyebiliriz.

Dîvân Edebiyatı içerisinde pek çok şairimiz gibi Sivaslı Ahmed Sûzî de *Dîvân*'ında tasavvufî yönünün de ağır basması hasebiyle gerek iktibas gerekse telmih sanatlarını kullanarak âyet ve hadislere yer vermiştir.

Sûzî, tasavvuf mensubu olmakla birlikte aynı zamanda bir tarikat şeyhidir de. Halvetiyye tarikatına bağlı olan Sûzî *Dîvân*'ında dinî muhtevalı şiirlere ağırlık vermiş bu da âyet ve hadis iktibaslarının ve telmihlerinin sayısını artırmıştır. Şimdi Sûzî *Dîvânı*'nda tespit edebildiğimiz bu âyet ve hadis iktibaslarını ve telmihlerini verelim:

A. Sûzî Dîvânı'nda⁸ Âyet⁹ İktibasları:

1- Bakara sûresi 115. âyet

وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

"Doğu'da Allah'ındır batı da. Nereye dönerseniz Allah'ın zâtı oradadır. Şüphesiz Allah sınırsızdır, çok bilgidir."

⁵ Okcu, agt., s. 4; M. Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri: Belâgat*, Enderun Kitabevi, 2. baskı, İstanbul 1989, s. 268; Mustafa Uzun, "İktibas: Türk Edebiyatı", *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 52.

⁶ Tâhirü'l-Mevlevî, *age.*, s. 159.

⁷ Mustafa Uzun, "Telmih: Türk Edebiyatı", *DİA*, İstanbul 2011, XL, 408.

⁸ Alim Yıldız, *Ahmed Sûzî Hayatı ve Şiirleri*, Sivas 2011, s. 11; Mehmet Göktaş, *Sûzî Dîvânı'nın Dinî ve Tasavvufî Tahlili*, Yüksek Lisans Tezi, danışman: Naci Okçu, Atatürk Üniversitesi, 1996, s. 1.

⁹ Âyet meâlleri Hayrettin Karaman v. dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir I-V*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2006 adlı eserden alınmıştır.

⁹ Dîvân'da yer alan âyetler Kur'ân-ı Kerim'deki sûre numarasına göre sıralanmıştır.

“Allah’ın zâtı oradadır” anlamına gelen *وَجْهَ اللَّهِ* ifadesini Sûzî,

Her bir eşyâdan tecellî âşikâr

Lâ mekândan Semme vechullâhî gör (Sûzî, 119/4)¹⁰

beytiyle ifade ederken, Yüce Allah’ın varlığının ve tecellisinin yaratılmış her bir eşyada aşikâr olduğuna vurgu yapmıştır.

2- Nisâ sûresi 48. âyet¹¹

إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ ...

“Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse hakkında bağışlar...”

Âyette geçen *يَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ* “işte bunların dışındakileri bağışlar” ifadesini şair bir şiirinde şöyle kullanır:

Buyurdun Yağfiru mâ düne zâlik

Dahi Lâ taknatû va’dler ayâm

(Sûzî, 261/15)

Şair ilk mısradaki Yüce Allah’ın şirk dışındaki bütün günahları bağışlayacağı yönüne vurgu yaparken, ikinci mısradaki yine yüreklere su serpmiş ve “ümidinizi kesmeyin” meâlindeki âyet-i kerimeyi de iktibas olarak kullanmıştır.

3- A’râf sûresi 172. âyet

وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ ...

“Rabbin Âdemoğullarından, onların sırtlarından zürriyetlerini alıp bunları kendileri hakkındaki şu sözleşmeye şahit tutmuştu: Ben sizin Rabbiniz değil miyim? ‘Elbette öyle’ dediler...”

Bu âyet-i kerime ile ilgili olarak, gerek ruhlar âleminde Yüce Allah’ın ruhlarla yaptığı sözleşme şeklinde, gerekse her yeni doğan insana Allah’ın kendi varlığını, birliğini hatırlatıcı fitratı vermesi şeklinde bir takım yorumlar yapılsa da bu sözleşme sırasında kulların, Yaratıcıya *قَالُوا بَلَى* ‘Evet! Sen bizim Rabbimizsin’ cevabı şairlerimiz tarafından çokça iktibas edilen âyetlerden

¹⁰ Verdiğimiz numaralar 1290 yılında, İstanbul Mustafa Efendi Matbaasında tab’ olunan Sûzî Divânı’nda ki sıralamaya göre verilmiştir.

¹¹ Nisâ sûresi 116. âyet de bu âyetle mânâ olarak aynı doğrultudadır.

sin' cevabı şairlerimiz tarafından çokça iktibas edilen âyetlerden olmuştur. Ni-
tekim Sûzî de bir şiirinde,

Böyle bulduk kardaş kâlû belâdan

Er yârın Hak dîvânında belli olur

(Sûzî, 107/12)

diyerek, erlerin durumunun yarın Hakk'ın huzurunda belli olacağını söyler.

4- Enfâl sûresi 17. âyet

... فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى

“Savaşta onları siz öldürmediniz, onları Allah öldürdü; attığında da sen at-
madın, Allah attı...”

Bedir veya Huneyn gibi rivayeti kesin olmayan bir savaşta Müslümanlara yardım eden Yüce Allah, ‘onları siz öldürmediniz, onları Allah öldürdü’ derken muhatabı olarak mü’minleri, ancak ‘attığında da sen atmadın’ meâlindeki âyette de muhatabı olarak Hz. Peygamber’i almıştır. Peygamber Efendimizin yerden bir avuç toprak alarak düşmana doğru savurmasını Yüce Allah: ‘Attığında da sen atmadın, Allah attı’ diyerek kendisinin bu olayları gerçekleştirdiğini söylemiştir. Şair Sûzî iktibas ettiği bu âyeti bir şiirinde şöyle ifade eder:

O yed-i mu’ciz-nümâsî dest-i kudret olduğu

Mâ rameyte iz rameyte nassı kılınıştır enbâ

(Sûzî, 23/3)

Yine bir başka şiirinde Sûzî,

Ki desti dest-i kudretdir Habîbin anlasan sırrı

Buyurdu Mâ rameyte iz rameyte sırrına Mevlâ

(Sûzî, 32/11)

diyerek, beyitlerini âyet-i kerimenin anlamı ile aynı minvalde oluşturmuştur.

5- İsrâ sûresi 1. âyet

... سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِّنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى

“Bir gece, kulunu Mescid-i Harâm’dan Mescid-i Aksâ’ya götüren Allah ek-
sikliklerden münezzehtir...”

Bu âyet de iktibas olarak şairlerimiz tarafından çokça kullanılan âyetlerden biridir. Gerek Allah’ın gücü ve kudretine, gerekse hiçbir peygambere ve kula nasip olmayacak bir mucizeye dikkat çeken şairlerimiz gibi Sûzî de Peygamber

Efendimiz'in temiz, pâk cisimleriyle o kutsî makama vâsıl olduğunu, bunun delili için de سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى'nın yeteceğini iki ayrı beytinde şöyle ifade eder:

Cism-i pâk ile makâm-ı kudse vâsıl olduğu
Nutk-ı Sübhânellezî esrâ yeter şâhid sana (Sûzî, 23/4)

Bu aşkın sırrına mazhar olan vâsıl-ı hazretidir
Bu zâhir vuslata şâhid ki Sübhânellezî esrâ (Sûzî, 32/10)

6- Enbiyâ sûresi 107. âyet

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ

“Ve seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.”

Hz. Peygamber bütün kâinatın Peygamber'idir ve onun âlemlere rahmet olarak gönderildiği bizzat Yüce Allah tarafından Kur'ân'da bildirilmiştir. Şair Sûzî de Peygamber Efendimizin bu özelliğine dikkat çekerek on sekiz bin âlemin padişahu ve şefaathisi olarak Yüce Allah tarafından görevlendirildiğini, bunun için de âlemlere rahmet olduğunu bir şiirinde şöyle ifade etmiştir:

On sekiz bin âleme şâh u şefî' kıldı seni
Anunçün Rahmeten li'l-âlemîn dedi sana (Sûzî, 23/5)

7- Nûr sûresi 51. âyet

إِنَّمَا كَانَ قَوْلَ الْمُؤْمِنِينَ إِذَا دُعُوا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ أَنْ يَقُولُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا ...

“Aralarındaki anlaşmazlıkları çözüme bağlasın diye Allah'a ve resulüne çağırıldıklarında müminlerin sözü 'dinledik ve baş eğdik' demekten ibarettir...”

Tasavvuf yolcusu girdiği zahmetli yolunda ilerleyebilmek ve gerçek sevgiliye kavuşabilmek için türlü sıkıntılardan geçer. Bu zahmetlere sabırla karşılık verebilen âşık, ancak vuslat günü mâşukuna kavuşabilir. Bu yol zorlu ve meşakkatlidir. Âyet-i kerimede Allah'a ve resulüne çağırıldıklarında müminlerin “işittik ve itaat ettik” demeleri gibi tasavvuf yolcusunun da her türlü emre itaati şarttır. Nitekim bu konuda mutasavvıf şairimiz Sûzî,

Her ne emretse semî'nâ deyüben teslim olur
Hizmetinde sâdikâne Sûzîyâ devrân eder (Sûzî, 103/5)

diyerek, her emri “işittiğini”, ona teslim olup, bu hizmeti sadık bir kul gibi yerine getirmek için sürekli dönerek devran ettiğini ifade etmiştir.

8- Kasas sûresi 88. âyet

وَلَا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ ...

“Allah ile birlikte başka bir tanrıya yalvarma! O’ndan başka tanrı yoktur. O’nun kendinden başka her şey yok olacaktır...”

Sûzî, âyet-i kerimedeki *كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ* “her şey yok olacaktır” ibaresini iktibas olarak bir şiirinde şöyle kullanmıştır:

Küllü şey’in hâlikun illâki aşk bâkidurur

Aşk rehber edinirsen bulasın her dem hüddâ

(Sûzî, 20/3)

Beyitte şairin de ifade ettiği gibi her şey yok olur, ancak aşk bâkîdir. Aşkı kendine rehber edinirse bir kimse, gerçek sevgiliye o zaman kavuşmuş olur.

9- Yâsîn sûresi 59. âyet

وَأَمَّا زُورًا الْيَوْمَ أَيُّهَا الْمُجْرِمُونَ

“Ve ‘ey günahkârlar! Siz bugün şöyle ayrılın!’ denir.”

İkinci kez sûra üfürüldükten sonra yaratılmışların diriltilip âhiret hayatının başladığı ve insanların mahşer meydanında toplandıkları vakit, Yüce Allah’ın inananla inanmayanı birbirinden ayırırken “ve ‘ey günahkârlar, siz bugün şöyle ayrılın!” hitabındaki *وَأَمَّا زُورًا* ifadesini âyetle hemen hemen aynı anlamda kullanan Sûzî bir şiirinde şunları söyler:

Gele vemtâzû hitâbî seçile mü’ min kamu

Açıla sancâğ-ı Ahmed altına fermân ola

(Sûzî, 237/9)

10- Zümer sûresi 53. âyet

قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ ...

“Deki Allah şöyle buyuruyor: ‘Ey kendi aleyhlerine olarak haddi aşan kullarım! Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin...”

Sûzî bu âyette *لَا تَقْنَطُوا* “ümit kesmeyin” ifadesini üç farklı şiirde kullanmıştır. Bunlardan ilki şöyledir:

Hem dahi Lâ taknatû emrinle

Kullara kıldın beşâret yâ Mugîs

(Sûzî, 66/10)

Beyitte de ifade edildiği gibi, Yüce Yaratıcı kullarına “ümit kesmeyin” emriyle müjde vermektedir. Sûzî, bir başka şiiirin de ise Allah’ın lütuf, ihsan, af, gufran, rahim ve rahman sıfatlarını sıralandıktan sonra لَا تَقْتُلُوا lafzına yer vermiştir:

Senden olur lutf u ihsân

Şânındurur afv u gufrân

Rahîmsin hem dahi rahmân

Lâ taknatû nutk-ı Kur’ân

(Sûzî, 285/5-1)

11- Fetih sûresi 1. âyet

إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا

“Sana apaçık bir fetih ihsan ettik.”

Âyette geçen “fetih ihsan ettik” meâlindeki إِنَّا فَتَحْنَا ibaresine Sûzî, Dîvân’ında bir kere yer vermiştir. Şair,

Cebhesinde sûre-i imnâ fetahnâ âşikâr

Kul hüi vallâh nakş olunmuş sûret-i sübhâna bak

(Sûzî, Murabba’/12-2)

diyerek إِنَّا فَتَحْنَا ifadesini lafzî iktibas olarak şiiirinde kullanmıştır.

12- Necm sûresi 9. âyet

فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَىٰ

“O kadar ki iki yay kadar hatta daha yakın oldu.”

Bu âyet de şairlerin dîvânlarında sıkça yer verdikleri iktibaslardan biridir. Âyet her ne kadar Cebrâil (a.s.)’ın Peygamber Efendimiz’e vahiy getirirken, O’na olan yakınlığı hakkında olsa da, mutasavvıf şairler tarafından farklı kullanılmıştır. Buna göre فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ denildiğinde akla Peygamber Efendimiz’in Miraç mucizesinde Yüce Allah’a olan yakınlığı gelmektedir. Nitekim çoğu mutasavvıf şairin şiiirinde kastettiği mânâ da bu yönde olmuştur.

Sûzî farklı şekillerde bu âyete dört ayrı şiiirinde yer vermiştir. Şair,

Gönüldür maksad-ı aksâ dahi kavseyni ev ednâ

Kamû a’lâlardan a’lâ anı ârif bilir ancak

(Sûzî, 14/4)

derken, aşk ateşiyle yanan gönlün son arzusunun, tıpkı Peygamber Efendimizin Miraç’ta Yüce Allah’a yaklaştığı gibi gerçek sevgiliye yakın olmak olduğunu

söylemiştir. Bu yakın olma isteği âyette de ifade edildiği gibi iki yay kadar, hatta ondan da yakındır. Böylesine şiddetli bir arzuya Allah'a kavuşmayı isteyen âşığın halinden de ancak kendi gibi âşik ârifler anlar.

Bir başka şiirinde Sûzî, bütün Müslümanlara şefaath kaynağı olan Peygamber Erfendimiz'in peygamberlik mührü olarak, Miraç hadisesiyle en yüksek makama ulaşmasını ve bu yolculuğa da İsrâ ile başlamasını şöyle ifade etmiştir:

Hâtem-i sırr-ı nübüvvet şâfi'-i cümle ümem

Vâsıl-ı sidre-i ev ednâ sâhib-i seyr-i isrâ (Sûzî, 286/4)

Bu âyet, dîvân şiirinde sevgiliye atfedilen güzellik unsuru olarak da kullanılır. Buna göre güzelin kaşları "kâb-ı kavseyn" gibi yaya benzer.

Sûzî, *قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَىٰ* ile kaş arasında iki şiirde ilgi kurmaktadır. Bunlar:

Kaşındır Kâbe kavseyni ev ednâ

Yüzündür sûre-i Rahmân nedendir (Sûzî, 114/3)

O kaşı Kâb-ı kavseyndir dahi cephesi ev ednâ

Zamân ile mekân sorma o şâhın hiç durağmdan (Sûzî, 220/4)

13- Fecr sûresi 28. âyet

ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً

"Sen O'ndan razı, O da senden hoşnut olarak rabbine dön."

Kaynaklarda, *ارجعي* "dön" hitabında Yüce Allah muhatap olarak iyiliği kötülükten ayırt edebilmiş, Allah'a temiz bir kalple yaklaşan *nefs-i mutmainne* mertebesindeki kullara seslenmiştir.¹² Nefsin bu dördüncü mertebesinde kalp, her şeyden emin olmuştur. Allah'a doğru giden nefis sahibinin kalbi, tam ve gerçek bir inanıya sahiptir. Cömertlik, doğruluk, yumuşak gönüllülük, güler yüzlülük, tatlı dillilik gibi güzel sıfatlar kazanan kalp, daima tevekkül, tefvîz, teslîm, sabır, rızâ halleri içindedir.¹³ İki ayrı şiirinde *ارجعي* ifadesine yer veren Sûzî, bir beytinde nefsin dördüncü makamı olan *nefs-i mutmainned*

¹² Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 5. baskı, Ağaç Kitabevi Yay., İstanbul 2009, s. 475; Mehmet Yılmaz, *Edebiyatımızda İslâmî Kaynaklı Sözcükler (Ansiklopedik Sözlük)*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1992, s. 86.

¹³ Cebecioğlu, *age.*, s. 475.

tinde nefsin dördüncü makamı olan *nefs-i mutmain* neden bahsettikten sonra Yüce Allah tarafından اِرْجِعِي hitabına mazhar olduğunu şöyle ifade etmiştir:

İsm-i râbi' Hak olupdur mutmain nefsi anun
İrci'î emriyle etdi çün hitâb Mevlâ ana (Sûzî, 287/106)

Bu beyitte رَاضِيَةٌ lâfzı kullanıldığı gibi aynı âyette yer alan رَاضِيَةٌ ifadesi de başka bir şiirde şöyle iktibas olarak kullanılmıştır:

Seyr-i fillâhdır makâm-ı râziye fehm eyle gel
Nass-ı Kur'ânda razû olmuşdurur şâhid bana (Sûzî, 287/99)

14- Tîn sûresi 4. âyet

لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ

“Biz insanı en güzel biçimde yaratmışızdır.”

Âyet-i kerimede geçen أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ “en güzel biçim” ifadesi Allah tarafından insana verilen en güzel ve en mükemmel biçim ve yapıyı, bu sayede insanın, yeryüzü varlıkları içinde gerek fizyolojik gerekse ruhsal yetenekler bakımından en mükemmel ve en seçkin canlı olarak yaratılmış olmasını ifade eder.¹⁴ Sûzî şu beytinde أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ ifadesine yer verirken, Yüce Allah'ın en güzel biçimde yarattığı insan üzerinde adeta san'at eylediğini şöyle dile getirir:

Olubsun Ahsen-i takvîm kamû mahlûk sana nâzır
Özün matlûb-ı Hak olmuş ki san'at eyledi üstâd (Sûzî, 1/17)

Yine bir başka şiirinde Sûzî,

Bu musavver Ahsen-i takvîm gör
Âdem olmuş adı insan nedir (Sûzî, 98/2)

diyerek, أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ olarak yaratılan insandan bahsederken iktibas sanatına yer vermiş, ilk insan Hz. Âdem'den ve onun yaratılışından bahsederek de bu olaya telmih yapmıştır.

¹⁴ Hayrettin Karaman v. dğr., *age.*, V, 647.

15- Beyyine sûresi 8. âyet

... رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ ذَلِكَ لِمَنْ خَشِيَ رَبَّهُ

“... Allah onlardan razı olmuş, onlar da Allah’tan razı olmuşlardır. İşte bu, rabbini sayıp O’ndan korkanlar içindir.”

Sûzî Dîvân’ında bir yerde âyette geçen رَضُوا ifadesine yer vermiştir. “Razı oldular” anlamına gelen bu kelime Kur’ân-ı Kerim’de farklı sûrelerde geçmekle birlikte Mâide/119. ve Mücâdele/22. âyetlerde de Beyyine sûresi 8. âyetle hemen hemen aynı anlamda kullanılmıştır. Sûzî beytinde arzusu fenâ fillâh olan tasavvuf yolcusunun her şeye razı olmasını, bunun neticesinde Yüce Allah’ın da tıpkı Kur’ân’da bildirdiği gibi onlardan razı olacağını ifade etmiştir. Nitekim Allah’ın kullarından razı olması demek, Cennet’te kendilerine verilecek nimetlerden daha iyi bir müjde demektir. Sûzî’nin bu âyeti iktibas olarak kullandığı beyti şöyledir:

Seyr-i fillâhdır makâm-ı râziye fehm eyle gel

Nass-ı Kur’ânda razû olmuşdurur şâhid bana

(Sûzî, 287/99)

16- İhlâs sûresi 1. ve 3. âyetler

قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ

“De ki: ‘O Allah’tır, tektir.’”

Sûzî şu murabba’sında قُلْ هُوَ اللَّهُ “De ki: O, Allah’tır” âyetini iktibas olarak kullanmıştır:

Cebhesinde sûre-i innâ fetahnâ âşikâr

Kul hü vallâh nakş olunmuş sûret-i sübhâna bak

(Sûzî, Murabba’/12-2)

Yine bir başka şiirinde İhlâs sûresi 3. âyeti olan لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ “O’ndan çocuk olmamıştır (kimsenin babası değildir)” âyetini şairimiz şöyle ifade etmiştir:

Ey Vâhid ferd-i Ahed hem Samed

Lem yelid velem yûled

Ey Hâkim Hüküm-i Kadîm külli ân

Lâ şerîke velâ nerâh

(Sûzî, Müstezâd/10)

Sûzî'nin, *Dîvân'*ında lâfız olarak yer verdiği bu âyetlerden başka sûre adlarına da yer verdiğini görüyoruz. Şimdi örnekleriyle birlikte bu sûreleri verelim:

1- Rahmân sûresi

Dîvân'ında iki yerde Rahmân sûresine işaret eden Sûzî, bir beytinde sevgilinin kaşlarını "kâb-ı kavseyin"e benzetirken, yüzünü de Rahmân sûresine benzetmiştir:

Kaşındır Kâbe kavseyni ev ednâ
Yüzündür sûre-i **Rahmân** nedendir (Sûzî, 114/3)

Şu beytinde de şair yine yüz ve Rahmân sûresi arasında bir bağlantı kurmuştur:

Mazhar-ı zât olmuş insân gel beri Hakâne bak
Vechi üstünde yazılmış sûre-i **Rahmâna** bak (Sûzî, Murabba'/12-1)

2- Şems, Leyl ve Duhâ sûreleri:

Ey cihân mahbûbu şâh-ı serveri Şemsü'd-duhâ
Vey gönül matlûbu mâh-ı enveri bedrü'd-dücâ (Sûzî, 23/1)

Beyitte Peygamber Efendimiz'in gelişiyile cihanın aydınlığa kavuştuğunu vurgulayan Sûzî, Şems ve Duhâ sûrelerine dikkat çekmiş, bir başka beytinde ise Yüce Allah'ın güneşe, kuşluk vaktine ve geceye yemin ettiği Şems, Duhâ ve Leyl sûrelerini şöyle kullanmıştır:

Cemâlin vasfı ve's-Şems-i Duhâdır
Saçın vel'l-Leyl-i yeldâdır Muhammed (Sûzî, 81/3)

B. Sûzî Dîvânı'nda Âyet Telmihleri:

1- Bakara sûresi 138. âyet

صِبْغَةَ اللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً وَنَحْنُ لَهُ عَابِدُونَ

"Allah'ın boyasıyla boyandık. Boyaca O'ndan daha güzel olan kim vardır? Biz yalnız O'na kulluk ederiz."

Sûzî *صِبْغَةَ اللَّهِ* “Allah’ın boyası” tamlamasına lafzî olarak şu şiirinde yer vermiş ve mânâ olarak da bu âyete telmihte bulunmuştur:

Boyanmış sibgatallaha kamusu

Sürh sebz sefid ak asfâr

(Sûzî, 11/3)

2- A’râf sûresi 11. âyet¹⁵

وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ ثُمَّ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ لَمْ يَكُن مِّنَ السَّاجِدِينَ

“Andolsun sizi yarattık; sonra size şekil verdik; sonra da meleklerle ‘Âdem’e secde edin!’ diye emrettik. İblis’in dışındakiler secde ettiler. O secde edenler arasında yer almadı.”

Sûzî yaklaşık üç yerde mânâ olarak, şeytanın ve ona tabi olanların Allah’ın emrine uymayıp, Âdem Peygamber’e secde etmediklerine yer vermiştir. Bu beyitler şöyledir:

Secde olmaz Âdeme der münkirûn

Böyle bilen câhil-i eblehi gör

(Sûzî, 119/8)

Görmedi iblîs Hakkı Âdemde pes

Secde etmez oldu ol küffâr imiş

(Sûzî, 139/7)

Secde etse bilir idi Âdemi

Görür idi anda ol settâr imiş

(Sûzî, 139/8)

3- A’râf sûresi 143. âyet

وَلَمَّا جَاءَ مُوسَى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ أَرِنِي أَنظُرْ إِلَيْكَ قَالَ لَن تَرَانِي وَلَكِنِ انظُرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرَانِي فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَى صَعِقًا فَلَمَّا أَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ

“Mûsâ, belirlediğimiz yere (Tûr’a) gelip Rabbi de ona konuşunca, ‘Rabbim! Bana (kendini) göster, sana bakayım’ dedi. Allah da, ‘Beni (dünyada) katiyen

¹⁵ Kehf sûresi 50. âyet de bu âyetle mânâ olarak aynı doğrultudadır.

göremezsin. Fakat (şu) dağa bak, eğer o yerinde durursa sen de beni görebilirsin.' dedi. Rabbi, dağa tecelli edince onu darmadağın ediverdi. Mûsâ da baygın düştü. Ayılınca, 'Seni eksikliklerden uzak tutarım Allah'ım! Sana tövbe ettim. Ben inananların ilkiyim' dedi." Musa Peygamber'in Yüce Allah'ı görmek istemesi üzerine başına gelenlerin anlatıldığı âyeti Sûzî, şu beytinde telmih olarak kullanmış ve olayı şöyle gözler önüne sermiştir:

Vasl-ı dildâr ister isen gönliüne eyle nazar

Mazhar-ı dîdâr olan Mûsâ gibi dil Tûr olur

(Sûzî, 97/4)

4- Enbiyâ sûresi 22. âyet

لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا ...

"Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar bulunsaydı kesinlikle yerin, göğün düzeni bozulurdu..."

Sûzî şu beytinde bu âyet-i kerimeyi mânâ olarak hatırlatan bir telmihte bulunmuştur:

İki hâkim cem' olursa bir yere

Ol fesâdı def'a çün imkân nedir

(Sûzî, 98/12)

5- Mü'minûn sûresi 14. âyet

... ثُمَّ خَلَقْنَا النَّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ ...

"...Sonra nutfeyi alakaya çeviriyor, alakayı şekilsiz et yapıyoruz..."

İnsanın yaratılış sürecinin anlatıldığı âyet-i kerîmede geçen "damla" anlamındaki نُطْفَةٍ, "cenin" anlamındaki مُضْغَةٍ ve "embriyo" anlamındaki عَلَقَةٍ kelimelerini aynı zamanda lâfız olarak da beytinde kullanan Sûzî bu yaratılış serüvenini şöyle ifade etmiştir:

Nutfе oldum mudga oldum alka oldum hem cenîn

Çend mâh zâd u zahîrem oldu kan bana gıda

(Sûzî, 287/9)

6- Ahzâb sûresi 40. âyet

مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِنْ رِجَالِكُمْ وَلَكِنْ رَسُولَ اللَّهِ وَخَاتَمَ النَّبِيِّينَ ...

"Muhammed içinizden hiçbir erkeğin babası değildir, fakat o, Allah'ın elçisidir ve peygamberlerin sonuncusudur..."

Âyette de belirtildiği gibi Allah'ın elçisi ve nebîlerin sonuncusu olan hâtemü'l-mürselîn Peygamber Efendimiz'in bu yönlerine şair Sûzî iki yerde dikkat çekmekte ve bu âyeti hatırlatmaktadır:

Seyyidü'l-kevneyn hatmü'l-mürselînsin ey habîb

Zât-ı pâkin mazhar-ı zât-ı Cenâb-ı kibriyâ (Sûzî, 23/2)

Enbiyâ vü mürselînin hâtemisin yâ Resûl

Hem velîler serveri Ahmed Muhammed Mustafâ (Sûzî, 39/2)

7- Yâsîn sûresi 65. âyet

الْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلَىٰ أَفْوَاهِهِمْ وَتُكَلِّمُنَا أَيْدِيهِمْ وَتَشْهَدُ أَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ

“O gün onların ağızlarını mühürleriz; yapmış olduklarını elleri bize anlatır, ayakları da tanıklık eder.”

Sûzî şu beytinde,

Bu fıskı gayriden pinhân edersin Allah'a ayân

Huzûrunda olun haclân bu a'zâ hep eder işhâd (Sûzî, 18/20)

diyerek, yarın Allah'ın huzurunda azaların şahitlik edeceğini âyet-i kerimeyi de hatırlatarak ifade etmiştir.

8- Câsiye sûresi 3. âyet

إِنَّ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِّلْمُؤْمِنِينَ

“Şüphesiz göklerde ve yerde, inananlar için (Allah'ın varlığını ve birliğini gösteren) nice deliller vardır.”

Encüm ü şems ü kamer heb burc-ı dilde devr eder

Ârif olan çün gönül göğünde anı seyr eder

İbret ile kıl nazar bu kâinâta özge bak

Her bir eşyâ bir kitâb-ı hakdurur algıl sebak

Bu kadar eşcâr u evrak her biri tefsîr eder

Sırr-ı vahdetten acâyib remz ile tahrîr eder (Sûzî, 13/40-42)

Beyitlerde de ifade edildiği gibi yıldızlar, güneş, ay, ağaçlar, yapraklar kısaca göklerde ve yerde var olan her şey Yüce Allah'ın sırr-ı vahdetine birer işaret taşımaktadır.

9- Zâriyât sûresi 56. âyet

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ

“Ben cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.”

Sûzî,

Senin için halk olubdur bunca kevn ile mekân

Sana hizmetci olubdur nice mahlûkât u kul (Sûzî, 187/3)

Hâl diliyle cümlesi der teslim-i fermândayız

Hep seninçün halk olunduk derdine dermandayız (Sûzî, 13/20)

gibi beyitlerde bu âyete telmihte bulunmuş ve insanların, mahlûkatın ve kevn ü mekânın Allah için yaratıldığını ifade etmiştir.

10- Hadîd sûresi 1. âyet

سَبِّحَ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

“Göklerde ve yerde bulunanlar Allah’ı tesbih etmektedir. O azîzdir, hakîmdir.”

Son olarak Sûzî, bu âyetin mealini hatırlatan bir beytinde,

Bahar erdi açıldı yine ezhâr

Ki her biri eder tesbîh ü ezkâr (Sûzî, 11/1)

diyerek, bahar geldiğinde açan çiçeklerin ayrı ayrı Allah’ı zikredip, tesbih ettiklerini ifade etmiştir.

C. Sûzî Dîvânı’nda Hadis İktibasları:

كنت كثرًا لأعرف فأحببت أن أعرف فخلقت خلقًا فعرفتهم بي فعرفوني -1

“Ben gizli bir hazineydim, bilinmeyi istedim ve mahlûkatı yarattım. Kendimi onlara tanıttım, onlar da beni tanıdı.”¹⁶

Bu hadis, İbn-i Teymiyye, Suyûtî gibi hadis âlimleri tarafından uydurma olarak nitelendirilse de mutasavvıf şahsiyetler tarafından sıkça kullanılmış, hat-

¹⁶ İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî el-Cerrâhî, *Keşfü'l-Hafî ve Muzilü'l-İlbâs*, Beyrut 1351, hadis nr: 2016, II, 132.

ta sûfi şairlerin de şiirlerinde en çok yer verdikleri hadislerden biri olmuştur. Nitekim tasavvufî yönü ağır basan şairimiz Sûzî de *Dîvânı'*nda yaklaşık beş yerde bu hadisi iktibas olarak kullanmıştır.

Olursan küntü kenzin sırrına mazhar eyâ Sûzî

Olursun mahrem-i esrâr duyarsın remz ile ma'nâ (Sûzî, 24/9)

Beytte kendine seslenen şairimiz, کت 'in sırrına vakıf olduğu vakit, kendisine sır söylenen kimse olacağını ve bu yönüyle de remz sahibi olacağını söylemiştir. Bilindiği gibi remz, tasavvuftaki sırların yanlış anlaşılması veya sırların fâş edilmemesi için gerekli görülmüş ve bir rumuz gibi sûfilerce¹⁷ kullanılmıştır. Bir başka beytinde,

Mazhar-ı sırr-ı Muhammed ellezî esrâsın sen

Küntü kenzin hükmüne hem şehâ mecrâsın sen (Sûzî, 282/7)¹⁸

diye seslenen Sûzî, bir taraftan Peygamber Efendimiz'in Miraç mucizesine dikkat çekerken, bir taraftan da کت 'in hitabına lâıyk, kaynak kimse olduğunu vurgulamıştır.

2- یا لحمك لحمی دمك دمى جسمك جسمى روحك روحى على

“Ey Ali, etin etimdir, kanın kanımdır, cismin cismimdir, ruhun ruhumdur.”

Bu sözün Peygamber Efendimez'e ait olup olmadığına dair hadis kaynaklarında bir bilgi olmamasına rağmen Hz. Ali'yi aşırıya kaçacak kadar çok sevenler tarafından söylenmiş bir söz olma ihtimali yüksektir. Ancak yine de özellikle لحمك لحمى ibaresine, mutasavvıf şairlerin şiirlerinde az da olsa yer verdiklerini görüyoruz. Sûzî de bir beytinde,

Lahmüke lahmî dedi şânında fahr-ı kâinât

Murtazâ vü müctebâ hem cânda canân yâ Ali (Sûzî, 7/4)

diyerek, لحمك لحمى ifadesini lafzî olarak iktibas etmiştir.

3- لى مع الله وقت لايسعنى فيه ملك مقرب و لانى مرسل

“Benim Allah ile öyle anlarım olur ki, ne bir mukarreb melek, ne de gönderilmiş bir nebi öyle bir yakınlığı elde edebilir.”¹⁹

¹⁷ Cebecioğlu, *age.*, s. 515.

¹⁸ Diğer üç beyit için *Sûzî Dîvânı'*nda bkz. 1/2, 199/4, 220/2.

İfadede geçen *لِي مع الله* tabiri diğer kutsî hadislerde olduğu gibi daha çok sûfî şairler tarafından kullanılmıştır. Bu söz Sûzî'nin bir beytinde aşk derdiyle yanan, yalnız sevgiliye kavuşacağı günü bekleyen gönlün ereceği makam olarak işlenmiştir:

Gönül bir taht-ı şâhîdir makâm-ı lî me'allâh'dır
Nazargâh-ı ilâhîdir anı ârif bilir ancak (Sûzî, 14/3)

Yaklaşık sekiz yerde bu sözden bahseden Sûzî, bir başka beytinde de *لِي مع الله* sahibi Peygamber Efendimiz'den bahsederek şunları söyler:

Sırr-ı vahdet mahremisin ravzasının hem gülü
Lî me'allâh bülbülüsün ey Resûl-i müctebâ (Sûzî, 23/7)²⁰

4- القوم خادهم سيد

"Bu kavmin efendisi onlara hizmet edendir."²¹

*Dîvân'*ında Sûzî,
Bulam dersen cihânda türlü izzet
Hadîm ol her mahalde eyle hizmet (Sûzî, 59/1)

diyerek, her alanda yapılması gereken hizmete dikkat çekmiş ve Peygamber Efendimiz'in *سيد القوم خادهم* hadisini şöyle iktibas etmiştir:

Buyurdu Seyyidü'l-kavm hâdimuhum
Habîb-i kibriyâ mahbûb-ı hazret (Sûzî, 59/3)

5- لولاك لولاك ما خلقت الأفلاك

"Sen olmasaydın, sen olmasaydın kâinatı yaratmazdım."²²

Peygamber Efendimizi öven na'tların çoğunda rastladığımız bu ifade hakkında uydurma hadis yorumları yapılsa da *لولاك لولاك* şairlerin şiirlerinde başvurdukları kutsî hadislerin başında gelmektedir.

¹⁹ Aclûnî, *age.*, hadis nr: 2159, II, 173.

²⁰ Diğer altı beyit için *Sûzî Dîvânı'*nda bkz. 39/4, 143/17, 220/12, 286/2, 287/97, 287/100.

²¹ Aclûnî, *age.*, hadis nr: 1515, I, 462.

²² Aclûnî, *age.*, hadis nr: 2123, II, 164.

Şair Sûzî, yaklaşık iki yerde bu ifadeye yer vermiş, Peygamber Efendimiz namına söylenen bu söz üzerine feleklerin yaratıldığını ve bu kavil hürmetine ye' se düşmeden Hz. Peygamberden şefaata beklediğini şöyle ifade etmiştir:

Senin şânında çün levlâk dendi vâr oldu nüih eflâk
Ümîdim kesmezem hâşâk şefâat yâ Resûlullâh (Sûzî, 247/6)²³

من عرف نفسه فقد عرف ربه -6

“Kendini bilen Rabbini bilir.”²⁴

Sûzî'nin *Dîvânı*'nda lafzî olarak yer verdiği son iktibas من عرف من lafzıdır. Şiirinde,

Men aref sırrına mazhar olalım irfân ile
Gönlümüz ma'mûr edelim tevhd ü îmân ile (Sûzî, 283/9-1)

diyen Sûzî, kâinatın sırrına eren irfan ehlinin من عرف sırrına mazhar olacağını, bu sırta eren gönlün de tevhd ve imanla şenleneceğini ifade etmiştir. Sûzî'nin şiirlerini incelediğimizde bu hadisi yaklaşık altı yerde mealen iktibas ettiğini de görüyoruz. Bunlardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

Gayrıyı terk eyle nefsin ârif isen ey dilâ
Nefsini bildinse cânım Hakkı bildin sen hemân (Sûzî, 2/25)

Rabbini bilmek dilersen nefsin bil Sûzîyâ
Bilmeyen nefsin billâh dü-cihânda kör olur (Sûzî, 97/7)²⁵

D. Sûzî Dîvânı'nda Hadis Telmihleri:

لَوْلَا أَنَّا شَقَّ عَلَىٰ أُمَّتِي لِأَمْرِهِمْ بِالسَّوَالِكِ -1

“Ümmetim üzerine meşakkat vermek korkusu olmasaydı kendilerine muhakkak misvak kullanmalarını emrederdim.”²⁶

Sûzî, bir yerde Peygamber Efendimizin bu sözüne mânâ olarak yer vermiş ve şunları söylemiştir:

²³ Diğer beyit için *Sûzî Dîvânı*'nda bkz. 179/1.

²⁴ Aclûnî, *age.*, hadis nr: 2532, II, 361.

²⁵ Diğer beyit için *Sûzî Dîvânı*'nda bkz. 1/16, 13/45, 55/3, 145/1.

²⁶ Buhârî, *Temennî*, 9, hadis nr. 6813, VI, 2645.

Kanı esbâğle abdest kanı misvâkle hizmet

Buyurdu bize ol hazret niçün etmen anı mu'tâd (Sûzî, 18/15)

إِذَا دَخَلَ شَهْرُ رَمَضَانَ فَتَّحَتْ أَبْوَابُ الْجَنَّةِ وَغُلِقَتْ أَبْوَابُ النَّارِ وَسُلِّسَتِ الشَّيَاطِينُ 2-

“Ramazan ayı geldiğinde cennetin kapıları açılır, cehennem kapıları kapanır ve şeytanlar da zincire vurulur.”²⁷

Buhari ve diğer hadis âlimlerinin eserlerinde yer alan bu hadîs-i şerîf hakkında Sûzî'nin diyecekleri vardır.

Cennet kapısı açılır cümleten

Zeyn olur hep hûr gılmân merhabâ

Yedi tamu kapıları kapanır

Söyinür âteş-i nîrân merhabâ (Sûzî, 40/3-4)

Yaklaşık beş beyitte mânâ olarak bu hadise yer veren Sûzî bir başka beyitte,

Yedi tamu örtülür olmaz suâl ile hesâb

Bezl olur her demde dahi nice atâ vü ihsân (Sûzî, 216/2)

diyerek, bu mübarek ayda kapanan cehennem kapılarının yanı sıra ölen mümin kullar için de sorgu ve sualin olmayacağını, Yüce Allah'ın atâ ve ihsânda bulunacağını söylemiştir.

رجعنا من الجهاد الأصغر إلى الجهاد الأكبر قالوا وما الجهاد الأكبر قال جهاد القلب 3-

“Küçük cihaddan büyük cihada dönüyoruz, o da nefisle cihaddır.”²⁸

Sûzî bu hadisi hatırlatan beytinde nefsin istek ve arzularını terk edip, bu uğurda mücâhid olunması gerektiğini şöyle nasihat etmiştir:

Gel râhatı terk et nefisine uyma

Ol şöyle mücâhid bu safâdan geç (Sûzî, 69/4)

²⁷ Buhârî, Savm, 5, hadis nr. 1799-1800, II, 671-672.

²⁸ Aclûnî, *age.*, hadis nr: 1362, I, 424.

4- إِنَّ رَحْمَتِي سَبَقَتْ غَضَبِي

“Şüphesiz benim rahmetim gazabımı geçmiştir.”²⁹

Dîvân şiirinde vâiz ve zâhid tipindeki insanlar, şairler tarafından pek sevilmez. Nitekim Sûzî, vâizleri eleştirdiği bir şiirinde, onların ağızlarını cehennemle açtıklarını, Allah’ın azabıyla halkı korkuttuklarını, hâlbuki Yüce Allah’ın rahmetinin bol olduğunu, kulun günahı ne kadar çok olursa olsun Allah’ın mağfireti sayesinde bunların affolunacağını şöyle ifade eder:

Çıkar ağızından ateşli şererler
Sen olmuşsun cehennem sanki vâiz

Azâbıyla bu halkı korkudursun
Hüdânın rahmeti kesrette vâiz

Kulun cürmü günâhı kesret ise
Hakkın afvı dahi vefrette vâiz

(Sûzî, 151/4-6)

5- لَيْسَ الشَّدِيدُ بِالصُّرْعَةِ ، إِنَّمَا الشَّدِيدُ الَّذِي يَمْلِكُ نَفْسَهُ عِنْدَ الْعَضْبِ

“Çok kuvvetli pehlivan, birçok güreşçileri yere serip galip olan değildir. Asıl kuvvetli pehlivan, öfkelendiği sırada nefesine malik olan kimsedir.”³⁰

Sûzî’nin bu hadis-i şerîfe *Dîvân*’da mânâ olarak yer aldığı beyit şöyledir:

Kuvvet-i nefis ile meydân alana er denmedi
Pehlevân oldur cihânda nefesine gâlib ola

(Sûzî, Murabba’/75-2)

6- أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللَّهُ نُورِي

“Allah evvela benim nurumu yarattı.”³¹

Hiz. Muhammed’in nuru anlamındaki نور محمدی özellikle mutasavvıflar tarafından Allah’ın yarattığı ilk şey olarak algılanmış ve bu hadis sûfî şairler tarafından da kullanılmıştır. Sûzî’nin Hiz. Peygamber’e isnat edilen bu sözü telmih olarak kullandığı beyitleri şöyledir:

²⁹ Buhari, Tevhid, 28, hadis nr. 7015, VI, 2713.

³⁰ Buhari, Edeb, 76, hadis nr. 5763, V, 2267.

³¹ Aclûnî, *age.*, hadis nr: 827, I, 265.

*O cevherden cemî kâinâtı şöyle var itdi
Sıfât-ı zât-ı pâkine ola âyât hem işhâd*

*Bu cevher-i cevher ol dahi nûr-ı Muhammed'dir
Dahi rûh-i izâfî levh-i mahfûz akl-ı küldür âd* (Sûzî, 1/5-6)

7- *إِنَّ اللَّهَ لَا يَنْظُرُ إِلَى صُورِكُمْ وَأَمْوَالِكُمْ وَلَكِنْ يَنْظُرُ إِلَى قُلُوبِكُمْ وَأَعْمَالِكُمْ-*

“Allah sizin görünüşünüze, malınıza, mülkünüze bakmaz; yalnızca kalplerinize ve amellerinize bakar.”³²

Sûzî bir beytinde telmih olarak yer verdiği bu hadis hakkında ilk önce, gönülün makamının *مع الله* olduğu ve bu makama Yüce Allah'ın nazar ettiğini şöyle ifade etmiştir:

*Gönül bir taht-ı şâhîdir makâm-ı lî meallah'dır
Nazargâh-ı ilâhîdir anı ârif bilir ancak* (Sûzî, 14/3)

Bir başka beyitte ise Sûzî, her bir eşyada Allah'ın nurunun olduğunu ve Mevlâ aynaya benzeyen gönle bir nazar etse orada tecellinin gerçekleşeceğini şöyle söyler:

*Çü ârif seyredir envâr-ı hüsnün her bir eşyâdan
Velî mirâtına baksı tecellî zât ider Mevlâ* (Sûzî, 24/7)

³² Müslim, Birr ve Sila, 34.

SONUÇ

*Dîvân'*ında tespit edebildiğimiz kadarıyla Sûzî, yaklaşık 16 yerde âyetlerden lâfzî iktibasa yer vermiş ve 10 yerde de farklı âyetlere telmihler yapmıştır. Aynı zamanda 4 sûre başlığına yer veren şairimiz, hadislerden 6 lâfzî iktibas, 7 de telmihte bulunmuştur.

Sûzî, *Dîvân'*ında çoğu mutasavvıf şairin kullandığı **قَالُوا بَلَىٰ رَنَّمْ وَجْهَهُ اللَّهُ** gibi **أَحْسَنَ تَقْوِيمٍ رَارَجِعِي رَقَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَىٰ وَإِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا رَسُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَىٰ بِعَذْرَاكِ مِن بِنَائِكَ إِذِ ابْتَدَىٰ رَحْمَةً لِّعَالَمِينَ** gibi âyetlerle, **من عرف لولاك لولاك رلى مع الله رلحمك لحمى ركنت كتر** gibi mevzû' da olsa hadisleri kullanmıştır.

Sonuç olarak mutasavvıf bir şair olan Sivaslı Ahmed Sûzî'nin yukarıdaki âyet ve hadis iktibasları ve telmihlerinden de anlaşılacağı üzere Kur'ân ve Hadis ilmine vakıf bir şair olduğunu söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

- Ahmet Cevdet Paşa, *Belâgat-ı Osmâniyye*, haz. Turgut Karabey ve Mehmet Atalay, Akçağ Yay., Ankara 2000.
- Bilgegil, M. Kaya, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri: Belâgat*, Enderun Kitabevi, 2. baskı, İstanbul 1989.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâ'îl, *Sahîhu'l-Buhârî*, nşr. Mustafâ Dîb el-Bugâ, I-VI, Dâru İbrni Kesîr -el-Yemâme, Beyrut 1410.
- Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 5. baskı, Ağaç Kitabevi Yay., İstanbul 2009.
- Durmuş, İsmail, "İktibas", *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 52.
- Ece, Selami, "İktibas", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy. 19 (2002), s. 39-53.
- Göktaş, Mehmet, *Sûzî Dîvânı'nın Dinî ve Tasavvufî Tahlili*, Yüksek Lisans Tezi, danışman: Naci Okçu, Atatürk Üniversitesi, 1996.
- İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî el-Cerrâhî, *Keşfü'l-Hafâ ve Muzlîlü'l-İlbâs*, I-II, Beyrut 1351.
- Karaman, Hayrettin v. dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir I-V*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2006.
- Okcu, Naci, *Dîvân Şiirine Kaynaklık Eden Âyetler*, Doçentlik Tezi, Atatürk Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi, 1982.
- Saraç, M. A. Yekta, *Klâsik Edebiyat Bilgisi: Belâgat*, Gökkuşbu Yay., 8. Baskı, İstanbul 2010.
- Şener, H. İbrahim ve Yıldız, Alim, *Türk İslâm Edebiyatı*, Rağbet Yay., İstanbul 2003.
- Tâhirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lüğati*, haz. Kemâl Edip Kürkcüoğlu, Enderun Kitabevi, İstanbul 1994.
- Uzun, Mustafa, "İktibas: Türk Edebiyatı", *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 52-54.
- _____, "Telmih: Türk Edebiyatı", *DİA*, İstanbul 2011, XL, 408-409.
- Yıldız, Alim, *Ahmed Sûzî Hayatı ve Şiirleri*, Sivas 2011.
- Yılmaz, Ali, "Erzurumlu İbrahim Hakkı Dîvânı'nda Âyet ve Hadis İktibasları Çerçevesinde İşlenen Konular", 2. Uluslararası Siirt Sempozyumu İbrahim Hakkı ve Siirt Uleması Sempozyumu Bildirileri, İstanbul 2008, s. 136-162.
- Yılmaz, Mehmet, *Edebiyatımızda İslâmî Kaynaklı Sözler (Ansiklopedik Sözlük)*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1992.

SÛZÎ DÎVÂNÎ'NDA DUÂ

Rabia DOĞRU*

GİRİŞ

Duâ, bilindiği üzere İslâmî Türk Edebiyatı'nda birçok türün başlıca konusu olmuş, neredeyse her eserde duâyaya yer verilmiştir. Dîvân şâirlerimiz de, İslâmî birçok kaynaktan beslendiği gibi, duâyı da şiirlerine dâhil etmiş ve bu şekilde hem duâyaya duydukları ihtiyacı gidermeye hem de bunu üslûp güzelliği ile birleştirerek sunmaya çalışmışlardır. Dîvân'ında duâyaya geniş bir biçimde yer veren şâirlerimizden biri de Ahmed-i Sûzî'dir.

Biz, bu çalışma çerçevesinde Sûzî'nin, Dîvânı'nda genel olarak duâyaya bakışı ve şiirlerinde yer verdiği duâ ifadeleri üzerinde durmaya çalışacağız. Sûzî Dîvân'ında Arapça duâlar da bulunmaktadır ancak biz burada sadece Türkçe duâlardan örnekler sunacağız.

Bildirimiz üç bölümden oluşacaktır. "Sûzî Dîvânı'nda Duânın Mahiyeti" başlıklı ilk bölümde, şâirimizin duâyaya ilgili değindiği hususlar ifade edilecek; "Sûzî Dîvânı'nda Duâ İfadeleri" başlıklı ikinci bölümde, Sûzî'nin duâ ettiği kimseler kısımlandırılacak ve onlara hangi konularda duâ ettiğine dair örnekler verilecek; ardından "Sonuç" bölümüyle tebliğimiz tamamlanacaktır.

Sûzî Dîvânı'nda Duânın Mahiyeti

Duâ, çağrı, talep¹, Cenâb-ı Hakk'a yalvarma, niyâz², bir şeyin olmasını veya olmamasını, medih ve senâ yoluyla isteme³ anlamlarına gelir. Kulun, âcizliğinin farkında ve sadece O'na ihtiyaç duyduğunun bilincinde olarak Allah'a yakarması, O'ndan gayrisine kalbini ve elini açmayacağını hâl diliyle ifade etmesidir duâ.

* Arş. Gör. Ondokuz Mayıs Üni., İlahiyat Fak., Türk İslam Edebiyatı Anabilim Dalı.

¹ Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul, 1995, s. 270.

² Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul, 2007, s. 610.

³ İskender Pala, *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, İstanbul, 2002, s. 134.

Çevresindekilere karşı, türlü zorlukları aşmaya muktedir gibi görünmeye çalışan insanı, Yaraticısının karşısındaki âcziyeti zorlamamakta, hatta onu mutlu ve huzurlu kılmaktadır. Zîrâ Rabbinin ilminin ve kudretinin sonsuz olduğunu, duâsını işiteceğini ve dilerse icâbet edeceğini bilir. İnsan “ihtiyaç duyan” vasfını taşıırken, Allah “hiçbir şeye muhtaç olmayıp, her şeyin kendisine muhtaç olduğu”dur. Allah’ın, “Ey insanlar! Allah’a muhtaç olan sizsiniz. Zengin ve övülmeye lâyık olan ise yalnızca O’dur.” (Fatır Sûresi/15) âyeti de bunu doğrulamaktadır.

Ahmed-i Sûzî’nin, mutasavvıf bir şâir oluşu, Dîvân’ında dinî öğelere fazlaca yer vermesini de beraberinde getirmiştir. Sûzî bazı şiirlerinde duâya kısmen değinmişken, bazı gazellerinin ise, tamamı duâ ifadelerinden oluşmuştur. Ekseriyetle hamd ve şükür, af ve mağfiret, lütûf ve ihsân duâlarında bulunan Sûzî, nefesine yenik düşmemek ve iki cihânda rüsvâ olmamak için de duâ etmiştir. Bunların dışında da duâlarına konu olan birçok husus bulunmaktadır. Ancak bunları ileride beyitlerle birlikte inceleyeceğimiz için, burada detaylandırmayı tercih ediyoruz.

Şâirimiz Dîvân’ında, içerisinde duâ beyitleri çokça bulunan Arapça şiirlere de yer vermiştir. Sûzî bu şiirlerde yine, af ve mağfirete erişmek, Allah’ın rızasını kazanmak, korkularından uzak kalmak, gafletten korunmak, akîbetinin îmân üzere olması, iki cihanda da işlerinin kolaylığı gibi hususlarda duâ etmiştir.

Sûzî bu isteklerini esmâ-i hüsnâyı da kullanarak dile getirmiştir. Bilhassa duâlarının muhtevasına göre seçtiği isimleri zikretmiş, Allah’a çeşitli sıfatlarıyla birlikte yalvarmıştır. Örneğin Rabbinden af dilerken “Rahmân ve Rahîm”, kerem dilerken “Ganî” ismini zikretmiştir. Ancak daha çok “Yâ Rabb”, “İlâhî”, “Hudâ”, “Yâ Mevlâ” şeklinde hitap etmiştir.

Dîvân’da, duâyı konu alan diğer bazı hususları da beyitlerle örneklendirerek sunabiliriz.

Sûzî, *Dîvân’ında*:

“Bilinmez derde düşdüm devâsı sendedir yâ Rabb

Bulunmaz gayrıdan çâre şifâsı sendedir yâ Rabb”⁴ (52/8)

diyerek sıkıntısını giderip derdine dermân olanın ancak Rabbi olduğunu ifade etmiş ve O’na yakarışının temelinde bulunan inancı vurgulamıştır. Ayrıca bu inancın oluşmasında, Rabbinin verdiği müjde de söz konusudur diyebiliriz. Zîrâ Sûzî:

⁴ Tebliğimizde Sûzî’nin Dîvân’ından yer verdiğimiz kısımlar matbu Dîvân metninden alınmıştır. Beyitlerin yanında verilen numaraların ilki sayfa numarasını, ikincisi de sayfadaki kaçınıcı beyit, dörtlü veya beşli bent olduğunu ifade etmektedir.

“Hem dahi lâ teknatû emrinile

Kullara kıldım beşâret yâ Muğîs”

(56/26)

diyerek insanların, Allah’ın rahmetinden ümidini kesmemesi gerektiğini hatırlatmıştır. Allah’ın bu müjdesinden hareketle O’na “yardıma koşan, sıkıntıyı gideren” anlamına gelen “Muğîs” ismiyle hitap etmiştir.

Sûflerin dûalarında, naz da mühim bir yere sahiptir.⁵ Sûzî:

“Kalmadı sabra karârım gice gündüz çün ağlarım

Merhamet itmez mi yârim âvâre gönül neylesün”

şeklindeki ifadesiyle Allah’tan merhamet beklemiş ve bunu da Rabbine nazlanarak dile getirmiştir.

Sûzî, duâ edilmesi gereken vaktin de seher vakti olduğunu birçok beyitle ifade etmiştir. Bunlardan biri şöyledir:

“Dilersen dost ile halvet Hakka yalvar seherlerde

Açıla perde-i hikmet Hakka yalvar seherlerde”

(132/7)

Dîvânı’nı tamamlarken de, hem yazana hem okuyana duâ etmekle birlikte okuyandan da kendisi için duâ istemiştir:

“Tâbi’ine hâdimine her kim iderse du’â

İde mahşerde şefâ’at Mustafâ”

(191/15)

Sûzî Dîvânı’nda Duâ İfadeleri

Daha önce belirttiğimiz gibi Sûzî, *Dîvân’*ında duâdan bahsetmekle birlikte, duâ ifadelerine de çokça yer vermiştir. Çeşitli konularda isteklerini dile getiren şâirimizin yaptığı duâların, tespit edebildiğimiz kadarıyla kim için ve hangi konularda olduğunu tasnif ederek şu şekilde sunabiliriz:

A. Bütün İnsanlık İçin Yaptığı Duâ

Ahmed-i Sûzî, duâlarının birçoğunda bütün insanlar için taleplerde bulunmuştur. Bu duâlarına, lütûf, bağışlanma, nefisle mücadele, Hz. Peygamber’e yakınlık, zâlimlerden korunma gibi hususlar konu olmuştur.

⁵ Süleyman Uludağ, “Duâ”, *DİA*, C. IX, İstanbul, 1994, s. 535.

a. Lütûf ve İhsân Duâsı:

Sûzî duâlarında, bazen “kullarına”, bazen de “bize” diyerek umûmî isteklerde bulunmuştur. Dîvân’ının birçok yerinde bütün insanlar için lütûf ve ihsân dilemiştir.

“Ey Râhim ü Rahîm ü Kerîm Mevlâ

Kullarına kıl ihsân” (2/4)

“Yâ İlâhî lutf idüp yolumuz aç

Nefs ü şeytân kârına virme revâc” (57/4)

“Böyle iken râh-ı sülûk neyleyim ben nişleyim

Cümlemize Hak vire lutf u ‘inâyetle iz’ân” (8/15)

b. Af ve Mağfiret Duâsı:

Sûzî’nin duâ ettiği konuların büyük çoğunluğunu af ve mağfiret duâları oluşturmuştur. Allah’ın huzuruna, hata ve isyanlarından dolayı kararmış yüzüyle çıktığını ifade eden Sûzî; günahlarının çokluğunu da sürekli dile getirmiş, hemen ardından af dilemiştir.

“Görmesem bir derm revân-ı eşk-i çeşmim seyl olur

Rahm kıl eyle mürüvvet dâde-i giryânımıza” (136/16)

“Âl ü ashâbıyla etbâ’ dahi cümle mü’ minîn

Şâd bâd ervâh-ı îşân pür yakîn

Hürmetine bunların yâ Rabb bizi afo eylegil

Cümle ihvân ile her dem olalım Hakka karîn” (173/2)

“Cürm [ü] isyân ile geldi dergâhında rû-siyâh

Afo [u] gufrân lutf [u] ihsân [u] mürüvvet kıl ana” (191/2)

c. Rûsvâ Olmamak İçin Duâ:

Şâirimiz rûsvâ olmamayı da çok yerde duâlarına dâhil etmiş ve bunu iki dünya için de bilhassa istemiştir.

“Yâ İlâhî izz ü şânın hürmetiçün sen bizi
İtme rüsvâ dü cihânda mücrim-i ender-miyân” (32/2)

“İtme rüsvâ dü cihânda sen bizi yâ Rabbenâ
Kıl inâyet hem mürüvvet eyle sen yâ Rabbenâ” (43/11)

“Sâlikâ gel nefis ü şeytân ile idelim savaş
Olalım her dem mücâhid yatmayalım der-firâş
İtmeyeler tâ ki îmân husnuna hîle hudâş
Dü cihânda itme yâ Rabb bizleri rüsvâ-yı fâş
Ol Habîbin hürmetiçün eyle îmânı yoldaş” (87/1)

d. Nefis ve Şeytanın Şerrinden Korunmak İçin Duâ:

Sûzî, nefsin ve şeytanın şerrinden uzak tutması için de Allah’a yalvarmıştır. Gönülleri Kendisinden ayırmamasını, hep Onunla birlikte kalmayı, ömrünün son deminde îmân üzre olmayı da bu duâlarla birlikte zikretmiştir.

“Nefis ü şeytân şerlerinden it halâs
Ol hevâdan hıfz idensin yâ Hâfız” (93/9)

“Yâ İlâhî şerr-i şeytândan bizi hıfz eylegil
Âhir-i demde nasîb it hüsn-i hatm ile îmân” (32/4)

“İtme yâ Rabb gönlümüzü bir nefes senden cüdâ
Olalım birlikde dâim nefis elinden it halâs” (89/13)

e. Kimseye Muhtaç Olmamak İçin Duâ:

Sûzî, kimseye muhtaç olmamayı dilerken esmâ-i hüsnâdan “Kerîm” ismini tercih etmiştir. Zira Allah’ın kullarını kimseye muhtaç etmemesi, ikramının, cömertliğinin kulları üzerinde tecelli etmesiyle ilgilidir.

“Ol Resûl-i Kibriyânın hürmetiçün yâ Kerîm
Setr idüp cümle uyûbun itme muhtâc bir kesân” (32/5)

f. Zâlimlerden Korunmak İçin Duâ:

Sûzî, zâlimlerin zulmünden, fenâlıklarından kendilerini koruması için de Allah'a duâ etmiş ve O'nun kullarına karşı şefkatli olmasını dilemiştir.

"İki zâlim hem zemâim ki perişân eyledi

Virme ruhsat eyle şefkat bize sen yâ Rabbenâ" (43/13)

g. Resûlullâha Yakın Olmak İçin Duâ:

Şâirimiz Allah'tan, mahşer gününde Hz. Peygamber'in yakınında olmayı, nûruna erişebilmeyi de istemiştir.

"Habîbine karîn it rûz-ı mahşer

*Olahım cümlemiz nûrına mazhar"*⁶

B.Kendisi İçin Yaptığı Duâ

Sûzî, bütün insanlar için dilediklerini, husûsî olarak kendisi için de dilemiştir. Diğerlerinden farklı olarak, kendisi için kalp ve ahlak güzelliği, amellerinin kabûlü, kabir azabından muhafaza, kalbinin daima aşkla birlikte olması gibi mevzularda da duâ etmiştir.

a. Lütûf ve İhsân Duâsı:

Ahmed-i Sûzî, bütün insanlar için istediği gibi, Allah'ın kendisine de lütûf ve ihsânda bulunmasını dilemiştir. Duâlarını, "Allah'ın izzet ve şânının, evliyânın, enbiyânın hürmetine, Habîbinin aşkına" şeklinde ifadeler kullanarak dile getirmiştir.

"Bu Sûzî hasb-i hâlin çin cenâba arz-ı hâl itdi

Kerem lutf ile sâhip ol ana sen eylegil imdâd" (60/8)

Enbiyânın evliyânın hürmetine yâ İlâh

Kendi lutfundan kerem kul Sûzîye ez-sâ'ilân" (32/ 6)

⁶ Zafer Arslan, *Ahmed Sûzî-i Sivâsî ve Divanı*, S.İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş, 2010, s. 375. Bu beyit, başvurduğumuz matbu Divân metninde bulunmadığından, bu konuda hazırlanan teze başvurulmuştur.

“İzz [ü] şânın hürmetine hem Habîbin aşkına

Sûzî-i miskîne selâmet vir sen yâ Rabbenâ” (44/1)

“Yâ Rabb bu Sûzî kulun vâdî-i hayretde kalmışdır

Yâ Rabb lutf u kerem ü ihsânınla ana selâmet vir” (71/17)

b. Af ve Mağfîret Duâsı:

Sûzî, eksiklerinin, kusurlarının, günahlarının affı için de Allah’a yalvarmıştır. Kendi hâlinin O’na ayân olduğunu, yani merhamete ne kadar muhtaç olduğunu vurgulayarak Allah’ın rahmetini dilemiştir.

“Avninde tamâm oldı bu dîvânım

Afv eyle noksânım

Geldi çü sana Sûzî-i Sûzân

Kapundur ulu dergâh” (3/15)

“Sen bilürsün bu günahkâr hakîrin hâlini

Mahrûm itme rahmetinden yâ Kerîm yâ Müste’ân” (31/8)

“Sûzî-i miskînin kusûrunı afv kıl ey Zü’l-Kerem

Ol Habîbin Mustafâ hürmetiçün yâ Rabbenâ” (39/3)

c. Amelinin Kabûlü İçin Duâ:

Sûzî, kendi heybesindeki amellerin aslında Rabbine lâıyk olmadığını, ama yine de O’na sığındığını söylemiş ve kabul edilmesini niyâz etmiştir.

“Hazrete lâıyk amel yok Sûzî miskînin şehâ

İlticâsıdır kusûrile ola ez-makbulân” (32/7)

d. Gönlünün Aşktan Ayrılmaması İçin Duâ:

Dîvân’ında aşkı çokça anıp, kederlerin aşkla iyileşeceğini, sıkıntıların aşkla giderileceğini vurgulayan şârimiz, kalbinin aşktan bir an bile ayrılmamasını dilemiştir.

*“Aşkdan İlâhî ayırma gönlüümü
Aşkın eyle her işimde pîşvâ”* (38/7)

*“Aşkını her dem bana hem-râhî kıl
Aşkdan aslâ olmayam bir an cüdâ”* (38/9)

e. Nefsine Uymaktan Kaçınmak İçin Duâ:

Nefsin isteklerine uyup, dünyevî işlerle meşgul olduğunu söyleyen Sûzî, Mevlâ’dan yardım dilemiştir. Her an nefsi ile savaşmayı istemiş ve Allah’ın rızasına uygun yaşayabilecek cesareti kendisine nasib etmesini arzu etmiştir.

*“Hevâ-yı nefis ile bed-kâr olmuşam Mevlâ meded
Mâsivâlar ile dûçâr olmuşam Mevlâ meded”* (62/3)

*“Cihad-ı nefis ile her dem kıyâm idem çü hizmetde
Rızâ yolunda olmaya şehâ kuvvet cesâret vir”* (77/15)

f. Kimseye Muhtaç Olmamak İçin Duâ:

Sûzî, kendisini Allah’tan başka hiç kimseye; bilhassa cahil kimselere muhtaç etmemesi için Allah’a yalvarmış, kendisini fazîlet ve lütûflarıyla doyurmasını niyâz etmiştir.

*“Yâ Rabb beni nâ-dân kuluna muhtâc itme
Kendi kapundan gayrıya muhtâc itme
Hân-ı fazlın ile beni tok eyle
Nâ-merde değil bir ferde muhtâc itme”* (168/8)

g. Ahlâk ve Kalp Güzelliği İçin Duâ:

Ahmed-i Sûzî, nefsin buyurduğu kötü işleri, yedi azadan uzak tutması ve güzel ahlâkla birlikte kalbine de güzellik vermesi için duâ etmiştir.

*“Zebânım nefis-i bed-kârdan halâs it heft a’zâyı
Mekârim-i hüsn-i ahlâkla bu kalbe melâhat vir”* (77/13)

h. Kabir Azâbından Korunmak İçin Duâ:

Sûzî, kabir azabının da endişesini duymuştur. Kabirde akrep, çıyan ve yılanın vereceği sıkıntıdan da Allah'a sığınmış ve kendisini korumasını dilemiştir.

"Kabre varınca Hudâ hıfz eylesün

Akreb derdi çıyan derdi mâr derdi"

(143/12)

C. Ecdâdı ve Pîri Hz. Şems İçin Yaptığı Duâ

Rahmete Erişmeleri İçin Duâ:

Sûzî, Dîvân'ında ecdâdını da anmıştır. Onların tamamının ruhları için huzur ve merhamet duâsı etmiştir. Bilhassa pîri Hz. Şems için rahmet dilemiş ve onun himmetinin kendi üzerlerine gölgelik olmasını niyâz etmiştir.

"Cümle ecdâd-ı izâmım rahmete gark eylegil

Şâd bâd ervâh-ı îşân ez-atâ yâ Müste'ân

Hassaten cedd-i azîzim Hazret-i Şems pîr-i mâ

Himmet-i kudsiyeleri ola ber-mâ sâyebân"

(9/13-14)

D. Akraba ve Dostları İçin Yaptığı Duâ

a. Selâmete Erişmeleri İçin Duâ:

Sûzî, bütün insanlar ve kendisi için istediği selâmeti, akraba ve dostları için de ayrıca istemiştir.

"Mü'minîn ü mü'minâta vir selâmet yâ Kerîm

Akrabâ vü hem ahıbbâ dahi cümle dostân"

(9/6)

b. Allah'ın Rızasını Kazanmaları ve Haccın Nasîb Olması İçin Duâ:

Sûzî, hacc ziyaretini yapıp Sivas'a döndüğünde akraba ve dostlarının Allah'ın rızasına erişmelerini ve haccın onlara da nasîb olmasını dilemiştir.

"Geldik imdi çün Sîvâsa geldi eh u akrabâ

Hak Te'âlâ razı olsun cümleden ez-dostân

Umarız ki Hak ide anlara da haccı nasîb

Ol Habîbin hürmetiçün du'âmuz budur her ân"

(31/14-15)

E. İslâm Askeri İçin Yaptığı Duâ

İslâm Askerinin Kuvvetli Olması İçin Duâ:

Şâirimiz, İslâm askerlerinin kuvvetli olması için duâ etmiş, bununla birlikte nefis ve şeytan askerinin de mağlûbiyetini istemiştir.

“Çün bu üslûb üzre İslâm askeri kuvvet bula

Ol adüvv-i nefis ü şeytân leşkeri mağlûb ola” (24/6)

F. Sözüünü Okuyan ve Yazanlar İçin Yaptığı Duâ

a. İki Cihân Hayrı İçin Duâ:

Ahmed-i Sûzî, Dîvân'ını okuyanların iki cihânda da hayırla anılmaları için duâ etmiştir.

“Sûzî miskînin murâdı bir du'âdır hayrile

Okuyanlar dü-cihânda yâd ola çün hayrile” (27/5)

b. Başarı ve Lütûf İçin Duâ:

Sûzî, Dîvân'ını okuyanlara, dinleyenlere, bilhassa yazanlara Allah'tan başarı ve lütûf dilemiştir.

“Okuyana dinleyene hassaten yazanlara

Avn [ü] lutfunla inâyet eyle sen yâ Rabbenâ” (191/14)

SONUÇ

Ahmed-i Sûzî'nin mutasavvıf bir şâir oluşu, Dîvân'ındaki dinî öğelerle birlikte duâ ifadelerinin de çoğunlukta olmasının başlıca sebebidir. Verilen örneklerde de görüldüğü üzere, şâirimiz hem dünya hem de ahiret için isteklerde bulunmuştur. Bunları daha çok bütün insanlar ve kendisi için dilese de, husûsî olarak duâ ettiği de vâkîdir. Bunların arasında pîri Hz. Şems, ecdâdı, İslâm askerleri, akraba ve dostları, sözünü okuyan ve yazarlar bulunmaktadır. Sûzî, Dîvân'ındaki Arapça şiirlerle de affedilmek, Allah'ın rızasını kazanmak, korkularından sıyrılmak, gafletten uzak kalmak, akıbetinin îmân üzere olması, dünya ve ahirette işlerinin kolaylığı gibi hususlarda duâ etmiştir. Sûzî Allah'a hitap ederken, O'na isimleriyle yalvarmıştır. Dûanın seher vaktinde yapılmasının önemini çokça tekrar eden Sûzî, kendisinin de sabahlara kadar duâ ettiğini vurgulamıştır. Hâlini yalnızca Allah'ın bildiğini ve derdini sadece O'na anlatabileceğini ifade eden Ahmed-i Sûzî'nin duâya verdiği kıymet, Rabbinin her derdine şifâ olacağı inancıyla doğrudan alakalıdır. Zîrâ Cenâb-ı Hakk'ın "Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyiniz" ayetinden de iktibas yaparak, O'na duâ etmekten bir an bile uzak kalınmaması gerektiğini belirtmiştir.

KAYNAKÇA

Ahmed-i Sûzî, *Ahmed-i Sûzî Dîvânı*, İstanbul, 1290.

Arslan, Zafer, *Ahmed Sûzî-i Sivâsî ve Dîvanı*, S.İ.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş, 2010.

Mutçalı, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul, 1995.

Pala, İskender, *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, İstanbul, 2002.

Sâmî, Şemseddin, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul, 2007.

Uludağ, Süleyman, "Duâ", *DİA*, C. IX, İstanbul, 1994.

SUZİ'NİN AHLAK ANLAYIŞI

Ali Çavuşoğlu*

Suzi, varoluş anlayışını ve temel ahlak felsefesini gelenek çerçevesinde ve tefekkür planında:

*Nefsini bilmek dürür dergâha hizmetden garaz
Rabb'ini bilmek dürür dünyâyâ gelmeden garaz*

Şeklinde ifade ederken, eylem planında hayata bakışını da:

*Gam degüldür gide dünya dinimiz kuvvet bula
Gam odur ki din gide kuvvet bula çün dünyâmız¹ şeklinde ifade eder.*

Bilindiği üzere İslam'ın üzerinde en fazla durduğu konulardan biri zamandır ve Müslüman, zamanını en verimli şekilde değerlendiren insandır, Müslümanlığının kalitesi de bununla orantılıdır. Kişi her bakımdan güçlü olursa dini de güçlü olur.

Bunun aksinin düşünülmesi mümkün değildir. Suzi, güçlü bir Müslüman'ın, hususen bir salikin fiilen bir gününü nasıl geçireceğini anlatır ve özellikle seher vaktinin önemine değinir. Bu, en büyük ibadetlerden kabul edilen tefekkür için de gereklidir.

Yol adabı içerisinde salikin asla aklından ve dilinden düşürmemesi gereken iki şey, zikir ve fikirdir. Ondan tefekküre yönelmesi, gününü boş şeylerle geçirmemesini isteyerek şu tavsiyelerde bulunur. Az ye, az uyu, az iç, süluk ehlinin sahip olması gereken ahlak budur; yağlı yavan ne varsa ondan ye ve şükret; şayet Allah'a yaklaşmak istiyorsan gün battıktan sonra yiyip içme; bunlar gönül aynasını paslandırırken nefisle şeytanı süsler. Gece olunca yatak-

* Doç. Dr. Erciyes Ü. İlahiyat Fak., Türk İslam Edebiyatı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

¹ Divan s. 353

ta kalma, şayet yatarsan ayaklarını uzatma; çünkü Mevla yoluna giden uyumaz, uyuursa da az uyur ve rahatını düşünmez. (45-51.b.) Bu bağlamda Divanından da şu örnekleri vermek mümkündür:

Nice bir kesret içmekle yimek

Nice bir ehl-i hevâ olasın²

Sâlikâ gel nefis ü şeytân ile idelüm savaş

Olalım her dem mücahid yatmayalum der-firâs³

Seher Vaktinin Önemi

Müslüman, güne seherde başlar ve seher vakti İslam kültüründe çok önemli görülmüştür. İbadet, tefekkür ve verimli bir güne başlamak açısından önemi en çok vurgulanan zaman dilimi seher vakti olmuştur. Tasavvuf kitaplarında ve divanlarda bu konuda önemle durulmuş, Yesevi'den Muhammed İkbâl'e kadar sayılamayacak kadar çok örnekler verilmiştir.

Hoca Ahmed Yesevi der ki:

Seher vakti kalkanlar cânı feda kılanlar

Aşk ateşinde yananlar seher vakti olanda

Seher vakti hoş saat kalkana olur rahat

Açılır devlet saadet seher vakti olanda

Seher vakitleri yaşadığı anlara çok önem veren Muhammed İkbâl, bu vakitlerin kendisinin ve umumen her âlim ve düşünürün ana malı olduğuna, en büyük âlim ve zâhidin bundan müstagni kalamayacağına inanmış, İslam kültürünün seher vaktinin önemi konusundaki bakışını özetleyici şu düşünce ve yakarışları dile getirmiştir:

“Marifette Attar gibi, hikmette Mevlana gibi, ilim ve zekada Gazali gibi ol, ilim ve hikmette istediğin kadar ilerle, fakat seher vakti bir iniltin yoksa hiç kıymetin yoktur.”

“Benden her şeyimi al yâ Rab, fakat seher lezzetinden mahrum bırakma. Gençliğin yüreğini dini elem oklarıyla yarala! Semavatında uyumayan yıldızların; secde ve kıyamda geceleyip gözlerine uykudan sürme çekmeyen âbid

² Divan s. 228/5. bend

³ Divan s.191/1b

kulların ile, gençliğimizin gönüllerinde uyuyan emel ve idealleri uyandır! Allah'ım seherlerdeki ah u eninimi gençliğe de nasib et! İslam şahinlerinin, uçmaları ve avlarını yakalamaları için kanatlarını ve pençelerini çıkart!⁴

Sûzî de: Seher vaktinde yapılan duanın, tüm hacet kapılarının anahtarı olduğunu söyler ve der ki: Güne erken kalkarak seherde başla ve sakın seher vakti uyuma; elini aç ve aşk ile Allah'a yalvar, çünkü dertlerin devası, hastaların devacısı seher vaktinde bulunur; seherde zikrederek ağla ve ciğerlerindeki yaraları seher vaktinin ahlarıyla dağla; Fettah olan Allah, her işi seherde açar, her kilidin anahtarı seher vaktindedir. Her işi zaferle açan seherdir, aşk ehlinin şarabı seherdir.

Saadet hazineleri seherde açılır, binlerce lütuf ve rahmet seherde başlılanır. Rahman'ın kapısı seherde açılır, Yezdan'ın bereketi seherde saçılır; en gönül alıcı güzeller de seherde görüldüğü için her murada seherde erilir. Seherde kavuşma şarabı içilir, seherde sevgilinin diyarına göçülür. Canın oturduğu yer seherde süslenir ve gönül padişahı bu tahta seherde gelir. Bir kez daha her huzurun başı seherdir ve bu, salike bir rehberdir. Salike seherde uyku haramdır, uyursa büyük bir kayıptır. Gel fırsat varken vakti geçirme, seher kuşunu daldan uçurma (52-64 b.)

Suzî'nin ahlak anlayışı güne bu bilinçle başlayan ve "Mekârim-i hüsn-i ahlâk ile bu kalbe melahat vir"⁵ diye duada bulunduğu, iç ve dış dünyası dengede olan insanı oluşturmaya yönelik olmak üzere, irşad temeline dayanmaktadır. O bu görevi bizzat ve eserleriyle yapmış, esaslarını da özet olarak Pend-name adlı manzumesinde ortaya koymuştur.

Pend-name, yol eri olmak isteyenlere, yani güzel ahlaka tam bir niyetle sahip olmak isteyenlere ve bunu bir disiplin içerisinde yapma iradesi göstereceklerine derli toplu düzenlenmiş özet mahiyetinde bir derstir ve 3 ana konu etrafında işlenmiştir:

Nasihat Alma (ve verme)nin Şartları

Nasihat-nâme ve pend-nâme gibi eserlerin kaynağı Kur'an-ı Kerim'dir. Müminler ayetlerle, öğüt vermek ve almakla yükümlü kılınmıştır.

⁴ Ebu'l-Hasan Ali En-Nedvî (Çeviren: Yusuf Işıckı), İkbâl'in Mesajı, Hayra Hizmet Vakfı Yay., Konya 1979, s.52.

⁵ Divan s. 170/3b

Lokman (as) da oğluna Tevhid akîdesini ve namazı dosdoğru kılmasını tavsiye ettikten sonra üçüncü olarak, “Yavrucuğum iyiliği emret, kötülükten vazgeçirmeye çalış... Çünkü bu, işlerin yılmadan, kararlılıkla, mutlaka yapılması gerekenlerindedir.” (Lokman, 17) demişti.”

Suzi, Yunus Emre'nin “Bezirganım ben metaim çok, alana satmağa geldim” deyişi gibi dünyayı bir ticarethane, kendisini de buradaki insanı kaliteli olma yolunda iyileştirecek malları satmakla görevli bir satıcı olarak görür.

Gül vafındaki kaside-i bahariyyesinde mürşidine ait olduğunu söylediği Gülşen adlı bir dükkan da vardır. Buradaki alış verişin şartı alınan her malın layıkıyla kullanıldığına dair dükkan sahibini razı etmektir. Yani salık (müşteri), gece gündüz (dükkan sahibinin) mürşidinin rızasını aramalı, emirlerine muhalefet etmemelidir. İşte kendisi de mürşidinkine benzer Nasihat Dükkanı adlı bir dükkan işletmektedir ve burada satılan malları alan kişi gerçekten kullanırsa arzu edilen mekarim-i ahlaka ulaşacak ve şerefli olacaktır⁶.

Sattığı malların her biri kimya gibi kıymetlidir. Bu dükkandan herkes alışveriş yapabilir, ancak aldıkları kimya değerindeki malların kendilerindeki her bir madeni altına çevirebilmesi için, görmeyi ve düşünmeyi bilmeleri gerekmektedir. (1-3) Çünkü alınan bu malların kendilerinde katma değer oluşturabilmesi bu iki özelliğin olmasına bağlıdır. Ancak o zaman kendilerini tanıyabilecekler ve büyük kitabı okuma kabiliyeti kazanacaklardır.

Bunca eşya sandığın olmuş kitab-ı Hak şehâ

Kıl nazar ibretle manasın oku ne dir sana⁷

...

Vardurur her zerrede bir feyz-i Rahmâni şehâ

Kıl basiret ibret ile gör ne tekoîn eyledi⁸

Yolda Sahip Olunması Gereken Vasıflar ve Yol Adabı

Hayat, doğum ve ebed arasında uzun bir yoldur ve Suzi, bu dükkanda hayat yolunun yolcusuna gerekli malzemeleri, yol adabında belirtilen edeb malzemelerini satmaktadır. Suzi, müşterilerin aldıkları malzemeyi kullanılıp kullanılmadıklarını, alış verişin şartlarını denetleyen bir müfettiş, bir uyarıcıdır.

⁶ Divan s.54/ 34-39.b

⁷ Divan s. 62/19b

⁸ Divan s. 315/4b

Nasihat Dükkanı, mürşidinin Gülşen Dükkanı gibi şartları olan bir dükkan'dır.(4-7):

Birinci şart Allah'ı tahkiki olarak bir bilme, Peygamberi tasdik etme.

İkinci şart Peygamber'in âl ve ashabına sevgiyle bağlılık.

Üçüncü şart, 8. ve 12. beyitlerde ifade edildiği üzere şeriat ilmini ehlinden öğrenmektir. Şeriat ilmiyle kastettiklerinin ise farzlar, vacipler, sünnetler, şer'i hükümler ve imanun şartları; beş vakit namazı vaktinde eda etmek, sünnete uymak; haramları, mekruhları, nehyedilenleri işlememek, mümkün olduğunca günaha girmemek, dinin tam sağlam olabilmesi için de akaid farzını bilmek ve bunları iyice kavramaktır.

Bunlar kişinin zahirini süsleyen, dış yüzünü temizleyen, bir yola girmek için yeterli şartlar olmakla birlikte batının tam manasıyla temizlenmesi için ya da yol ehli olması için yeterli değildir.

Zira tarikat bir batın ilmi olup herkesin elinin ermediği, gözünün görmediği (13-14.b) bir yoldur. Batın ilmi mürşidsiz bulunmaz, bu nedenle bir yola girmek isteyen, yukarıdaki şartları yerine getiren talipten kendisine bir mürşid bulması, ona her şeyiyle teslim olması, adab ve erkanı bilip hizmet etmesi (15., 16.b) onun emriyle sülûke girmesi istenir. (Yani alışveriş merkezi sahibinin tüm dediklerini yerine getiren, aldığı her ürünü en verimli şekilde kullanan tam bilinç sahibi bir müşteri olur.)

Yol adabının bir diğer şartı tamamıyla mürşidine tabi olması onun emrinden çıkmaması, zikir ve fikirde dayim ve ikrar üzere olmasıdır. Bu bağlılık girdiği yolda onun insanlığını yüceltir (17.-19.b). Divanında da bu bağlılıkla ilgili çok şey söyler.

Yürü bir mürşid-i kâmile ulaş

Kademinde koya gör cân ile baş

İşiginde döke gör kan ile yaş

Sûziyâ vâsıl-ı kimyâ olasin⁹

Ayrıca tüm olumsuzlukları terk etmesi, her zaman güzel ve olumlu olan şeylere yönelmesi ve bundan utanmaması, can ve baş kaygısında olmaması, ve gönül mülküne sahip olabilmek için nefsinin isteklerine uymaması gerektiğini, nefse ve şeytana uyması halinde gönül şehrinin viran olacağını (20-25.b.)

⁹ Divan s. 230.

belirtir. Zira bu, gönül gözünün açılması, batın şehrinin imar olması için gereklidir. Nefsin asiliklerinden korunarak, gönül aynasını parlatmak ve o aynada Rabb'i bilmek tüm yolların başıdır. Nefsini tanıyıp ona uymayarak can ve baş kaygısında da olmayacaktır.

Her ne sûret ister isen kıl hakikatle amel

Tâ gönülde olmasun bâzâr Hak ile cedel

Pend-nâme'de belirtildiği üzere salikin sahip olması ve olmaması gereken diğer vasıflar şunlardır: Gazap ve kibirli olmamak, yumuşak olmak; her zaman hizmet etmek; haset, kin gibi kötü huyları terk etmek; herkese karşı alçak gönüllü, dostlara karşı lütuf sahibi olmak; kendisini herkesten aşağı, nefsinin suçlu görmek; nesep kardeşlerinden daha önde olan tarikat kardeşlerine hürmet etmek; büyüklere haya ile saygı göstermek, küçükleri gözetmek; herkes hakkında hüsnü zan etmek; karınca gibi küçük görünse de kimseyi hor görmemek; ayıpları örtmek, kendi nefsindeki ayıpları görmek ve kusur işlemeyi alışkanlık haline getirmemek; herşeyin bir hikmeti olduğunu; gazap, kahır, kerem ve lütfun Allah'tan olduğunu; yıkanın, yapanın, tüm fiillerin Allah'tan olduğunu bilmek; ibret almak, suretten manaya geçmek; sükut etmek, kendini daha aşağıda bilmek; bilmişlik taslayarak çok konuşmamak; çünkü çok bilen çok yanılır, sükut eden şeref kazanır; bu nedenle susmak, kalple zikretmek (26-44.b.).

Eserin son bölümü (77-95.b) Suzi'nin kendisi için özür ve duada bulunduğu bölümdür.

Suzi, bu nasihatlerde bulunmakla birlikte kendisinin de, Anadolu'da çok yaygın olan Melamet anlayışına tabi olarak, Cenab-ı Hakk'ın huzuruna layık bir sözü, ameli ve günahkarlıkta kendisine denk biri olmadığını, yoklukla ulu dergahın kapısına gelip bir suçlu olarak yüz sürdüğünü ve kendisi için bağışlanma diledikten başka kardeşlerin, dostların, saliklerin ve şakirtlerin de bağışlanmasını dilemekte, mahşer günü Habibullah'a yakın olmayı arzulamaktadır.

Nihayet hak yola girenlerin, sülûke doğrulukla bel bağlayanların, bu pendin şartlarını ve rükünlerini yerine getirenlerin iki cihanda da aziz olacaklarını, kendisinin de dostlarının duasını ve mürşidinin himmetini, Cenab-ı Hakk'ın bağışlamasını ümit ettiğini belirterek nasihatlerini sona erdirmektedir.

*Gel beri bir kez görelüm bizde var mı bu sülûk
Ümmetiyüz diyü dâvâ itdigimizdür yalan
Şer'-i pâk-i Ahmediyye ile kılmadı amel
Oldı âdet çün salât u savm u ahkâm-ı Kur'ân*

3.2. Tefviz

Yukarıdaki şartları yerine getirdikten ve tavsiye edildiği gibi verimli bir gün geçirdikten sonra Salikin yapacağı iş Allah'a teslimiyet ve her işini Allah'a havale etmektir, zira sonuçta kısmette ne varsa ona sahip olacaktır. Tüm dertlerin devası, tüm duaların cevabı Allah'ta olduğundan ondan istenmesi gerektiği nasihatinde bulunur, ancak ondan istemek için ona yaraşacak bir söz, bir yüz ve özle huzura çıkılmalıdır (64-69.b).

Sözlerimi onun anlayışını özetleyen şu iki beytiyle bitirmek istiyorum:

*Umûrun Hakk'a tefvîz et huzûr-ı dilde ol dâim
Kabûl et Sûzi'nin nutkun eğer dinler isen nûn sâd (s. 50)*

*Tevekkül kul niyâz et Hâlık'a tefvîz ü teslîm ol
Ki Hak'dır cümlesin bilen nedir halka senâ kılmak (s.175)*

AHMED SÛZÎ DÎVÂNINDA HAC, KURBAN VE BAYRAM MOTİFLERİ

Ahmet KARATAŞ*

Bu tebliğde XIX. asrın dîvân sahibi mutasavvıf şâirlerinden Ahmed Sûzî'nin (1179-1246/ 1765-1830) seyr ü sülûkundan önce henüz on dokuz yaşındayken yaptığı hac yolculuğu ve hac farızasını anlattığı “tarih nutku” ele alınıp, dîvânındaki hac ve kurbanâ dâir unsurları ihtivâ eden beyitleri incelenecektir.

A) HACC-I ŞERÎF NUTKU

Sûzî'nin otuz dokuz beyitten müteşekkil tarih manzumesi dîvânında yer almaktadır.¹ Sûzî'nin manzumesini “târîh” olarak adlandırması hac yolculuğuna ebcedle tarih düşürmesinden değil, bu yolculuğun hemen her aşamasını günlük gibi tarih vererek kaydetmesinden kaynaklanmaktadır.

Yolculuğunu ve hac vazifesini ana hatlarıyla anlatan Sûzî manzumesine 10 Mart 1198'de (21 Mart 1784) Allah Teâlâ'nın inâyetiyle murâdına erdiğini ve edâ-yı hac için yola revân olduğunu ifade ederek başlar:

1. *Hak Te'âlâ hoş kerem kıldı bize ender cihân*
Kim murâdım virdi âhir maksûda oldum revân
2. *Biñ yüz toksan sekiz târîhinde şöyle bellüce*
Şehr-i Rûmî martınıñ `aşrunda çıkduk şâdmân

* Yrd. Doç. Dr. Marmara Üni. İlähiyat Fak. Türk-İslâm Edebiyatı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

¹ Bu çalışmada Sûzî Dîvânı'nın İstanbul kütüphanelerinde bulunan yazma nüshaları incelenmekle birlikte İstanbul 1290 (1873) tarihli matbu nüshası esas alınmıştır. Söz konusu tarih manzumesi için bk. s. 29-32.

Hac kafilesiyle beraber neşe ve sevinç içinde önce Sivas'tan İstanbul'a gelirler, oradan deniz yoluyla Mısır'a doğru yola çıkarlar. On üç gün süren rahat bir yolculuktan sonra İskenderiye'ye varılır, Nil Nehri'ni geçerek Kahire'ye ulaşıp orada bir müddet dinlenirler:

3. *Çün sürûr u zevk-ıla varduk derûn[-i] İstanbul'a
Himmet-i pîr ile olduk bahrden Mısır'a revân*
4. *Esdiriüp bâd-ı nesîmi rûz u şeb ez-lutf-ı h'îş
Çıkduk on üçüncü günde bahrden İskenderân*
5. *Ba`dehû Nîl-i mübârekden selâmetle geçüp
Mısır-ı Kâhire varuban sâkin olduk bir zamân*

Ramazan ayının ilk günlerinde gemiye binip Süveyş'ten Medine limanı olan Yenbu'ya gelirler. Sûzî'nin duâları kabûl olmuş, çok arzuladığı Peygamber toprağına nihâyet kavuşmuştur:

6. *Rûz u şeb arzû iderdüm çün Medîne şehrini
Hamdülillâh kim kabûl oldu niyâz-ı `âcizân*
7. *Çün Ramazân-ı şerîfüñ guresinde ez-Süveyş
Râkib-i kalyon olup Yenbû'a çıkdum bî-kesân*

İki arkadaşıyla birkaç gün Yenbu'da kaldıktan sonra kara yoluyla Medine'ye doğru hareket ederler. Medineliler'in mîkâta girdiği, Mekke'ye en uzak mîkât yeri olan Bi'r-i Ali mevkiine gelirler. Nihâyet "kûy-ı Yâr" görünür, görmeyen gözlere nûr, daralan gönüllere ferahlık gelir:

9. *Çünkü berren eyledük `azm-i Medîne şehrine
Açılıp dil bağçesi oldu gülistân-ı cinân*
10. *Varuban Bi'r-i `Alî'ye çün göründi kûy-ı yâr
Şu`lelendi çeşm-i nâ-bînâ ferahlar buldı cân*

Hz. Peygamber'in huzuruna varıp onun ulu dergâhında el açar, salât ü selâm okur, arz-ı niyâz ederler:

11. *Çünkü varuban civâr-ı hazrete oldum karîb*
Girüben harem içinde dergâha tutdım yedân

...

12. *Turuban müvâcihinde sad salât [ü] sad selâm*
Eyleyüp `arz-ı niyâzı hâmûş oldum bir zamân

Sûzî Allah'ın lutfu ve keremiyle Ravza-i Resûlullâh'ı bekler. Onun dergâhında bulunmayı cana minnet sayar, günahları için göz yaşı döker, dergâhının mübârek toprağına yüzünü gözünü sürer, eşiğinin tozlarını şifâ bilir, gözlerine sürme gibi çeker:

13. *Bu hakîr-i pür kusûra oldı tevfikî refik*
Âsitânunda anuñ bu bende oldum pâsbân

14. *Cânuma minnet bilüp bâbında yeksân olmağı*
Ağlayup cürm ü günâhım zâr ile itdüm emân

15. *Hâk-i râhıma sürüp bu dâde-i pür `illeti*
Tûtîyâ oldı bu çeşme ol gubâr-ı âsitân

Gece gündüz edeb ve ta'zimle hem Hz. Peygamber'i hem de ashâb-ı kirâmın önde gelenlerinin kabirlerini ziyâret etme imkânı bulur. Yetmiş iki gün boyunca günde beş vakit namazını Ravza-i Mutahhara'da kılma saâdetine nâil olur. Çeşitli yerlerden akın akın gelen hacılar ve hacı adayları ile beraber geçirdiğı beş günlük vakitten sonra Mekke'ye hareket ederler. Diğer hacılardan bir gün önce Mekke'ye ulaşan Sûzî, nûru göklere kadar çıkan Beytullâh'ı temâşâ ile kendinden geçer:

22. *Cümle huccâcdan bu ednâ bir gün evvel Mekke'ye*
Varuban Bâbü's-selâm'da oldı ferhunde bu cân

23. *Çün kadem basduk içerü Beyt-i Rahmân'ı görüp*
Üzerinde zâhir olmuş enveri tâ âsmân

Mekke'de haccın rükünlerini yerine getirir. Meselâ, Hacerü'l-esved'i selamlar, tavâf yapar, bütün hacılarla Arafat'ta bir araya gelir, vakfeye durur, "lebbeyk, lebbeyk" diye çağırır, ellerini semâya açar, duâlar eder:

26. *Sen bilürsiñ bu günehkâr hakîrûñ hâlini*
Mahrûm itme rahmetünden yâ Kerîm yâ Müste`ân
27. *Zirâ kim kullar içinde benden `âsî yokdurur*
Lâkin ümmîd kesmezem Gaffâr u Settâr'sın `ayân

Hac vazifesini yerine getirdikten sonra yeniden Medine'ye uğrayıp Hz. Peygamber'in kabrini ziyâret eder ve can yakan bir ayrılıktan sonra Şâm-ı Şerîf'e gelir. Burada Emeviyye Câmii'ni ve Hazret-i Yahya'nın makamını ziyâret eder. Yine Allah'ın inâyetiyle Sivas'a gelir, dost ve akrabalarıyla buluşur. Hac Nutku'nun bundan sonraki beyitlerini Sûzî'nin kendisi ve dostları için yaptığı duâlar oluşturur:

34. *Yâ İlâhî `izz ü şânûñ hurmeti-çün sen bizi*
İtme rüsvây dü cihânda mücrim-i ender miyân
35. *Hâk-pâyırñ tûtiyâ itdüm bu çeşmüm zahmuna*
Sâlikân-ı râh-ı `ışkuñ pâyırñ bûs itdüm hemân
36. *Yâ İlâhî şerr-i şeytândan bizi hıfz eylegil*
Âhir-i demde nasîb it hüsn-i hatm-ile îmân
37. *Ol Resûl-i Kibriyâ'nuñ hurmeti-çün yâ Kerîm*
Setr idüp cümle `uyûbırñ itme muhtâc bir kesân
- ...

B) SÛZÎ DİVANINDA HAC VE KURBAN DAİR UNSURLAR

Sûzî, beyitlerinde sık sık hac ve kurbanla ilgili motiflere yer vermiş, bunları nâdiren gerçek mânâlarıyla ele almış, çoğu zaman da dinî-tasavvufî edebiyatın kendine mahsus estetiği içinde ve başta teşbih, mecaz, istiâre olmak üzere bir çok edebî san'atla iç içe kullanmıştır.

Sûzî'nin dîvânda kullandığı bu unsurlar ana hatlarıyla hac, kurban, Ka'be, tavâf, ıyd, huccâc, kible, umre, hacc-ı ekber, zemzem şeklinde sıralanabilir.

Onun insan yapısı olan Ka'be ile Allah yapısı gönlü karşılaştırdığı beyitler bilhassa dikkat çekicidir. Bu beyitlere geçmeden önce Sûzî'nin izlerini takip ettiği sûfilerin hac ve hacca dâir unsurlarla ilgili görüşlerine kısaca değinmekte

fayda vardır.² Sûzî'nin hacla ilgili beyitlerindeki mefhum ve hayâlin Türk-İslâm edebiyatındaki ana kaynağının Yunus Emre (v. 720/1320) ve Hz. Mevlânâ (v. 672/1273) olduğunu söylemek yanlış olmaz. Yûnus Emre'nin

*Yunus Emre dir hoca gerekse var bin hacca
Hepisinden eyüce bir gönüle girmekdür³*

*Ak sakallu pîr koca bilmez ki hâli nice
Emek yimesin hacca bir gönül yıkar-ise*

*Gönül Çalab'un tahtı gönüle Çalab bahtı
İki cihân bedbahtı kim gönül yıkar-ısa⁴*

*Gönül mü yig Kabe mi yig eyit bana aklı iren
Gönül yigdür zirâ ki Hak gönülde tutar turakı⁵*

*Derviş kazan yi yidür bir gönül ele getir
Bin Ka'be'den yigrekdür bir gönül imâreti⁶*

şeklindeki kıtaları ile Molla Abdurrahman Câmî'nin (v. 898/1492)

*Dil be-dest-âver ki hacc-ı ekberest
Ez hezârân Ka'be yek-dil bihterest*

*Kâbe bünyâd-ı Halil-i Âzerest
Dil nazargâh-ı Celil-i Ekberest*

şeklindeki “Bir gönlü hoş tut ki bu en büyük hacdır. Bir gönül almak binlerce Kâbe yapmaktan daha iyidir. Kâbe Âzer'in oğlu Hz. İbrahim'in yapısıdır. Gönül ise Allah Teâlâ'nın nazargâhudur.” mânâsına gelen kıt'ası ve Hz. Mevlânâ'nın “Eğer sende basîret varsa, gönül Kâbe'sini tavâf et! Topraktan yapılmış sandığın

² Bu konuyla ilgili genel bir değerlendirme için bk. Necdet Tosun, “Sûfî Gözüyle Hac”, *Tasavvuf*, sy. 25 (İstanbul 2010), s. 197-209.

³ Mustafa Tatcı, *Yûnus Emre Dîvânı (Tenkidli Metin)*, İstanbul 2008, s. 114.

⁴ a.g.e., s. 318.

⁵ a.g.e., s. 387.

⁶ a.g.e., s. 402. Dîvân'ın bazı nüshalarında beyit “Düriş kazan yi yidür bir gönül ele getir / Yüz Ka'be'den yigrekdür bir gönül ziyâreti” şeklinde kayıtlıdır.

Kâbe'nin asıl mânâsı gönüldür. Ey Hakk'ın tâlibi, sen de kalbinde çık yolculuğa; maddî Kâbe'yi Hicaz'da, hakikat-i Kâbe'yi ise kalbinde ara!"; "Şunu iyi bil ki sen, Allâh'ın nazargâhu olan bir gönülü incitir, kırarsan, Kâbe'ye yaya olarak da gitsen, kazandığın sevâb, gönül kırmanın günâhını dengeleyemez."; "Ey Hakkı arayanlar! Allah'ı tanımak ve bilmek isteyenler! Gönül Kâbesine gelin ve onu bu Kâbeden talep edin!" sözleri ile onların sıkı bir muakkibi olduğuna inandığımız Sûzî'nin beyitleri örtüşmektedir.

Allah Teâlâ'nın "halektü bi-yedeyye (iki elimle yarattım)" buyruğu (Sâd 38/75) kulun kalbinin doğrudan Allah yapısı olduğunun en bâriz delilidir.⁸

Ehl-i tasavvufun eserlerinde sıkça rastladığımız bir hadis-i kudsîde "el-insânü sırî ve ene sırrihu (İnsan[-ı kâmil] benim sırrımdır, ben de onun sırrıyım) buyurulmaktadır.⁹ Sır yahut en kıymetli şey en korunaklı yerde muhafaza edilir. İnsanın en korunaklı yeri de kalbidir... Kur'an'da Kâbe için "Ve men dehalehu kâne âminen... (Oraya giren kimse emîn olur) (Âl-i İmrân 3/97) buyurulmaktadır. Aynı durum Kâbeleşen bir gönül/kâmil insanın kalbi için de geçerlidir. Binâenaleyh, "haysü mâ küntüm fevellü vücûhekküm şatrahü (Nerede olursanız yüzünüzü Ka'be'ye çevirin)" emri de (el-Bakara 2/144) ehl-i tasavvuf tarafından "Ka'be-i manevî olan kalb-i kâmil" olarak yorumlanmıştır.

İlk mutasavvıflardan itibaren ehl-i tasavvuf tarafından makbul ve muteber kabul edilen "Lem yesa'nî semâi velâ ardî ve vesianî kalbü abdi'l-mü'mini'l-leyyini'l-vâdi. (Ben yarattığım yere ve göğe sığmadım ama halim-selim (verâ sahibi) ve mütevâzî olan mü'min kulumun kalbine sığdım." kudsî hadisi¹⁰ ve "Ve'l-mü'minu a'zamu hurmeten indallahi minke" (Ey Kâbe! Mü'min Allah katında senden daha hürmetlidir.)" hadîs-i şerifi,¹¹ Abdullâh ibn Ömer'in Kâbe'ye hitâben söylediği, kaynaklarda yukarıdaki hadise yakın ifadelerle yer alan "Mâ a'zameke! Ve mâ a'zame hurmeteke! Ve'l-mü'minu a'zamu hurmeten indallahi minke." (Ey Kâbe!) Senin şânın ne ulu, hürmetin ne yüce! Fakat Allah

⁷ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr* (trc. Abdülbaki Gölpınarlı), İstanbul 1974, VII, 608-609.

⁸ Âyetin tamamı şöyledir: "Kâle yâ iblisü mâ menaeke en tescüde limâ halektü bi-yedeyye estekberte em kunte mine'l-âlin." ([Allah Teâlâ] Ey İblis! İki elimle yarattığıma secde etmekten seni men eden nedir? Böbürlendin mi, yoksa yücelerden misin? buyurdu.)

⁹ Meselâ bk. Şeyh Rızâeddîn Remzî er-Rıfâî, "Lübbü'l-Mesnevî", *Tasavvuf*, sy. 25 (İstanbul 1329), s. 6.

¹⁰ el-Aclûnî, *Keşfü'l-hafî*, Beyrut 1352, II, 195; benzer bir rivâyet için ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü'z-zühhd*, Kahire 1987, s. 103.

¹¹ Hâdisin tamamının mânâsı şu şekildedir: "Abdullah b. Amr b. el-Âs şöyle rivâyet etmiştir: Resûlullâh'ın Kâbe'yi tavâf ederken şöyle söylediğini gördüm: 'Ey Kâbe! Ne güzelsin, kokun ne güzel! Azametine ve hürmetine hayrânım! Muhammed'in canı elinde olan Allah'a yemin ederim ki, mü'min Allah katında senden daha hürmetlidir ...' İbn Mâce, "Fiten", 2.

katında bir mü'minin hürmeti senden de yüce!" sözü¹² insân-ı kâmilin Ka'be'den efdal olduğuna şer'î delil sayılmıştır.

Kâbe'nin kul yapısı (**beyt-i Halîlî**), kulun ise doğrudan Allah yapısı (**beyt-i Celîlî**) olduğu düşüncesi elbette ilk mutasavvıflardan itibaren dillendirilmiştir. Abdülkâdir Geylânî'nin (v. 561/1166) "Mâsivâdan arınmış gönül, mârifetullâh tâliplerinin (el-mürîdîne'l-kâsîdîn) Kâbe'sidir" sözü,¹³ Bâyezid-i Bistâmî'nin (v. 234/848) "Kâbe benim, benim etrafımı tavâf et! (Kâbe menem kerd men tavâfi mî kon)" demesi, Muhyiddin İbn Arabî'nin (v. 638/1240) "lev araftümûnî le-secedtümûnî (beni tanusa idiniz bana secde ederdiniz)" ifadesi önemli birkaç örnek arasında gösterilebilir.¹⁴

İsmail Hakkı Bursevî (v. 1137/1725) "Dünyada hac eden iki kısımdır. Bir kısmı Beyt'i hacc eder. Bu kısım Beyt'in ayağına varmalıdır. Ve bir kısmı dahi hacc-ı Rabbü'l-beyt eylerler. Ve bu kısmın Beyt ayağına gelir. Zira Beyt her ne kadar mazhar-ı kemâl ise de insân-ı kâmil gibi değildir. Zîrâ insân-ı kâmilin şerefi kalptedir ki kalp Beytullâh'tır. Kâbe ise Beytü'l-halktır." demektedir.¹⁵

Mesnevi şârihi Ahmed Avni Bey (v. 1938) Kâbe'nin tasavvufî buudunu aktarıken, Kâbe'den muradın insân-ı kâmil olduğunu, zirâ insân-ı kâmilin Kâbe gibi mazhar-ı ism-i zât (ism-i zâtın da bilcümle esmâ ve sıfâtı câmi olduğunu) sayıldığını; insanların bu mazhariyetten dolayı sûret-i Kâbe'ye yani aslında Hakk'a müteveccih olduklarını ifade eder.¹⁶

Bütün bu bilgilerin ışığında Sûzî'nin dîvânını incelediğimizde bu hakikatlerin onun diliyle yeniden nazma dönüştüğünü, arzın merkezi olan Kâbe ile insanın merkezi olan kalb arasında san'atkarâne bir üslupla kuvvetli bağlar kurulduğunu görürüz.

Gönül Ka'besin tavâf it zâhidâ

*Ger olam dir iseñ hakikatde hâc (Dîvân, s. 57)*¹⁷

¹² Tirmizi, "Birr", 85 (2033).

¹³ Abdülkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, Beyrut 1973, s. 79.

¹⁴ bk. Ahmed Avni Konuk, *Mesnevi-i Şerîf Şerhi* (haz. Mustafa Tahralı ve dgr.), III, 109; ayrıca bk. İsa Çelik, "Bursalı Mehmed Tahir'in Yorumuyla 'Nazar-ı İslâm'da Fakr", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy. 22 (Erzurum 2003), s. 199; Abdurrezzak Tek, "Molla [Ahmed] İlahî'nin Ayasofya Camii'nde Fatih'in Huzurunda Tasavvufa Dair Yaptığı Konuşmalar", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XV/1 (Bursa 2006), s. 303.

¹⁵ İsmail Hakkı Bursevî, *Kitâbü'n-Netice* (nşr. Ali Namlı-İmdat Yavaş), İstanbul 1997, I, 379.

¹⁶ Ahmed Avni Konuk, *Mesnevi-i Şerîf Şerhi*, II, 406; X, 299.

¹⁷ Beyitler *Sûzî Dîvânı'nın* matbu nüshasından (İstanbul 1290 [1873]) alınmıştır.

Bir gönül almak ele biñ Ka`be yapmaktan efdaldür

Bir gönle itmek ziyâret hacc-ı ekberden efdaldür

Ki gönül ma`mûr olupdur zât-ı Hak'dan iy dedem

Ka`be'nüñ ma`mûrı olan hâk ü mermerden efdaldür (9. Murabba`, s. 166)

Aşağıdaki beyitlerde ise Ka`be'den muradın insân-ı kâmilin kalbi olduğunda şüphe yoktur:

Cemâlüñ Ka`besi şâhum baña cennetden lezîz

Zülâlüñ katresi cânâ baña Kevs'er'den lezîz

Vukûf itmek seniñ taht-ı rızâñda baña bir sâ`at

Niçe biñ kez vukûf-ı hacc-ı ekberden lezîz (s. 64)

Kemâl sâhibi birini bulsa bütün varlığını fedâ edeceğini söyleyen Sûzî, cân fedâ etmenin âşıkâ vâcip olduğunu belirterek hacıların hac yoluna girip "lebbeyk" nidâlarıyla Ka`be'yi tavaf etmeleri gibi dönüp duracağını vurgular:

Visâl-i haccın isterseñ tavâf it Ka`be-i kûyın

Gerekdür `âşıkâ kurbân için cânı fedâ kılmak (s. 98)

Sûzî her mü'minin yaptığı gibi haccı nasib etmesi için Allah'a niyâz eder. Ama onun bu niyâzı dört duvardan oluşan Kâbe'den ziyâde Sevgili'nin dergâhının eşiği içindir:

Hacc-ı visâlüñ itmege `âşıklara eyle nasîb

Ka`be-i kûyınñda cânıñ kurbân itsün cânâneler (s. 70)

Varımı ifnâ iderdüm olsa bir sâhib-kemâl

Cânımı kurbân iderdüm gelse çün `ıyd-ı visâl (s. 111)

Ka`be-i maksûd çün vech-i mahbûb

Eyle tavâfı dil kiblesinden (s. 124)

Huccâc tutar haccın râhın iriştirür göge âhın

Dönerler Ka'be etrâfın ya ben nice dönmeyeyim (s. 113)

Sûzî, hakiki Sevgili'ye ulaştığı günün hacc-ı ekber olduğunu ifade eder. Hacc-ı ekberde telbiye ve tavaf farz, kurban vacip, istilâm sünnettir. Hacca giden kişinin bütün bu ibâdetleri hakkıyla yapması nasıl şartsa Dost'un kûyunu ziyâret edenin de bütün şartları yerine getirmesi elzemdir. O yüzden Sûzî:

Cemâl-i Ka'be-i yârda siyâh hâline yüz sürmek

Ki yekdür zâhiren haccıñ tavâf u istilâmından (s. 127)

Deñizler katresince ger iderse zâhidân haccı

Değişmez bir tavâfına ser-i kûyın kılan `umre

Visâliüñ haccıñ idersem o günde hacc-ı ekberdür

Kabûlitse kılam kurbân bu câmu günde biñ kerre

ülâl-ı çeşme-i kûyın bulup nûş eyleyen bir kez

Değil âb-ı hayât ancak baş egmez Zemzem-i birre (s. 138)

Ka'be-i vaslında yârıñ cânımı kurbân idem

Bundan özge var ise bir hacc-ı ekber söylegil (s. 180)

Bu harâret fırkatiyle hazret-i pîr işigin

Ka'be-veş yüzler sürüben eyledüm arz-ı şenâ (s. 187)

der. Sûzî'nin az da olsa Kâbe'yi gerçek anlamıyla kullandığı beyitleri de vardır. Bunlardan birinde

Riyâ ile harîm-i Ka'be'de biñ i'tikâfdan

Hulûs-ile der-i meyhânede turmak hayırlıdır (s. 176)

diyerek yapılan ibâdetde ihlâs ve samimiyetin esas olduğunu vurgular.

Hod-binlikle hacca gitmekden iy zâhid

Yokluk ile yüziñ hâke sürmek hayırlıdır (s. 176)

beytinde de aynı düşünceyi görmek mümkündür. Aşağıdaki beyit ise yaptığı ibadetin farkına varmayıp gaflet içerisinde olmanın kişiye bir fayda sağlamayacağına işaret vardır:

‘Ârifüñ yek nazarı bir çöpe iy tab`-ı selîm
Gâfilâne Ka`be-i nezzâreden enfa`dür (s. 179)

Sonuç olarak Hak âşığı bir mutasavvıf olan Sûzî'nin Dîvânı'nda hac ve Kâbe ile ilgili unsurlar umumiyetle mecaz ve teşbih çerçevesinde ele alınmış, tasavvufî geleneğe bağlı kalınarak Dost'un/Sevgili'nin kûyunun Harem'den, cemâlinin Kâbe'den efdal olduğu vurgulanmış ve esas bayramın ancak Yâr'e ulaşım ona cânı kurban etmeyle mümkün olacağı üzerinde durulmuştur. Bir gazelinden alıntıladığımız aşağıdaki beyitler onun bu husustaki düşüncelerinin muhassalası olması bakımından kayda değerdir:

Kûy-ı Hakk'a varmışam ben çok haberler tuymuşam ben
Dostı anda bulmuşam ben merdânedür seyrânımız

Gönlümüzdür Hak hânesi Muhammed'dür çün mâyesi
‘Arşdan yücedür pâyesi Hak'dan gelür mihmânımız

Dostıñ nazargâhu budur bil ki güzergâhu budur
‘İşkuñ sehergâhu budur çün böyledür her şânımız

Hak cilvesi bunda-durur dost şîvesi bunda-durur
Meyhânesi bunda-durur hiç ayılmaz sekrânımız

Her dem huzûr-ı yâr ile hâr bulunmaz gülzâr ile
Bülbülleri hoş zâr ile Hak Hû-durur efgânımız

Bunda dürlü bâzâr olur yok bulunmaz hep var olur
Her zevkımız tekrâr olur artmaktadur ihsânımız

*Agyâr bizden ba`îd olur dost visâli hem `ıyd olur
Her `ıydımız sa`îd olur cândur aña kurbânımız (s. 79-80)*

...

EK:

SÛZÎ'NİN HACC-I ŞERİF NUTKU'NUN TAM METNİ¹⁸

es-Seyyid el-hâc eş-şeyh Ahmed Sûzî kuddise sırruh hazretlerinin on tokuz yaşında hacc-ı şerîfe teşrîf eyleyüp vakt-i sülûkinden evvel söylediği târîhdür gaflet mebâş

[Fâ`ilâtün Fâ`ilâtün Fâ`ilâtün Fâ`ilün]

1. *Hak Te`âlâ hoş kerem kıldı bize ender cihân
Kim murâdım virdi âhir maksûda oldum revân*
2. *Biñ yüz toksan sekiz târîhinde şöyle bellüce
Şehr-i Rûmî martınıñ `aşrunda çıkduk şâdmân*
3. *Çün sürûr u zevk-ıla varduk derûn[-i] İstanbul'a
Himmet-i pîr ile olduk bahrden Mısr'a revân*
4. *Esdiriüp bâd-ı nesîmi rûz u şeb ez-lutf-ı h`îş
Çıkduk on üçüncü günde bahrden İskenderân*
5. *Ba`dehû Nîl-i mübârekden selâmetle geçüp
Mısr-ı Kâhire varuban sâkin olduk bir zamân*
6. *Rûz u şeb arzû iderdüm çün Medîne şehrini
Hamdülillâh kim kabûl oldı niyâz-ı `âcizân*

¹⁸ Manzumenin transkripsiyonu Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki nüshalar (Hacı Mahmud Efendi Blm., nr. 3599, 18^a-19^a; Es'ad Efendi Blm., nr. 2646 [M], vr. 16^a-17^a) ile matbu nüsha (s. 29-32) karşılaştırılarak yapılmıştır.

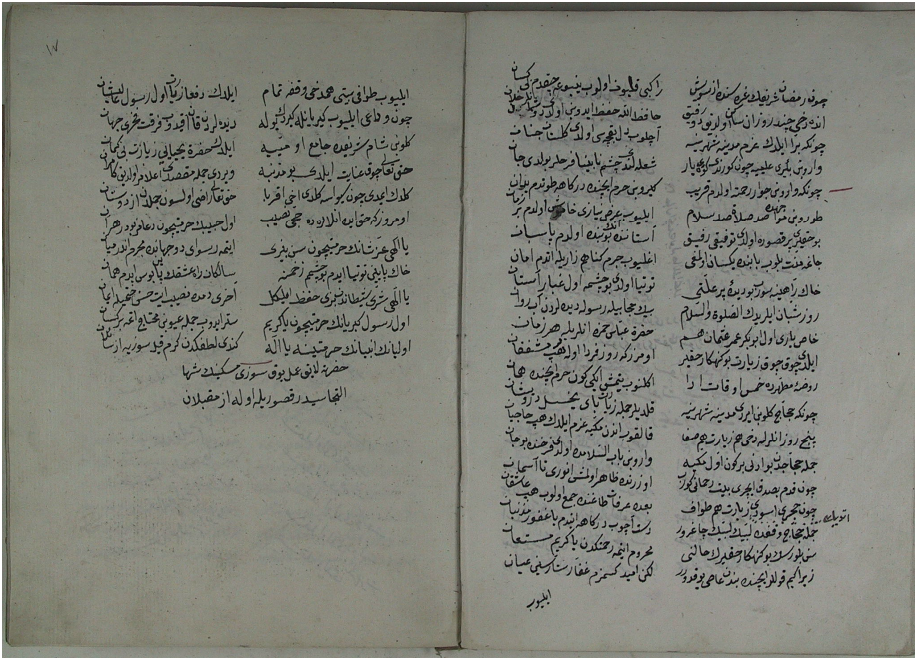
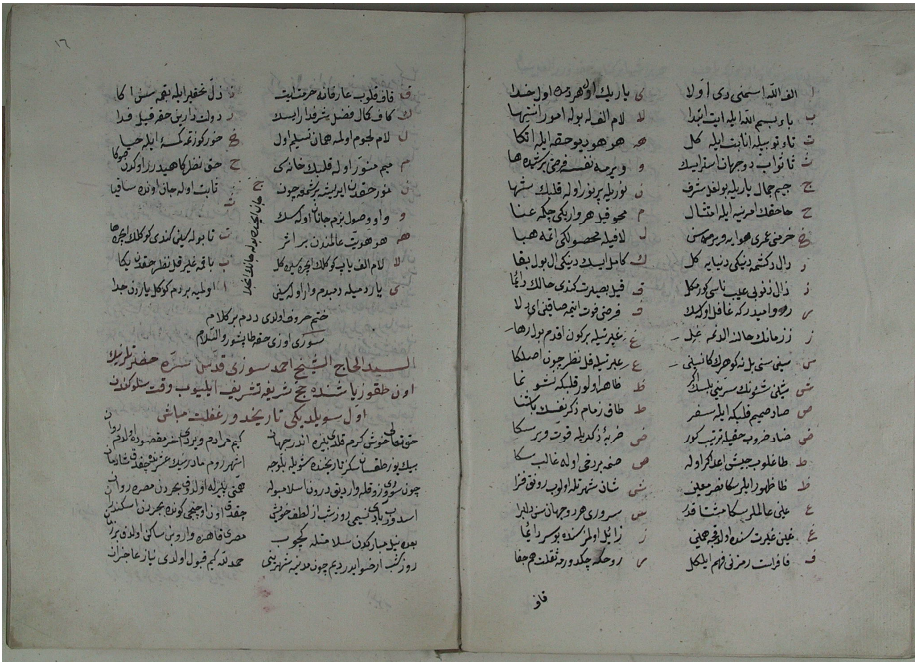
7. Çün Ramazân-ı şerîfüñ gurreşinde ez-Süveyş
Râkib-i kalyon olup Yenbû`a çıkdum bî-kesân
8. Anda dahı çend rûzân sâkin olduk dü refik
Hâfız Allâh hıfz idüben oldı düşmenler hullân
9. Çünki berren eyledük `azm Medîne şehrine
Açılıp dil bagçesi oldı gülistân-ı cinân
10. Varuban Bi`r-i `Alî`ye çün görüñdi kûy-ı yâr
Şu`lelendi çeşm-i nâ-bînâ ferahlar buldı cân
11. Çünki varuban civâr-ı hazrete oldum karîb
Girüben harem içinde dergâha tutdım yedân
12. Turuban müvâcihinde sad salât [ü] sad selâm
Eyleyüp `arz-ı niyâzı hâmûş oldum bir zamân
13. Bu hakîr-i pür kusûra oldı tevîkî refik
Âsitânunda anuñ bu bende oldum pâsbân
14. Cânuma minnet bilüp bâbında yeksân olmağı
Ağlayup cürm ü günâhım zâr ile itdüm emân
15. Hâk-i râhıma sürüp bu dâde-i pür `illeti
Tûtiyâ oldı bu çeşme ol gubâr-ı âsitân
16. Rûz-ı şebân eyler idük es-salât ü ve`s-selâm
Biñ hicâb-ıla Resûl`e dîdelerden âb revân

17. *Hâss-ı yârı ol Ebû Bekr u `Ömer `Osmân `Alî
Hazret-i `Abbâs u Hamzâ anlar ile her zamân*
18. *Eyledi çok çok ziyâret bu günehkâr hakîr
Umaruz ki rûz-ı ferdâ olalar hep müşfikân*
19. *Ravza-i Mutahhara'da hams evkâtı edâ
Eglenüp yetmiş iki gün Harem içinde hemân*
20. *Çünkü huccâc gelüben irdi Medîne şehrine
Kıldılar cümle ziyâret bay u yohsul derûşân*
21. *Penç rûz anlarla dahı hem ziyâret hem safâ
Kalkup andan Mekke'ye `azm eyledük hep hâciyân*
22. *Cümle huccâcdan bu ednâ bir gün evvel Mekke'ye
Varuban Bâbü's-selâm'da oldu ferhunde bu cân*
23. *Çün kadem basduk içeri Beyt-i Rahmân'ı görüp
Üzerinde zâhir olmuş enveri tâ âsmân*
24. *Çün Hacerü'l-esved'i itdük ziyâret hem tavâf
Ba`dehû `Arafât tagında cem` olup hep `âşıkân*
25. *Cümle huccâc vakfede lebbeyk lebbeyk çağırur
Dest açup dergâha itdüm yâ Gafûr-ı müznibân*
26. *Sen biliürsiñ bu günehkâr hakîriñ hâlini
Mahrûm itme rahmetünden yâ Kerîm yâ Müste`ân*

27. Zîrâ kim kullar içinde benden `âsî yokdurur
Lâkin ümmîd kesmezem Gaffâr u Settâr'sın `ayân
28. Eyleyüp tavâf-ı Beyt'i hem dahı vakfe tamâm
Eyledük def an ziyâret ol Resûl-i `âlî-şân
29. Çün vedâ`i eyleyüp giryân-ıla girdük yola
Dîdelerden kan akıdup firkat-i Fahr-ı cihân
30. Gelüben Şâm-ı şerîf de Câmi`-i Ümeyye'ye*
Eyledük Hazret-i Yahyâ'yı ziyâret bî-gümân
31. Hak Te`âlâ çok `inâyet eyledi bu müznibe
Virdi cümle maksad-ı a`lâ biz olduk kâmrân
32. Geldik imdi çün Sivas'a geldi ah u akrabâ
Hak Te`âlâ râzı olsun cümleten ez-dostân
33. Umaruz ki Hak ide anlara da hacı nasîb
Ol Habîb'ün hurmeti-çün du`âmuz budur her an
34. Yâ İlâhî `izz ü şânunî hurmeti-çün sen bizi
İtme rüsvây dü cihânda mücrim-i ender miyân
35. Hâk-pâyınî tûtiyâ itdüm bu çeşmüm zahmuna
Sâlikân-ı râh-ı `ışkuñ pâyınî bûs itdüm hemân
36. Yâ İlâhî şerr-i şeytândan bizi hıfz eylegil
Âhir-i demde nasîb it hüsn-i hatm-ile îmân

* Matbu metinde "Câmi`-i Ümeyye" ibaresi "Câmi`-i Emeviyye" şeklinde kayıtlıysa da bu okuyuş vezni bozmaktadır.

37. *Ol Resûl-i Kibriyâ'nuñ hurmeti-çün yâ Kerîm*
Setr idüp cümle `uyûbıñ itme muhtâc bir kesân
38. *Enbiyânuñ evliyânuñ hurmetine yâ Îlâh*
Kendi lutfîrîdan kerem kıl Sûzî'ye ez-sâ`ilân
39. *Hazret'e lâyük `amel yok Sûzî miskînüñ şehâ*
İlticâsıdur kusûrıyla ola ez-mukbilân

Sûzî'nin Hacnâme'si (Divan içinde). Süleymâniye Ktp., Es'ad Efendi Blm., nr. 2646, vr. 16a-17a.

AHMED-İ SÛZÎ DÎVÂNINDA EHL-İ BEYT SEVGİSİ

Halil İbrahim HAKSEVER*

19. yüzyıl mutasavvıf şairlerinden Ahmed-i Sûzî(ö. 1830), divanında pek çok dinî konuya değinmiş, itikadî ve amelî bazı meseleleri ele almış, öğüt ve nasihatlerde bulunmuştur. İlahî aşka ve tasavvufa şiirlerinde daha çok yer vermiş olan Sûzî, dinî-tasavvufî kavram ve isimlerden sıkça bahsetmiştir. Mutasavvıf şairlerde hep görüldüğü üzere, Hz. Peygamber ve onun sevdiği kişiler Sûzî Divanında da konu edilmiş; birkaç şiirde ehl-i beyt mensupları ile dört büyük halife, bir beyitte de Hz. Hamza, Hz. Abbas zikredilmiş, onların üstünlükleri ve faziletleri dile getirilmiştir.

Ehl-i beyte kimlerin dahil olduğu meselesinde sünni ve şîî kaynakları farklı bilgiler verirler. Şîî kaynakların kabulüne göre ehl-i beyte Hz. Peygamber, Hz. Fatıma, Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hüseyin girerler. Ayrıca imam kabul edilen diğer dokuz kişi de bu gruba dahildir.

Ehl-i sünnet âlimlerinin bir kısmı bu gruba sadece Hz. Peygamberin hanımlarını dahil ederken, bir kısmı da efendimizin hanımlarıyla birlikte, bütün çocuklarını, torunlarını ve akrabalarını bu kapsama dahil ederler. (Öz: 499) Şîî âlimleriyle sünnî âlimlerin görüşlerinin farklılık noktası sadece bu çerçeveye kimlerin dahil olduğu hususu değildir. Ehl-i sünnet âlimleriyle “şerîata bağlı” mutasavvıflar, ehl-i beyt ve âl-i abâ konusunda şîî anlayış ve yorumunu kabul etmezler. Bazı mutasavvıflar ve sünnî tarikat çevreleri bu konuda şîîlikten kaynaklanan anlayışın etkisinde kalmışlardır. (Uludağ: 307; Öz: 501)Edebî metinlerimizde ehl-i beytten bahsedilirken, daha çok şîî kaynakların tercihleri benimsenmiş ve hemen hemen aynı isimler şiirlerde işlenmiştir. (Pala: 146, Levent: 66, Albayrak: 155) Ahmed-i Sûzî Divanında da ehl-i beyt konusunda bu yaygın kabule uyulmakla birlikte, birkaç yerde ehl-i sünnetten olma tavsiye edilmiş ve kendisi de bu mezhepten olduğuna hamd etmiştir.

* Yrd. Doç. Dr. Ondokuz Mayıs Üni. İlahiyat Fak. Türk İslam Edebiyatı Anabilim Dalı.

Divanda Ehl-i Beytin İzleri

Ahmed-i Sûzî Divanı üzerinde birkaç yüksek lisans çalışması yapılmıştır. (Yıldız: 13) Gerek şairin vezin ve kafiye konusunda pek titiz olmaması, gerekse lisansüstü çalışmalarda bazı hatalı okuyuşların bulunması sebebiyle, Sûzî Divanının metni çok sağlam değildir. Biz eser üzerinde son çalışmayı yapmış olan Alim Yıldız'ın yayını üzerinden bazı tespitlerde bulunduk ve örnekleri buradan aldık.

Divanda ehl-i beyt mensupları hakkında yazılmış müstakil şiirler olduğu gibi, diğer manzumeler arasında da yer yer bu zatlara ait değinmeler göze çarpmaktadır. Alıntı yaptığımız metinler: 7 sıra numarası ile verilen ve Hz. Ali vafında yazılmış “*Kasîdetiün fi-vasf-ı şâh-ı merdân Ali kerremallâhü vecheh*” başlıklı 21 beyitlik kaside; 8 numara ile kayıtlı Hz. Hasan ve Hz. Hüseyinden ortak bahsedildiği “*Mersiyetü'l-Hasaneyn radiyallâhü Ta'âlâ anhümâ*” başlıklı 11 bendlik mütekerrir murabba; yine 9 nolu “*kasidetüün fi-vasf-ı şâh-ı şehîd-i Kerbelâ İmam Hüseyin radiyallâhü anh*” başlıklı on bendlik mütekerrir muhammes şiirleri ilk göze çarpanlardır. Yine 225 numaralı beş beyitlik gazel de Muharrem ayı konusunda yazılmış bir Kerbelâ mersiyesidir.

Bunlardan başka, bazı manzumelerin içinde dört halifeden bahsedildiğinde Hz. Ali'nin de adı geçmekte, ondan övgü ve dua ile söz edilmektedir. Divanda beytin reisi olarak Peygamber Efendimiz için yazılmış on civarında gazel vardır. Bu gazellerde şair, efendimizi vafeden, onu öven ve halini arz ederek ondan şefaet isteyen düşünce ve duygularını ifade etmiştir.

Hz. Ali'nin medhinde yazılan ilk kasidede onun üstün sıfatları sıralanıp övülmüş, oğulları Hz. Hasan ve Hüseyin'in şehadetleri anlatılıp din için yaptıkları mücadeleye değinilmiştir. Oniki imamın tamamının adlarının sayıldığı bu kasidede, Yezid kötülenip lanetle anılmış, şeytana uyup isyan ettiği vurgulanmıştır.

Ol Yezid-i bed-fi'âlin kavmine etbâ'ına

La'net etmek anlara şâyeste her an ya Ali (K 3/8)

Hz. Ali bu şiirde “*liva sahibi, murtaza, velâyet menbaı, hakikat kâşifi, Allah'ın arslanı, lediün ilminin ârifi, yiğitlerin şahı*” gibi sıfatlarla anılmıştır.

Menba-ı sırr-ı velâyet şâh-ı merdân ya Ali

Kâşif-i remz-i hakikat nûr-ı îmân ya Ali (K3/1)

*Onsekiz bin âlemin sırrına mazharsın şehâ
Ârif-i ilm-i ledünnî sırr-ı Kurân ya Ali (K3/3)*

*Enbiyâlar mahremi hem evliyâlar serveri
Asfiyâ vü etküyâya hükm-i burhân ya Ali (K3/5)*

Hz. Hasan ve Hüseyin de “şehitler şahı, Keşer sakisi, müminlerin canı” şeklindeki nitelemelerle zikredilmiştir.

*Şâh Hasan hem Hüseyin şâh şehîd-i Kerbelâ
Sâki-i Keşer bulardır mümine cân ya Ali (K3/6)*

Diğer imamların her biri güzel sıfatlarla birer beyitte anılmıştır.

*Şâh-ı Zeynel-âbidîn ol teşnegân-ı Kerbelâ
Şer'-i dîn-i Ahmedîye verdi rüchân ya Ali*

*Ol imâm-ı Bâkır hem Ca'fer-i Sâdık bular
Çün hakikat şehri içre oldılar han ya Ali*

*Mûsi-i Kâzım durur sıdk-ı vefânın menbai
Hem Ali Mûsâ Rızâdır sâhib-irfân ya Ali*

*Şâh Tâki vü ya Nâki dîn ü imân revnakı
Bunları seven bulubdur afo u gufrân ya Ali*

*Askerîdir hânedân-ı Ahmede asker olan
Dîne kuvvet şer'e hürmet mümine cân ya Ali*

*Hâtemi cümle imâmın Mehdi-i âhir zamân
Hem erenler hâtemidir şâh-ı sultân ya Ali (K3/10-15)*

Bu büyükleri münkir ve münafık zümresinin sevmediğini belirten Sûzî, onları sevme tavsiyesinde bulunup, böylelikle Hakkın lütuf ve ihsanına nail olacağını yazmıştır. Hanedanın hakkının inkâr edilmemesini, onların burhan sırrına mazhar olduklarını belirtmiş; sonunda da

Sûzinin zahmı onulmaz ta kıyâmet haşre dek

Hânedânın aşkı ancak derde dermân ya Ali (K3/20)

diyerek üzüntüsünü dile getirmiştir.

Sûzî'nin ehl-i beyitle ilgili ikinci şiiri, peygamber torunu iki büyük şehidin üzüntüsüyle yazılmış ve her dörtlüğün son mısraı

“Âh Hasan ah vah Hüseyin ah şâh şehîd-i Kerbelâ” şeklinde tekrarlanmıştır.

Suzi bu şiirde acıklı Kerbelâ olayını işlemiş, Hz. Hasan ve Hüseyin'in susuz olarak canlarını kurban ettiklerini, masum olduklarını, o gün Kerbelâ dağlarının ve göklerin inlediğini, insanların ve cinlerin de aman çektiklerini yazmıştır. Bu çaresiz derde ancak sabretmek gerektiğini belirten Sûzî, peşinden

Döğelim taşlar ile sînemizi bu zâr-ı firkatle

Analım ol demi her dem nedâmetle vü hasretle

Ciğer zahmı tecdîd edelim tâze cerâhatle

Âh Hasan ah vah Hüseyin ah şâh şehîd-i Kerbelâ (K8/7-8)

diyerek feryat ve dövünmeyi öğütlemiştir. Şiirin devamında, o gün bütün hayvanların üzüntüden inlediğini, meleklerin ve bütün ruhların ıztrab duyduğunu söylemiştir.

Melekler tesbîhi koyup dilinde bu sözü buldu

Âh Hasan ah vah Hüseyin ah şâh şehîd-i Kerbelâ (K8/12)

Hüzünlü bir üslûpla olayı anlatan Sûzî, şehadet anında Hz. Peygamberin semaya sıçradığını, bunun heybetinden mukarreb meleklerin sersem olduğunu kaydetmiştir.

Husûsâ cedd-i pâk-i hazret fahr-i risâlet hem

O kubbe-i sa'âdetle semâyâya sıçradı ol dem

Bu heybetten mukarrebler kamusu oldular sersem

Âh Hasan ah vah Hüseyin ah şâh şehîd-i Kerbelâ (K8/8)

Hazret-i Peygamberi sevenlerin bu günlerde çok üzülop ciğerlerinin kanla dolması gerektiğini belirtip şehitlere günde bin rahmet, Yezid'e ise günde bin lanet okunması gerektiğini de ilave etmiştir.

*Muhibb-i hânedân olan bu günlerde olur mahzûn
Bu derd-i pür-melâletle ciğerleri olur pür-hûn
Bu sırrı anlamaz nefsi-hevâ ile olan mecnûn
Âh Hasan ah vah Hüseyin ah şâh şehîd-i Kerbelâ (K8/9)*

*Oların rûh-ı pâkine diyelim günde bin rahmet
Yezîd-i bed-likânın üzerine günde bin la'net
Buları sevmeyen münkir münâfıklardan et nefret
Âh Hasan ah vah Hüseyin ah şâh şehîd-i Kerbelâ (K8/10)*

Sonunda da âl-i abaya can feda etmeyi, tahassürle gece gündüz yalvarmayı öğütlemiştir.

*Gel imdi Sûziyâ âl-i abâya cân fedâ eyle
Bu şâhlar hizmetin her dem hulûsâne edâ eyle
Tahassürle tahazzünle gece gündüz niyâz eyle
Âh Hasan ah vah Hüseyin ah şâh şehîd-i Kerbelâ (K/8/11)*

Sûzî'nin ehl-i beyti işlediği üçüncü şiiri yine mersiye olup sadece Hz. Hüseyin'den bahsetmekte ve her bendin sonunda tekrarlanan

*Gonce-i bâğ-ı nübüvvet bülbül-i bostân-ı dîn
Dehr içinde çok güzel illâ Hüseyin illâ Hüseyin*

beytiyle onu vasfetmektedir. Hz. Hüseyin'in velâyet sıralarına vakıf, keramet ve hikmet sahibi, çok merhametli, Hz. Peygamberin göz nuru olduğunu yazmış; aile büyüklerine nisbetini, ahlakî ve bedenî özelliklerini edebî ifadelerle tasvir etmiştir. Hz. Ali, Hz. Fatıma, Hz. Hasan ve Hz. Zeynelâbidin'in de adının geçtiği şiirde, Sûzî diğer imamları da zikretmiş, İslâm dininin bunlarla kuvvetlenip yayıldığını, onları sevmek gerektiğini belirtip, sevmeyenlere de kıyamete kadar buğz ettiğini söylemiştir.

*Ol imamân Bâkır u Ca'fer ü Kâzım her biri
Hem Ali Mûsâ Rızâ bunlar velîler rehberi
Şâh Tâki ya Nâkidir dîn ü îman erleri
Gonce-i bâğ-ı nübüvvet bülbül-i bostân-ı dîn
Dehr içinde çok güzel illâ Hüseyñ illâ Hüseyñ*

*Sev buları hem dahi sevenleri önden sona
Sevmeyene buğz ederiz tâ-kıyâmet ey şehâ
Hânedânın kulu kurbâm olur Sûzî gedâ
Gonce-i bâğ-ı nübüvvet bülbül-i bostân-ı dîn
Dehr içinde çok güzel illâ Hüseyñ illâ Hüseyñ (K9/8, 10)*

Bu şiirde de Sûzî o büyük imama rahmet dileklerini ve sevgisini belirtip, şahadetinden duyduğu hüznü ifade etmiş, onları sevmeyenlere öfke duymuştur.

Suzî'nin bir diğer mersiyesi yine matem konuludur. Burada da şair, Kerbelâ masumlarının hüznünü işlemiş; yas, buğz, hanedan, oniki gün orucu gibi ehl-i beytle ilgili konu ve kavramları dile getirmiştir.

*Geldi çün mâh-ı Muharrem yas u matemdir bize
Zârı zârı inleyecek gün bu demlerdir bize*

*Ol şehîd-i Kerbelâ ma'sumlariyiçin hüznümüz
Bu ciğerler yarasına özge merhemdir bize*

*Oniki gün sâim olmak hânedânın aşkına
Nice bin yıllar amelden hayra akdemdir bize*

*Buğz edene buğzumuz sevenlerdir sevdiğimiziz
Şâh-ı merdân sırlarından sırr-ı a'zamdır bize*

*Hânedâna cân fedâ et sırr-ı sır et Sûziyâ
Onların hubbu gönülde sırr-ı mahremdir bize*

Ahmed-i Sûzî bu dört şiirden başka, aynı muhtevada, çeşitli nazım şekilleriyle muhtelif kısa manzumeler de kaleme almış, dört halife ve ehl-i beyt mensupları için duygu ve düşüncelerini ifade etmiştir. Her bir halifenin önen çıkan vasıflarını belirtip övgüde bulunmuş, daha çok Hz. Ali'nin adını çeşitli vesilelerle anmıştır. 61 numaralı rubaisinde bu zevata selam ve dua vardır.

*Çâr-ı yâr hazret-i Ebûbekr Fârûk imam
Hazret-i Osmân u Haydar şâh-ı merdâniş imâm
Hem Hasan şâh Hüseyin hem şehîd-i Kerbelâ
Rûhlariçin gel diyelim bin salât ü bin selâm*

Sûzî gönül bağınu bütün sahabe ile irtibatlayarak, divanının sonunda (Yıldız: 406), bütün bu mübarek zatlar hürmetine Allah'tan isteğini dile getirmiştir.

*Hürmet-i ashâb-ı suffe ehl-i bedr ile uhud
Âl ü ezvâc ile etbâ hürmet-i ehl-i abâ
Hürmet-i cümle imâmân gâziyân-ı ehl-i Hak
Hâssaten şâh-ı şehîdân ol Hüseyin-i Kerbelâ
Sırr-ı Ahmed sırr-ı Kur'ân sırr-ı Ali pür-vefâ
Bunların aşkına ya Rab Sûzî miskîn bendeni
Dü cihânda etme mahcûb hem habîbinden cüdâ*

Sûzî'nin ehl-i beyt için yazdığı şiirlerde Şîu anlayış ve yorumlarına benzer şekilde acı, dövünme, lanet gibi kavramlar geçse de, o, ehl-i sünnet inancını tavsiye eder.

*Ehl-i sünnet vel-cemâ'atım diyeni ara sen
Ol habîbin kavlı ü fi'lin bilemez her müslüman (K3/13)*

Divanının çeşitli manzumelerinde resul-i ekrem için düşündüklerini en halisane duygularla yazmış, onun sünnetine uymayı tavsiye etmiş, bunu yapanların doğru yolda olduğunu belirtmiştir.

*İttibâ eyle resûlün fi'line
Teslîm ol her ne derse kavline
Şer'-i pâkine edenler iktidâ
Dü cihânda halel gelmez yoluna (R/4)*

SONUÇ

Sonuç olarak Sûzî Divanında şii kaynakların kabul ettiği kişiler ehl-i beyt olarak anılıp övülmüştür. Oniki imam sayılıp bunlar kısaca tavsif edilmiş, Yezid ve adamlarına lanet edilmiştir.

Divanda Hz. Peygamber, Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hüseyin müstakil şiirlerle anılıp övülmüştür. Bunun yanı sıra dört halife de birkaç manzume içinde yer bulmuş, Hz. Hamza ve Hz. Abbas'a da birer beyitte yer verilmiştir.

Yezid'e lanet, bağı taşı ile dövme ve yarayı tazeleme ifadeleriyle şii etkisini sezdirenen Suzi, iki beyitte de ehl-i sünnet mezhebinden olduğunu vurgulamış, başka bir beyitte de sabır tavsiye etmiştir. O Cenab-ı Hakk'ın ve dostlarının âşığı, ehl-i beyte sevdalı bir mutasavvıf olduğunu yazdığı manzumelerle göstermiştir.

KAYNAKÇA

- 1- Albayrak, Nurettin, *Ansiklopedik Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, LM Yay. İstanbul 2004
- 2- Levent, Agah Sırrı, *Divan Edebiyatı Kelimeler Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984
- 3- Öz, Mustafa, *Ehl-i Beyt*, DİA, İstanbul 1994, c. 10
- 4- Pala, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, LM Yay. İstanbul 2002
- 5- Uludağ, Süleyman, *Âl-i Abâ*, DİA, İstanbul 1989, c. 2
- 6- Yıldız, Alim, *Ahmed Suzi Divanı*, Buruciye Yay. Sivas 2012

AHMED-İ SÛZÎ'NİN AŞK ANLAYIŞI

Abdülmecit İSLAMOĞLU*

Aşk, tasavvufî öğretilerde kâinatın yaratılma sebebidir.¹ Hakiki aşk olarak da tarif edilen bu aşkta sevgili, mutlak güzellik sahibi Cenâb-ı Hak'tır. Âşık, Yarattıcısına karşı büyük bir sevgi ve özlem içerisinde vuslatı arzulamakta, gerçek sevgiliye kavuşmayı yaşamı anlamlandıran yegâne unsur olarak görmektedir. Beşerî aşk denilen ve bir insanın başka bir insana duyduğu derin sevgiyi ifade eden mecâzî aşklar dahi hakiki aşkın bir tezahürü olarak karşımıza çıkmakta, anlam kazanmaktadır.² Beşerî aşklar, gerçek ve mutlak sevginin yaşam pırıltıları olarak dünyamızı renklendirmenin yanında, İlâhî aşka ulaşmada bir geçit vazifesi de görmektedir. "El-mecâzu kantaratü'l-hakîka: Mecâz, hakikate ulaştırılan bir köprüdür." sözü bu durumu ifade etmekte; mecâzî/beşerî aşkları gerçek sevgiliye giden yolda konumlandırmaktadır.

Bahsi geçtiğinde herkesin hakkında mutlaka söyleyecek bir sözü, anlatacak bir yaşamışlığı bulunduğu, her kalbe bir zamanlar dokunup geçmiş/ ya da dokunup kalmış olan "aşk", tanımlanamayan kavramlardan birisi olarak karşımıza çıkar. Sözlüklerin bu kelimeyi: "aşırı sevgi ve bağlılık duygusu, sevi"³; "muhabbet, alaka, ibtilâ"⁴ şeklinde tanımlaması, ya da aşkın bazılarıncı "insana

* Yrd. Doç. Dr., Ankara Üni. İlahiyat Fak. Türk-İslâm Edebiyatı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

¹ "Hak, zâtına duyduğu aşkla âlemi yarattı." anlayışının kaynaklık ettiği bu düşünce, kutsî hadis olarak ifade edilen "Ben gizli bir hazine idim, bilinmeye muhabbet ettim; bilineyim diye mahlûkatı yarattım." rivayetine dayanmaktadır. Bkz.: İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ ve Muzilü'l-İlbâs amme'stehera mine'l-Ehâdisi alâ-Elsineti'n-Nâs*, (I-II), Mektebettü'l-Kudsî, Kâhire, 1351, c. II, s. 132 (Hadis nr.: 2016).

² Kâinatta görülen her şey O'nun isim ve sıfatlarının tecellileri olduğuna göre, bu dünyada güzellere ve güzelliklere karşı duyulan sevgi, O'na duyulan sevgidir. Esasen ortada Allah'ın güzelliği ve O'na duyulan sevgiden başka bir şey olmadığından Allah'tan başkasını sevmek mümkün değildir. Dolayısıyla aşk, âşık ve maşuk hepsi birdir. Bkz.: Cihan Okuyucu, *Divan Edebiyatı Estetiği*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2011, s. 200-201.

³ Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2005, s. 138.

⁴ Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1995, s. 938.

derin ruh hazları veren, neşesi gibi elemi de haz olan"⁵ bir duygu olarak anlatımı, aşkın tanımlanamayan ve ancak yaşanılarak/ tadılarak öğrenilebilen bir hâl olduğu gerçeğini değiştirmez.⁶ Bununla birlikte hemen her devirde aşktan bahsedilmeye, ona dair eserler yazılmaya devam edilmiştir. Bu durum Klasik Türk şiiri için de geçerlidir. Dîvân şairleri aşkı kelimeler dünyasının başköşesine oturtmuşlar, edebiyatın kendisi etrafında teşekkül ettiği, samimi ve sonsuz duyguların onunla dile geldiği bir dünya kurmuşlardır. Merkezinde aşkın bulunduğu bu edebiyat, kimi zaman insan olmanın bir gereği olarak gözü, kaşı, zülfü ve endamıyla mücessem bir güzele duyulan sevgiyi terennüm etmiş; kimi zaman ise maddî zevklerden arınmış bir hâlde, Müteâlî ve mutlak güzele olan muhabbeti dile getirmiştir.⁷

Aşktan bahseden, aşkı mihver edinen Hak âşıklarından birisi de Sivaslı mutasavvıf şair Ahmed-i Sûzî (1765-1830)'dir. Şemseddîn Sivâsî'nin altıncı kuşak torunlarından olan ve Halvetiyye tarikatının Sivâsiyye koluna mensup bulunan Ahmed-i Sûzî'nin yedi eseri bulunmaktadır.⁸ Bunlar arasında en hacimli olanı ve şairin "derd-i aşk" ile kaleme aldığını ifade ettiği eseri *Türkçe Dîvânı*'dır.⁹ Şair *Dîvân*'ının ilk gazelinde aşk ile besmele çekmekte, aşk ile hamd etmektedir. Aşkla başlamakta, aşkla bitirmekte, her durumda ona uymaktadır. Eserin yazılma nedeni de yine aşkı anlatmak, aşktan bahsetmektir:

⁵ Necmettin Halil Onan, *Fuzûlî-Leylâ ile Mecnûn*, Maârif Basımevi, İstanbul, 1955, s. IV.

⁶ Nitekim Mevlânâ kendisinden "Âşıklık nedir?" diye soranlara "Benim gibi olursan bilirsin." cevabını verir. Bkz.: Mevlâna, *Mesnevî-i Şerif-Manzum Nahîfî Tercümesi (I-VI)*, (Hazırlayan: Âmil Çelebioğlu), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2000, c. II, s. 15.

⁷ Özel anlamda mutasavvıf şairlerde, genelde de tasavvufî geleneğin bir şekilde etkisinde kalmış olan şairlerde ilâhî aşk, beşerî aşka göre ön planda olmuş, ulaşılmak istenen ideal olarak kabul edilmiştir. Şiirlerinde daha çok beşerî aşkı konu edildiği ifade edilen Bâkî bile bu anlamda: "*Mürîd-i aşk oldum ben tecerrüd ihtiyâr itdüm Eger meyl eyler isem bir zen-i dünyâyâ nâ-merdüm*" diyerek yığıtlığın dünyevî sevgilerden uzak kalmak olduğunu belirtir. Bkz.: Sabahattin Küçük, *Bâkî Dîvânı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1994, s. 312.

⁸ Sûzî'ye ait eserler: Türkçe Dîvân, Süleymânâme, Kasîde-i Bürde Tercümesi, Pendnâme, Menkibe-i Abdülvehhâb Gâzî, Sülûknâme, Vasiyetnâme.

⁹ Sûzî'nin Dîvân'ı üzerine yapılan tezler için bkz.: Mehmet Gökteş, *Sûzî Dîvânı'nın Dinî ve Tasavvufî Tahlili*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 1996; Ayşe Ulusoy, *Ahmed Sûzî Dîvânı*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2004; Metin Ceylan, *Ahmed Sûzî Dîvânı'nın Edisyon Kritisiz*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Afyon, 1999; Abdülkadir Sağlam, *Sûzî Dîvânı*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale, 2000; Zafer Arslan, *Dîvân-ı Sûzî-i Sivâsî (Tenkitli Metin-İndeks)*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş, 2010.

*Aşkı bismillâh edindim evvelâ
Aşk ile hamd eyledim hem sâniyâ*

*Rûh-ı pâk-i Mustafa çün aşkıdır
Her dem olsun bin salât ile senâ*

*Aşktan aldım kârımı çün tâ ezel
Aşka verdim varımı der-intihâ*

*Aşkı buldum aşka uydum başladım
Başladımsa aşka etdim ibtidâ*

*Vasf-ı aşkın yazmaya kıldım kitâb
Bu divânı aşkın ile ibtidâ (G1/95)¹⁰*

Bu tebliğde Sûzî'nin aşka bakışı, *Sûzînâme* olarak da adlandırılan bu *Divân* incelenerek ortaya konulmaya çalışılacaktır. *Sûzî Divânı*'nda aşkın anlam çerçevesi oluşturulurken öncelikle "aşkla ilişkilendirilen kavramlar" örnekleriyle¹¹ açıklanacak, daha sonra da "aşkın anlam ve tanımları" üzerinde durulacaktır.

Aşkla İlişkilendirilen Kavramlar:

1. Ankâ

Âlemlerin Rabbi olan Cenâb-ı Hak,¹² kâinatı bir düzen ve mükemmel bir uyum içerisinde yaratmıştır. Evrendeki bu harikulâde işleyiş varlığını aşka borç-

¹⁰ Tebliğimizde beyitlerden sonra parantez içerisinde verilen ilk harf (K: Kaside, G: Gazel, M: Muaşşerler, R: Rubâîler, MF: Müfredler)i, harften sonra gelen rakam, beyitin ilgili bölümde kaçınıcı şiirde yer aldığı ifade etmektedir. Eğik çizgiden sonraki rakam ise Sayın Yıldız'ın "*Ahmed Sûzî Divânı*" adlı eserindeki sayfa numarasını göstermektedir.

¹¹ Tebliğimizde *Sûzî Divânı*'ndan yaptığımız alıntılarda Prof. Dr. Âlim Yıldız tarafından hazırlanan "*Ahmed Sûzî Divânı*, Burucıye Yayınları, Sivas, 2012" künyeli çalışma esas alınmıştır. Sayın Yıldız'ın *Ahmed Sûzî-Hayatı ve Şiirleri* (Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas, 2011) adlı çalışması da, şairin daha önce hiç bilinmeyen eserlerini ilim âlemine tanıtması yönüyle önem arz etmektedir.

¹² 1. Fâtîha, 2.

ludur. Aşk, bir Anka kuşudur. Kaf dağı gibi yüceliği ve ihtişamıyla erişilemeyen gönül mülkünde, tek söz sahibi, daima yükseklerde uçan bu aşk Ankasıdır:

Onsekiz bin kâinât aşk ile buldu intizâm

Hükmeder çün Kâf-ı dilde her zamân Ankâ-yı aşk¹³ (K4/60)

2. Âteş, Nâr, Sûz

Aşkın en önemli özelliklerinden birisi şüphesiz yakıcılığıdır. *Sûzî Dîvânı'*nda bunun için “âteş, nâr ve sûz” kavramlarının kullanıldığı görülür.

Aşk, bir ateştir. Âşık, sevgilisine duyduğu hasretle yanıp tutuşmakta, ızdırıp çekmektedir. Aşk acısıyla yanan âşiğin âhları¹⁴, bir duman misali göğe yükselmekte, bu âhı duyan melekler bile âşiğe acımakta, yazık demektedir. Yardım edecek tek merci vardır; Hazret-i Mevlâ:

Sûzî âhımdan semâvâtta melekler hayf eder

Âteş-i aşk ile pür nâr olmuşum Mevlâ meded (G61/129)

Aşk ateşi ilen yanan, mâsivâyı aşk nârıyla yakan¹⁵ kişiye müjdeler olsun. Kıyamette hesaba çekilmeyecek, azap görmeyecektir:

Âteş-i aşk ile yanan âşika

Müjde ne hesâb u ne azâb (G33/114)

Sûzî, *Dîvânı*nda aşkın yakıcılığını anlatırken “âteş-i aşk”¹⁶ ibaresinin yanın-
da “nâr-ı aşk” ve “sûz-ı aşk”ı da kullanır:

Dost kapısında duruben rûz u şeb inler müdâm

Âh u zâr-ı nâr-ı aşkla gönlünü sûzân eder (G84/141)

Âşıkız mâşûk yolunda bezl-i mechûd ederiz

Nâr-ı aşka düşmüşüz sûzâne hâlin söyleriz (G107/154)

¹³ Tasavvufta Kaf dağı, mürşid-i kâmilin vücududur. (Bkz.: İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2000, s. 222.) Bu itibarla beyitte, mürşidin tüm yapıp ettiklerinin “aşk”ın emriyle gerçekleştiği vurgulanmaktadır.

¹⁴ Âşıklık âlâmetlerinden olan “âh”ın *Dîvân* şiirindeki kullanımı hakkında geniş bilgi için bkz.: Cemal Kurnaz, *Türküden Gazele*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1997, s. 423-432.

¹⁵ Mâsivâmız yakmaya âteş-i aşk kâfidir
Sûziyâ dahi ziyâde şererin var ise söyle (G222/222).

¹⁶ *Dîvân*'da “âteş-i aşk” ibaresinin kullanıldığı diğer beyitler için bkz.: G67/131, G98/149, G158/185, G162/187.

Hem ciğeri biryân olur dîdeleri giriyân olur

Nâr-ı aşka sûzân olur durmaz dâim yâ Hû deyi (G215/217)¹⁷

Sûzi'yim sûzâna geldim el-aman

Yandı ciğer sûz-ı aşkınla hemân (K12/78)

3. Bâde, Mey, Sahbâ, Câm, Humhâne, Bezm

Şarap, içki anlamlarına gelen “bâde, mey, sahbâ ve câm”, Dîvân edebiyatında olduğu kadar, Halk ve Tasavvuf edebiyatlarında da kullanılan kavramlardır. Tasavvuf erbâbına göre -aşkın benzetilene durumunda olan- “bâde, mey, sahbâ ve câm”, ruh coşkuluğuna ulaşmada bir araçtır.¹⁸

Tek bir kadeh bâde bile âşıkların kendilerinden geçmeleri için yeterlidir. Kalpler sürekli bir istiğrak hâline aşk şarabıyla ulaşmış, gönüller bu şarabı yudumlayarak farklı bir tarza, üsluba kavuşmuşlardır. İçilen bu bâde İlâhî bir inayet, İlâhî bir aşktır¹⁹, Hak meclisinden gelen bir şaraptır:

Bezm-i Hak'dan bir numûne bâde-i aşk ile bes

Mest-i müdâm oldu bu dil gönüllere edâ geldi (G253/240)

Mey-i aşk ile mestim ben demâdem

Bu hâl ile aceb mestâne geldim (G184/199)

Gönülleri meyhane kılarak, âşıkları buraya gelmeye çağıran O'dur. Aşk şarabıyla âşıkları bî-hûş eden; kendinden geçiren yine O'dur:

Gönlümüz meyhâne kılıp âşika etdin salâ

Mey-i aşkın ile mestân eden sensin sen (G204/210)

¹⁷ “Nâr-ı aşk” ile ilgili diğer beyitler için bkz.: G70/133, G207/213.

¹⁸ Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 53.

¹⁹ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kalcı Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 63.

*Bezm-gâh-ı dilber oldu bu gönül meyhâne-veş
Mest ü sekrân eyledi yârânımı sahbâ-yı aşk (K4/60)*

Sahbâ-yı aşkı/ câm-ı aşkı içen, benliğinden sıyrılan kişidir. Bu durumda varlığın hakikati karşısında tam bir şaşırılmışlık hâli söz konusudur. Bu aşama, aklın durduğu, ilerleyemediği; tam bir şaşkınlık, dahası teslimiyet hâlidir:

*Aklını yağmâ edip hayrân olur
Kim ki sermest ola ez-sahbâ-yı aşk (K5/62)*

*Mest ü hayrân oluben ayılmadı
Nûş edeli gönlümüz sahbâ-yı aşk (G148/178)*

*Câm-ı aşkı nûş edelden aklımız dîvânedir
Dost umûrun görmeye bu gönlümüz besdir fakat (G127/166)²⁰*

Âşık, kınayanların kınamasından korkmadan aşk meyhanesine girmekte, kendinden geçmektedir. Bu durumu gören ve yalnızca zahire göre hükmeden, dar kalıplar içerisinde kalan insanlar ise, onu bu hâlinden dolayı ayıplamakta, sarhoşluğundan dolayı yermektedirler:

*Humhâne-i aşk içre ey dost sermest olurum her ân
Zâhidler eder tânu ey dost sekrânımı gördükçe (G220/221)*

Aşk meclislerinde varlıklarından soyunan dîvâneler/ âşıklar, gerçek sevgili uğruna dünyaya ait bütün sevgileri terk edenlerdir. Varlığı elinin tersiyle iten ve gözleri Hak'tan ve hakikatten başka hiç kimseyi görmeyen bu âşıklar için, başkalarının kendileri hakkında kötü söz söylemeleri ya da eleştirmelerinin hiçbir kıymeti yoktur:

*Bezm-i aşkda mest olan dîvâneler
Terk edip nâmûs u ârından geçer (G91/145)*

*Bezm-i aşkın bir cürası mahv eyledi hâr u hası
Oldu melâmet hurkası eğnimize ridâ şimdi (G233/228)*

²⁰ "Câm-ı aşk" için ayrıca bkz.: G216/217.

4. Cilve-nümâ

Cilve tasavvufta; "sülûk ehli ârifin gönlünde parıldayan onu deli divane eden ilâhî nurlar"²¹ anlamına gelmektedir. Sevgilinin cemâlinden ilâhî aşk nurları parıldarken, âşık bu ışıltılar karşısında büyük bir özlem duymaktadır. Âşığın sevgiliye kavuşma hasreti yüzünden okunur:

Âşık yüzünden gösterir nice muhabbet-i şevk

Mâşuk yüzünden eder cilve-nümâ-yı aşk (K5/62)

5. Çerâğ

Aşk bir çerâğdır; kandildir. Sûzî, işte bu aşk çerâğını/nûrunu devamlı uyandır tutmakta,²² bir an olsun, bu ışığın sönmesine izin vermemektedir. Zira gönül denilen sarayı ısıtan ve güzelleştiren sadece aştır:

Yakar Sûzî çerâğ-ı aşkı dâim

Bu gönlün pertevi hem revnakı aşk (G150/179)

6. Dava

Aşk bir davadır; üzerinde durulması gereken önemli bir mesele, önemli bir fikirdir. Aşkı anlamak için her şeyden önce âlemde var olan birlik düşüncesini anlamak gerekir. Ârif olan bilir ki âşık, maşûk, hatta aşk; hepsi birdir, ayrı değil. İşte bu sırta eren, aşk davasının ne olduğunu idrak etmiştir:

Birdürür âşık u mâşuk gayrı sanma ârifâ

Cümlesin câmi' benim kim budur dâvâ-yı aşk (K4/60)

Olayları dışarıdan değerlendiren, deruna nüfuz edemeyen müftü, vâiz gibi tiplerin aşktan bahsetmeye hakları yoktur. Gönül dilinden anlamayan, sırça saraylarda oturup ahkâm kesenler aşkı nasıl yasaklayabilir, onu nasıl menedebilir:

Bizi men etmegil dâvâ-yı aşkdan

Bu dil müftisi çün fetvâda ferah (G55/125)

²¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 90.

²² Tekkelerde çerâğın yakılması veya söndürülmesi icab ettiği zaman "Çerâğı yak!", "Çerâğı söndür!" denilmez "Çerâğı uyandır!", "Çerâğı dinlendir!" denilirdi. Bkz.: Ethem Cebecioglu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yayınları, İstanbul, 2004, s. 143.

Hele bahseyleme dâvâ-yı aşkdan

Hatâ etdin anı takrîrde vâiz (G132/169)

Aşk, inkâr edilemeyecek bir gerçektir. Hak bir davadır. Bunun en büyük şâhidi ise Kur'ândır:

Mümkir olma hakdurur dâvâ-yı aşk

Ana şâhid remz-i Kur'ân neyleyim (G180/196)

Kur'ân-ı Kerîm'de aşk kelimesi geçmemektedir. Bununlar birlikte sûfler "...Müminlerin Allah'a olan sevgisi daha güçlü bir sevgidir..."²³ ve "De ki: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, aşiretiniz, kazandığınız mallar, kesata uğramasından korktuğunuz bir ticaret ve beğendiğiniz meskenler size Allah'tan, peygamberinden ve O'nun yolunda cihattan daha sevgili ise, artık Allah'ın emri gelinceye kadar bekleyin!..."²⁴ gibi âyetleri "aşk" kelimesinin kullanımını noktasında dayanak olarak gösterirler. Sûzî de zaten bu durumu "remz" kelimesiyle ifade etmiş, aşkın Kur'ân'da açık bir şekilde değil; işaretle belirtildiğini söylemiştir.

7. Define

Aşk, bir definedir; paha biçilmez bir kıymet, değerdir. Aşkın kaynağını oluşturan "Ben gizli bir hazine idim, bilinmeye muhabbet ettim..."²⁵ rivayetinin sırrına erenler aşk hazinelerinin başka yerlerde değil, gönüllerde saklı olduğunu bilirler:

Küntü kenzin remzine ârif isen

Defîne-i aşk dilde pinhân neyleyim (G180/196)

8. Derd, Mübtelâ

Aşk, bir derttir; arındıran bir ızdırap ve elem hâlidir. Bu derdin dermanı yoktur. Daha doğrusu, bu derde derman, derdin bizzat kendisidir:

²³ 2. Bakara, 165.

²⁴ 9. Tevbe, 24.

²⁵ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, c. II, s. 132 (Hadis nr.: 2016).

Derd-i aşka çâre olmaz gayrıdan

Kendi derdi olur dermân neyleyim (G180/196)

Aşkın müptelası olanlar, bu derde giriftar olanlar aşığın aşığında da olsa, aşkla yükselmekte, kemâle ermektedirler:

Zâhidâ biz mübtelâ-yı aşk-ı cemâliz

Gerçi ednâyız aşk ile ehl-i kemâliz (G104/152)

Aşka tutulmak, sevgilinin yanı başından ayrılmamaktadır. Aşkıyla çılgına dönmek, her an onunla olmaktır. Kelebek misali, maşûkun sevgisiyle yanıp tutuşmaktadır:

Sûzî mübtelâ-yı aşkıdır yâ Rab

Mecnûn Leylâ-veş âşıkındır yâ Rab

Dembedem dolanır semt-i kûyunda

Pervâne-veş sûzân-ı şevkindir yâ Rab (R81/272)

9. Gavgâ

Aşk, bir savaştır; türlü sıkıntılara katlanmaktır. Âşığın duyduğu tek ses bu savaşın tüm dünyaya duyurduğu şiddetli hücum sesidir. Kulağı bunun dışındaki tüm seslere/ çağrılara kapalı olan âşığın gönlü, savaşın verildiği muharebe alanıdır ve burada sesi duyulan savaş davulları değil, aşk kavgasının haykırışlarıdır:

Zâhir oldu sırr-ı vahdet nice bin yüzden velî

Gulgule verdi cihâna savlet-i gavgâ-yı aşk (K4/60)

Gûşuna girmez âşıkın tabl u kös

Dopdoludur cân evi gavgâ-yı aşk (K5/62)

Bâkimiz yok güft ü gûdan zâhidâ

Gûş-ı cân dopdoludur gavgâ-yı aşk (G148/178)

10. Gınâ

Aşk, bir zenginliktir; bolluk ve berekettir. Aşka sahip olan, gönül tokluğuna sahip olmuş demektir. Aşk varsa her şey tamam, onsuz her şey eksiktir:

Sûzi'nin kaydı değil hâl-i cihân

Anı müstağnî kılmuşdurur gınâ-yı aşk (K5/62)

11. Hâl

Aşk hâli özel bir oluş, farklı bir bulunuştur. “Aşk, ruhun olgunluğudur”.²⁶ İlim ve aklın işlevlerini yitirdiği bu hâl, sözle anlatılamayacak, kelimelerle ispatlanamayacak bir duyuş, bir yaşayış durumudur:

İlm ü akl ile bilinmez hâl-i aşk

Kâle gelmez sırr-ı burhân neyleyim (G180/196)

12. Harbe

İnsan, kâinatın özü. Nice kıymetler, hazineler saklamakta kendisinde. Bu değerlere ulaşmak için ise azmederek Ferhat misali sabırla dağlar delinmeli. Aşk süngüsü ile taş mağaralar kuşatılarak fethedilmeli. Kıymetli hazinelerin, başka yerlerde değil, bizzat insanın kendisinde, içinde aranması gerektiği hakikatine ulaşılmalıdır:

Vücûdun özge mâ'dendir defâin cümlesi mahzûn

O gâr-ı sengi fethet harbe-i aşk ile çün Ferhâd (K2/56)

Bu beyitte aynı zamanda insanın sert yapısının/ mizacının aşk ile yumuşatılması, kıvama erdirilmesi gerektiği ifade edilmektedir. İnsan bedenine işaret eden “gâr-ı seng” ifadesi ile de âdemoğlunun topraktan yaratılmış olduğu hakikatine göndermede bulunulmuştur.

13. İcrâ

Aşk bir hükümdardır ve hükmünü icrâ eder. Bu hüküm gereğince ki kâinatın var olan her şey Cenâb-ı Hakk'ın isim ve sıfatlarının tecellileri olarak kar-

²⁶ Hilmi Ziya Ülken, *Aşk Ahlâkı*, Demirbaş Yayınları, Ankara, 1971, s. 70.

şımıza çıkar. Tüm varlıklar aşkla var olur, aşktan feyz alır, onla çoğalır, onla dolarlar. Evrende cârî işleyiş ve düzen, kaynağını aşktan alır:

Çün bu aşkdan cümle eşyâ feyz alırlar her zamân

Böyle bir üslûb u tertîb eyledi icrâ-yı aşk (K4/61)

Hazzın alır her biri bir hâl ile

Türlü tertîb eylemiş çün icrâ-yı aşk (K5/62)

14. İhyâ

Aşk, diriltir, taze can verir. Yıkık dökük bir hâlde viraneye dönmüş gönüller, aşk padişahının teşrifıyla şeref bulur. Ruhunu kaybetmiş, dünya lezzetleri içinde boğulmuş cesetler, aşkla canlanır. Ölü bedenler aşkla uyanır, mana iklimine onunla yelken açar:

Tahtgâh-ı şâh olalı bu dil-i vîrânemiz

Pes vücûd iklimi mâmûr oldu ez-ihyâ-yı aşk (K4/61)

15. İmâ

Aşk, kelimelere dökülmez, doğrudan söylemez söyleyeceğini. Öyle herkesin fark edemeyeceği şekilde, gizlice anlatır anlatacağını.²⁷ Onu sadece âşıklar anlasın, anlayabilsin diye. İşte aşkın bu kendine has diline âşinâ olanlar, sevdiğini sadece bir yerde aramaz. Tüm kâinattadır sevgili; kimi zaman bir maşûk, kimi zaman ise bir âşık olarak çıkar karşımıza. Varlığın birliği sırrına erenlere, her şeyin mutlak güzelliğin bir yansıması olduğunu bilenlere îmâ eder aşk:

Gâh mâşukun yüzünden eder ol arz-ı cemâl

Gâh olur âşık gözünden gösterür îmâ-yı aşk (K4/60)

Cümle eşyâ anın hüsnünün mir'âtıdır

Bu merâyâdan dâim eder îmâ-yı aşk (K5/62)

²⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 185.

16. Kimyâ

Kimya (modern kimya ile bir ilgisi yoktur) çeşitli maddelerden altın elde etmenin ve bakır, gümüş vs. madenleri altına dönüştürmenin yollarını arayan bir ilim şeklinde tarif edilir.²⁸ Aşk da bu kimya ilmi gibi dokunduğu her şeye değer katmakta, kıymet kazandırmaktadır. Aşka sahip olan kişi her şeye sahip demektir. Aşk iksirini elde edenin, aşk ile dolanın gayrı neye/ kime ihtiyacı vardır?

Cümle varım gitdi elden aşk ile doldum hemîn

Kendi varından pür etdi bu dili kimyâ-yı aşk (K4/61)

Âşık olan varını ifnâ eyler

Besdürür ana ki geldi kimyâ-yı aşk (K5/62)

Dü cihânun varlığından geçmişiz

Eylemiş müffî bizi kimyâ-yı aşk (G148/178)

17. Leylâ

Leylâ zâhiren bir Arap kızı; Leylâ binti Mehdî b. Sa'dî'l-Âmirî. Hakikatte ise mutlak güzellik sahibi Yaraticının güzelliği ile kendisinde tecellî ettiği. Mecnûn, araçları geçerek, amaca ulaşan; mecazdan geçip hakikate ulaşabilen kişi. Leylâ'nın zülfüne takılarak aklı başından giden, aşka tutulan kişi:

Zülf zincîrine düşüp kayd u bend etdi beni

Gitdi aklım şöyle Mecnûn eyledi Leylâ-yı aşk (K4/60)

Etdi rüsvâ çün beni sevda-yı aşk

Kıldı Mecnûn âkîbet Leylâ-yı aşk (G148/178)

Düşeli Leylâ-yı aşka olmuşum Mecnûn-veş

Dolanur deşt ü sahrâ gezerim çün serseri (G248/237)

²⁸ Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 245.

18. Likâ

Sûfî²⁹; namaza, oruca önem varan³⁰; ancak hâdiselerin dış kabuğunda kalan, gönüllere nüfuz edemeyen insandır. Daracık bir dünya görüşüne sahip bu insanların dermanı aşktır. Likâ; hem kavuşma hem de yüz, çehre gibi anlamlara gelir. Bu anlamıyla sûfiler, sevgilinin cemâlinden küçük bir parça dahi görseler/ ya da sevgiliyle çok kısa bir süreliğine de olsa görüşseler, gittikleri yolun yol olmadığını anlayacaklardır:³¹

Sûfi tesbîh ü namâzın terk eder

Görse eğer zerrece likâ-yı aşk (K5/62)

19. Mâcerâ

Aşk, bir maceradır³²; kalbin derinliklerine geçen, nüfûz edendir. Başa gelmeden anlaşılamayan bu hâlin aslını, ne olduğunu bilenler ise âşıklardır:

²⁹ "Sûfî" kelimesi *Divân'* da kimi yerlerde zâhid ile eşanlamlı kullanılmıştır.

³⁰ Sûzî, *Divân*'ının pek çok yerinde sûfî/ zâhid tipini eleştirmektedir. Bu türdeki bazı beyitler için aşağıdaki örnekler verilebilir:

Savm u salât medreseyi verdik size ey zâhidâ

Vahdet meyin nûş etmeye ihsân olsun meyhâneler (G80/139)

Mescid ü medreseyi hem vermişiz sûfilere

Hak için tâât u meyhâne bize besdir fakât (G127/166)

Zâhidâ Hak'dan utan gavgâyı kes

Sızlama âşıklar içre çün meges (G113/157)

Senin olsun a zâhid cennet ü hûr

Safâmuz var cinânım pür cinân imiş (G116/159)

Ne bilsin zâhid-i şehîlâ ki cânân semtini görmez

Hevâ-yı nefis ile mîrât-ı dil toz u duman olmuş (G117/160)

Mâl ü mülk hubb-ı sîvâ senin olsun zâhidâ

Fakr u fenâ aşk-ı Hudâ bize kâfidir fakat (G127/166)

³¹ *Divân'* da söz konusu edilen "zâhid/sûfî", görünüşte ibadetlerine dikkat eden; hakikatte ise ibadet şuurundan yoksun olan insan tipidir. Böyleleri boş yere kürek çekmekte, nâfile emek sarf etmektedirler:

Safâsız nice bin kerre namâzından senin zâhid

Ki nîm saat huzûr-ı kalb ile vîrâne efdaldır (MF55/280)

Gönül Kâbesin tavaf et zâhidâ

Ki olam der isen hakikatde hâc (G49/122)

Cemâl-i Kâbe-i yârde siyâh hâline yüz sürmek

Ki yeğdir zâhiren Hacc'ın tavâf u istilâmından (G206/212)

³² Şeyh Gâlib, Hüsn ile Aşk'ın aşklarının anlatıldığı alegorik *Hüsn ü Aşk* adlı tasavvufi eserinde şöyle der:

"Bî'llâh bu özge mâcerâdır

Sen bakma ki defter-i belâdır" Bkz.: Şeyh Gâlib, *Hüsn ü Aşk*, (Hazırlayan: Abdülbâki Gölpınarlı), Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1968, s. 171.

Kimse bilmez aşk hâlini illâ âşık

Bilir ancak nedürür asl-ı mâcerâ-yı aşk (K5/62)

20. Mana

Canâb-ı Hak hüküm ve irâdesi ile mahlûkata tecelli etmiştir. Bu durumda insan Yaraticının kusursuz güzelliğinin yansıdığı bir aynadır. Önemli olan aynaya yansıyanların bir gölge olduğunun farkında olmak, bu görüntülerin müstakil bir mevcudiyete sahip olmadıklarının bilincinde olmaktır. Bu ise aşkın manasını kavramak ile olur:

Kıldı bu eşyâyı mir'ât cilvesine ol güzel

Çün gönülde zâhir oldu keşf ile mânâ-yı aşk (K4/60)

21. Me'vâ

Me'vâ; “yurt, mesken, yer, makam”³³ gibi anlamlara gelmektedir. Tasavvuf kitaplarında şöhret bulan ve hadîs-i kudîsî olarak kabul edilen “Ben yere ve göğe sığmadım; ancak mümin kululumun kalbine sığdım.”³⁴ şeklindeki rivayet “me'vâ-yı aşk” ibaresinin geçtiği aşağıdaki beyitte manen iktibas edilmiştir. Buna göre kalp/ gönül, aşkın meskenidir, tabîi yurdudur.

Yere göğe sığmaz iken şâh-ı aşkın leşkeri

Bî-tekellüf kondu cânâ oldu dil me'vâ-yı aşk (K4/60)

22. Mevlâ

Sevgilinin yüzünün güzelliği, o denli parlak ve aydınlıktır ki gönüller onun aleviyle yanar tutuşur. Aşk, bir efendidir; terbiye eder ve eğitir. Saçtığı ışıklarla karanlıkları ortadan kaldıran bir efendidir aşk.

Şûlelendi pertev-i hüsn-i cemâlinden bu dil

Gitdi zulmet kaldı vahdet dost ile Mevlâ-yı aşk (K4/60)

³³ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 2002, s. 633.

³⁴ Rivayetin diğer varyantları ve değerlendirmesi için bkz.: Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2000, 240.

23. Mir'ât

Aşk, bir aynadır. Kâinatta var olan her şey bu aşk aynasında tecellî sûretinde aslını aramakta. Herkes /her şey, var ve bir olanın varlığın bağına attığı güzellik saçıklarından payına düşenle arz-ı endâm etmekte bu aynada. Asıl bir, kaynak bir. Seyreden de O, seyredilen de. Gören de O, görülen de:

Bu eşyâlar ne kim vardır kamu mir'ât-ı aşk olmuş

Görünen hem gören oldur ki olmuş şâhid ü meşhûd (63/129)

24. Monla, Rehber, Tâlib, Âşnâ, Ehil

Ârif, Cenâb-ı Hakk'ı gerçek manasıyla bilen ve tanıyan kişidir. İlm-i ledün bilgisine sahiptir ârif olan, kalp gözü açıktır. İlhâm ve hâl ile ulaşılan bu makama erebilmek için aşk mektebinden geçmek gerekir. Bu mektepte okumayan, ders almayanın payına düşen ise "monlâ-yı aşk"ın verdiği fetvayla; cehalettir:

Ders alan aşk mektebinden ârif olur Sûziyâ

Almayan câhil deyi fetvâ verir monlâ-yı aşk (K4/60)

Âlim olmak, ârif olmak ve nihayet "monlâ-yı aşk" olmak; ulaşılabilecek son noktadır. İlimlerin sonu, nihayete erdiği noktadır:

İlm-i Hak'dan bir sebak aldık ezel

Fehm edip cümle ulûmu olmuşuz monlâ-yı aşk (G148/178)³⁵

Aşk, bir rehberdir. İlâhî mesajı insanlara iletmekle görevli yüce insanlar olan peygamberlerin rehberidir aşk. Hayatları boyunca tek gayeleri olmuştur bu ağır ve önemli görevi üstlenen elçilerin; insanları hak ve hakikate iletmek, sapıklıktan ve azgınlıktan alkoymak. Tüm bunları yaparken yol göstermekte, kılavuzluk etmektedir aşk:

Cemî-i enbiyâlar zümresi hep

Umûrunda ki olmuş rehber-i aşk(G150/179)

³⁵ "Monlâ-yı aşk" tabiri için ayrıca bkz.: G239/232.

Sûzî, zâhide seslenir ve riyâ içerisinde yaptığı ibadetleri bırakmasını ister. Yapılacak en hayırlı iş, aşka susamışlara, aşkı isteyenlere ilâhî aşk şarabını sunmak, onları lâhûfî âlemlere götürerek gönüllerini aşkla doldurmaktır:

Tâlib-i aşka vakf etdim mey-i meyhânemizi

Hak için bundan hayırlı eserin var ise söyle (G222/222)

Sevdalanmak; deli divane olmaktır. Aşkı bilmek, onu tanımak; gayrı her şeyden yüz çevirmektir. Aşka düşmek, gönülde yârdan başkasına yer vermemektir:

Gönlümü dîvâne kıldı âkibet sevda-yı aşk

Gayrıdan bîgâne kıldı bu dili âşnâ-yı aşk (K4/60)

Aşk ehli, benliğinden sıyrılmış, ad ve sandan vazgeçmiştir. Kendisine ait bir iz ya da işaret taşımaz. Fenâ fillâha ermiş, aklın idrâk edemeyeceği makamlara ulaşmıştır ehl-i aşk:

Ehl-i aşkın reng-i bî-elvânına

Akl erişmez her gören bir söz atar (G94/147)

25. Nağme, Sadâ, Nevâ, Nidâ

Aşk, gönüllere ferahlık veren, canlara can katan bir sadâdır. Gönül bahçesini güllerle bezeyen, bülbülleri şevke getiren aşkın nağmeleridir. Cihan, çağültisiyle dolup taşarken, gâfilin işitmediği yine aşkın nevâsıdır, onun sesidir:

Gönlümüz buldu ferah ez-sadâ-yı aşk

Zevk-yâb oldu bu cân ez-nevâ-yı aşk (K5/62)

Aşk deminden gül gülistân oldu bu dil ravzası

Bülbül-i cân şevke geldi ez-sadâ nağmâ-yı aşk (K4/60)

Cihân doldu gulgule huruşundan

Lîk gâfilin gûşuna girmez nidâ-yı aşk (K5/62)

26. Ney

Kulak bin bir çeşit ses işitse de aşk neyinin sesi bir başka gelir. Saftır, berraktır bu ses. Gönle safâ, kalbe neşe verir. Aşk neyini dinledikçe durulur, huzura kavuşur insan:

Cân kulağına gelir nice bin âğâz

Çok safâlar kesbolur ez-nây-ı aşk (K5/62)

27. Pazar, Meydan

Pazarlar, alış verişin yapıldığı yerlerdir. Önemli olan her iki dünyada geçer akçeye sahip olmak, dâreyinde kâr sağlayacak bir pazarlığa girişmektir. İşte aşk pazarı böyle bir pazardır. Cânân için canların satıldığı bir pazardır:

Kaydımız yok kâr-ı dünyâdan ferâgat etmişiz

Varalım pâzâr-ı aşkda bir özge kâr edelim (G189/202)

Aşk, zanların ve vehimlerin ortadan kalktığı bir meydandır. Mert olan insanların maşuktan gelen oklara sinisini açtığı bir meydandır. Bu oklar sevgiliden gelen bir armağandır, âşığın en kıymetli varlığıdır.³⁶

İrgör gümânın sırrına meydân-ı aşkda ey şehâ

Tîr-i müjgâna sînesin üryân kılın merdânele (G80/139)

Aşk meydanı nâmertlerden, soysuzlardan bahsedilen, onlar hakkında konuşulan bir yer değildir. Yiğitlerin anlatıldığı, cesur insanların övüldüğü bir meydandır:

Zâhidâ nâmerd ü nâ-cinsden bize bahseyleme

Sûziyâ meydân-ı aşkda merdâne hâlin söyleriz (G107/154)

28. Râh

Aşk, bir yoldur; sevgilinin ayağının tozunun gözlere sürme diye çekildiği bir yol. Öpülesi ayaklarla ilerlenen kutlu bir yol:

³⁶ Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 320.

Hâk-i pâyin tûtiyâ etdim bu çeşmim zahmına
Sâlikân-ı râh-ı aşkın pâyin bûs idem hemân (K16/87)

29. Rûsvâ, Yağmâ

Aşk, insanı rûsva eder. Aklını başından alır. Zâhîde göre bu bir itibarsızlaştırma, değersiz kılma. Âşığa göre ise kıymet kazanma, değer bulmadır.

Aşk, deli de etse, rûsva da kılsa, âşık bunu ister. Zira âşık bilir ki; aklı başında şeyler söylemek için Mecnûn olmak gerekir:

Zâhidâ âşıkları Mecnûn deyî tân eyleme
Anları dîvâne kılmuşdurur rûsvâ-yı aşk (K5/62)

Aşk, başkalarının ne dediklerini umursamamaktır. Boş vermektir aşk. Dedikodulara kulak tıkamak, kınayanların kınamasından korkmamaktır. Rûsvâ olmayı sevmektir aşk:

Taşa çalıp âr u nâmûs şîşesin
Şöyle bî-kayd olmuşum rûsvâ-yı aşk (G148/178)

Aşk, ortak kabul etmeyendir. Bu yüzden de sahip olunan ne varsa yakıp yıkar aşk. Bir tek kendisi kalsın, kalpte ondan başkasına yer olmasın diye:

Aldı ağıyâr kesretin tecrîd ü tenhâ eyledi
Pes ezelden olmuş idim yâr ile yağmâ-yı aşk (K4/60)

30. Safâ, Şevk

Aşk saflıktır, berraklıktır. Bunun içindir ki nefis ve ten, safâ-yı aşkın/ hakiki neşe ve gönül şenliğinin ne olduğunu bilmezken, can tüm güzellikleri sonuna kadar yaşar. Gönül huzuru onun hakkıdır:

Cândurur her lezzet-i nevâyı alan
Nefs ü ten bilmez nedir safâ-yı aşk (K5/62)

Aşkın verdiği keyif ve neşe ile dolup taşayım. Geçici zevkleri bir kenara bırakıp, Yaratanımın yardımı ile korku ve endişelerden uzak olayım, aşkın tadına varayım:

Edem rûhâni cünbüşler safâ-yı aşk u şevk ile

Bu hâl ile zevâhirden bize yâ Rab selâmet ver (G97/149)

Cihân lezzetini terk eyleyip avn-i inâyetle

Bu zevk-i şevk-i aşk ile bize Yâ Rab halâvet ver (G97/149)

31. Sevdâ, Hevâ

Âşık Maşuku ile arasına hiçbir şeyin girmesine izin vermez. Ne şan, ne şöret, ne de utanma ya da ayıplanma. Varsa yoksa Maşuk, her yerde ve her zaman yalnız O. Aç da bıraksa, susuz da; dağlara da düşürse dönüp gelinecek merci yine O. Sevdalar O'na, arzular, istekler hep O'na:

Âr u nâmûs perdelerin cümlesini ref eder

Âşıkın âlemlere rüsvâ eder sevdâ-yı aşk (K5/62)

Etdi rüsvâ çün beni sevdâ-yı aşk

Kıldı Mecnûn âkıbet Leylâ-yı aşk (G148/178)

Sevdâ-yı aşkın beni dağlara düşürdü

Yoluna düşürüp kendi kûyına çekmez misin (G163/188)

Hevâ, iradenin sevgilide açığa çıkarılması, iradenin tamamıyla sevgilinin iradesine bağlanmasıdır.³⁷ Bu hâliyle gelen aşk, etrafındaki her şeyi yakıp kül edecektir. Kâdir olandır O. İntizam veren de O'dur, dağıtıp perişan eden de.

Târumâr eder cümle hevâ-yı mâsivâyı

Geldiği demde çün ol hevâ-yı aşk (K5/62)

³⁷ İbn Arabî, *İlâhî Aşk*, (Çev.: Mahmut Kanık), İnsan Yayınları, İstanbul, 2009, s. 82.

32. Sır, İhfâ

Aşk, bir sırdır. Âşık ile sevgili arasında saklı bir sır. Aşkın sırlarına akıl erdirmek, görülenin ötesindeki görebilmek, âşığın işidir ancak. Unutulmamalıdır ki aşk, sırlarını, fayda vermeyen ilim sahipleriyle değil, irfan meclislerinin müdavimleriyle paylaşmaktadır:

Sırr-ı aşkı anlamaz ehl-i ulûm

Bilir ancak ehl-i irfân neyleyim (G180/196)

Aşk, sınırları aşandır. Kabına sığmayan, dolup taşandır. Görülen görülmeyen, bilinen bilinmeyen bütün varlıkları kapsayandır, sarıp sarmalayandır aşk. Gizlenmek istense de, her hâliyle ben buradayım diyendir:

Her cihetden zâhir iken cilvesi

Sûziyâ mümkün değil ihfâ-yı aşk (G148/178)

33. Takvâ

Aşk, korunmaktır. Sakınmaktır her türlü iki yüzlülükten. “Desinler”den uzak kalmak, gösterişi elinin tersiyle itmektir. Samimiyetten ödün vermeyenlerin gönülleri böylece aydınlanacak, aşk nurları gönül iklimini böylece ışıtacaktır:

İlm ü âmâl zühd ü takvâ perdesin ref eyle kim

Tâ gönülden berk vura ihlâs ile takvâ-yı aşk (K4/60)

34. Zahm

Kalp sevgilinin hasretiyle şerha şerhadır. Gönül hastadır; dermansız bir derde müpteladır. Bu yarayı iyileştirecek, kalbe şifa verecek olan vuslattır. Vuslat Mevlâ'ya yapılan yegâne niyazdır:

Şerha şerha oldu bu dil zahm-ı aşk-ı yâr ile

Derd-i bî-dermâna nâcâr olmuşum Mevlâ meded (G61/129)

Aşkın Anlam ve Tanımları:

Tebliğimizin giriş kısmında da belirttiğimiz üzere aşkın herkes tarafından kabul edilen genel bir tanımının yapılması mümkün değildir. Bu, aşkın sınırsız

oluşunun tabii bir neticesidir denilebilir. Bizim burada “aşkın anlam ve tanımları” ibaresinden kastımız ise aşkın Sûzî tarafından nasıl algılandığı ve tasavvur edildiği ile ilgilidir. Aşk, her ne kadar kelimele sığmaz, anlatılmaz ise de şairler varlığın temel eksenini kabul ettikleri aşk kavramına bigâne kalmamışlar, duygu ve düşüncelerini söz sanatlarıyla ifade etmeye çalışmışlardır. Bunlara her bir bireyin/ şairin elinde tuttuğu aynaya aşktan düşen yansımalar olarak bakılabilir. Her şair aşktan payına düşen hisse neyse, aşka dair ne hissetiyse onu paylaşmıştır.

Sûzî her şeyden önce bir mutasavvıftır. Dolayısıyla aşkı tarif ederken tasavvufi kavramları sıklıkla kullanmıştır. Bu durum dönemin şiir geleneği ya da hâkim anlayışından çok, onun tarikat silsilesi içerisinde irşâd vazifesini gören bir “şeyh” oluşuyla açıklanabilir. Sûzî’nin bir mutasavvıf olarak hakikatleri anlatma yolunda kaleme aldığı *Dîvân*’ında, üzerinde en fazla durduğu kavram şüphesiz aşktır. *Sûzînâme* bir aşk kitabıdır denilebilir. *Dîvân*’da yer alan ilk gazel aşkla başlamış, eserin geneline yayılmış beyitlerin yanında sadece aşka hasredilmiş pek çok şiirle aşkın anlam ve değeri üzerinde durulmuştur.

Kasideler bölümünde yer alan ve “Aşknâme” başlığını taşıyan manzumede³⁸ şair çeşitli edebî sanatları kullanarak aşkı ifadeye çalışır:

Aşk, gizli iken açığa çıkmıştır. Ucu bucağı olmayan bir ummandır aşk. Her damlası bir mercandır. Dertlilerin dermanı; âriflerin, gönül ehlinin sevgilisidir. Sadıkların rağbet ettiği, garipler yoldaşı, sevenler sırdaşıdır. Sevenlerine kimi zaman safa, kimi zaman cefa verir. Zamanın Hâtemi, iki dünya sermayesidir. Can içre canandır. Hakir ve zelil ettiği gibi, sever ve yüceltir de. Çaresizlerin yardımcısı, düşmüşlerin el uzatanıdır. Akılları baştan alan, belalara uğratan acayip bir hâldir aşk:

Aşk âkilleri şeydâ eder

Aşk kâmilleri rüsvâ eder

Aşk her kime yâr olur

Derd ü belâya dûcâr olur (K10/69)

Aşka sahip olmayan ne dese yalandır; aşksız olan hayvan, lâıyğı ise samandır. Aşk arsız eder adamı. Aşk kâmil eder adamı. Cahil eder, âlim eder adamı.

³⁸ Bkz.: K10/68-71.

Aşk bir pehlivandır, kimi zaman zengin, kimi zaman fakir. Aşk, herkesten ve her şeyden zengin, âlemlere sultandır. Enbiyanın şanı, evliyanın burhanıdır. Ariflerin kayığı, taliplerin kuvveti, salıkların kudreti, müşküllerin anahtarı, karanlıkların aydınlaticısı, sevenlerin dostudur aşk. Ölüleri dirilten, canlara can katandır aşk. Ganimet, rahmet, hâlet, hararettir. Cana safâ, nefse cefa, özge nevâdır aşk. Dertlere devadır. Gönüllerin olmazsa olmazı, Sûzî'nin yegâne sermayesidir aşk:

Aşk sûzî özge nevâ

Aşk sûzî derde devâ

Aşk Sûzî'ye sermâye

Aşk gönülde bir mâye (K10/71)

“Kasîde fî-ahvâli aşk” başlığını taşıyan manzume³⁹ de yine aşka ayrılmıştır. Şöyle der Sûzî: Başlangıcım ve sonum, hamdim ve şükürüm aşkla oldu. İyilikler aşkla, övgüler aşkla. Zikrim, fikrim hep aşkla. Aşkla Allah dedim, aşkla uyandım. İmanı, irfanı, esrarı, envarı aşkla buldum. Aşkla bir gönül⁴⁰ sahibi oldum, onunla Hak yoluna girdim. İrşat, gönül hoşluğu, vahdet, kesret, safvet, rahat, mihnet, kuvvet, kudret, vüsat, devlet, şöhret, izzet, şehvet, nefret, huzur hep aşkla oldu. Gönlümdeki sürur, yiyeceğim, içeceğim, Hakk'a yakınlığım, uykuyu terk edişim, zikre devam edişim, aşkla. Aşk ile can vereyim, aşk ile canan göreyim:

Aşkla oldu bed'im

Aşkla oldu hatmim

Aşkla oldu hamdim

Aşkla oldu şükürüm

Aşkla dedim Allâh

Aşkla oldum âzâh (K17/88)

³⁹ Bkz.: K17/87-88.

⁴⁰ Sûzî'ye göre gönül, âşıkların kiblesidir; sadık bir rehberdir:

Gönüldür kible-i âşık dahi bir rehber-i sâdık

Ki sırrı cümleye fâyık anı ârif bilir ancak (K14/82)

Dîvân' da yer alan ikinci gazel şöyle der: Her işine aşkla başla! Bil ki hakikat ehli aşka tâbi olmuş, aşkı kâinattaki her şeye öncelmişlerdir. Aşkın başlangıcı da yoktur sonu da. Her şey yok olacak; ancak aşk bâkî kalacaktır. Aşkı rehber edinen her zaman Rabbini bulacaktır:

"Küllü şey'in hâlikün illâ" ki aşk bâkîdürür

Aşkı rehber edinirsen bulasın her dem Hudâ (G2/95)

Aşk ile alış veriş eden daima kazanmış, her geçen gün kâr elde etmiştir. Ey İlâhım! İzzet ve şanının hürmeti için bizleri aşka uydur, ona yâr et ve aşktan uzaklaştırma. Zira zenginliğim de fakirliğim de aşkın iledir. Aşk ile cihanın sultanyım, aşk ile köleyim.

Ey Sûzî! Eğer bir tılsım arıyorsan, aşkla elde edebilirsin. Zira değersiz topraklar aşkla altına dönüşmüş, kıymetsiz taşlar aşkla değerlenmiştir:

Yâ İlâhî izz ü şânın hürmeti'çün sen bizi

Aşka uydur aşka yâr et aşkdan etmegil cüdâ

Aşkın ile çün ganîyim ger fakîr isem fakîr

Hem dahi şâh-ı cihânım gerçi oldumsa gedâ

Sûziyâ kîmyâ dilersen aşk ile kâr edegör

Aşk ile zer oldu hâkler dahi seng cevher-nümâ (G2/95-96)

Bir başka gazel aşkı anlatmaya devam eder⁴¹:

Aşk ile söze başladım, sonum aşk ile oldu. Dudu kuşunu konuşuran, bül-bülü şaşkına çeviren aşk. Mecnûn'u dağlara salan, Ferhat'a dağları deldiren aşk. Âşığı rezil eden yine aşk. Kâinat aşkla var oldu. Ölümler onunla dirildi. Herkese hükmeden, emrini icra eden o. Her şey onunla feyizlendi. Her şeyin atası o. Her şey onunla başladı, aşkın öncesi bulunamadı, sonu da yok. Ateş onunla gül bahçesine dönüştü. Aşk bulunmayan bir cennetten zevk alınır mı?

⁴¹ G4/96-97.

İlâhî gönlümü bir an olsun aşktan ayırma! Her işimde önderim aşk olsun. Müşküllerim onunla hallolsun. Kılavuzum aşk, dostum aşk olsun. Aşksız bir hayat olmaz olsun. Aşk ile fenâ-ender-fenâ olayım. Huzur aşk ile, kalbin cilası aşk ile:

Aşkın aslâ bulmadular evvelin

Aşkın âhirine yokdur intihâ

Aşk ile nâr oldu gülzâr u naîm

Aşksız olsa cennetin zevki hebâ

Aşktan ayırma İlâhî gönlümü

Aşkın eyle her işimde pîş-vâ (G4/97)

Aşka dair bir başka gazel⁴²:

Gönüldeki sırları açığa çıkararak, vücut iklimini canlandıran aşktır. Cenâb-ı Hakk'ın isimlerinin tecellileriyle suretleri süsleyen aşk. İlâhî bir nazarla âmâların gözünü açan aşk. Âşıkları çılgına çeviren, âlemleri kaplayan, sırları ifşa eden yine aşk.

Zenginliğinden zerre miktar verdiği kimseye varını yoğunu terk ettiren aşktır. Toprağa dokunduğunda onu altına çeviren, eriştiği her şeyi tilsimıyla etkileyen aşk. Herkese kendince şöhret kazandıran, gönüllere ışık saçan aşk. Aşktır nice ârifleri, kemâl sahiplerini gizleyen. Âbidleri, zâhidleri yağmalayan aşk. Bu dertli Sûzî'ye sevgili olup da, onu başkalarına rüsva eden yine aşk:

Muhît olmuş kamu âlemleri çün

Anın' çün sırları ifşâ eden aşk

Kime kim verse zerre bir gınâyı

Olanca varını ifnâ eden aşk

Dokunsa toprağa sîm ü zer eder

Neye erse anı kimyâ eden aşk (G146/177)

⁴² G146/177.

Aşk, zâhidin zühdünü arttıran, fâsıkın fîskına ruhsat olandır. Her mizaçtan anlayan, herkese tabiatınca davranandır aşk. Kimi zaman Lokman olur şifa dağıtır, kimi zaman ise derdin kendisidir aşk. Gönül ehlinin tanıdığı, âriflerin hikmetidir. Sadık âşıkların sermayesi, güç ve kuvvetin ta kendisidir aşk. Yola çıkmış biçare düşkünlere, dayanacakları bir asa, cesaret veren bir güçtür. Sûzî'ye hediye, erenler armağanı, bir inayet, himmettir aşk.⁴³

Sûzî, *Dîvân'* da yer alan 247. gazelde⁴⁴ aşka,

Seninle bulmuşum ey aşk râhatı

Sensiz bulamam ey aşk selâmeti (G247/236)

diyerek seslenir ve devam eder: Her iki âlemde yol arkadaşım sensin, sensizlik demek pişmanlık demek. Seninle cehennem cennettir bana, sensiz cennet ise kınanma. Huzur seninle ve acıdır sensizlik. Seninle yaptıklarım, ibadet mesabesinde; sensiz ibadetlerim ise kusur ve suç. Senin dışındaki her şey seninle birlikte bana sevgili, senin olmadığın sevgililer ise hep hastalıklı. Seninle verdiklerim cömertçe, sensiz olan işler akılsızca. Seninle bulur mutluluğu gönlümüz, sensiz vakitler usanç ve sıkıntı. Ey aşk, seninle gönül açıklığı daima, sensizlik ise ateşlerde yanma:

Seninle dūzah olur bana cennet

Sensiz olan cennetde bulur melâmeti

Seninle her dem olurum pür huzûr

Sensiz olanda bulmuşum merâreti

Seninle olan ef'âlim oldu ibâdet

Sensiz ibâdetde buldum kabâhati (G247/237)

Sûzî'nin aşktan bahsettiği, aşkı anlattığı şiirlerin tamamının bu tebliğin sınırları içerisinde ele alınması mümkün değildir.⁴⁵ Bu itibarla bu bölümü Ahmed-i Sûzî'nin aşka dair bir başka manzumesi ile sonlandırarak Sonuç kısmına geçiyoruz:

⁴³ G147/178.

⁴⁴ G247/236-237.

⁴⁵ Aşka dâir müstakil şiirler için bkz.: G13/101-102, G14/102-103, G52/124, G63/129-130, G140/173, G150/179-180, G153/181-182, G166/189-190, G176/194, G197/207, G219/220-221, G259/244-245.

*Aşk oldu eyâ bu cihânda melâmetim benim
Aşk oldu yine dü cihânda selâmetim benim*

*Aşksız olamam ne mümkün bir sâat ân
Aşk oldu billâh sebab-i saâdetim benim*

*Aşkladır her dem huzûr sıhhat gönül
Aşk olup rûz u şeb bâis-i râhatım benim*

*Aşk oldu bana ekl ü şurb u nevm ü râhat
Aşksız olamaz ibâdetde halâvetim benim*

*Aşk oldu bana etdiren ibâdât ü tâat
Aşksız nideyim Hakk'a tâatım benim*

*Aşk oldu kevn ü mekânda her şeyin revnakı
Aşksızlık ile olamaz aslâ nezâretim benim*

*Aşk verdi bana nice hakâretle tezelliül
Aşk oldu yine şân-ı celâletim benim*

*Aşksız bir nesnede fâide bulamam
Aşk oldu her bir umûrda şetâretim benim*

*Aşk ile her ne işlesem oldu selâmet
Aşksız ne tutarsam oldu kabâhatim benim*

*Aşksız savm ü salât kuru emek zâhidâ
Aşk ile olan cüz'î amel bâis-i necâtım benim*

*Aşk ile Sûzî her demin olsun mübârek
Aşksız ne olsa oldu nedâmetim benim (G186/200-201)*

SONUÇ

Ahmed-i Sûzî Sivas'ta Halvetî Dergâhı'nda şeyhlik yapmış mutasavvıf bir şairdir. *Sûzînâme* olarak da bilinen eserinde, üzerinde durulan soyut kavramların başında "aşk" gelmektedir. Zaten eserin yazılma nedeni de bizzat şairin ifadesiyle "vasf-ı aşk" içindir. Bu itibarla *Dîvân'*da, aşktan bahseden ve eserin genelinde yayılmış olan beyitlerin yanında, sadece aşka tahsis edilmiş, aşkın güzellik ve özelliklerinden bahseden pek çok manzume bulunmaktadır.

*Dîvân'*da söz konusu olan aşk, baştan sona hakiki/ilâhî aşktır. Sûzî'nin eserinde ortaya koyduğu aşkın anlam çerçevesi, -kendisinin de mensubu bulunduğu- klasik tasavvufî aşk öğretisiyle örtüşmektedir.

*Dîvân'*da aşkla aynı/yakın anlamda olmak üzere "muhabbet"⁴⁶ ve "hubb"⁴⁷ kavramları da kullanılmıştır. Ancak "aşk"la karşılaştırıldığında bu şekildeki kullanımların çok yaygın olmadığı görülür. Ayrıca "hubb" kavramının "aşk"tan farklı olarak geçici dünya sevgileri için de kullanılması dikkat çekicidir. Bu itibarla "hubb", kimi yerlerde aşk ile aynı/yakın anlamlarda kullanılmakta, kimi yerlerde ise⁴⁸ dünyaya/mâsivâyâ duyulan sevgi söz konusu edilecek yerilmektedir.⁴⁹

*Ahmed-i Sûzî Dîvânı'*nda aşkla ilişkilendirilen kavramlar: "ankâ; âteş, nâr, sûz; bâde, mey, sahbâ, câm, humhâne, bezm; cilve-nümâ; çerâğ; dava; define; derd, mübtelâ; gavgâ; gnâ; hâl; harbe; icrâ; ihyâ; îmâ; kimyâ; Leylâ; likâ; mâcerâ; mana; me'vâ; mevlâ; mir'ât; monla, rehber, tâlib, âşnâ, ehil; nağme, sadâ, nevâ, nidâ; ney; pazar, meydan; râh; rüsvâ, yağmâ; safâ, şevk; sevdâ, hevâ; sır, ihfâ; takvâ; zahm" olarak tespit edilmiştir. Bu kavramlar eserde, benzetme, telmih, mecâz-ı mürsel gibi çeşitli edebî sanatlar çerçevesinde işlenir.

⁴⁶ "Muhabbet" kavramının geçtiği beyitler için bkz.: K3/59, K5/62, K6/64, G16/104, G55/125, G75/135, G86/142, G87/142, G108/155, G129/167, G136/171, G193/205, G201/209, G224/223, R72/271, MF37/278, MF63/281.

⁴⁷ "Aşk"la aynı/yakın anlamda kullanılan "hubb" için bkz.: K3/58, G15/103, G62/129, G93/146, G107/154, G109/155, G123/163, G177/195, G182/198, G225/224, G254/241.

⁴⁸ G23/108, G127/166, G131/168, G135/170, G229/226, G254/241, R64/270.

⁴⁹ *Mâl ü mülk hubb-ı sivâ senin olsun zâhidâ*

Fakr u fenâ aşk-ı Hudâ bize kâfidir fakat (G127/166).

Sûzî'nin aşk konusundaki benzetme unsurlarına baktığımızda "metaforik anlatım" göze çarpar. Aşk gibi mücerred bir kavram anlatılırken müşahhas kelimelere müracaat edilmiş, böylelikle konunun daha anlaşılır olması hedeflenmiştir.

Özelde aşktan bahseden beyitlerde, genelde ise eserin tamamında dinî motifler, tasavvufî terim ve mecazlar yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Sûzî, aşkı vahdet-i vücûd anlayışı ile sıkı bir ilişki içerisinde ele alır. Bu itibarla aşkın asıl gayesi "vahdet"e ermektir.

KAYNAKÇA

- Arslan, Zafer**, *Divan-ı Sûzî-i Sivâsî (Tenkitli Metin-İndeks)*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş, 2010.
- Cebecioğlu, Ethem**, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yayınları, İstanbul, 2004.
- Ceylan, Metin**, *Ahmed Sûzî Divanı'nın Edisyon Kritiği*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Afyon, 1999.
- Devellioğlu, Ferit**, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 2002.
- Göktaş, Mehmet**, *Sûzî Divanı'nın Dinî ve Tasavvufî Tahlili*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 1996.
- İsmail B. Muhammed EL-Aclûnî**, *Keşfü'l-Hafâ ve Muzîlü'l-İlbâs amme'stehera mine'l-Ehâdîsi alâ-Elsineti'n-Nâs, (I-II)*, Mektebetü'l-Kudsî, Kâhire, 1351.
- Kurnaz, Cemal**, *Türküden Gazele*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1997.
- Küçük, Sabahattin**, *Bâkî Divânı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.
- Mevlâna**, *Mesnevî-i Şerîf-Manzum Nahîfî Tercümesi (I-VI)*, (Hazırlayan: Âmil Çelebioğlu), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2000.
- İbn Arabî**, *İlâhî Aşk*, (Çev.: Mahmut Kanık), İnsan Yayınları, İstanbul, 2009.
- Okuyucu, Cihan**, *Divan Edebiyatı Estetiği*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2011.
- Onan, Necmettin Halil**, *Fuzûlî-Leylâ ile Mecnûn*, Maârif Basımevi, İstanbul, 1955.
- Pala, İskender**, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2000.
- Sağlam, Abdülkadir**, *Sûzî Divanı*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale, 2000.
- Şemseddin Sâmî**, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1995.
- Şeyh Gâlib**, *Hüsn ü Aşk*, (Hazırlayan: Abdülbâki Gölpınarlı), Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1968.
- Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2005.
- Uludağ, Süleyman**, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul, 2005.
- Ulusoy, Ayşe**, *Ahmed Sûzî Divanı*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2004.
- Ülken, Hilmi Ziya**, *Aşk Ahlâkı*, Demirbaş Yayınları, Ankara, 1971.
- Yıldırım, Ahmet**, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2000.
- Yıldız, Alim**, *Ahmed Sûzî Divânı*, Buruciye Yayınları, Sivas, 2012.
- , *Ahmed Sûzî-Hayatı ve Şiirleri*, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas, 2011.

SÛZÎ DİVANINDA SÛFÎ PORTRESİ

Mehmet GÖKTAŞ*

Asıl adı Ahmed olan Sûzî-i Sivâsî, 1765'te Sivas'ta doğmuştur. Halvetiyye tarikatının Şemsiyye şubesinin kurucusu, Şeyh Şemseddin-i Sivâsî'nin (v. 1006/1597) ahfâdındandır. Âşık bir zât olan Sûzî, din ilimlerini ve alet ilimlerini pederinden, tasavvuf ilmini de Halvetiyye şeyhlerinden Abdülmecid Efendî'den almıştır. İyi bir eğitim almış olan Sûzî, hayatını Sivas'ta geçirmiş ve Şemsiyye-i Halvetiyye Tarikatı şeyhliğinde bulunmuştur. Ahmed Sûzî Efendi 1830'da Sivas'ta vefat etmiş ve cediti Şemseddin-i Sivâsî'nin kabri yanına defnedilmiştir.¹

Sûzî, sade bir üslupla yazmış olduğu Dîvânı'nı 1820 yılında tamamlamıştır. Dîvân elli beş yıl sonra 1875 yılında tab' edilmiştir. Klasik Türk edebiyatı tarzındaki şiirlerden oluşan Dîvân'da hâkim unsur tasavvuftur. Bazı şiirlerinde ustaca söyleyişler ortaya koymakla birlikte Sûzî'de parlak bir şairlik unvanı yoktur. Bu hususu divanında kendisi şu şekilde ifade eder:

Gerçi nâ mevzûn mühlmel çoktur bunda kelâm

Lâk ihvandan ricâmuz ola mestûr aybhâ

Sûzî, eserinde nazım yönünden pek varlık gösteremese de aşk ve tasavvuf düşünceleri yönüyle ve özellikle aşk ile ilgili gazellerindeki üslubuyla, tabîliği, sadeliği ve samimiyetiyle dikkat çekmektedir.

Edebiyat ve Tasavvuf

Tasavvuf, nazarî yönüyle husûsî bir diyalektik ve terminoloji, tecrübî tarafıyla da kendine has bir yaşam tarzı ortaya koymuştur. Tasavvuf, bu câzip ve

* Yard. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fak. Türk - İslâm Edebiyatı Anabilim Dalı.

¹ Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri* I. s. 89; İsmail Hakkı, Rıdvan Nafiz, *Anadolu Türk Tarihi Tedkikatından Sivas Şehri*, s. 132,133; Bağdatlı İsmail Paşa, *Keşfü'z-Zünûn Zeyli* c.I, s. 509.

pırlıtlı özellikleriyle belli bir usûl dâhilinde fakat çeşitlilik arz ederek gelişimini devam ettirirken; İslâm medeniyetinin hükümran olduğu bütün coğrafyalarda sosyal ve hatta siyasî müesseseler üzerinde derin tesirler bırakmıştır. Tasavvuf, İslam medeniyeti dairesinde gelişen edebî cereyanlara da kuvvetle nüfûz etmiş, sonraları bu nüfûz o kadar kökleşmiş ve şekillenmiştir ki tasavvuf ve edebiyat birbirlerinin tabî bir ifâde vâsıtası hâline gelmiştir.²

Kuruluşundan itibaren Osmanlı devletinin sınırları içinde pek çok tarikata rastlanır. Bunlar arasında özellikle Mevlevîlik, Rifâîlik, Kadirîlik, Nakşibendîlik, Halvetîlik, (Sempozyuma konu olan Sûzî-i Sivâsî bu tarikatın meşayihindendir.) Bayramîlik gibi tarikatlar Osmanlı toplumunun fikrî, siyasî ve edebî hayatı üzerinde derin tesirler icra etmiştir.

Divân şairi, çeşitli tabirler, atasözleri ve deyimler gibi halkın günlük yaşantısına bile yansıyan tasavvuf kültürünün içinde kendisini bulmuş; yetişip büyümüş ve bu kültür dokusu içinde eserler verip şiirler yazmıştır.³ Sûzî de bu kültürü derinden derine yaşayan ve bu tesirle eserini oluşturan mutasavvıf bir şairimizdir.

Sûzî Divânında Sûfî Portresi

Sûfî, tasavvufî hayat tarzını benimseyerek Hakk'ın yakınlığını kazanmaya çalışan şahsiyet demektir. Sûfî, sürekli daha iyiye ve güzele sahip olma gayreti içinde bulunan, yoklukta sabreden, varlıkta karşılıksız dağıtan, ayırım yapmadan herkese yardımda bulunan, kötülöklere iyilikle karşılık veren, mal, mülk, makam, şöhet gibi dünyevî unsurlara değer vermemek gibi insanî ve ahlakî özelliklere sahip olmasının yanında, diğer yandan dış görünüşünden çok iç dünyasının düzgün olması, nefsin terbiye edip kalbini saflaştırarak Hakk'a ermesi ve onun dostluğunu kazanması gibi hususiyetlerin sahibidir.⁴ Tasavvufî bir terim olarak bu şekilde tanımlanan sûfî, mecaz dilinin tesiriyle Osmanlı edebiyatında farklı bir anlama bürünmüştür.

Divân edebiyatının genel karakteristiği dikkate alındığında, şiirin aşk teması etrafında yoğunlaştığı görülür. Bu tema beraberinde edebiyatın vazgeçilmez geleneksel malzemesini hazırlar. Tipler ve kişilikler bu malzemenin ilk kalemleridir.⁵ Şair, rindlik ve âriflik vasıflarını taşıyan "âşık" tipini kendine mal eder.

² Ömür Ceylan, *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, Kapı Yayınları, İst. 2007 s. 165

³ Üstüner, Kaplan, *Divan Şiirinde Tasavvuf*, Ank. 2007, s. 9.

⁴ Reşat Öngören, "Sûfî", *DİA*, XXXVII, 471.

⁵ Akkuş, Metin, *Nefî Divanı'nda Tipler ve Kişilikler*, Erzurum, 1996, s. 25

Sevgiliye kavuşma yolunda kendine engel teşkil edenleri “rakîb”, yahut daha geniş bir çerçevede “ağyâr”, dünya malına fazla düşkünleri “hâce”, sahte âşıkla- rı “müddeî” gibi tipllemeleriyle tenkit ve hicveder. Zahirde dindar geçinip ken- disini her fırsatta tenkit eden, ardi arkası gelmez vaaz ve nasihatlerle bunaltan, halkı aleyhine kıskırtarak rahatını kaçıran; ancak fırsat bulunca nefsinin arzula- rına uymayı ihmâl etmeyen sözde dindarları da daha çok “zâhid” ve “sûfî” adı altında hedef alır.⁶

Divân şiirimizde insan tipleri, belirgin davranışların temsilcisidirler. Yüzyıl- lar boyu süren olgunlaşma sürecinde eksik- aksak yönlerini tamamlayıp olgun şeklini alan bu tipler toplumun temel değerlerini temsil etme fonksiyonunu da üstlenmişlerdir.⁷

Divân edebiyatında tiplerin davranış biçimleri bâkî- fânî, geçici- ebedî, dünya- ukba zıtlıklarında, hâl ehli - kâl ehli tiplmelerinin kişiliklerinde, içe önem veren- dıştan bakan davranış biçimleriyle yoruma tabi tutulur. Madde - ruh, can - beden üzerine yapılan yorumlar ve oluşturulan tipler, aynı zamanda yaşam biçimini tercih konusunda yürütülen felsefî tartışma konularıdır. Bu yö- nüyle edebî eser toplumun felsefî tartışmalarının arenası haline gelmektedir.⁸

Divân edebiyatında her eser ve her şair, tiplere sorumluluklar yükler ve gö- revlerinin özelliklerini sıralar. Biz bu özellikleri öğrenmekle bu tipin meşrebini, mesleğini, davranış biçimini öğreniriz. Ayrıca şairin yaşam felsefesini de temsil eden bu tip okuyucuya örnek alınması gereken bir model olarak sunulur.⁹

Bu açıklamalar çerçevesinde Sûzî'nin divânında resmettiği sûfî portresini bu tipler üzerinden ifade edeceğiz. Osmanlı edebiyatında altı asırlık bir zaman diliminde şekillenip gelenek haline gelen bu ifade şeklini Sûzî'de de görmekte- yiz. Sûzî, rindlik ve âriflik vasıflarını taşıyan “âşık” tipini kendine mal eder. Dî- vânda ideal sûfî portresi, ârif ve âşık tiplerinin özellikleriyle şekillenir.

Ârif:

Lügatte: bilen, vâkif, âşinâ, tanıyan, anlayışlı, kavrayış mükemmel, irfan ve marifet sahibi kimse olarak tanımlanan ârif, tasavvufta: Allah Teâlâ'nın kendi zatını, sıfatlarını, isimlerini ve fiillerini müşahede ettirdiği kimsedir. Müşahede

⁶ Şentürk, Ahmet Atilla, *Klasik Osmanlı Edebiyatı Tiplerinden; Sûfî yahut Zahid Hakkında*, Ende- run Yayınları, İst. 1996

⁷ Akkuş, a.g.e. s. 20

⁸ Akkuş, a.g.e. s. 20-21

⁹ Akkuş, a.g.e. s. 24

ve temaşadan hâsıl olan bilgiye marifet, bu bilgiye sahip olan şahsa da ârif denir. Ayrıca ârif, kendisi sustuğu halde diliyle Hakk'ın konuştuğu; kendi varlığında fâni Hakk ile bâki olan kimsedir. Ârif, cehennemden kurtulmak veya cennete girmek için değil Cenâb-ı Allah'ın hakkı olduğu için O'na ibadet eder.¹⁰

Sûzî, ârif-i âgâh, mest-i müdâm, mahrem-i esrâr, hüşyâr, mazhar-ı dîdâr, vâsıl-ı dildâr gibi terkiplerle tavsif ettiği ârif tipi ile ilgili olarak Dîvân'ında şu değerlendirmeleri yapar:

Ârif-i âgâh olan bîdâr olur

Dostile hem mahrem-i esrâr olur

Hamr-ı vahdetten olur mest-i müdâm

Hemdem-i cânân olup hüşyâr olur

Şevk eder her dem cemâl-i yâr ile

Gâh olur ki mazhar-ı dîdar olur

Cilveler eder demâdem dost ile

*Diledikçe vâsıl-ı dildâr olur (G89/ 1-2-3-4)**

Ârif, cûd iklimine mâlik, gönül tahtının sultanı, gönül çarşısında kurulan pazarda can verip cânân alan ve her iki cihanda varını sevgili yolunda terk eden kişidir. Sûzî, ideal sûfi tipinin en önemli özelliklerinden biri olan *terk* kavramına da bu vesileyle temas eder. Hakka vâsıl olmak isteyen ârifin öncelikle kendisini dünya ile bağlayan bütün bağları terk etmesi lazımdır. Bekâ ancak fenâyı terkle elde edilebilir. Ârif, ilâhî cemâlî temaşa için yalnız dünyayı (terk-i dünya) değil, (terk-i ukbâ) yani, cenneti ve oradaki nimetleri de terk eder. Maksûda ermek, bâki olmak, yâre kavuşmak, cânâna âşina olmak bedel ister. Bu bedel "terk" tir. Bu husus divânda bir manzumede şöyle ifade edilir;

Vermeyenler cânını cânâne olmaz âşinâ

Vârını terk etmeyen ihsâna olmaz âşinâ

¹⁰ Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yay. İst. 1995 s. 52

* Çalışmamıza Prof. Dr. Alim YILDIZ hocamızın hazırladığı "Ahmed Sûzi Dîvânı"nı esas olarak aldık ve manzumeleri bu çalışmaya göre numaralandırdık.

*Dost yolunda her belâyâ merhabâ etmek gerek
Vâdilerde gezmeyen seyrâna olmaz âşinâ*

*Her cefâyâ kıl tahammül kim vefâyâ eresin
Derd-i yârı çekmeyen dermâna olmaz âşinâ*

*Kulluğunda sıdk ile beste-miyân ol var yürü
Hizmetin sürdürmeyen sultâna olmaz âşinâ*

*Katre katre yüzünü yerlere sürüp akmayan
Vâdilerden yol bulup ummâna olmaz âşinâ*

*Ehl-i diller içre cânâ bildiğin terk etmeyen
Câhil ü nâdândurur irfâna olmaz âşinâ*

*Sûziyâ dil hânesin ta'mîr ü tezyîn etmeyen
Şevk-i Hak ile gelen mihmâna olmaz âşinâ* (G 12/ 1-2-3-4-5-6-8-9)

*Maksûda ermek dilersen cân u başın terkin ur
Fırsatı fevt etme sakın vâir iken elde nukûd* (G 60/2-4)

*Aynı husus bir başka manzumede şu şekilde ifade edilir;
Mâlik olmuş olur cûd iklimine
Taht-ı dilde gâhice hümkâr olur*

*Can verip cânân alır yerine
Sûk-ı dilde bir acip pazâr olur*

*Terk ederler dü cihanda varını
Hak'la bunlara özge kâr olur* (G89/ 5-7-8)

Ârif, sürekli vuslat ve vahdet arzulamaktadır. Bu dünya kesret diyarıdır, hâlbuki ârif vahdet dairesinde teneffüs etmek istemektedir. Sürekli bu hissiyatla yaşayan ârif uykusunda bile vahdet seyran etmektedir. Bu yönüyle de avâmın ibadetinden onun uykusu daha hayırlıdır. Mâsivâ kirleri ile avâmın yaptığı ibadettense ârifin cemâl-i ilâhî'nin tecellilerini tefekkürü daha hayırlıdır.

Avâmın ibadetinden efdaldir nevm-i ârif

Nevmde nice vahdet seyr eder ârif

Bin sivâ ile âvâmın ettiği tâat

Efdaldir ondan fikr-i yâr ile durması ârif (R. 40)

Mutasavvıflar ilâhî, ezeli ve ebedî gerçeklerin akıl yoluyla kavranamayacağını belirtir nazarî aklı reddederler. Nitekim Mevlânâ, “ Cüz'î akıl, söz ve işlerimizde bize delil olur, ama Allah bahsinde değeri sıfır olur”¹¹ der. Tasavvuf erbabı aklın karşısına aşk unsurunu koyar. Sûzî de bir manzumesinde ârif - âkil mukayesesini yapar tasavvufî düşüncenin tesiriyle aklı zayıf ve güçsüz bulur.

Âkil der cihan fâni sebatı yok

Ârif her kârında bekâ bulmuş

Âkil olan kesb-i kârında bulmuştur nemâ

Ârif olan gönlünde cilve-i mevlâ bulmuş

Âkil ibadet ü tâatla ister nâim

Ârif âh u enîn-i niyâzla rızâ bulmuş (G118/ 2-3-6)

Âşık:

Sûzî Divânında hâkim unsur âşktir. Kendisi de âşık bir zat olduğu için öne çıkan tip de âşık tipidir. İçinde müstakil bir aşknâme, sadece *Harfû'l-Kâf*'da aşk redifli beş gazel bulunan Sûzî Divânı, tabir yerindeyse, aşk ipliğiyle dokunmuş bir kumaş gibidir. Tasavvufî düşüncede aşk, insanın bütün benliğini kuşatarak sadece maşûka odaklanmasını sağlayacak yegâne duygudur. Gerçek aşk, insan

¹¹ Uludağ, a.g.e. 35-36

ruhunun Allah'a karşı duyduğu şiddetli iştiyaktır. Şair, rindlik ve âriflik vasıflarını bünyesinde barındıran âşık tipini kendine mal eder ve ideal sûfî tipi de bu zaviyede şekillenir.

Âşık, dünyaya önem vermeyen, bütün düşüncesi Allah olan, pervâne gibi "şem'-i yâre" tutkun, dünyanın kayd u kuyûdundan uzak, özünü Hakk'a bağlayan, yâr için sabahlara kadar âh u zâr eden kişidir. Aşk için cân u başından geçen âşıklar gönül hanesinin gerçek sultanlarıdır.

*Âşık olan cân u bâşından geçer
Sâdık olan hânumânından geçer*

*Tâ geceler subh olunca zâr eder
Râhat olmaz hâb u nâzından geçer*

*Dost cemâlini gönülde seyreder
Zâhir olan kâr u bânından geçer*

*Bezm-i aşkda mest olan divâneler
Terk edip nâmûs u ârından geçer*

*Dil evine mâlik olan Sûziyâ
Fârîğ olur mülk ü malından geçer* (G91/ 1-5)

Âşık sevgilinin cemâline meftundur. Âşık'ı sevgiliye ulaştıracak en salim yol da aşktır. İdeal sûfînin en bariz vasıflarından biri mâsivâ denilen Hakk'ın dışındaki hiçbir şeye gönül bağlamamasıdır. "Dost ve cemâl-i yâr" olarak ifade edilen Mevlâ'ya kavuşmadıktan sonra âşık için cennet, hûri, gılman bile mâsivâdır.

*Dûzah olsa senin ile hoş gelir
Cennet olsa sensizin vermez safâ*

*Hûr ü gilmân u nâim olsa dahî
Dost cemâli olmaz ise mâsivâ* (G7/2-3)

Geceler, bağrında birçok esrarı barındırır ve şairler için en önemli ilham kaynaklarıdır. Hele hele tasavvufî düşüncede geceler vuslat ve vahdetin yaşandığı zaman dilimidir. Nitekim ünlü mutasavvıf şairlerimizden Erzurumlu İbrahim Hakki *gecelerde* redifli gazelinde bu hususu şöyle ifade eder:

*Ey dâde nedir uyku gel uyan gecelerde
Kevkeblerin et seyrini seyrân gecelerde*

*Dil beyt-i Hudâdır ânu pâk eyle sivâdan
Kasrına nüzûl eyler o Sultân gecelerde*

Yukarıya aldığımız manzumede de ifade edildiği gibi Sûzî'nin ideal sûfî tipi olan âşık için de geceler çok önemlidir. Âşık gece vaktini gafletle geçiremez. Âşık birçok sırta ve müşahedeye geceleri ihya etmekle kavuşabilir. Bu husus Dîvan'da şu şekilde ifade edilir:

*Âşıkta vakt-i saadet gecedir
Zâhîde vakt-i ibadet gecedir*

*Mâsivâdan dil gece hâli olur
Her ne görse âna mir'ât gecedir*

*Dilde dildâr ile huzûr bulmağa
Fırsat-ı vakt-i ganimet gecedir*

*Cân olur elbette cânâna karîn
Sırr-ı vahdet vakt-i vuslat gecedir*

*Bezm-i Hak'da mestolur mestâneler
Câna kuvvet gönle kudret gecedir*

(G86 /1-2-3-6-8)

Âşık için geceler kadar önemli bir diğer zaman dilimi de seher vakitleridir. Âşık seher vaktinde pervâne gibi, dost cemâlinin aşkıyla yanar. Sevgilinin yüzünden perdeyi kaldırdığı talib-i sadıkların seyrana daldığı vakittir seher. Sevgilinin tahtına teşrif buyurup dert ehline derman olduğu, âşıkın dost cemalini do-

ya doya seyrettiği vakittir seher. İşte Sûzî'nin bizlere resmettiği sûfî bu seher vaktini asla ihmal edemez gafletle geçiremez.

Ehl-i derdin derdine dermân olur vakt-i seher

Hasta dil âkillara Lokmân olur vakt-i seher

Dost cemâlin şem'ine pervâne-veş cevân eden

Âteş-i aşka yanıp püryân olur vakt-i seher

Hâne-i dil hâli olur kesret-i ağyârdan

Tahtına teşrif eder yâr-ı mihmân olur vakt-i seher

Çü hicâbım keşfeder mahbûb yüzünden ol zaman

Tâlib-i sâdıklara seyriân olur vakt-i seher

(G67/ 1-2-4-5)

Sûzî Divânında sûfî portresinin âşık tipi etrafında şekillendiğini daha önce belirtmiştik. Sûzî bir manzumesinde bu tipin portresini şu şekilde çizer; “Âşık, tüm varını yâr için feda eden, kalbi hüşyâr, özü Mevlâ'ya tam bağlı, gönül evi mâsivâ kirlerinden arınmış, gaflet uykusunu terkedip geceleri sürekli gözyaşı içinde zikir ü tesbihle geçiren, nimetleri gibi kendisi de fânî olan dünyaya meyletmeyip Hakk'a yönelen, bu âleme ibret nazarıyla bakan ve varlık aynalarında Sâni'i görendir. Bu tanım tasavvuf literatüründeki sûfî tanımına tam uygunluk arz eder.

Varım fenâ eyle yâre eğer âşık isen âşık

Mansur-veş asıl dâre eğer âşık isen âşık

Olam dersen eğer sâdık olasız özde muvâfık

Edegör kalbin uyanık eğer âşık isen âşık

Zikir ü fikrin müdâm eyle hizmetinde devâm eyle

Seherlerde kıyâm eyle eğer âşık isen âşık

Kayd u kuyûdu terk eyle özün Mevlâ'ya berk eyle

Ma'sûk sırrını derk eyle eğer âşık isen âşık

*Vücûdun şöyle hâk eyle bu sînen dahi çâk eyle
Gönül evini pâk eyle eğer âşık isen âşık*

*Geceler eylegil zârî eğer ister isen yârî
Terk eyle nâmûs u ârî eğer âşık isen âşık*

*Vura gör taşlara başı gözünden akıdıp yaşı
Bulağör sana sırdaşı eğer âşık isen âşık*

*Bırak dünyâ için cânâ teveccüh kıl Hak'dan yana
Sözüm budur her dem sana eğer âşık isen âşık*

*Terk eylegil hâb-ı nâzî gecelerde kıl namâzî
Dergâha eyle niyâzî eğer âşık isen âşık*

*Pervâne-veş edip devrân bu çiğerin eyle biryân
Şem'-i yâre olup sûzân eğer âşık isen âşık*

*Geçirme gafletle günü âh u zâr et dün ü günü
Sûzî terk et onu bunu eğer âşık isen âşık* (G. 145)

Mürşid:

Sûzî'nin sûfî portresi içinde değerlendirmemiz gereken hususlardan biri de mürşiddir. Tasavvufî bir terim olarak mürşid, sırat-ı müstakimi gösteren, hak yola ileten şeklinde tarif edilmektedir.

Mürşidin gösterdiği yolda ilerlemek, emir ve tavsiyelerine uymak haddizatında Hakk'a teslim olmak demektir. Tasavvufta mürid, ölü yıkayıcısının elindeki ölü gibi kendisini mürşidine teslim etmesi gerekir. Aksi takdirde her iki cihanda yolunu şaşırıp telafisi mümkün olmayan pişmanlıklar yaşayabilir.

Mürşidin emrine teslîm Hakk'a teslîmdir şehâ

Ger muhâlif olur isen azdı yolun dü cihân (K 3/27)

Sûzî, yukarıya aldığımız beyitle ifade ettiği anlamı Bahariye kasidesinde, gülü mürşid-i kâmile, diğer çiçekleri de mürşidin emrine ve hizmetine amade derviş ve sâliklere teşbihle anlatır; mesajını bu teşbih üzerinden verir.

*Bahâr erdi açıldı yine ezhâr
Ki her biri eder tesbîh ü ezkâr*

*Lisân-ı hâl ile dergâha arzı
Niyâz ile dururlar şöyle her bâr*

*Alırlar her biri feyzini gülden
Ki hizmetde bûlar olmuş emekdâr*

*Demişdir Hazret-i Pîr Gülşen'inde
Gülü mürşid deyi temsîl-i tezkâr*

*Dahi dervîş ü sâlik hâllerini
Buyurmuşdu misâlidir çü ezhâr*

*Gerekdir sâlike mürşid rızâsı
Gece gündüz düşüne ede efkâr*

*Ne emretse anı tutmalı elbet
Muhâlif olmaya emrine zinhâr*

*Rızâsıdır anın Mevlâ rızâsı
Rızâsız ne tutarsa oldu bedkâr*

(K: 11)

Mürşidin tasavvufî tanımına uygun olarak bir kasidesinde Sûzî, sâliklere mutlaka bir mürşid bulmalarını ve onun manevi terbiyesi altına girmelerini tavsiye eder. Çünkü mürşid müridini şeytanın tuzağına düşmekten korur, nefsinin ıslah eder, kalp katılgını giderir. Mürid can u gönülden mürşidine bağlanıp

hizmet edecek olsa, kalp aslı fonksiyonunu icra eder ve şâd olur. Sûzî, mürşidi sevdiğine kavuşmak için dağları delen Ferhad'a teşbihle anlatır.

*Ferâgat hançerin elde kanâat behresin dilde
Diyânet seyfini belde edip kul nefis ile cihâd*

*Gel imdi bunları fikr et hulûs ile hemân zikir et
Ara bir mürşidi bul git seni ol eyleye irşâd*

*Edersen cân ile hizmet giderdir kasve-i kalbin
Eğer taş olsa çün kalbin eridir şeyh olur Ferhâd*

*Geçirip seni şeytândan bu nefisini eder ıslâh
Bulup dil hânesi revnak içinde kalb olur çün şâd* (K:18/41-42-43-44)

Aşkî yol edinen ve her şeyi aşkla izah eden şairimiz, bu sefer de aşkı mürşid postuna oturtur. Mürşid postuna oturan ve sâliklerin mürşidi olan aşk, ayrıca sâliklerin gücü ve kuvvetidir.

*Aşk mürşid-i sâlikândır
Aşk râhat-ı sâkinândır*

*Aşk tâliblere kuvvettir
Aşk sâliklere kudretdir* (Aşknâme10/ 10-45)

Derviş:

Sûfîler, insanı üç guruba ayırırlar: Son mertebeye varan kâmil insan, seyr ü sülûka başlamış insan (sâlik), bunların dışında ve henüz yola girmemiş olan insan. Sûzî-i Sivasî'nin sûfî portresi içinde görüntü veren derviş/sâlik, Dîvânda birbirinin müteradifi olarak zikredilir ve Dîvân'ın ağırlıklı konuları arasında yer alırlar.

Şeyhlik postuna oturmuş irşad vazifesinde bulunmuş biri olan şairimizin, derviş ve sâlikle ilgili ifadelerinde mürşidlik hassasiyeti açıkça görülür.

Derviş, bir müşid olmaksızın doğru yolu bulamaz, maksuda ulaşamaz. Derviş, bütün benliğiyle müşidine teslim olmalıdır. Derviş, kendini herkesten ednâ bilmeli, kullara hoş nazar kılmalı, bu dünyadan geçmeli, mâsivâ kirlerinden arınmalı, aşk ateşine yanmalı, vahdet meyine kanmalı, tevhid bahrine dalmalıdır. Nefis terbiyesinde çok önemli olan ve üç killet olarak ifade edilen “killet-i kelâm, killet-i taâm, killet-i menâm”; yani az konuşmak, az yemek, az uyumak dervişin, vuslat yolunda riayet etmesi gereken önemli prensiplerdir. Derviş, zikir ve tevhidle bulunduğu zamanı çok iyi değerlendirmeli, bütün azâları ıslah-ı hâl ile kemâl bulmalıdır. Dervişin matlûbu nefisini, maksûdu ise Rab-bini bilmek olmalıdır.

Derviş, mü'minleri Allah için sevmeli, Cenab-ı Hakk'ın bir zerreden bile hâli olmadığı şuuru içinde hareket ederek hiç kimseyi tahkir etmemelidir. Boş sözlerden, adavet, gybet ve yalandan uzak durmalı; sabırlı, halim ve kanaatkâr olmalıdır. Herkese lütuf ve tevazu' ile muamelede bulunmalıdır.

Müşid-i kâmil ummana, derviş katreye teşbihle anlatılır beyitlerde. Katrenin ummanla bahse girişmeye hakkının olmadığı teşbihinden hareketle derviş, kâmiller yanında edebini kuşanmalı ve susmasını bilmelidir. Dervişte zâhir - bâtın uygunluğu olmalıdır. Derviş, “zâhid-i nâdân” ile sohbet etmemeli, sözü yerinde ve ehline göre konuşmalıdır.

Dervîş olan ekl ü şürbi killet eder dâimâ

Terk eder hem hâb u râhat zikr eder rûz u şebân

Söylemez beyhûde sözü der ne-dânem söylese

Boynu eğri kalbi mahzûn dâdelerden aka kan

Kibr ü kîn hıkd u hased buğz u adâvet eylemez

Zemm ü gybet kizb ü kedret terkin eder sâlikân

Sabr u hilm ü fakr u züill ile kanâat-pîş ola

Herkese eder tevâzû' lutf ile söyler lisân

Kimi görse diye âlâ cümleden ednâ benim

Bendedir cümle kusûr mücrimim ez-sâlikân

*Hubb-i fillâh ile ülfet ede çün mü'minlere
Nefsine sandığı hayrı sana onlara her an*

*Etmeye bir kimseye aslâ hakâretle nazar
Zelleden hâlî değildir Hak bilir çün ârifân*

*Gayrını terk eyle nefsin ârif isen ey dilâ
Nefsini bildinse cânım Hakkı bildin sen hemân*

*Derôş isen mürşidinden gayrını bilme sakın
Mürşidi bildikde Hakk'a vâsil oldun bî-gümân* (K: 3/18-24)

Sûzî, **bilir** redifli gazelinde tasavvufî anlamda bir dervişte olması gereken hususiyetleri -bir mürşid edası içinde- şu şekilde ifade eder:

*Derviş olan kendini ednâ bilir
Kalb gözün açar bunu âmâ bilir*

*Boynu eğri ibret ile gezer ol
Kimi görse kendiden âlâ bilir*

*Hoş nazar eder kamu kullara ol
Gördüğünü Hızır ile Mûsâ bilir*

*Kimseye arz eylemez hâlini ol
Hâlini anın hemân Mevlâ bilir*

*Teslim olur mürşidinin nutkuna
Her ne emretse anı kimyâ bilir*

*Kendi sözü farz olursa da eğer
Mürşidin sünnetini evlâ bilir*

*Görse bir sarhoş yatmış sekrinden
Hüsn-i zan eder anı muğmâ bilir*

*Az uyur az yer az içer her zamân
Zikr ü fikrin kendine ahlâ bilir*

*Sûzi tefoîz et umûrun Hakk'a gel
Her ne olsa Hak anı âlâ bilir* (G:96)

SONUÇ

Sûzî Divânı'nda sûfî portresini incelemeye çalıştığımız bu tebliğimizde vardığımız sonucu şu şekilde özetlemek mümkündür. Tezkirelerin ve biyografi kaynaklarının âşık bir zât diye ifade ettikleri Sûzî, her şeye aşk gözlüğüyle bakmış ve her hadiseyi aşkla izah ve ifade etmeye çalışmıştır. Aşkın buram buram tüttüğü Dîvân'ı bunun en güçlü şahididir.

*Aşkı bismillâh edindim evvelâ
Aşk ile hamd eyledim hem sâniyâ*

*Aşktan aldım kârımı çün tâ ezel
Aşka verdim varımı der-intihâ*

*Aşkı buldum aşka uydum başladım
Başladımşa aşka etdim ibtidâ* (G:1/1-3-4)

Tasavvufî düşüncede aşk, insanın bütün benliğini kuşatarak sadece ma'şûka odaklanmasını sağlayacak yegâne duygudur. Gerçek aşk, insan ruhunun Allah'a karşı duyduğu şiddetli iştiyaktır. Şair, rindlik ve âriflik vasıflarını

bünyesinde barındıran âşık tipini kendine mal eder ve ideal sûfi tipi de bu zaviyede şekillenir.

“Âşık, dünyaya önem vermeyen, bütün düşüncesi Allah olan, pervane gibi “şem’-i yâre” tutkun, dünyanın kayd u kuyûdundan uzak, özünü Hakk’a bağlayan, yâr için sabahlara kadar âh u zâr eden kişidir. Aşkı için can u başından geçen âşıklar gönül hanesinin gerçek sultanlarıdır. “Âşık, tüm varını yâr için feda eden, kalbi hüşyar, özü Mevlâ’ya tam bağlı, gönül evi masıva kirlerinden arınmış, gaflet uykusunu terk edip geceleri sürekli gözyaşı içinde zikir ü tesbihle geçiren, nimetleri gibi kendisi de fani olan dünyaya meyletmeyip Hakk’a yönelen, bu âleme ibret nazarıyla bakan ve varlık aynalarında Sani’i görendir.” Sûzî’nin ideal sûfi portresi kısaca böyle şekillenmektedir. Ünlü mutasavvıfların ve bu alanın uzmanlarının çizdikleri sûfi portresi ile çok büyük uyum gösterdiğini de açıklıkla ifade edebiliriz. Bununla beraber bu portrenin içinde tasavvufî düşüncenin pratik hayattaki aktörleri olan mürşid, derviş/sâlik gibi karakterlere de önemli bir yer verildiğini görmekteyiz.

KAYNAKLAR

- Akkuş, Metin**, *Nefî Divânı'nda Tipler ve Kişilikler*, Erzurum, 1996.
- Bağdatlı İsmail Paşa**, *Hediyet'ül-Arifin Esmâ'ül – Müellifin ve Asar'ül – Musannifin*, Beyrut, 1982.
- Bursalı Mehmet Tahir**, *Osmanlı Müellifleri I.- III. İst. 1333 h.*
- Ceylan Ömür**, *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, Kapı Yayınları, İst. 2007.
- Eraydın, Selçuk**, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Yay. İst. 1994.
- Erzurumlu, İbrahim Hakkı**, *Marifetnâme*, İst. 1330 h.
- Göktaş, Mehmet**, *Divân Şiirinde İnsan Telakkisi*, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2003
-, *Sûzî Divânı'nın Dinî ve Tasavvufî Tahlili*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum. 1996
- İsmail Hakkı**, *Rıdvan Nâfız, Anadolu Türk Tarihi Tedkikatından Sivas Şehri*, İst. 1982
- Öngören Reşat**, "Sûfî", *DİA*, XXXVII, 471.
- Şentürk, Ahmet Atilla**, *Klasik Osmanlı Edebiyatı Tiplerinden; Sûfî yahut Zâhid Hakkında*, Enderun Yayınları, İst. 1996
- Uludağ, Süleyman**, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İst. 1996
- Üstüner, Kaplan**, *Divân Şiirinde Tasavvuf*, 2007, s.9.
- Yıldız, Alim**, *Ahmed Sûzî Divânı*, Buruciye Yayınları, Sivas, 2012

AHMED SÛZÎ'NİN SÛLÛKNÂME'Sİ

Yüksel Göztepe*

Sûzî Üzerindeki Nakşibendî Etkisi

Biz bu sempozyumda Ahmed Sûzî'nin(ö.1246/1830) *Sülûknâme*¹ adlı eserini tanıtmaya ve değerlendirmeye çalışacağız.² Öncelikle şunu belirtmeliyiz ki; Sülûkname, baştan sona dikkatli bir şekilde incelendiğinde sanki bir Nakşibendî şeyhinin kaleminden çıkmış gibi bir izlenim vermektedir. Zira üzerinde yoğun olarak durulan rabîta, sohbet, müşşidin nazarı, ahde vefa ve nispet almak gibi kavramlar Nakşibendî müşşitlerinin ağırlık verdiği konulardır. Sûzî'nin tavsiye ettiği yedi esasta bu düşüncemizi kuvvetlendirmektedir. Bu esaslar şunlardır: *Murakabe, Kalbi zikir, Vukuf-ı kalbî, Nispeti muhafaza, Rabîta-yı muhabbet, Sohbet-i şeyh ve huzur-ı meclis, Devamlı hizmet ve emre itaat*.³ Bu esaslara nazar eden tasavvuf tarihi araştırmacının aklına gelebilecek ilk tarikat, Halvetilik olmayacaktır. Zira *murkabe, rabit*,⁴ *kalbî zikir, vukuf-ı kalbî, nisbeti muhafaza, sohbet*⁵ gibi kavramlar Halvetilikten daha çok Nakşibendîliğin metodolojisini oluşturan kavramlardır. Bizleri bu kanaatte sevk eden diğer bir husus ise Ahmed Sûzî'nin, Nakşibendîlik Risalesinin yazarı Şeyh Ahmed Kamil'den sanki kendi şeyhi imiş gibi

* Yrd. Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Sivas

¹ Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut Efendi Bölümü nr. 3131, vr. 2ab-37ab; Ahmed Sûzî, *Sülûknâme*, Osman Huldı bl, nr.63 vr., 117 ab -133 ab. Biz tebliğimizde bir iki referans dışında çalışmamızı Hacı Mahmud Efendi Bölümünde bulunan nushaya göre yaptık.

² Ahmed Sûzî ve Sülûknâme'si hakkında bilgi alınabilecek eserler bkz: Hocazâde Ahmed Hilmi, *Ziyaret-i Evliyâ*, İst., 1307; Vehbi Cem Aşkûn, *Sivas Şairleri*, Kamil Matbası, Sivas 1948; Recep Toparlı, *Ahmed Sûzî*, Revâk, Sivas 1991; Alim Yıldız, *Sivaslı Şairler Antolojisi*, Sivaslılar Vakfı Yayınları, Sivas 2004; Alim Yıldız, *Ahmed Sûzî ve Penâname*, Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri, II.c. Sivas Valiliği İl Kültür Müdürlüğü, Sivas 2007; Metin Ceylan, *Ahmed Sûzî ve Divanı*, Sosyal Bilimler Dergisi, Uşak 2004; Halil İbrahim Şener-Alim Yıldız, *Türk-İslam Edebiyatı, Rağbet Yayınları*, İst., 2003; Fatih Çınar, *Sivaslılar Ailesi Araştırmalar I*, Dilek Ofset Matbaacılık, Sivas 2011.

³ Sûzî, *Sülûknâme*, *Hacı Mahmud Efendi bl.*, vr. 20a-21b.

⁴ Sûzî, *age*, vr. 16,17ab

⁵ Sûzî, *age*, vr. 21-23ab.

son derece hürmetkâr bir ifadeyle bahsetmesidir.⁶ Bu zatı Beyazid-i Bestâmî ve Şemsiye tarikatının kurucusu Şemseddin Sivasî'yle birlikte zikretmektedir.⁷ Sâlikin zikrin sonunda söylemesi öngörülen “*lâ maksuda illâ hû*” ifadesi Nakşibendîlerin her yüz kelime-yi tevhitinden sonra söyledikleri bir zikir metodudur. Buna göre ya Sûzî gerçektende Nakşibendîlikten ciddi manada etkilenmiş ya da Halvetilik yanında- her ne kadar şu an için ulaştığımız bir belge olmasa da- belki de Nakşibendî icazeti de bulunmaktadır. Sohbet konusunu izah ederken Muhammed Bahaddin Nakşibendî'nin “*طريقنا طريق الصحة*” ifadesine yer vererek sohbet ve şeyhin meclisinde bulunmanın önemine dikkat çekmesi, bu düşüncelerimizi destekler mahiyettedir.⁸ Ayrıca Sûzî'nin vasiyetinde vefatından sonra ruhuna hatme-i hace yapılmasını istemesi de kendinden sonra tarikatında Nakşibendîliğin varlığının bir şekilde devam edeceği düşüncesinde olduğunu göstermektedir. Bu gerçekler bağlamında Sûzî, Halvetiliğin yanı sıra Nakşilik'ten de ya icazet almış olmalı veya basit bir etkilenmenin ötesinde Nakşibendî neşvesini tadacak kadar bu yolda seyr ü sülûk yapmış olmalıdır.

Attar'ın Etkisi - Hamd ve Edep

Sûzî'nin eserini isimlendirirken “*Risale-yi Sülûk* veya *Sülûk Risâlesi*” ifadesini değil de *Sülûknâme* ismini tercih etmesi, Attar'ın neşvesini göstermektedir. Çünkü Attar'ın eserlerine “*Pendnâme*”, “*Esrâr-nâme*” gibi isimler verdiğini görüyoruz. Sûzî'nin beş eserinden ikisinin de *Pendnâme* ve *Sülûknâme* olması akla Ferüddin Attar'ı getirmektedir. Şu bir gerçektir ki, *Risale-yi Sülûk* ve *Sülûknâme* ismi arasında ne fark var ki buna dikkati çekiyoruz? *Nâme*'nin de mektup, öğüt ve kitap manası, risale kavramının da mektup ve kitap manası vardır ama *nâme* denildiği zaman akla mektup ve öğüt gelmektedir. *Nâme* kavramının aşkı içerdiği anlaşılmaktadır. Tabi bu benim kanaatim bu mesele tartışılabilir, özellikle edebiyatçılardan bazı itirazlar gelebilir. Bu gözle Attar'ın ve Sûzî'nin eserleri okunduğu zaman daha iyi anlaşılacağı veya hissedileceği kanaatindeyim.

Ahmed Sûzî, geleneğe uyarak eserine hamdele ve salveyle başlamıştır. Ancak müellifimizin Allah'a yapmış olduğu hamdelede tasavvufi neşveyi görüyoruz: “*Hamdun bî nihaye*” ve “*şükrun bî gaye*” şeklinde başlıyor. Her ne kadar bu sempozyuma hazırlanırken elimizde bulunan iki yazma arasında takdim te-

⁶ Sûzî, age, vr. 5a

⁷ Sûzî, age, vr. 10b.

⁸ Sûzî, age, vr., 21b.

hir farklılığı varsa da *hamdun bî nihaye* ifadesi yerine *hamdun bî gaye* şeklinde gelmiştir.⁹ Hamd ile şükür kavramları arasında dinde genel ve özel olma yönünden bir fark vardır. Hamd genel manada Allah'a her hangi bir karşılık beklenmeden yapılan bir övgüdür. Şükür ise verilen nimete karşı yapılan bir teşekkürdür. Ancak sûfiler dini mananın yanında şükre ayrı bir mana vererek derler ki; şükür nimetin cinsinde yapılır. Yani paraya şükür, şükürler olsun demekle olmaz, o paradan bir kısmını ihtiyaç sahiplerine vermekle yapılır. Aynı zamanda böylesi şükürle Allah'ın o nimeti artıracığı vaadi vardır. Yani: "eğer şükrederseniz, bende size o nimetten daha bol veririm."¹⁰ Sûzî, garazsız ve ivazsız bir şekilde şükretmektedir. Onun şüküründe ne maddî ne de manevî bir amaç ve gaye vardır. O şükür kavramına hamd manasını yüklemiştir. Yani şükürü aşk boyutu hamda dönüşmektedir. *Hoştur bana senden gelen/ Ya hi'slâtu yahut kefen/ya gonca gül yahut diken/kahrında hoş lütfünde hoş.*, diyen Tennûrî gibi Sûzî de şükre aşk mayasını katmaktadır.

Allah'a hamde koyulan Sûzî, Peygambere salâvata geçmeden önce şeytanın huzur-ı ilahiden kovulup lanetlenirken insanın aziz kılınmasını ilim ve ameldeki edebe bağlamaktadır. Şeytanın huzur-ı ilahiden uzaklaştırılmasını bilgisizliğe değil de bilgideki edep eksikliğine bağlanması, onun tasavvufi neşvesini göstermektedir. Sûzî, şeyhe itaatten ve diğer insanlarla ilişkilerden bahsettiği satırlarda sıklıkla edep davranmanın seyr ü sülûttaki önemi üzerinde durmaktadır.¹¹

Varlık Mertebeleri-Ontoloji

Eserinin girişinde varlığın nereden gelip hangi aşamalardan geçtiğine ana hatlarıyla değinen Sûzî, eserine ontoloji ile başlamaktadır. O, şöyle der: Malûm olsun ki Allah u Azimüş-şân ervah-ı insanları *âlem-i lâhutta* cevher-i nurundan ahsen-i takvim üzere var etti. Nitekim kelam-ı kadimde buyurdu ki: "لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ"¹² sonra ol ervah-ı nûrânîleri fevk-i arşta iskân edip mazhar-ı zât ve sıfât etti."¹³ Suzî, insanların arşın üzerinde nice yıllar müşahede makamında bulduklarını ve onların ruhlarının ilmî kemâlat ve ubudiyet edepleriyle sıfatlandıklarını ve kendinden önce yaratılan her şeyden daha âlim ve kerim hale geldikleri için hilafeti hak

⁹ Ahmed Sûzî, *Sülûknâme, Hacı Mahmud Efendi* bl., vr. 2a; Ahmed Sûzî, *Sülûknâme, Osman Huldı* bl, nr.63 vr., 117a.

¹⁰ İbrahim 47/7

¹¹ Sûzî, *Sülûknâme, Hacı Mahmud Efendi* bl., vr. 2a,

¹² Tin 95/4

¹³ Sûzî, *Sülûknâme*, vr. 2b.

şeyden daha âlim ve kerim hale geldikleri için hilafeti hak ettiklerini belirtir. Bundan dolayı Allah'ın "إني جاعل في الارض خليفة"¹⁴ ayetindeki kavli şerifine mazhar kılmak için yeryüzünde halifeliği irca etsin diye insanın bedenle bulundurulduğunu ifade eder.

Buna delil olarak da "هو الذي خلقكم من طين"¹⁵ ayetini zikreder. Ahmed Sûzî'nin bu izah şekli bize Mevlânâ'nın dünyaya gelmeden önce insanlar Allah'ın ilim sıfatında başsız, ayaksız kuşlar gibi hür ve son derece mutlu idiler, ne zaman ki bu dünya hapisanesine düştüler, o âlemin mutluluğuna özlem duyup burada bin bir ıstıraba duçar oldular mealindeki ifadelerini çağrıştırmaktadır.¹⁶ Daha sonra tasavvuf felsefesinin temelini oluşturan varlık mertebelerine geçer.

Sûzî, bu risalesinde varlık mertebelerini Arş'ın üstünden başlatır. Ruhlar arştan âlem-i ceberuta iner; âlem-i ceberruttan âlem-i melekûta, âlem-i melekûtta âlem-i mülke iner, sonra cesed karanlığına girer. Sûzî, buna delil olarak "ثُمَّ رَدَدْنَاهُ أَسْفَلَ سَافِلِينَ"¹⁷ ayet-i kerimesini getirir. Ruhların mahiyeti ilim ve marifetle mücehhez olup nuranîdir. Bedene üflenen ruhun bu kalıba aşırı düşkünlüğü ve aşkı sebebiyle güneş tutulmasındaki gibi beden karanlık tabiatı ruha hâkim hale gelir. Cesedin kesafeti güneş gibi olan ruhun varlığını örtetek zatındaki nuraniyetin görünmesine engel olur. Böylece ruhun kendi özünden kaynaklan marifet ile ilmi de yok olur. Buna delil olarak da "اخرجكم من بطون امهاتكم لا تعلمون شيئاً"¹⁸ ayet-i kerimeyi getirir. Ahmed Sûzî, felsefenin kadim sorusu olan insanın nereden geldiği sorununa özlü cevabı; eserinin başında vermiş ve nereye nasıl gitmesi gerektiği üzerinde de durmuştur. Dünya hayatına inen ruhların tekrar asıl kaynağa dönüşlerini göstermek için Allah, peygamberler vasıtasıyla kitaplar göndermiştir. Kişi bu kitabının gereğine göre amel eder ve nefsiyle mücadele yaparsa; cesedin kesafetinden kurtulup asıl tabiatı olan nuraniyetine kavuşarak, kemal bir manada marifete ulaşabilir.¹⁹ Bunun delili olarak da "Kim Rabbine kavuşmak isterse, iyi ve güzel ameller yapsın,"²⁰ ayeti kerimesini gösterir.

¹⁴ Bakara 2/30

¹⁵ En'am 6/2

¹⁶ Mevlana, *Mesnevi*, çev. Veled İzbudak, Konya Büyük Şehir Kültür Yayınları: 60, İst., 2004, c.I, b.600-700;2090-2100.

¹⁷ Tin 95/5

¹⁸ Nahl 16/78

¹⁹ Sûzî, *Sülûknâme*, vr. 2b-4b

²⁰ Kehf 18/110

Sülûknâme’de Zikir

bütün tarikatlarda olmazsa olmaz esaslardan bir zikirdir. Ahmed Sûzî’nin nazarında da zikrin böyle önemli bir yer tuttuğunu görüyoruz. Sülûknâme’de üzerinde en fazla durulan kavramların başında zikir gelmektedir. İslam’ın temel referanslarının en önemlisi olan Kur’an-ı Kerim’de çok sayıdaki ayette zikir teşvik edildiği gibi Hz. Muhammed (sav) de yüzlerce hadisiyle ümmetini zikir yapmaya teşvik etmiştir. Kur’an’da ashabın gece gündüz zikrettikleri vurgulanmaktadır. İlk dönem sûfileri hayatında en önemli yeri zikrullahın kuşattığını görmekteyiz. Abdulkerim Kuşeyrî meşhur eseri Risalesinde zikri veliliğin mensuru olarak görmektedir.²¹ Sûzî de zikri büyük cihad olarak görmektedir. Peygamberin “küçük cihaddan büyük cihad döndük”²², hadisindeki büyük cihadı kişinin zikirle kendi nefesine karşı savaşı olarak değerlendirmektedir.

Ahmed Sûzî, tarikatta kemale gitmenin en önemli araçlarından birini zikrullah olarak görmektedir. O zikreden kimseyi bir hadisi şeriften mülhem Allah ile oturan kimse olarak görmektedir. Ona göre çokça zikreden kişi büyük lütuflara mazhar olur. Sûzî, tasavvuf geleneğindeki kabul edilen “Allah’a giden yol mahlûkatın sayısındadır,”²³ ifadesine yer vererek bu yollar arasında en kısanın ve en üstün olanın zikir olduğunu Hz. Ali’ye ait habere dayandırır. Hz. Ali’nin şöyle buyurduğunu nakleder: “طرق الله تعالی به ذکر در اقرب”²⁴. Yine Sûzî’nin Hz. Ali’den edindiği bilgiye göre *insan oğlu cennete gittiğinde Allah’ın zikrinden gafil geçirdiği* her zamana üzülecektir. Zira *lâ ilâhe illallah* sözü ancak Allah’ın vechine bakıştan bir parçadır. Cennet ise salih amellerin bir parçasıdır. Çünkü kalp demirin paslandığı gibi paslanır, onun cilası ancak zikrullahdır. Kur’an-ı Kerim’deki “ولذکر الله اکبر”²⁵ ifadesi bunun en güzel örneğidir. Zikrin Allah katında

²¹ Abdulkerim Kuşeyrî, *er-rişaletü’l-kuşeyriye*, thk. Abdulkerim el-Atâ, Mektebetü’l-esed, Dimaşk 2000, s. 353.

²² Sûfîler arasında hadis olarak zikredilen bu sözün İbn Teymiye ve Aliyü’l-Karî gibi hadis münekitler mevzu derken, bazıları ise zayıf hadis demiş ve bu söz Tarihü’l-Bağdat gibi eserlerde geçmektedir. Aclunî, muteber hadis kitaplarında geçmemesinden ötürü mevzu olarak değerlendirmiştir. Bu hadis tabiundan İbrahim b. Ebî Able’nin rivayeti olarak Beyhakî’nin Kitabü’l-zühd adlı eserinde geçmektedir. Hadis bilim dalında doktor olan Ebubekir Sifil bu hadis hakkında şöyle der: *Bu rivayetin biri merfu (Hz. Peygamber (s.a.v)’in sözü), diğeri İbrahim b. Ebî Able’nin sözü olmak üzere iki şekilde nakledildiği görülmektedir. İbrahim b. Ebî Able’nin sözü olarak sıhhatinde herhangi bir zaafı yoktur. Merfu varyantı ise, senedindeki bazı râviler sebebiyle zayıf bulunmuş ise de, bu zaaf, rivayeti tamamen “uydurma” veya “asılsız” olarak nitelendirmek için yeterli değildir.* Bkz. Ebubekir Sifil, *Tasavvufun Pozisyonu*, Milli Gazete 5 Nisan 2005 sayı.

²³ Sûzî, *Sülûknâme*, *Hacı Mahmud Efendi* bl. vr. 4a.

²⁴ Aynı yer.

²⁵ Ankebût 29/45

en değerli ve faziletli amel olduğunun göstergesi bir kulun Allah'ı zikretmesinin sonunda Allah'ında o kulunu bu zikrinin karşılığı olarak kişiyi zikredeceğini garanti etmesidir. Buna delil de şu ayeti kerimedir: "فاذكروني اذكرکم".²⁶ Peygamber (as) zikrin önemini ümmetine anlatmak için Allah'ın şu kutsi sözünü bildirmiştir: "انا جليس من ذكرني". Ahmed Sûzî, bu oturuş şeklini Allah'ın rahmetiyle, yardımıyla ve muhabbetiyle o kulla birlikte olması şeklinde yorumlar. Zira zâkir zikriyle ve salik sülûkuyla Allah'a yakınlık kazanır. Her şeyden önce Sûzî'ye göre mürid, Allah'ın rızasını istiyor, ona kavuşmayı arzu ediyorsa zikre devam etmeli ve varlığını bu uğurda feda etmekten çekinmemelidir. Bunu durumu şiir diliyle şöyle ifade eder:

*Hakkı seven zikrini ider iktisâr
Dâim eder kendiye zikri şîâr
Zâkir olur zikriyle Hakk'a celis
Zâkire zikriyle Hak olur enîs
Kalbine zikriyle verenler cilâ
Olur, onlar âyine-i Kibriyâ
Zikriyle zâkir erişir kurbete
Zikriyle dahil olur ol hazrete
Dilde komaz zikr sadâdan eser
Zâkir ol hubba sevdâdan keser
Zikriyle dergâh-ı Hüdü feth olur
Zikriyle ehvâ u nefis kadh olur.²⁷*

Ahmed Sûzî, zikrin yapılış şekillerini ana hatlarıyla *cehrî* ve *hafî* olmak üzere ikiye ayırır. Tasavvuf tarihinde sıklıkla gördüğümüz *hafî* zikir mi üstündür yoksa *cehrî* zikir mi üstündür meselesinde, Sûzî'nin önemli tespitler yaptığını görmekteyiz. Ona göre burada üstünlük salikin durumuna göre farklılık arz etmektedir. Bidayette olan salikler için *cehrî* zikir daha faydalı olurken, sülûkunun nihayetine olan talipler için ise *hafî* zikir daha faydalıdır. Zira sülûkun başlangıcında olan salik havâtır ve vesveseyi ancak *cehrî* zikir sayesinde defeder.

Ahmed Sûzî, *hafî* zikri de kendi arasında ikiye ayırır. Bir lisanın yaptığı *hafî* zikir diğeri ise sırf kalbin yaptığı *hafî* zikirdir. O bu iki *hafî* zikir arasında da bir

²⁶ Bakara 2/52

²⁷ Sûzî, Sülûknâme, vr. 5ab.

üstünlük sıralaması yapar. Kalple yapılan *hafî* zikri lisanla yapılan *hafî* zikirde daha faziletli ve üstün bulur. Bu görüşüne de şu ayeti kerimeyi delil olarak getirir. *وَأذْكُر رَّبَّكَ فِي نَفْسِكَ تَضَرَعًا وَخَفِيَّةً* ²⁸ "yani *Rabbını gizli ve yalvarıp yakarıyla zikret.*" Kişinin Allah'a yaklaşmak ve Allah dostları yolunda iki cihan saadetine nail olmak için zikre sarılması gerekir. Sûzî, *cehrî* zikri Hz. Ali'ye *hafî* zikri de Hz. Ebu Bekir'e dayandır. Bu tasavvuf tarihinde yapılan meşhur yorumdur. ²⁹

Sülûknâme'de Temel Kelâmî Bilgi

Ahmed Sûzî, tasavvuf geleneğinde kaleme alınan birçok eserde olduğu gibi Sülûknâme'sini mürid ve taliplere yolu kolaylaştırmak ve seyr ü sülûkun ince-liklerini öğretmek gayesiyle kalem almıştır. Sülûknâme incelendiği zaman Sûzî'nin eserini kaleme alırken sûfiler arasında yaygın olan İmam-ı Malik'in; *"tasavvuf bilmeyen fakih fasık, tasavvufu bilip de fıkhı bilmeyen ise zındık olur. Bu ikisini birleştiren ise hakikate ulaşır,"* sözünü adeta kendisine şiar edinmiştir. O, kişinin tövbe-i nâsûh ile tevbe edip bir tarikat yolunu tutmadan önce Allah hakkında ilim sahibi olunmasının gerekliliği üzerinde durmuştur.

Sûzî ye göre, Allah'a vuslatın şartlarını yerine getirmeyen sâlikin emekleri boşa gider. Bunların en başında ise Hakk'a vuslat yoluna girmiş bir sâlikin her şeyden önce Allah'ın sıfatlarını iyice bilmesi ve bu şekilde bir itikadı kalbine yerleştirmesi gerekir. Allah'ın bu sıfatlarını idrak şeytanî nefsin evham ve hayallerine uymaktan dalaletе düşüp helak olmaktan kurtarır. Allah vacubü'l-vücut'tur. Bütün mahlûkatın ve mevcudatın yaratıcısıdır. el-Hayy, el-Âlim, el-Kâdir, el-Kayyûm, es-Sem'i, el-Bâsir, el-Mürîd, el-Mütekellim, el-Vâhid, el-Ferd, es-Samed'dir ve zatı sıfatlarında benzeri yoktur. Yaratıklarını bilir, şeriki ve nazırı yoktur. Hakk'dır, var etmede yardımcısı yoktur. el-Kadîm'dir, başlangıcı yoktur, el-Bâkî'dir, nihayeti yoktur. Tebeddül ve tağayyurdan (değişim) münezzehtir. Kısımlara ve parçalara ayrılmaz. Sonradan olanlara mahal değildir. Zaman, mekân cihet yönlerle kaim olmaz. Şekil ve renklerden münezzehtir. Gözlerle görülmez, his, akıl ve fikirlerle O, idrak olunmaz. Ancak iman nuru, irfanî keşif ile idrak edilir. Yine kendi hakikatin kendi bilir. Allah'ın bilgiyle kuşatması bir sınırlandırmayla değildir. Bütün eşyayı zerre zerre bilir, bilmesi mahlûkun bilmesi gibi değildir. Bütün varlıklar O'na muhtaç ve O'nun ile varlık alanında durabilir. Hatırımıza her ne gelirse gelsin ondan başkadır.³⁰

²⁸ A'râf 7/205

²⁹ Sûzî, age, vr. 5ab-10ab

³⁰ Sûzî, Sülûknâme, vr. 6ab.

Sûzî'nin Allah'ın isim ve sıfatları hakkındaki görüşlerine bakıldığında, Ehli Sünnet kelim âlimlerinin görüşlerine mutabık fikir birliği içinde olduğu her yönüyle kendini göstermektedir. Bu eserindeki kelâmî fikirlerine bakıldığı zaman onun Sünnî kelim âlimlerin görüşlerini taklit eden bir sûfi olduğunu görüyoruz. Genelde bu durum sûfi büyüklerinin yaptığından farklı bir şey değildir. Nitekim İmam-ı Rabbanî'nin işaret ettiği gibi sûfiler her ne kadar farklı haller yaşasalar da itikadî dairede Allah'ın isim ve sıfatları hususundaki bilgileri en nihai noktada Ehli Sünnet âlimlerinin söylediklerinden başka bir şey olamaz.³¹

Sülûknâme'de Tövbe

Tövbe seyr ü sülûk yapmaya karar veren her talip için başlangıç noktasıdır. Sahih tarikatlerin hepsinde mürid tövbe ile yola kabul edilir. Tövbe sadece sözle olmaz her şeyden önce kişinin yapmış olduğu günahlara kalbinde pişmanlık duyması gerekir. Zira Peygamber Efendimiz tövbeyi pişmanlık olarak tarif eder. Suzi de bu eserinde "*pişman olup gel cürmüne tövbe kıl*", der. Sûzî'ye göre de kişinin tarikatta seyr ü sülûk edebilmesi ve yol alabilmesi için her şeyden önce tövbe-i nasûh ile tövbe etmesi gerekir.³² Tövbe manevi kirleri temizleyen bir sudur. Kişi kötü ahlaklardan ancak tövbe suyu ile kurtulur. Kötü ahlaklardan kurtulmadıkça insan mağfiretin kaynağına ulaşamaz. İnsanın, günahlarıyla birlikte Allah'ın onu seveceğın düşünmemesi gerekir. Zira ona göre, günahlar kulu Allah'tan ayıran birer perdedir. Tövbe mürid ile Allah arasına giren günah duvarların yıkarak kulu Allah'ın sevgisine kavuştur. Sâlik tövbeden sonra olanca gayretiyle çalışırsa, maksadına ulaşır ve Allahın sevgisini kazanır. Zira "*Allah çok tövbe edenleri sever*"³³.

Sûzî müridin tövbe ettiği günahlara bir daha dönmemesi gerektiğini, eğer kişi ayağı sürçüp bir hata yapmışsa hemen zaman kaybetmeden tövbe etmesinin gerekliliğini salık verir. Ona göre tövbenin başarılı olması için hatalara dönmemeye dikkat etmek gerekir. Tövbenin bozulmaması için her şeyden önce samimiyetle yapılmış olması lazımdır. Kişi tövbe yaparken her hangi bir menfaat gözetmemesi, tövbenin başarıya ulaşması açısından önemlidir. Ona göre sâlik, dünyalık kaygısı içinde olduğu müddetçe dervişliğin hazzını alamaz.

³¹ Bu konuda geniş bilgi almak için bkz. Ahmed Fârûkî es-Serhendî, *Mektubât*, Fazilet Neşriyat, İst., Ts, I.c, 266. Mektup, ss., 260-280.

³² Sûzî, *Sülûknâme*, vr. 13ab.

³³ Bakara 2/222.

Şeriat-ı Muhammediye'ye İttibâ

Sûzî, seyr ü sülûk yolunda ve Allah'a kavuşma arzusunda olan kişinin her şeyden önce şeriat-ı Muhammediye ile amel etmesi gerektiğini Sülûknâme'sinin muhtelif yerlerinde sıklıkla vurgular. Nafile ibadetlerin sünnetler ile birlikte yapmasını gerekliliğini belirtir. Ona göre sâlikin zahiri hâlleri, zühd ve takva ile şer'î şerife uygun olmalıdır. Namaz ve oruç gibi ibadetlerle tarikat-ı Muhammediye'nin zahirine mutabakatla kendini mamur etmelidir. Bu yoldaki sâlikin gönül dünyasını da her türlü manevî pisliklerden, nefsanî havâtırdan ve şeytaniyetten tasfiye etmesi gerekir. Böylece insan, gönül âleminin aynası ve Hazreti Mevlâ'nın mazharı haline gelebilir ve gönlü canların canı olan Hakk'ın tecelli mekânı olabilir.³⁴

Sülûknâme'de Rabıta

Tebliğimizin başında belirttiğimiz tespitlere ilave olarak diyebiliriz ki, Halvetî şeyhi olarak bildiğimiz Ahmed Sûzî'nin rabıtaya bu eserinde verdiği öneme baktığımızda Nakşibendîliğin o dönemdeki etkinliğini daha iyi anlarız. Tabi bu durum sadece Ahmed Sûzî'nin Nakşibendî geleneği çevresinde yetişmesinin etkisine bağlanamaz. Sûzî'nin yaşadığı devirde, devlet tarafından Bektaşî tekkelerinin kapatılarak Nakşibendî şeyhlerine devredilmesi olayı düşünüldüğünde, Nakşî tarikatının dönemdeki etkinliği daha iyi anlaşılır.³⁵ Rabıta Nakşibendî tarikatının en önemli özelliklerinden biridir. Sülûknâme'sinde Sûzî'nin rabıtaya verdiği değeri bu kavramın üzerinde durduğu vereler baktığımız zaman daha iyi anlayabiliriz. Sûzî, rabıtayı müridin mürşidine olan sevgi bağı olarak görmektedir. Sûzî'ye göre rabıta müridi mürşidine bağlayan muhabbet bağıdır. Bu sayede mürid mürşidinden feyzi alıp teveccühünü üzerine celp eder. Rabıta sevilenin sıfatlarını seven kişiye giydirir.³⁶ Muasır Kuşadalı İbrahim Halvetî(ö.1847-8) gibi Sûzî de rabıtanın sâliki olgunlaştırıcı yönünü fark etmiş Halvetî şeyhlerindedir. İbrahim Halvetiyye göre, sağlam rabıta yapmasını bilen bir derviş için dergâha gerek yoktur. Mürid rabıta sayesinde mürşidiyle yakınlığı, muhafaza edebilir. Aynı düşünceyi Sûzî'nin de fark etmiş olduğunu söylemek mümkündür.

³⁴ Sûzî, Sülûknâme, vr.14-18ab

³⁵ Devletin misyonun tamamlamış zaman zaman isyanlarla idarecileri zora sokan yeniçeri askerleri dağıtırken, heterotoks hale gelmiş Bektaşî tekkelerinin ordudan kaçanları himaye etmesi, bu tarikatın tekkelerine de el konmasını beraberinde getirmiştir. El konulan Bektaşî tekkeleri de tarikatlar arasında şeriat daha sıkı bağlılığıyla ön plana çıkan Nakşî tarikatına verilmiştir. Ahmed Cevdet Paşa tarihinde bu olayı detaylı bir şekilde anlatır. O dönemde bütün Bektaşî tekkelerin Nakşî şeyhlerine verilmesi, öncelikle Nakşîlerin saray ve çevresinde ne kadar etkin olduklarını gösterir.

³⁶ Sûzî, Sülûknâme, vr. 16ab

Sûzî, rabitanın dört şeklini tercih eder. Birincisi suret rabitası, ikincisi siret rabitası, üçüncüsü nakışlerin çadır rabitası dedikleri şeyhin nuraniyetinin müridi kuşatması, dördüncüsü ise müridin bir zincir ile şeyhin ayağına bağlılığını hayal etmesi şeklinde yapılan bir rabitadır. Bu dört rabitada mürid şeyhinden feyiz alabilmek için şeyhin huzurunda olduğu gibi gıyabında edepli davranması gerekir. mürid hangi çeşit rabita yaparsa yapsın şeyhin huzurunda olduğu gibi gıyabında da edepli davranması gerekir. Rabita yapmaktaki amaç müridin şeyhin nazarını üzerine celpederek manen umman olan şeyhinin gönlünden cemal rüzgârlarını, rahmet şualarını almaktır.³⁷ Nitekim Nakşibendî şeyhleri müridin sadece rabita yapmakla kemale erebileceğini söylemişlerdir. Zira onlara göre kemale götürmede rabita, zikir gibi müstakil bir yoldur. Sûzî'nin burada rabita üzerinde duruşuna bakılırsa, o da Nakşibendî şeyhleri gibi düşünmektedir.

Şeyhin Sohbeti ve Nazarı

Ahmed Sûzî'nin eserinde en fazla üzerinde durduğu konulardan biride sohbettir.³⁸ Sûzî, Peygamberin sahabesini etrafında toplayarak yapmış olduğu sohbetlerle olgunlaştırdığına işaret eder. Ona göre peygamberinin sahabe ile sohbeti ne ise bir müşşidin müridlerine sohbeti de odur. Ona göre sohbet tarikatın olmazsa olmazlarından biridir. Şeyh sohbet esnasında cem' makamında olduğu için cemâl ve kemâl tecellilerine mazhar olur. Müşşid, celâl tecellilerinin etkisiyle sâlike sert ifadeler kullanabilir. Sâlikin her zaman müşşidin yapmış olduğu sert davranışların kendisinin iyiliği için olduğunu bilmesi gerekir. Müşşid sâlikin eğitiminde cezalandırıcı yöntemini kullanıyorsa bunu müridin sabırla göğüslemesi elzemdir. Zira şeyhinin bu yöntemi tercih etmesi müridin fitratına uygunluğundan dolayıdır. Bu esnada sıkıntı çeken sâlikin ileride ulaşacağı manevi menfaatleri teffekkür etmesini gerekir. Zira müşşidin sâlikî celâl tecellisi ağırlıklı eğitmesi ondaki kötü ahlakı ıslah etmek içindir. Bu nedenle sâlikin şeyhin sert davranışları karşısında üzülecek ümitsizliğe düşmemesi gerekir. aynı zamanda cemâl tecellisin hakimiyetiyle yumuşak davranışları da sâlikleri gevşekliğe sevk etmemelidir.³⁹ Şeyhin sertlikle eğitmesi tıpkı sûfilerin yaşadığı hallere benzer. Kabz hali kışa benzerken, üns hali de bahara benzer. Mevlânâ'nın kabz ve bast hallerini anlatmak için kış ve bahar metaforun kullanır. Mevlânâ kabz halini kışa, bast halini bahara benzetir. Kışın arından bahar gelirken, baharın ardından da kavurucu yaz vardır. Sıkıntıdan sonra kolaylığı düşünmek gerekir.⁴⁰

³⁷ Sûzî, age, vr. 16,17ab

³⁸ Sûzî, age, vr. 19-26ab

³⁹ Sûzî, Sülûknâme, vr. 36,37ab

⁴⁰ Mevlânâ, age, III. c. 3735-9b. "Kışın yüzü ekşidir ama şefkatlidir... yaz gülümser ama yakar, yandırır! Darlık geldi mi onda genişlik gör de canlan, alınu kırıştırma!"

Hangi durumda olursa olsun salıkların şeyhin sohbetlerine mutlaka devam etmeleri gerekir. Bazı sûfilerin sohbet için söylediği şu sözü: *sohbetin kazası olmaz*, ifadesinin benzerini Sûzî'nin Sülûknâme'sinde görmekteyiz. Zira ona göre kaçırılan sohbetlere bir daha ulaşmak mümkün değildir. Zira her sohbetin özel bir tecellisi vardır. Sûzî'ye göre bazen bir sohbetten öyle nisbet alınır ki, binlerce rekât nafîle namaza bedel olur.⁴¹

Abdurkerim Kuşeyrî'ye göre müşidler fütüvvet ehli kişiliklerinden dolayı sohbetlerine katılan dost ve müridlerine Hakk'tan almış oldukları manevi lutufları yakınlık derecelerine göre ikram görüşündedir.⁴² Ahmed Sûzî de aynı görüştedir ancak ona göre sâlikler bu manevi ikramlara kalplerinde bıraktığı huzur ve lezzet kadar vakıf olurlar. Eğer sâlikler bu manevi lütuflardan haberdar olsalar onlara faydadan daha ziyade zarar verir. Zira o esnada kendilerin olgunlaştıklarını zannederler. Sûzî, edeplere riayet edilmesine rağmen zahir ulemanın sohbetlerinde huzur, sekine ve manevi lezzetleri alınmamasını hitap ettikleri esnada içinde buldukları âlem farkından kaynakladığını belirtir. Sûfiler sohbet esnasında âlem-i cem' den hitap ederken âlimler âlem-i farktan hitap etmektedirler. Ona göre müşidler her ne kadar sohbetlerinde manevi zenginlikler saçsa da dervişler bundan ihlâs ve yeteneklerine göre istifade ederler. Sûzî, müşidin sohbetin tesiriyle bazı müridlerin kabz ve bast hallerini yaşayabileceklerinin söyler. Müşitlerin sözlerinden istifade her şeyden önce iyi niyet ve ihlâslı bir kalbe bağlıdır.

Ahmed Sûzî'ye göre, müşidin huzurunda sâlikin en fazla faydalandığı hususlardan biri de müşidin nazardır. Zira müşidlerin nazarlarında himmet vardır. Himmetler de sohbette şeyhin huzurunda bulunmaktan kaynaklanır. Müşidlerin nazarları, Hakk'a teveccüh etmelerinden kaynaklandığı için onların nazarı son derece kıymetli, bulunmaz bir cevherdir. Bazen müşidin bir nazarı sonsuz manevi kazanımlar sağlama potansiyeline sahip olduğu için sohbetlerde devamlı bulunmak gerekir. Burada Sûzî, Kübreviye tarikatının kurucusu Necmeddin Kübra'nın ruhanî bir hal içerisindeyken bir köpeğe nazar ettiğini köpekte acayip sıraların zuhura geldiğini ve bu durumu görenlerin ise bu işe hayret ettiğini belirtir. Sûzî, müşidlerin nazarlarının müridler üzerindeki etkilerin anlattığı yerde Ebû Turab Nahşebî'nin bir mürid ile Beyazid-ı Bestamî'nin arasında geçen olayı nakleder.⁴³

⁴¹ Sûzî, Sülûknâme, vr. 21ab.

⁴² Abdülkerim Kuşeyrî, *Uyûnî'l-ecvibe fi funûni'l-es'ile* Amasya Beyazıt İl Halk Ktp., nr. 1434/1, vr. 9b.

⁴³ Sûzî, age, vr. 23-24ab

Sûzî'ye göre sohbe katılmanın ve sohbe bulunmanın belli başlı âdâbı vardır. Her şeyden önce abdestli olarak, beni Rabbime götürecektir vesileye gidiyorum diyerek kalbi her türlü olumsuz düşünceden temizlemek suretiyle sohbe iştirak etmek gerekir. Şeyhin onun sohbe katılmasına izin vermesini bir nimet bilerek sohbeti can kulağıyla dinlemek gerekir. Hatta müridin müridi sohbetinde bulunmayı yasaklasa bile, şeyhin kendisini muhatap aldığı için bunu kendisine nimet bilmelidir. Sohbet halkasına dâhil olduğu zaman da boynunu büküp şeyhin her zaman emrine amade bulunmalıdır. Baş göğsünde tevazu ile şeyhi dinlemeye koyulmak, müsaade edilirse konuşmak yoksa boş sözlerden yüz çevirerek sessizce oturmaktır.

Eğer şeyhin sohbetinde şeriatın zahirine ters düşecek bir kelimeler zuhur ederse, bunu hüsn-i zanla karşılayıp güzel bir tevillle yorumlamalıdır. Bu durumda hemen inkâra kalkmayıp mutlaka bunun bir sebebi vardır, benim anlamaya bilgim yetersiz olduğu için anlayamadım, bu kelimeler dinin özüne ters olmayıp bilakis güzel sözlerdir, gibi teviller yaparak şüphe ve vesveseye meydan vermemesi gerekir. Müridinin bazı sözlerini günlük virtleri gibi sürekli tekrar etmeli, sohbetin sonunda evine gideceği zaman şeyhin elini ve dizini öpmek suretiyle yavaşça arka arkaya giderek orayı terk etmelidir. Evine döndüğü zaman gününü şeyhini sohbetinde geçirme nimetinden dolayı iki rekât şükür namazı kılmalıdır. ⁴⁴

Sülûknâme'yi dikkatli incelendiğinde *müridin gassalın elindeki mevt gibi olma*⁴⁵ olayını Sûzî, zikretmese de tarif ediyor gibidir. Zira sâlikin kemal ulaşabilmesi için ölünün gassalın elindeki durumu gibi şeyhin huzurunda hareket etmesini sürekli farklı vesilelerle salık verilmektedir. ⁴⁶

Sâliklerin Uyması Gereken Adap ve Erkan

Sülûknâme'nin ikinci yarısından şeyh itaat, sohbet, adâb ve erkâna ayrılmıştır. Sûzî'ye göre *tarikatta nispeti korumak en büyük rükündür*. Nisbetin manası şeyhin müridine verdiği. Müridin de alıp kabul ettiği *ahd-i misak* ve *telkin, talim tenbih ve viritler*, zikirler ve adab-ı ubudiyetten ibarettir. Ona göre nisbetin manası öz ve cevheridir. Sâlik nisbeti koruyamasa tarikatını de koruyamamış olur. Tarikatını koruyamayan tarikattan kovulmuş ve yolundan sapmıştır. Nisbeti korumak salikin üzerine farz-ı ayındır. Bunun açıklaması şöyledir. Mürid şeyhiyle

⁴⁴ Sûzî, Sülûknâme, vr. 25-26ab.

⁴⁵ Sûzî, age, vr. 33a.

⁴⁶ Sûzî, age, vr. 21-26ab.

yapmış olduğu misakının gereklerini ve şeyhinin telkin ettiği zikirleri eksiksiz olarak yerine getirmelidir. Virtlerini yaparken de, ne artırma ne de eksiltme yapmaksın müşdidinin kendisinden istediği miktarca yapmalıdır. Mürid, şeyhinin bütün açılımlarını feyize vesile olduğu kanaatinde olmalıdır. Her yönden şeyhi hakkında hüsn-i zan besleyip onun itikadını sorgulamamalıdır. Şeyhine karşı tam bir hürmet ve muhabbet içinde olmalı ve verdiği şeyleri devamlı yerine getirmelidir. Başka şeyhlerin meclislerine gitmekten uzak durmalıdır. Bu anlatılanları mürid yerine getirmekle nisbeti muhafaza etmiş olur. Eğer bu yukarıda sayılanlardan birini mürid terk ederse özür dileyerek yeni baştan rica ve iltica ile tecdid-i nisbet ve temkin-i ahd itmesi gerekir. Zira ahdinde durmamış ve nisbeti terk etmiş oldu. Müridin kendi şeyhinden başka müşdidlerle görüşmediği gibi kendi ihvanından başka tarikatın müritleriyle de görüşmemesi gerekir. Şeyhine muhalif olan hiç kimsenin yanına gidip sohbetlerinde bulunmamalı: Şeyhim Hakka ulaştırıcıdır, beni Hakk'a o ulaştıracaktır, itikadında olmalıdır. Şeyhinin bütün telkin ve tembihlerini can-ı gönülden kabul ve inayet bilip hep emirlerini yerine getirmeyi kabul edip, şeyhinin Resülullah'ın vekili olduğu inancında olması gerekir. Şeyhine itaatin Peygambere itaat olduğunu, ona biatin Resule biat, ona teslimin Resule teslim, onun rızasının Resulün rızası olduğuna itikat etmelidir. Eğer bu şekilde inanmasa şeyhe bağlılık nurları kalbinden yok olur gider. Peygambere olan biati da yok olmuş olur.⁴⁷

Şeyhte Bulunması Gereken Bazı Özellikler

Şeyhe itaati eserinde birçok kez tekrar eden Sûzî, müşdidlik yapacak şahsiyette bazı özelliklerin bulunması gerektiğinin vurgular. Bunlardan ilk müşdidin kâmil bir müşdid tarafından yetiştirilmiş olmasıdır. Yani icazetsiz şeyh olmamalı sahih bir silsilesi bulunmalıdır. Tabi Sûzî, ilk zamanlardan beri var olan üveysiliği nereye koyuyor, bu durum net değil. 2. Müridi yetiştirirken müşdidinden ne kadar izinli ise müridin terbiyesiyle oraya kadar ilgilenmesi gerekir. Mesela tıpkı medreselerde olduğu gibi talebenin dersini takip ederken nasıl farklı sınıflar varsa, bazı tarikatlarda da böyle icazet türleri vardır. Bunlar tam bir şeyhlik icazeti değildir. Bu pratisyen doktorların kendilerini aşan durumları uzmanlara sevk etmesi gibi bir icazettir. Mesela Nakşîlerde sadece zikir telkini için, latife-i aşere teklini için icazet veren şeyhlerin var olduğunu biliyoruz. Nitekim ehadiyet murakabesi, gavs daireleri murakabesi gibi yüksek dersler için ya şeyh ya da şeyhlik icazeti almaya yaklaşmış nihai aşamada olan salıklar ge-

⁴⁷ Sûzî, Sülûknâme, vr. 15-36ab

reklidir. 3. Şeyh murakabe, zikir ve fikir ehli olmalı ve fiilleri hâllerine mutabık olmalı ve tarikat âdabıyla amel etmekle, hakikat sırlarını da keşf eden biri olmalıdır. 4. Şeyh Efendi tarikatta ayakların kaydığı yerleri bilmekle birlikte, helak edici berzahlara da muttali olmalıdır. 5. Şeytanın ve nefsin hilelerine karşı müridleri koruyabilecek yeterlilikle olması gerekir. 6. Mürşidin zahir ve batının şerîi şerife uygun olması gerekir. 7. Şeyh Efendi müridi yetiştirmede peygamberin emrine uyarak kolay yolla yetiştirmeyi tercih etmeli, tedriciliği esas almalı, müridi gereksiz sıkıntılara sokmamalıdır. 8. Mürşid-i kâmil sıkıntılara tahammül gösteren bir olmalı. 9. Şeyh müridlerinin istidat ve kabiliyetlerini dikkate alarak karakterlerine uygun bir yolu izlemeli. 10. Kısaca şeyh müridin maddi ve manevi bütün ihtiyaçlarını giderebilecek yolları bulmalı ve her türlü sıkıntısıyla ilgilenecek niteliklere sahip olmalıdır.⁴⁸ Tabi Sülûknâme'nin geneline bakıldığı zaman bu maddelerin sayısının arttığı görülecektir.

Müridin Önündeki Üç Engel ve Perde

Bidayetteki müridin önünde temel olarak üç engel vardır. Birincisi şehvetlerdir: Şehvetler sâliki nefsin arzularına çekerek Hakk'a ulaşmasına engel olur. İkinci engel ise *adetler ve resmîyettir*. Bu da müridin öze ulaşmasına engel olur. Müride bu bir adettir, bu toplumumuzun durumudur bunda bir zarar yoktur diyerek şeytani nefsin istediği tarafa doğru yönelerek yeni bir yol tutup boş işlerle kişiyi oyalar, böylece kişiyi perdelenir. Üçüncüsü ise *sebeplerin yaratıcısı olan Mevlâ'ya değil de sebepleri aşırı derecede düşünmek* kişiyi Hakk'tan uzaklaştırır ve seyr ü sülûkta yol kat etmesine engel olur. Zira kişi sebepler üzerinde durarak müsebbibi hakikiden uzaklaşır. Bu üç hicapla şeytan ve nefis başlangıçtaki sâliklere birçok vesvese ve hilelerle tuzak kurarak haktan uzaklaştırır. Bunun ilacı şeyhin daha önce yapmış olduğu tembihleri yerine getirmektir. Şeytanın ve nefsin telkinlerine muhalefet ederek şeyhin verdiği zikir ve evradı yaparak kelime-i tevhide devam edip şehvet, âdete meyil etmekten kurtulur.

Bu *mutavassıt salıkların* kurtulması gereken zülmanî hicaplar vardır ki, bunlar şu kötü ahlaklardır: *kibir, enaniyet, kin, kendini beğenme, hased, buğuz ve düşmanlık, intikam alma duygusu, cimrilik* gibi manevi kirleri kalbinden yine şeyhin telkin ve tavsiyelerine uymakla temizler. Bu kötü ahlaklardan kurtulduktan sonra, *tevazu, mürüvvet, afvetme, cömertlik, hilim, sabır* gibi güzel ahlaklar süslenir. Bu güzel ahlaklar ve *tevekkül, teslim, rıza, muhabbet* gibi huylar kişinin Hakk'a kavuşmasına engel, nurani hicaplardır. Bu manevi hicapların da farkına vardıktan

⁴⁸ Sûzî, age, vr. 10ab-12a

sonra sâlik, bazı sırlara vakıf olur. Bu yüce sıfatların izaleyle Allah'ın sıfatlarına boyanarak O'nun sıfatlarını tahakkuk ettirmek suretiyle Allah'a ulaşmış olur ve *fenâfillah* ve *bekâbillah*'ı gerçekleştirir. Tam bir müstağrak içinde sırr-ı vahdete erer. Bütün her haliyle bu kişi Hakk'la beraber olur, ama halk bunu bilemez. Sûzî bu hale ulaşmış sûfinin durumunu ayrıntılı olarak eserinde anlatır. Ona göre ruhanî hicapları geçip Hakkın sıfatlarına boyanan kişi *cemü'l-cem* makamında olduğu için kelimeyi tevhidin manasına vakıf olur.

Sûfî cemü'l-cem makamda لا موجود الا هو mülahazası üzere olup Hakk'tan başka hiçbir şeyi göremez. Sûzî, cemü'l-cem' makamında çok kıymetli manaların hasıl olduğunu ancak bunları yazamadığını belirtir. Bu makamda Allah kullunun gören gözü, işiten kulağı ve konuşan dili olur.⁴⁹

Netice itibariyle diyebiliriz ki, Sûzî'nin bu eseri seyr ü sülûku ve seyr ü sülûk esnasındaki incelikleri anlatma bakımından son derece önemli bir eserdir. Ahmed Sûzî adeta bu eseriyle bu yolda yürümek isteyen sâliklere yolların püf noktalarını işaretlemiş gibidir. Yani eser hacmine göre çok kıymetli bir eserdir.

⁴⁹ Sûzî, Sülûknâme, vr.26-31ab

SÛFÎ MUHİTİNDE VASIYETNÂME GELENEĞİ VE SÛZÎ'NİN VASIYETNÂMESİ

Meliha Y. Sarkaya*

Edebî Tür Olarak Vasiyetnâme

Vasiyet kelimesinin dilimizde kazandığı anlamı hatırlayarak başlayalım. “Bir kimsenin ölümünden sonra yapılmasını istediği şey/ler” demektir vasiyet. Yazıya geçirildiğinde belge hüviyetine bürünen vasiyet metni, ekseriyetle mektup formunda yazıldığı için vasiyetnâme adını alır.

Vasiyette bulunmak veya vasiyetnâme tertip etmek, herhangi bir din, kültür ve medeniyet dâiresinin inhisârında değildir. Ölümü, hayatın tabî bir neticesi olarak görmek ve ölüme hazırlıklı olmak düşüncesi ile alâkalıdır. Kelime İslâmî terminolojiye başlangıçta bir fıkıh terimi olarak girmiştir. İlgili âyetlerin açık beyanlarına bakılacak olursa, meselâ; “Birinize ölüm geldiği zaman, eğer bir hayır bırakacaksa anaya, babaya, yakınlarla uygun bir biçimde vasiyet etmek, Allah’tan korkanlar üzerine bir borçtur.”¹ meâlindeki âyet, kesin bir dille vasiyette bulunmayı emretmektedir.

Konuyu destekleyen benzer üslupta hadisler² de vardır; “Vasiyet edecek dünyâlığı bulunan müslüman bir kişiye, vasiyeti yanında yazılı bulunmadıkça, iki gece yatması câiz değildir” ihtârı gibi. Yine kısaca hatırlayacak olursak, vasiyeti yazıyla veya şahitlerle tespit etmek, bidâyette bir “dinî vecîbe” şeklinde vaz

* Yrd. Doç. Dr. Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İstanbul.

¹ Bakara 2/180; ayrıca Mâide 5/106: “Ey iman edenler! Birinize ölüm gelip çatınca vasiyet esnâsında içinizden iki adâlet sahibi kişi aranızda şahitlik etsin. Yahut seferde iken başınıza ölüm musibeti gelmişse sizden olmayan, başka iki kişi (şâhit olsun). Eğer şüpheye düşerseniz o iki kişiyi namazdan sonra alıkor, ‘Bu vasiyet karşılığında hiçbir şeyi satın almayacağız, akraba (menfaatine) de olsa; Allah (için yaptığımız) şahitliği gizlemeyeceğiz, (aksini yaparsak) bu takdirde biz elbette günahkârlardan oluruz’ diye yemin ettirirsiniz.”

² *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, Ankara 1987, haz. Kâmil Miras, VIII, 203.

edilmişti. Vasiyetin yazılı olduğu evrak ise mîras paylaşımında yegâne mürâcaat kaynağı durumundaydı.

Mîras hukuku ile ilgili hükümler sarâhat kazandıktan sonra da vasiyetnâme yazmak, hukûkî tarafı ayrı tutulmak kaydıyla, müslümanlar arasında güzel bir âdet olarak devam etmiştir. Ancak tabiatıyla vasiyetnâmelerin içerikleri de değişmiş ve çeşitlenmiştir. Yani vasiyetnâmeler artık sadece maddî mal varlığının taksimâtı ile sınırlı bir belge olarak kalmamış, vasiyet edenin din ve dünyâ görüşüne paralel olarak bir takım dinî ahlâkî telkinler ve tenbihler içeren metinler hâline gelmiştir. Dolayısıyla bu metinlerin muhâtap aldığı kesim de genişlemiş; vasiyetnâmeler, vasiyetini yazan kişinin sadece yakın akaraba ve dostlarını ilgilendiren bir mevkûte olmaktan çıkmıştır. İşte bu yönüyle vasiyetnâmeler, metni kaleme alan kişinin ifade kudretine bağlı olarak birer edebî metin kıymeti de kazanmıştır. Özellikle İslâmî Türk edebiyâtı alanında, örneklerinin çokluğundan da hareketle vasiyetnâmeler, ayrı bir edebî tür olarak değerlendirilmektedir.³

Edebî vasiyetnâmeler, daha doğru ifadeyle edebî metin hüviyetindeki vasiyetnâmeler konularına göre; dinî-tasavvufî, siyâsî, tıbbî ve özel vasiyetnâmeler olmak üzere dört kategoriye ayrılır.⁴ Bu tasnifi esas alacak olursak, sûfî muhitte kaleme alınan vasiyetnâmelerin, dinî-tasavvufî vasiyetnâmeler olduğunu söyleyebiliriz.

Sûfîlerin kaleminden çıkan vasiyetnâmeler, özellikle içerdikleri Kur'an ve Hadis kaynaklı tavsiyeler ve tecrübeye dayanan özlü sözler bakımından, edebiyatımızda daha yaygın bir tür olan ahlâk ve nasihat kitaplarına, yani nasihatnâmelere de benzemektedir. İki tür arasındaki muhtevâ yakınlığı biraz da bu tip metinlerin, "kalırsam nasihatim, ölürsem vasiyetim olsun"⁵ niyeti ile kaleme alınmasından kaynaklanmaktadır.

Meselâ Ferîdüddin Attâr (v. 618/1221)'a izâfe edilen *Pendnâme* adlı eser veya Nâbî (v. 1124/1712)'nin *Hayriyye'si*, Sünbülzâde (v. 1133/1718)'nin *Lutfiyye-i Vehbî* adlı eserleri nasihatnâme türünün akla ilk gelen örneklerindedir.

Dinî edebiyatımızda vasiyetnâme denildiğinde, edeben *Vedâ Hutbesi'*ni anmadan geçmek olmaz. Gerçi Cevâmiu'l-kefîm olan Peygamber Efendimiz'den sâdır olan her söz ve fiil, O'nunla alâkalı her mes'ele gibi, bütün tasniflerin fev-

³ Abdurrahman Güzel, *Dinî Tasavvufî Türk Edebiyatı*, Ankara 2006, s. 784-787.

⁴ Aziz Kılınç, *Türk Edebiyatında Vasiyetnâmeler*, Ankara 2006, s. 99-148.

⁵ Bu aynı zamanda bir siyâsî vasiyetnâme örneği olan bir kitap adıdır. bkz. Talat Asal, *Kalırsam Nasihatim Ölürsem Vasiyetim Olsun*, İstanbul 2003.

kindedir. Yine de hadis külliyyâtı içerisinde, esâsen bir hutbeler mecmûası olan⁶ *Vedâ Hutbesi'*ni, bir yönü ile Hz. Peygamber'in ümmetine vasiyeti olarak okumak herhalde yanlış olmayacaktır.⁷ Çünkü bu metin, binlerce ashabın şahsında ümmete ve insanlığa son sesleniştir, bir vedâ mesajıdır. Bu kutlu hutbeyi vasiyetnâme olarak görmek, meselâ en azından “insan hakları beyannâmesi” olarak tasavvur etmekten daha mûnis gelmektedir. Peygamberimiz'in vasiyetnâme türünü daha doğrudan temsil eden sözleri de mevcuttur. Bunlar arasında meselâ Hz. Ali'ye vasiyetleri, *Vasiyyetü'n-Nebî li Ali* başlığı altında toplanmıştır.⁸

Dinî-Tasavvufî Vasiyetnâmeler

Tarîkat muhitinde “vasiyetnâme” adıyla tanınan ve rağbet gören pek çok metin vardır. Bu metinlerin tespiti ve tasnifi henüz tamamlanmamış olduğu için bütün vasiyetnâme metinleri üzerinde ayrı ayrı durmak, maalesef imkân dahilinde değildir. O sebeple vasiyetnâme sâhibi büyük sûfilerden sadece birkaç ismi zikretmek ve vasiyetlerine çok kısa atıflarda bulunmak, konu hakkında az çok fikir verecektir:⁹

Meselâ büyük mutasavvıflardan Abdulhâlîk-ı Gocduvânî (v. 1180), vasiyetnâme yazan sûfilerdendir ve vasiyetinin özü, “Kalbe dolarak kalbi meşgul eden her şeyi kalpten çıkarıp atmak ve kalbi dâimâ Allah Teâlâ ile meşgul etmek” üzerinedir. Hz. Mevlânâ'nın hayli muhtasar olan vasiyetnâmesi, “Az yemek, az uyumak, az konuşmak, namaza devam etmek...” tenbihâtıyla başlamaktadır. Meselâ XIII. asır mutasavvıflarından Şeyh Safî vasiyetnâmesi daha geniş kapsamlı olup Alevîlik ve Bektâşîlik'in erkânına temel teşkil eden bir metindir. Şeyh Edebalı'nın, “Oğul, insanlar vardır şafak vaktinde doğar, akşam ezânında ölürlük” cümlesiyle başlayıp devam eden vecîz vasiyetnâmesi, diğerlerine göre daha şanslı bir metin olup cümlelerin mâlumudur.

Doğrudan vasiyetnâme adını taşımasa da bu maksatla yazıldığı bilinen metinler de vardır. Meselâ Hacı Bektâş-ı Velî'nin *Kitâbü'l-Fevâid* adlı eseri böyledir ve şu cümlelerle sona erer: “Fıkıh ve hadis öğreniniz. Câhil mutasavvıflardan

⁶ H. Ahmet Özdemir, “Son Peygamber'in (S.A.V.) Son Mesajı Olarak Veda Hutbesi”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, cilt: V, sayı: 1 (2005), s. 106, 109.

⁷ Bu başlığı taşıyan bir kitap da vardır: Faruk Hamâde, *el-Vasiyyetü'n-Nebeviyye li'l-ümme'ti'l-İslâmiyye fi hacceti'l-veda'*, Beyrut 1992.

⁸ Türkan Akkurt Kabanka, *Efendimizin Dilinden Hz. Ali'ye Öğütler: Vasiyyetü'n-Nebî li Ali*, İstanbul 2009.

⁹ Bu kısım büyük ölçüde Aziz Kılınç'ın, *Türk Edebiyatında Vasiyetnâmeler* (Ankara 2006) adlı eserinden istifadeyle hazırlanmıştır.

olmayınız. Namazı cemâatle edâ ediniz. Şu şart ile ki imam ve müezzîn olmayınız. Hiçbir vakit tâlib-i şöhret olmayınız...”

Bir diğer isim XVI. asrın sûfî âlimlerinden Balıkesirli İmam Birgivî’dir. *Vasiyetnâme* adlı eseri oldukça meşhur olup pek çok şerhi vardır. Fakat bu kitap bir vasiyetnâme olmayıp esasta namaz ve temizlik konusunu işleyen bir akaid ve ahlâk kitabıdır. Bu eserin hâricinde Birgivî’nin husûsî vasiyetlerinin yer aldığı başka bir kitapçık daha vardır. Burada Birgivî kendi vefâtı esnâsında ve akabinde yapılmasını istediği şeyleri sıralamaktadır. Bugün de yabancı olmadığı bu talepler arasında meselâ; “Çoluk çocuğuma vasiyetim olsun ki üzerime sesli ağlamasınlar... Sevâbını rûhuma hediye etmek üzere sadaka versinler... Duâ ederken beni hatırlasınlar, unutup gitmesinler...” vb. samîmî cümleler yer almaktadır.

Vasiyetnâme yazmayı ziyâde önemseyen bir başka sûfî, Mehmed Emin Tokâdî (v. 1745)’dir. Hattâ bu zâtın her sene bir vasiyetnâme yazdığı veya vasiyetnâmesini her sene yenilediği nakledilmektedir. Tokâdî hazretleri vasiyetnâmesinde, diğer örneklerden farklı olarak şöyle bir konuya yer vermiştir. Vefâtından sonra kendisini tanıyan insanların hakkında ne konuşacaklarını tahayyül eden Tokâdî, bu konuyu vasiyetine şu cümlelerle taşımıştır: “Bu hakîri bilenler ya hayr ile yâd idüp eyü şehâdet iderler veya bed-gûyluk idüp hakkımda nâma’kul sözler söylerler. Anlar ki bilüp hayr ile yâd iderler; evliyâullâhdandır. Zîra bu hakîri kendi sıfatları ile sıfatlayup hayr ile yâd iderler, benim katımda ol kimesneler velîdür. Ve şol kimseler hakkımda nâ-lâyık söz söyleyeler. Anlar dahi eshâb-ı firâset ve sâhib-i keşflerdür ki Hak teâlâ anları benim hâlîme muttâlî itmişdür. Anlar dahi evliyâullâhdan olduğu ma’lûmdur.”

Birden fazla vasiyet yazan sûfilerden bir diğeri, Erzurumlu İbrahim Hakkı (v.1780)’dir. “Vasiyetnâme-i Hakkı” başlığını taşıyan manzûm bir vasiyeti şu beyitle başlamaktadır:

Gönül yap hâtırın hoş tut sakın incitme bir cânı

Ki her kim her kime her ne eder kendi bulur ânı

Aynı konuyu bir başka beytinde “cân” kelimesi etrafında, kelimenin pek çok anlamına dokunarak işlemektedir:

Güzel söz söyle halka, yüzde gaybımda senâ eyle

Bu boş kümbetde cân di cân işit, bul cânıda cânânı

Vasiyetnâmesini okuyabildiğimiz bir başka sûfî şâir, Niğde'nin Bor kasabasında doğup orada vefat eden Ahmed Kuddûsî (v. 1769)'dir. Vasiyetnâmesinde yer alan son derece tabî ve insânî şu talebi pek hoştur: "...Ve kefenimi Niğde bezinden sarın, cesedime ve kefene yazı yazmayasız, ta'zîmin hilâfıdır. Ve kabirde Kur'ân'ı çok okuyup cemâat-i müslimîni tenfir itmen. Rabbim tebâreke ve teâlâ benden râzı olur ise üç ihlâs-ı şerîf kifâyet ider."

Bu tür vasiyetnâmelerin çok sayıda örneği mevcuttur ve galiba devran döndükçe de yazılmaya devam edecektir. Meselâ yakın dönemden merhum Necip Fâzıl'ın vasiyeti, özellikle cenâze merasimine dair direktifleri hatırlanacak olursa... Cenâzesinde merasim veya daha doğru ifadeyle "tören" istemeyen Necip Fâzıl, "bir muziplik zuhûr edecek olursa" diye ikaz etmektedir dostlarını, beni sevenler ne yapacağını bilir: "Çiçekler çamura ve bando yüz geri koğuşuna..." Necip Fâzıl'ın vasiyetinde yer alan en samîmî ricâlarından biri de şahsî ibâdetleriyle ilgilidir. Dâvâyâ hizmetinin geçtiğine inanan herkesin onu adına bir günlük kazâ namazı kılması, bir gün oruç tutması ve en aşağı yüz kelime-i tevhid okumasını istemektedir. "Yetmiş bine dolması lâzım" diye de ilâve etmiştir.

Esâsen vasiyetnâme tertip etmek âdeti ne kadar yaygın ise bu metinleri okuma isteği de biraz tecessüs, merak duygusu ile ilgili olduğu için, o derece fazladır. Dolayısıyla bu yolda bazı sevimli sahetkârlıklar da yapılmıştır. Meselâ kim olduğunu bilmediğimiz, fakat kendisini Hz. Peygamber'in türbedârı olarak tanıtan Şeyh Ahmed adlı bir şahsın düzmece vasiyetnâmesi, bu türden oyunlara güzel bir örnektir. Hz. Peygamber'den rüyâda aldığı bilgileri, daha doğrusu bir takım kehânetleri O'nun vasiyeti gibi nakleden Şeyh Ahmed, metnin sonuna gûyâ Peygamberimiz'in lisânından, "Kim bu vasiyetnâmeyi tutmaz ise Müslüman değildir. Ana şefâatim yokdur. Hasta olsa hâlini sormak câiz değildir" şeklindeki tehdit cümlelerini de eklemiştir. Bu sebeple olacak kütüphânelerde Şeyh Ahmed vasiyetnâmesinin yazma ve matbû pek çok nüshası vardır.¹⁰

Doğrudan vasiyetnâme adıyla yazılmasa da bazı din ve tasavvuf büyüklerinin sözleri veya eserlerinde yer alan cümlelerin derlenmesiyle sonradan oluşturulan vasiyetnâme metinleri de mevcuttur. Meselâ Hz. Ali'nin ve İbn Arabî'nin vasiyetleri bu şekilde, sonradan oluşturulmuş vasiyetnâmelerdir.

¹⁰ Diyânet İşleri Başkanlığı bu vasiyetnâme hakkında bir eleştiri kitapçığı yayımlamıştır. Bkz. Yusuf Ziyaeddin Ersal, *Şeyh Ahmed Vasiyetnâmesi'nin Tenkidi* (sadeleştiren. Talat Karaçizmeli), Ankara 1982.

Sivâsîler âilesine baktığımızda, Şems-i Sivâsî'nin doğrudan vasiyetnâme muhtevâsında bir eseri mevcut değildir. Fakat onun meselâ tasavvufî konuları ele aldığı *İrşâdü'l-Avâm*¹¹ adlı manzûm eseri ile *Menâzilü'l-Ârifin* adlı eseri, vasiyetnâme olmasa da nasihatnâme sayılabilir.¹²

Abdülmecîd Sivâsî'nin, *Pendnâme* adıyla da bilinen bir nasihatnâmesi mevcuttur.¹³ Ahmed Sûzî'nin de *Pendnâme* adında bir manzûmesi vardır. Fakat ayrıca bir vasiyetnâme de kaleme almıştır. Şu halde iki tür arasında temelde benzerlikler bulunsa da teferruatta ayrılmaktadırlar.

Sûzî'nin Vasiyetnâme'si

Vasiyetnâmeler, ekseriyetle “hüner göstermek” iddiâsından uzak oldukları için samîmî bir üslupla kaleme alınır. İçtenlik ve orijinallik konusunda diğer edebî metinler için aynı şey söylenebilir mi? Aynı kültür ortamında aynı dil malzemesini kullanarak husûsî ve farklı bir eser ortaya koymak gerçekten kolay değildir. Maksadını aşan bir genelleme olarak görülmeyecekse eğer, meselâ Şems-i Sivâsî ile Sûzî-i Sivâsî'nin şiirleri arasında, aradan geçen iki asırdan fazla zamana rağmen çok belirgin farklar görülmez. Çünkü her iki muhterem isim aynı tasavvufî çizgide, benzer neşve ile şiir söylemişlerdir. Dolayısıyla bir sanatkârın sadece ilmî ve edebî eserlerine bakarak şahsiyeti hakkında tatminkâr bilgi sahibi olma imkânımız yoktur.

Bizim kültürümüzde “günlük tutma” veya “hâtırât yazma” geleneği de yaygın değildir. İncancımıza göre hepimizin hâtırâtı, kirâmen katibîn melekleri tarafından yazılmaktadır ve âhirette okunacaktır. Hâtırât konusunda görülen ihmâl veya tedirginlik, vasiyetnâme yazmak konusunda şükür ki geçerli olmuştur. Böylece bir sanatkârın elinden çıkan vasiyetnâmeyi okuduğumuzda, yazarı hakkında başka kaynaklarda bulunma ihtimâli zayıf olan husûsî bilgilere ulaşma şansımız bulunmaktadır. Aynı şekilde, vasiyetnâmelerin satır aralarında, yazarın kişinin iç dünyâsına dair ipuçları yakalamak da mümkündür. Bu yönüyle vasiyetnâmeler, özellikle dinî-tasavvufî muhitte yazılanlar, tasavvuf ve

¹¹ Eser Hüseyin Akkaya tarafından neşredilmiştir. (*Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011, cilt: VII, sayı: 2 (2003), s. 1-30.

¹² Hasan Aksoy, “Şemseddin Sivâsî Hayatı Eserleri ve Mevlid'i”, *İlim ve Kültür Tarihinde Sivâsîler*, Ankara 2011, s. 154.

¹³ Fakat bu kitapçık, İmâm Âzam'ın talebesi Ebû Yûsuf'a yaptığı nasihatların tercümesinden müteşekkil küçük bir risâledir. Cengiz Gündoğdu, “Sivas'tan Doğan Bir Şems-i Ma'nâ: Sivâsiyye Yolu'nun Bânisi Abdülmecîd Sivâsî”, *İlim ve Kültür Tarihinde Sivâsîler*, Ankara 2011, s. 213.

edebiyat tarihine ilk elden bilgi sağlayan birer vesîka değerindedir. Ahmed Sûzî'nin vasiyetnâmesi de böyledir.¹⁴

Metin, mektup yazar gibi, muhtemelen planlanmadan yazılmıştır. Bazı kısımlarda cümleler tamamlanmadığı gibi pek çok cümlesinde sebepsiz takdîm te'hîrler vardır. Bu mektubun muhâtapları metnin baş kısımlarında, “evlâdlarım, evlâd-ı ma'nevîmiz halîfelerimiz, birâder efendi-zâdeler” sözleriyle tâyin edilmiştir. Zâten Sûzî'nin evlâdı yoktur. Burada zikrettiği kişiler, halîfeleri, müritleri ve akrabaları olmalıdır. Her yeni konuya başlarken onlara, “canlarım” hitâbıyla, bazen de “nûr-ı aynlarım” şeklinde, konuşur gibi seslenir.

Vasiyetnâmeler, yazar kişinin hayâta ve özellikle ölüme bakışı, öncelikleri, ölümü karşılama ve kabullenme hâli hakkında da fikir vermektedir. Sûzî'nin *Vasiyetnâme'* sine bu dikkatle bakıldığında şu hususların öne çıktığı görülmektedir:

Besmele, hamdele ve salveleden sonra Sûzî, vasiyetine ölümün kaçınılmaz olduğunu söyleyerek başlar. Ölümü, gayet sıcak ifadelerle anmakta, meselâ; “Her nefis ölümü tadacaktır” âyetini, “ölüm şerbetini içmek” şeklinde açmaktadır. Bir başka yerde ölümü, “rûh kuşunun kafesten ayrılması” istiâresiyle anmaktadır.

Vasiyetnâme' den, Sûzî'nin hâl-i sekerâtını; Kur'an tilâveti, zikrullâh ve ilâhîler eşliğinde Azrâil'i karşılamak şeklinde bir mizansenle kurguladığı anlaşılmaktadır. Ölüm ânına dâir hayli talebi vardır. Her şeyden evvel o anda ilâhî okunmasını istemiş; hattâ ilâhîyi de belirlemiştir. Buna göre, son nefesini vereceği saatlerde, yüzünün zikirhânedede bulunan sakal-ı şerîfe çevrilmesini arzu etmektedir. Bu sırada duruma göre, Kur'ân-ı Kerîm ve zikrullâha ilâve olarak, büyük cediti Şemseddîn Sivâsî'nin;

Sâkıyâ gel beni hayrân eylegil

Ben garîbem aşka mihmân eylegil

beytiyle başlayan ilâhîsinin okunmasını istemektedir. Yine kendi tâbiriyle, “va-
kit kalırsa”, kelime-i tevhîdler arasında ve kendi kulağı işitecek kadar kısık sesle bu defâ;

N'oldu yine zâra düştün n'eyleyeyim gönül seni

Bir onulmaz kâra düştün n'eyleyeyim gönül seni

¹⁴ Bu kısım büyük ölçüde, “Ahmed Sûzî'nin Vasiyetnâmesi”, (*Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011, cilt: XV, sayı: 2, s. 173-200.) başlıklı makalemizden istifâdeyle hazırlanmıştır.

beytiyle kendi ilâhîsinin, güzel bir sesle okunmasını istemektedir. *Vasiyetnâme'*nin başından sonuna kadar, güzel ses ve mûsîkî konusu, husûsen vurgulanmıştır. Bu konudaki tenbihâtlarında, “dertli dertli ince sadâ ile” veya “güzel kırâat ile”, “güzelce sadâlar ile” ve “güzelce edâ yanık yanık sadâ ile” şeklinde tâbirler vardır. Israrlı olduğu bir diğer husus, güzel koku meselesidir. Hemen her fırsatta buhur, tütsü, öd ve anber yakılmasını hatırlatmıştır.

*Vasiyetnâme'*deki sıralama esas alınacak olursa, Sûzî'nin ilk isteği, Şems-i Sivâsî türbesinde sırlanmaktır. Bu konudaki taleplerini, kabrinin geniş kazılmasından çevre düzenlemesine kadar hayli tafsilatlı şekilde yazmıştır. Türbenin bakımı ve temizliği konusundaki tenbihâtları arasında özellikle türbe kandiline vurgu yapmıştır. Kandilin yağı, yani masrafı konusunda cömert olunmasını ister. “Mevlâ onların çerâğlarını kesmez yine gönderir” diyerek dostlarını bu konuda tevekküle dâvet eder.

Özel vasiyetnâmelerde yer alan gasil, techîz ve tekfîn konusundaki husûsî istekler de Sûzî'nin *Vasiyetnâmesi'*nde önemli yer tutmaktadır. Son hizmetlerin nasıl yapılacağını tafsilatıyla anlattıktan sonra Sûzî, bu hizmetleri gören kişilere verilecek ücretleri tek tek belirtmiştir. Bir de sadaka konusu Sûzî'de, hemen bütün taleplerinin önüne geçmiş durumdadır. Metnin tamâmında, “nevr ü niyâz” kelimelerini kullanarak, hemen her fırsatta ısrarla sadaka verilmesini telkîn etmektedir.

Esâsen *Vasiyetnâme'*nin bütünü, ayrıntılar bakımından hayli zengindir. Meselâ kabir ziyâreti bahsinde Sûzî, kendi kabrinin de ziyâret edilmesini ihsâs etmektedir. Ancak bu hatırlatma ile iktifâ etmemiş, kabrini ziyâret edenlerin okuyacakları duâları dahi kaydetmiştir: “Fâtiha-i şerîfe, üç İhlâs-ı şerîf ve tevhîd-i şerîf.”

Sûzî, vefatından sonra okunacak Kurân ve tevhîd hatimleri ile yapılacak duâlar için de âdetâ yedi günlük bir program çıkarmıştır:

“Ve yedi gün kâh sabahla ve kâh akşamdan sonra balmumları yanıp bizim hücreye muhibler ile cem' olup bir aşr-i şerîf yâhud bir hatm-i hâce vaktine göre üç İhlâs-ı şerîf, vâfir kelime-i tevhîd ile okunup duâlar olunup evvelâ Hazret-i Pîr efendimiz ve bu âsitânededen geçen azîzân, dervîşân, hâdimân ve bu hakîr mücrim Sûzî'nin isimleri yâd olunup ervâhları şâd oluna.” *Vasiyetnâme'*de tâziye kabulünden helvâ ikrâmına kadar, cenâze uğurlama âdâbına dair her konuya temas etmiştir. Bu yönüyle *Vasiyetnâme*, devrin âdetleri konusunda da bir rehber niteliğindedir.

Vasiyetnâme' den anlaşıldığı kadarıyla Sûzî, çok varlıklı bir kimse değildir. Ancak ayrıntıcı ve hakperest bir kişiliğe sahiptir. Bütün kişisel eşyalarını tek tek zikrederek, bunların taksîmâtı konusunda herhangi bir münâkaşaya mahal bırakmamıştır. Bu özel eşyalar, odasında bulunan halı, seccade, kilim, yer yatağı, yorgan, yastık, minder şeklinde sıralanmaktadır. Bunlardan bir kısmını vakfettiğini söylemiştir. Bir kısmını ise isimlerini zikretmek sûretiyle hizmetinde bulunan dervîşâna hibe edilmesini istemiştir. Bu listede kıyafetleri, dolabının çekmecelerinde bulunan saat, tesbih, şeker, şerbet, yağ, anber ve hattâ ilâçlar bile yer almaktadır. Her birinin teslim adresleri tespit edilmiştir. Ancak cihâz-ı tarîkat olan “abâ hırka, elifî hırka, tâc-ı şerîf ve siyah post” için ayrı bir şerh düşerek bu emânetlerin muhafazasını ve bâzen “ziyâret edilmesini” tenbîh etmiştir.

Sûzî'nin vasiyetinde yer alan bir diğer konu, odasındaki kütüphânedir. Kitaplarını vakfettiğini söyleyen Sûzî'nin öncelikli isteği, kitapların okunması yönündedir. Kitapların kayıt altına alınmasını ricâ ettikten sonra, alıp okumak isteyenlerin kesinlikle geri çevrilmemesini söyler. Ancak ödünç kitap almak isteyenlerin güvenilir olup olmadıklarına dikkat edilecektir. İtimat telkin etmeyen okuyuculara kitaplar, ancak rehin karşılığı verilecektir. Her hâlükârda bu alışverişin yazıyla kayıt altına alınmasını tavsiye etmektedir. Kütüphâne bahsinde kendi kitaplarını da ismen zikretmiş ve bu kitapların okunmasını ve okutturulmasını istemiştir:

“Kitaplar vesâir nutuklarımız, cümlenize mahsûs vesâyâmızdır ve nutk-ı pîrânemizdir. Bunları elden bırakmayıp terk etmeyip attırmayıp okuyasız ve dervîşlerden ekserisine tedârik edip yazdırıp tenbîh-i te'kîd edip okutturunuz.”

Vasiyetnâme' de titizlikle işlenen bir konu da, âilenin tasarrufu altında bulunan çeşme ve kuyulardır. Söz konusu suların gelirlerinin hak sahiplerine dağıtılması ve bakımları konusunda hassâsiyetle durmaktadır. Çeşmelerin ve kuyuların isimleri ve hak sâhipleri tek tek zikredilmiş, suların taksîmâtı meselesinde adâletli davranılması ısrarla tavsiye edilmiştir. Âile hayrâtı olan çeşmelerin temizliğine özen gösterilmesi, tâmirât işlerinin ihmâl edilmeyip bu işle ilgili kişilerin görevlendirilmesi ve onların da emeklerinin karşılığının verilmesi ayrı ayrı hatırlatılmaktadır.

Husûsî vasiyetleri dışında Sûzî, âsitâne postnişîni olmasından kaynaklanan bir gayret ve hassâsiyetle, dervîşlik âdâb ve erkânına, âyinler sırasında dikkat edilmesi gereken inceliklere, dergâha gelip gidenleri karşılama biçimine, dervîşlerin birbirleriyle olan münâsebetlerine dair hemen her konuda yeri geldikçe öğretici uyarılarda bulunmuştur.

Vasiyetnâme' den, dergâhın âyin günleri veya gecelerinin pazartesi ve cuma olduğu anlaşılmaktadır. Sûzî, pazartesi gecesini Kâdirî usûlüne, cuma gecesini Halvefî usûlüne göre âyîn icrâ edilmesini vasiyet etmiştir. Fakat daha mühimi, âyinlerin sonundaki duâda, Hz. Peygamber'den itibâren isimleri zikredilecek olan din ve tarîkat büyüklerinin hangi sırayla ve hangi sıfatlarla sıralanması gerektiğini tek tek yazmıştır. Sanki her âdeti sağlam bir forma kavuşturmak istemiştir. Bu yönüyle *Vasiyetnâme*, tasavvuf ve tarîkat tarihi için belge hüviyeti taşımaktadır.

Vasiyetnâme içerisinde pek çok yerde, miktarlarını da zikretmek sûretiyle sadaka dağıtılmasını istemektedir. Metnin sonuna doğru, söz konusu paranın kaynağını da göstermiştir. Annesinden kalan bir sepet içerisinde, otuz mahmûdiye altını vardır. Bütün masraflar bu paradan karşılanacaktır. Sadaka yerlerinin ve miktarlarının yanlış anlaşılmasını önlemek maksadıyla veya yanlış anlaşılmaya bir tedbir olmak üzere, metnin sonuna bir de masraf listesi ilâve etmiştir.

Vasiyetnâme, bir duâ ile son bulmaktadır. Duâdan önce Sûzî, vasiyetlerinin yerine getirilmemesi ihtimâline binâen muhâtaplarını, "Eğer muhâlif bulunursanız sonra huzûr-ı Bârî'de ve erenler beyninde mahcûb olursuz" cümlesiyle, zarîf ve te'sirli bir üslupla ikaz etmektedir.

SÛZÎ'NİN MESNEVÎLERİ

Alim YILDIZ*

XVIII. yüzyılın sonu ile XIX. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan Ahmed Sûzî, Halvetî geleneği sürdüren mutasavvıf bir şairdir. Hac ziyareti ve öğreniminin bir süresi dışında Sivas'ta yaşayan Sûzî, 65 yıllık ömrünü ilim öğrenme ve öğretmeye adanmıştır. Büyük dedesi Şemseddin Sivasî'nin Sivas'ta kurmuş olduğu Halvetiyye dergâhında postnişinlik görevinde bulunan Sûzî, çok velud şair ve müellifler yetiştiren bir aileden geliyor olmasıyla, tasavvufî bir gelenek içerisinde doğmuş ve kendisi de bu geleneği devam ettirerek önemli eserler kaleme almıştır.

Biz burada mesnevi nazım şekliyle kaleme aldığı, edebiyat tarihimiz açısından da önemli olan üç eserinden *Abdulvehhâb Gâzî Menkıbesi*, *Pendnâme* ve *Süleymanname*'den bahsedeceğiz.

Şairin *Süleymânâme* isimli mesnevîsi edebiyatımızda örneği az olan Hz. Süleymân kıssasına ait önemli bir eserdir. Sivas'ın manevî önderlerinden olan Abdulvehhâb Gâzî ile Ahmed-i Turan Gâzî'yi de konu edinen *Abdulvehhâb Gâzî Menkıbesi* de menakıbnâme türü için aynı derecede önemlidir. Birçok mutasavvıf şair tarafından kaleme alınan Pendnâme, şairin kalem oynatmış olduğu edebi tür yönüyle dikkat çekicidir.

1. Abdulvehhâb Gâzî Menkıbesi

Bu eserin iki nüshası bulunmaktadır. Bunlardan biri Süleymâniye Kütüphanesi, H. Şemsi-F. Güneren Bölümü no: 11, 111b-114b varakları arasındadır. Diğer nüsha ise bir hat levhası şeklindedir ve Sivas, Yukarı Tekke'deki Abdulvehhâb Gâzî Camii'nin içerisinde, batı duvarında asılıdır. Hat levhası olarak düzenlenen bu nüsha İbrahim Yasak tarafından yayımlanmıştır¹.

* Prof. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

¹ Bkz. İbrahim Yasak, *Sivas Yatırları ve Abdulvehhab Gazi Hazretleri*, Sivas 2010, s. 39-46.

Hız. Peygamber'in sancaktarlarından biri olduğu düşünölen Abdulvehhâb Gâzî'nin menkıbesini anlatan ve aruzun *Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün* kalıbıyla kaleme alınan bu eser, 89 beyitten oluşan bir mesnevîdir.

Ahmed Sûzî, kaleme almış olduğu bu menkıbenin Şemseddin Sivasî'den nakledildiğini bildirerek eserine başlamaktadır. Bu mesnevîye göre Abdulvehhâb gençlik döneminden itibaren Hız. Peygamber'in yanında bulunmuş ve onunla birlikte birçok savaşa katılmıştır. Bu savaşlar sırasında kendisine sancak verilmiş ve birçok kişi kendisi için "Allah ömrünü artırsın" duasında bulunmuştur. Bu dualar bereketiyle uzun bir ömür sürmüştür.

Bir gün Hız. Peygamber'in, arkadaşlarıyla otururken "Gördüğünüz güzel ve acayip şeyleri anlatın." demesi üzerine Abdulvehhâb ayağa kalkarak, "İran coğrafyasının tamamını gezdim. Şehir ve beldelerini seyrettim." diyerek bu diyarın güzelliklerini anlatmıştır. Sonunda da bu diyarın tek aybının, burada yaşayan insanların Müslüman olmamaları olduğunu ifade ederek, "O yer bizlere nasib olsa ve İslam askeriyle dolsa." demiştir.

Bunun üzerine, Hız. Peygamber, Allah'a dua ederek, o diyarın ümmetine nasib olmasını ister. Bu duanın hemen akabinde Cebrail gelerek, Hız. Peygamber'e duasının kabul olduğu ve o diyarın Müslümanlarca doldurulacağı müjdesini verir.

Cebrail ayrıca, Hız. Peygamber'in vefatından iki asır sonra Malatya şehrini kendisine ikamet tesis edecek olan Cafer adında mert bir mü'minin birçok belde ve şehri fethedeceği müjdesini de verir. Sahabe bu habere çok sevinirken Abdulvehhâb, Hız. Peygamber'e sahabeden birinin o döneme yetişip yetişmeyeceğini sorması üzerine Cebrail, soruyu soranın o vakte ulaşacağını söyleyerek, Hız. Peygamber'den, ona tavsiyede bulunmasını ister.

Hız. Peygamber'in vefatından iki asır sonra Abdulvehhâb, Cafer'i bularak, kendinse verilen emaneti ona teslim eder ve Cafer'le birlikte birçok savaşa katılır.

Cafer, bir gün Sivas yakınlarında yaptığı bir savaşta Ahmer isimindeki düşmana galip gelerek onun Müslüman olmasını sağlamıştır. Ahmer, Cafer'e Battal, Cafer de Ahmer'e Ahmed-i Turan lakabını verir ve birlikte birçok gazaya katılırlar.

Birçok gâzînin şehid olduğu şiddetli bir savaş sırasında Abdulvehhâb ve Ahmed-i Turan da şehit olmuşlardır. Ahmed-i Turan'ın naaşını Soğuk Ilica yanındaki bir kayanın üzerine defnederler. Suya düşmüş olan Abdulvehhâb Gâ-

zî'nin naaşı suyla birlikte Sivas yakınlarına kadar gelmiş ve uzun bir müddet kumların altında kalmıştır.

Bir azizin rüyasına giren Abdulvehhâb, o kişiye kendisini kumların içersinden çıkarması talebinde bulunur. O kişi de sabah olduğunda arkadaşlarıyla birlikte giderek Abdulvehhâb'ın naaşını oradan çıkararak bir kayanın üzerine defnedirler. Daha sonra kabrin üzerine bir türbe yaptırarak üzerine de bir alem korlar. Bundan sonra Müslümanlar burayı ziyaretgâh haline getirirler ve insanlar bir ihtiyaçları olduğunda buraya gelerek dua ve niyazda bulduklarında ihtiyaçları zâil olur. Bazı hükümdarlar da buraya büyük bir önem vermişlerdir

1160 (1747) yılının sonunda, Sultan Mahmud devrinde dönemin Sivas valisi olan Zaralızade Mehmed Paşa, bu türbeye büyük bir ehemmiyet vererek, güzel bir şekilde tamirini yaptırmış, kabrin etrafını demir parmaklıkla çevirtmiştir. Kapısını saf gümüşten yaptırdığı gibi kubbe ve mezarın üzerindeki örtüyü de yenileyerek vakfı ihya etmiştir. Vali ayrıca, türbenin kubbesini de kurşunla kaplattırılmış ve beş vakit ezan okunabilmesi için yüksek bir minare yaptırmıştır.

Hoca Zeynel suyunu getirtmiş ve ziyarete gelenlerin su ihtiyacını da karşılamış olan vali, türbenin ön tarafına bir mesken yaptırarak burayı müstahkem bir hale yetirmiştir.

Ahmed Sûzî, bundan sonraki beyitlerde, türbe için yaptıklarından dolayı vali Zaralızade Mehmed Paşa'ya hayır duada bulduktan sonra Allah'a yakararak kendisi için de hayır dua talebinde bulunmaktadır.

Süleymâniye nüshasının sonunda tarih kaydı ve müstensih ismi bulunmamaktadır. Sadece bazı beyitlerin öncelik ve sonralık açısından farklı olduğu görülen hat levhası şeklindeki ikinci nüshada ise 1280 (1863) tarihi ile es-Seyyid Muhammed el-fezyi min telâmîz-i es-Seyyid İbrâhîm Latîfî kaydı bulunmaktadır. Ahmed Sûzî'nin diğer eserlerinde olduğu gibi bu menâkıbnâmede de aruz kusurları bulunmaktadır².

2. Pendnâme

Ahmed Sûzî'nin Pendnâmesi mesnevî nazım şekliyle kaleme alınmış 95 beyitlik bir eserdir. Şair eserine klasik mesnevîlerde adet olduğu üzere besmeleyle "Hudâ ismiyle" başlar. Allah'ı bir, Rasulü'nü hak tanımak gerektiği ifade olunduktan sonra Dört Halife'ye ve Hz. Peygamber'in ashâb u âline salât ü selâm

² Menkıbe metni için bkz. Alim Yıldız, *Ahmed Sûzî Hayatı ve Eserleri*, C.Ü. Yayınları, Sivas 2011, s. 24-31.

getirerek nasihatlere başlanmaktadır. Eserin tamamında bir mü'minin özellikle de tarikat yoluna giren bir müridin dikkat etmesi gereken hususlara değinilerek, çeşitli tavsiyeler verilmektedir. Bu tavsiyeler şöyledir:

Şeriati ehil olan kimselerden öğrendikten sonra tarikat yoluna yelten. Farz, vacip, sünnet ve âdâba dair bilgi sahibi ol. Beş vakit namazı vaktinde ve sünnete uygun olarak kıl. Haram ve mekruhlardan kaçın. Dininin sağlam olmasını istiyorsan biraz akâid (inanç esasları) öğren.

Bütün bunlarla dış görüntün (zâhirin) aydınlanmış olur fakat içini (bâtınını) bunlar temizleyemez. Bâtın ilmi için mürşit şarttır. Öncelikle bir mürşit bul ve ona içten bağlanarak hizmet eyle. Söylediğin her sözü canının cevheri kabul et. Onun emrine göre hareket et ki insanların en üstünü haline gelesin.

Cihâdı kendi nefsinle yap. Nefsinin isteklerine uyma ve onun isteklerinin tersine hareket et.

Gazab ve kibirden uzak dur, yumuşak huylu ol. Kini, çekememezliği ve düşmanlığı terk et. Dostlarına lütufta bulun. Kendini herkesten daha aşağıda gör. Tarikat kardeşlerine hürmet eyle. Çünkü bu tür kardeşlik nesep kardeşliğinden daha önceliklidir. Nesep kardeşliği aynı ana ve babadandır fakat bu tür kardeşlik Âdem peygamberdendir. Kan kardeşliği dünya işinde, tarikat kardeşliği ise Mevla yolunda muhteremdir.

Büyüklere karşı edep dışı hareketlerden sakın, küçüklere karşı da gereği gibi davran. Herkes için hüsn-i zanda bulun, karıncayı bile hor görme.

İnsanların ayıplarını gizle. Bir ayıp ve kusur gördüğünde onu önce kendi nefsinde araştır.

Kahrı da lütuf da olsa olan her şeyi Allah'tan bil. Çünkü yapan da yıkan da meydana getiren de Allah'tır.

Sükûtu tercih et. Ben bilirim diyerek çok konuşup ahmak durumuna düşme. Çünkü çok bilen çok yanılır. Az konuşan ise yücelik ve şöhrete kavuşur.

Günlerini Allah'ı anmakla geçir, abes şeylerle uğraşma.

Az uyu, az ye, az iç. Çünkü bu, tarikat ehlinin sünnetidir. Yağlı-yavan ne yersen ye ama mutlaka Allah'a şükret. Allah'a yakın olmak istiyorsan güneş battıktan sonra yiyip içmeyi bırak. Çünkü bu durum gönül aynanın paslanmasına neden olur. Geceleri çok uyuma. Seher vakitleri mutlaka kalk ve el açıp Allah'a yalvar. Seher vakti, sâlikin derdinin dermanı, hastanın Lokman'ıdır. Mutluluk hazinesi seher zamanı bulunur ve o vakitte Allah'ın lütuf ve rahmet kapı-

ları açılır. Can tahtı seherde süslediği için Gönül sultanı da o süslenen tahta o vakitte gelip oturur.

Her ne derdin ve sıkıntın varsa dermanını Allah'tan iste. Kullardan hiçbir şey isteme çünkü o da sen ve bütün insanlar gibi sıkıntı sahibidir.

Diyeceğin her ne söz varsa bütün bunları Allah'a arz et. Fakat o dergâha mürşitsiz gidilmez. Çünkü "önce yoldaş sonra yol" dur. Ancak mürşidin vâsıtasıyla murâdına kavuşursun. Eğer yolculuk mürşitsiz olsaydı Hz. Musa hiç Hı-zır'a ihtiyaç duyar mıydı?.

Bütün bu tavsiyelerden sonra Sûzî kendi acziyetini ortaya koyarak duaya başlıyor. Günahkâr, âciz, mücrim bir kul olduğunu ve yüce dergâha yöneldiğini ifade ederek başışlanma diliyor.

Bu pendnâme-yi okuyan herkesten kendisi için dua talebinde bulunuyor ve kendisine dua edeceklere dua ediyor³.

3. Süleymânnâme

Ahmed Sûzî'nin Süleymânnâme ismini taşıyan bu mesnevîsi toplam 533 beyitten meydana gelmektedir. Tek nüshasını tespit edebildiğimiz bu eser Süleymâniye Kütüphanesi, H. Şemsi, F. Güneren Bölümü No: 25'te kayıtlıdır. 86-114 sayfaları arasında bulunan bu eser Ahmed Sûzî'nin matbu Divanı (192 sayfa), Kasîde-i Bürde Tercümesi (yk. 1b-13b), Vasiyetnâmesi (1-20), Şemseddin Sivâsî'nin Süleymâniyye (1-85) isimli (bu nüshada Süleymânnâme ismi kullanılmaktadır) mesnevîsinin bir araya getirilip ciltlendiği bir mecmua içerisinde-dir. Farklı eserlerin bir araya getirilmesi nedeniyle mecmuadaki eserler bir bütün olarak değil de ayrı ayrı sayfalandırılmıştır. Mecmua içerisinde yalnız Şemseddin Sivâsî'nin Süleymâniyye'si ile Ahmed Sûzî'nin Süleymânnâme'si birbirini takip eder şekilde sayfalandırılmıştır. Bunlarda da varak numarası yerine sayfa numarası verilmiştir.

Ahmed Sûzî, Sivas'ta bulunan Şemseddin Sivâsî dergâhına postnişin olduğunda dergâhta bulunan ve büyük bir kısmı Şemseddin Sivâsî'ye ait olan kitapların çoğunun fareler tarafından yenilmiş olduğunu görmüş, kalan kitapları muhafaza altına almıştır. Bu kitaplar arasında Şemseddin Sivâsî'nin *Süley-mânnâme* isimli kitabı da bulunmaktadır. Bu kitabın son tarafı da telef olmuş vaziyettedir. Süleymânnâme her okunduğunda dinleyenlerin hikâyenin devamını

³ Mesnevinin metni için bkz. Alim Yıldız, a.g.e., 38-46.

merak etmeleri üzerine bu eseri kaleme almaya karar verdiğini söyleyen Sûzî kitabı ancak 1230 (1815)'te yazabildiğini ifade etmektedir.

Sûzî'nin *Süleymânînnâmé*'sinden anlaşıldığına göre tekkedeki kitaplar arasında bulunan Şemseddin Sivâsî'nin *Süleymânîyye*'si Belkıs'ın elçilerinin Hz. Süleymân'a gelmeleri konusuna kadar gelmiş, bundan sonraki kısım ise fareler tarafından telef edilmiştir. Bu nedenle Ahmed Sûzî, eserine buradan başlamaktadır.

Ahmed Sûzî, mesnevîsinde özetle şunları anlatmaktadır:

Başlarında Münzir isimli birinin bulunduğu Belkıs'ın elçileri Hz. Süleymân'a bazı hediyeler getirmişlerdir. Hz. Süleymân, elçilerin getirdikleri hediyelerin neler olduğunu bildiğinden dolayı bu hediyeleri boşa çıkaracak bazı tedbirler almıştır. Elçiler misk ve anber kokusu getirdiklerinden, Hz. Süleymân'ın rüzgara misk ve anber kokusu getirmesini emrettiğinden bu kokuların kokuluktan bir eseri kalmamış ve elçiler de getirmiş oldukları kokuları bir yere gizlice dökmüşlerdir. Elçiler yollara dökülmüş olan ve kimse tarafından dönüp bakılmayan mücevherleri görerek getirmiş oldukları mücevherleri de atarlar. Münzir'in getirdiği dört altın kerpiçe karşılık Hz. Süleymân döşemesi altın ve gümüş olan bir hisar yaptırmış ve dört kerpiç yerini de boş bıraktırmıştır. Elçiler bu durumu gördüklerinde altın kerpiçleri de ellerinden atmışlar bir diğer rivayete göre ise hırsızlıkla suçlanmamak için yanlarındaki altın kerpiçleri duvardaki bu boşluklara yerleştirmişlerdir. Böylece getirmiş oldukları altın, mücevher ve koku boşa çıkmıştır.

Daha sonra yolun iki tarafına bağlanmış vahşi hayvanlar, devler, cinler ve iki tarafa dizilmiş askerler arasından korku ile geçerek Hz. Süleymân'ın huzuruna giren elçiler bu ihtişam karşısında hayranlık duymuşlar ve kalpleri İslam'a ısınmıştır. Münzir tarafından Hz. Süleymân'a getirmiş oldukları hokka takdim edildiğinde Cebrail içindekileri Hz. Süleymân'a bildirmiştir. Münzir'in hokka içinde ne olduğunu sorması üzerine Hz. Süleymân delinmemiş bir inci ile deliği eğri büğrü olan bir boncuk bulunduğunu bildirmiştir. Hz. Süleymân'dan inciye deldirmesi ve deliği eğri büğrü olan boncuğun bir ipe geçirmesi elçiler tarafından istendiğinde Hz. Süleymân insanlara ve cinlere bunu yapmalarını emretmiş, devlerden birisi inciye delmiş, bir karınca da içerisinden geçerek boncuğu ipe geçirmiştir. Bunu gören Münzir, Hz. Süleymân'ın peygamberliğini kabul etmiştir.

Müfessirlerden bazıları bu durumla ilgili farklı rivayetlerde bulunmuşlardır. Bu rivayetlere göre önce inciye delegecek ve boncuğu ipe takacak insanlar ve

cinlerden hiç kimse bulunamamıştır. Devlerin işareti üzerine bir ağaç kurdu gelerek inciyi delmiş, bundan hoşnut olan Hz. Süleymân ağaç kurduna isteğini sormuş, o da rızkının ağaçtan olmasını istemiş ve dileği Hz. Süleymân tarafından kabul edilmiştir. Eğri olan boncuğu ipe geçirme işi de yine devlere sorulmuş ve bu da bir ak kurt tarafından gerçekleştirilmiştir. Ak kurttan da isteğini soran Hz. Süleymân, kurdun, rızkının yemişlerden olması isteğinde bulunması üzerine onun da isteğini kabul etmiştir.

Hz. Süleymân o ak kurt ile önceden karşılaşmış ve küçücük bir kurdun ne işe yaradığını düşünmüştür. İşte bu kurt, boncuğu ipe geçiren kurttur.

Hz. Süleymân bir gün zayıf bir karınca görmüş ve bunun yaratılış hikmetini de merak etmiştir. Bir gün Hz. Süleymân'ın kulağına kırk ayaklı bir böcek girmiş, insan cin ve devlerden hiç kimse bu işe bir çare bulamamıştır. Kırk ayaklı böceğin kulaktan çıkarılması o küçük karınca tarafından gerçekleştirildiğinde Hz. Süleymân Allah'ın işine akıl ermeyeceğini itirafla hiçbir zerreyi aşağı görmemeye tevbe etmiştir.

Münzir'in Hz. Süleymân'dan bir isteği daha vardır. O da yanlarında getirmiş oldukları erkek elbisesi giymiş kadınlarla, kadın elbisesi giymiş erkeklerin ayırt edilmesidir. Hz. Süleymân bunlardan her birine bir ibrik vererek el ve yüzlerini yıkamalarını emreder. O zamanın adeti şöyledir. Kadınlar ibrikten suyu sağ elleriyle alıp sol ellerine dökerek yüzlerini yıkarlardı. Erkekler ise tam tersini yaparlar ve ellerini yenlerine silerler, kadınlar ise ellerini yenlerine silmezlerdi. Hz. Süleymân'ın, erkeklerle kadınları böylece tek tek işaret ederek göstermesi üzerine elçiler onun peygamber olduğunu kabul ettiler.

Elçilerin, yerden kaynamadığı ve gökten yağmadığı halde içildiğinde susuzluğu gideren suyun ne olduğu sorusuna Hz. Süleymân'ın, o suyun at teri olduğu cevabını vermesi üzerine, şüpheleri tamamen gitmiş ve hepsi, Hz. Süleymân'ın Allah'ın peygamberi olduğunu tekrar itiraf etmişlerdir.

Hz. Süleymân, getirdikleri hediyelerden hiç birinin yanlarında zerrece değeri olmadığını söyleyerek, elçilere ülkelerine dönüp Belkıs'ın Müslüman olarak kendisine gelmesi isteğini bildirmelerini emretmiştir. Eğer kendi isteğiyle gelmezse, zorla getirteceğini de ilave etmiştir.

Münzir ve beraberindekiler, geri dönüp Belkıs'a başlarından geçen hadiseleri bir bir anlattıktan sonra Hz. Süleymân'ın isteğini de bildirmişlerdir. Kendisine anlatılanlardan dolayı Hz. Süleymân'ın peygamber olduğuna inanan Belkıs, hemen yol hazırlıklarına başlanılmasını emretmiş, ince bir işçilikle yaptırmış olduğu mücevherlerle süslü yedi parçadan oluşan ve üzeri kilitli yedi evde bek-

çiler tarafından koruma altında bulundurulmuş tahtının ve şehrin muhafazası için bir halife tayin ettikten sonra on iki bin askerle birlikte yola çıkmıştır.

Hız. Süleymân tahtı üzerinde otururken karşıda bir toz bulutu görür. Ne olduğunu sorduğunda Belkıs'ın gelmekte olduğu cevabını alan Hız. Süleymân, Belkıs'ın tahtını kimin kendisine getireceğini sorar. Cinlerden bir ifrit Hız. Süleymân'ın yerinden kalkmadan Belkıs'ın tahtını getireceğini söyler, Âsâf bin Berhiyâ isminde ilim ve kemal sahibi alim bir zat göz yumup açmıcaya kadar tahtı getireceğini söyler ve iki aylık yol mesafesi olan Yemen'den göz yumup açmıcaya kadar tahtı getirerek Hız. Süleymân'ın yanına kurar. Bunu gören Hız. Süleymân, bunun Allah'tan kendisine bir lütuf olduğunu ve verilen nimetlere karşılık kendisinin küfrân-ı nimet edip etmediği hususunda imtihan edildiğini söyleyerek Allah'a hamd eder.

Bir rivayette tahtın Cebrail tarafından getirildiği, Hız. Abbas'tan gelen bir rivayete göre ise hâl ehli ve Allah'ın velilerinden olan Âsaf bin Berhiyâ'nın ismi a'zam duasını okuyarak o tahtı yerin altından getirttiği ifade edilmektedir.

Hız. Süleymân devlere tahtın bazı kısımlarının değiştirilmesini emretmiş, devler de tahtın birçok yerinde değişiklikler yapmışlardır.

Bu değişikliklerden sonra Hız. Süleymân Belkıs'a yanındaki tahtın kendi tahtına benzeyip benzemediğini sorar. Belkıs, bu tahtın kendi tahtı olduğunu bilmesine rağmen "Onun gibidir veya onu yapan bunu yapan gibidir." diyerek irfan sahibi bir melike olduğunu ispat etmiş ve Hız. Süleymân'ın takdirini kazanmıştır. Cinler, annesinin cin taifesinden olması ve Hız. Süleymân'ın onunla evlenmesi durumunda sırlarının açığa çıkacağından korkmaları sebebiyle Belkıs'ın akıl yönünden noksan ve ayaklarının kıllı olduğunu söylemişlerdir. Hız. Süleymân bu durumu açığa çıkarmak için sırçadan bir köşk yapılmasını emreder. Şeytanlar tarafından yapılan sırça köşkün altına kurbağa, balık, sülük gibi hayvan resimleri de yapılır. Bu saraya davet edilen Belkıs'ın, zemini su zannederek ayaklarını sıgadığında baldırında kıllar olduğu görülür. Hız. Süleymân zeminin su olmayıp, sırçadan olduğunu söyler. Belkıs, Hız. Süleymân'ın peygamberliğini kabul eder, yanındakilerle beraber Müslüman olur ve kendi rızasıyla Hız. Süleymân'la evlenir. Devler, Belkıs'ın ayağındaki kıllar için hamam otunu yaparlar.

Daha sonra kendi ülkesine haber gönderen Belkıs, onları da dine davet eder. Belkıs'a bağlı olan tüm halk da bu çağrıya uyarak Müslüman olurlar. Bir müddet Hız. Süleymân'la birlikte yaşayan Belkıs, Hız. Süleymân'ın emriyle tekrar Sabâ'ya döner ve Hız. Süleymân da zaman zaman buraya gelip gider.

Ahmed Sûzî, kıssanın burada bittiğini söyledikten sonra Belkıs'ın doğumu ile ilgili bilgiler vermeye başlar. Büyük dedesi Şemseddin Sivasî'nin kitabın başında Belkıs'ın babasının Şerhil adında büyük bir hükümdar olduğunu, evlenmek için hiçbir hükümdarın kızını beğenmeyip bir türlü istediği kızı bulamadığını ve o dönemde insanlarla cinler birbirlerini görebildiklerini söylediğini ve Belkıs'ın anne ve babası hakkında başka bir tafsilat vermediğini hatırlatan Sûzî, bunlarla ilgili bilgileri kendisinin bazı tarih ve tefsir kitaplarında bulunduğunu ifade ederek, anlatmaya başlar. Bu bilgiler de şöyledir.

Belkıs'ın annesi Reyhâne isminde bir cin, babası Şerhil ise insandı. Büyük bir mülke hükmeden ünlü bir hükümdar olan Şerhil bir gün ava çıktı. Avlanırken yolu kaybederek ıssız bir çöle varan Şerhil siyah bir yılanın beyaz bir yılanı sarıp altına aldığını ve öldürmek için boğazını sıkıldığını gördüğünde adamlarına beyaz yılanı kurtarmasını emretti. Adamları da siyah yılanı öldürerek beyaz yılanı kurtardılar ve ona su verdiler.

Şerhil tekrar sarayına döndü ve bir nice yıl saltanatına devam etti. Bir adeti vardı onun; uyumak istediği zaman, kapıları sıkıca kilitler ve yanında hiç bir kimseyi bulundurmazdı.

Günlerden birgün yine adeti üzere böyle yatmışken, uyandığında başucunda güzel güzlü bir delikanlının oturduğunu görerek kalktı ve ona kim olduğunu sordu. Delikanlı, korkmamasını, kendisinin yabancı olmadığını, düşmanı olan kara yılanın elinden kurtardığı beyaz yılanın kendisi olduğunu ve tanışmak için geldiğini söyledi. Kendisinin peri padişahının oğlu olduğunu söyleyen delikanlı, o kara yılanın babasının tebasından biri olduğunu, bir konudan dolayı kendisini öldürmek için fırsat kolladığını ve kendisinin gaflette olduğu bir zamanda saldırdığını anlattı. Şerhil'in böyle bir anda gelip kendisini kurtarması sebebiyle, bir hediye vermek için geldiğini söyledi.

Şerhil, hediyelerin neler olduğunu sorduğunda delikanlı "Ne kadar hazine istiyorsan, onların yerini sana göstereyim." dedi. Şerhil'in mal ve mülke ihtiyacı olmadığını, hazinesinin de çok miktarda olduğunu söyledi. Her bir hastalığın çaresinin ne olduğunu öğretme teklifine de çok yetenekli doktorlara sahip olduğunu söyleyen Şerhil'e delikanlı çok güzel bir kız kardeşi olduğunu ve onunla evlenmesi önerisinde bulundu. Hükümdarlardan birçoğunun evlenme isteğini reddeden bu kızın bir kusuru vardır. Ne yaparsa yapsın, bunu niçin böyle yaptın diye sorulmayacaktır. Sorulduğu takdirde evliliği hemen sonlandıracaktır. Şimdiye kadar kendisine evlenme teklif edilen hiçbir kızı beğenmeyen, benzeri olmayan bir kız arayan Şerhil, bu teklifi kabul ederek, hiçbir şey sormayacağını belirtir.

Bunun üzerine peri padişahının oğlu hiç kimse görmeden Şerhil'i sarayından alarak bir bahçeye indirir. Bahçenin içinde mücevherlerden yapılmış ve kapısı beyaz inciden olan, binlerce hizmetçisi bulunan, etrafında fiskiyelerin bulunduğu beyaz billurdan bir havuza sahip bir saray bulunmaktadır.

Bir tahtın üzerine oturduklarında delikanlının babası gelerek, "Oğlum bu taht senindir." deyip nice izzet ve ikramdan sonra kızını kendisine verdiğini söyler ve "Allah mübarek etsin." diye dua eder. Nikâhları kıyılır, birçok mücevher ve mal verilerek, Şerhil'in sarayına gelirler. Bütün bu işler bir gün içerisinde olmuş ve Şerhil'in halkından kimse de bu olayı duymamıştır. Bir de bakarlar ki beylerinin yanında oldukça güzel bir hanım vardır.

Evliliklerinden bir müddet sonra ay parçası gibi bir oğulları dünyaya geldiğinde her ikisi de çok sevinirler. Şerhil bütün zamanını oğlunu severek geçirmektedir. Bir gün çocuk annesiyle birlikte otururken bir alev ortaya çıkar ve anesi çocuğu tutup ateşe atar ve çocuk bir anda ortadan kaybolur. Bu duruma çok üzülen ve içerleyen Şerhil vermiş olduğu sözden dolayı eşine niçin böyle bir şey yaptığını soramaz.

Bundan bir zaman sonra bir kızları dünyaya gelir. Kızını da çok seven baba, bir gün siyah bir köpeğin kapıdan girerek çocuğu ağzına atıp götürdüğünü gördüğünde de çok üzülmesine rağmen bir türlü sebebini soramaz.

O sırada Şerhil'in bir düşmanı ortaya çıkar. Kendisine düşman olan bir hükümdardır. Durumu eşine anlatan Şerhil'e, korkmamasını ve hazırlık yapmasını söyleyen eşi, düşmandan önce davranmayı öğütler ve "O bizim üzerimize gelmeden biz onun üzerine gidelim ve aman vermeyelim." der.

Vezirine hazırlıkları tamamlama emri veren Şerhil, ordusuyla birlikte düşmanın üzerine hücum için sefere çıkar. Geçiş güzergâhlarında ancak altı günde geçilebilen ıssız ve susuz bir çöl bulunmaktadır. Yanlarına altı gün yetecek miktarda su alan ordunun suyu azalmaktadır. Bir gece, geceyi geçirmek için konakladıkları bu çölde yemekler yapıp, sular hazırlandığında peri kızı yerinden kalkarak yemek ve suların hepsini döker. Durumu gören askerler Şerhil'e gelerek, eşinin yapmış olduklarını anlatırlar. Şerhil, böylesine bir çölde yiyecek ve su bulmanın zorluğu ve askerinin tamamen telef olacağı endişesiyle sabırsızca bu işi niçin yaptığını eşine sorar.

Eşi "Keşke sormasaydın." der ve bu durumun ve önceki olayların sırrını Şerhil'e anlatır. Oğlunu attığı ateşin dayısı olduğunu ve kendi adetleri sebebiyle oğlunu terbiye etmesi için ona verdiğini, kızını götüren siyah köpeğin ise hizmetçisi olduğunu ve onun da terbiye maksadıyla götürüldüğünü, oğullarının

vefat ettiğini, kızlarının ise hayatta olduğunu söyler ve hizmetçisini çağırıp kızını getirmesini emreder. Kızı hizmetçi tarafından getirilir. Kızının büyüdüğünü ve güzel bir kız olduğunu gören Şerhil, sevinerek Allah'a şükreder.

Yemek ve suları, düşmandan aldığı birçok şey karşılığında Şerhil ve askerlerini öldürmek için vezir tarafından içine zehir katılmasından dolayı döktüğünü söyleyen peri kızı, durumun böyle olduğunu ispat için bu yemeklerden vezire yedirmesini ister.

Şerhil, veziri yanına çağırıp yemekten bir lokma yemesini ister. Vezirin yemek istememesi üzerine onu zorlayarak yemekten bir lokma yemesini sağlar. Yemeği yer yemez ölen vezirini gören Şerhil, eşinden özür dileyerek, sorduğu sorudan dolayı çok pişman olduğunu ve kendisini affetmesini ister. Peri kızı artık pişmanlığın fayda etmeyeceğini söyler ve daha sonra cin taifesini çağırarak onları düşman üzerine gönderir. Düşmanın yenilmesinden sonra Şerhil'in ordusunu çölden sulu bir yere çıkararak peri kızı Şerhil'in yalvarıp yakarmasına aldırmaksızın, onunla vedalaşır sırra karışır. Bundan sonra eşini bir daha göremeyen Şerhil, memleketine döner ve kızının yanında olmasından dolayı Allah'a hamdeder. Belkıs, işte bu kızdır.

Bundan sonra, kıssadan alınması gereken hisse üzerinde duran Ahmed Sûzî, her sözün bir zâhiri bir de bâtını olduğunu, gönül ehlinin zâhirden bâtını anlayacağını söyleyerek, özellikle Kur'ân sözlerinin rumuzlardan olduğunu ifade eder.

Hz. Süleymân ile Belkıs'ın durumlarını Allah'ın anlattığını hatırlatan Sûzî, bu olayın zâhiren temsil ve ibret olduğunu, bâtında ise gizli haberler bulunduğunu ifade eder. Bunların tamamının nefis ve ruha hitap olduğunu söyleyen şair, Hz. Süleymân'ın ruh olduğunu, Belkıs'ın ise nefis olup imanı bulması gerektiğini vurgular.

Süleymân kıssası etrafında nefis ve ruh ile ilgili bilgiler veren Ahmed Sûzî, son 59 beyitte Allah'a tazarru ve niyazda bulunarak mesnevîsini bitirir⁴.

⁴ Metni için bkz. Alim Yıldız, *a.g.e.*, s. 60-105.

